

ÖZBEK CEDİT EDEBİYATINDA HACI MUİN VE TİYATRO ESERLERİ

DERLİHAN BORA

Yüksek Lisans Tezi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı

Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR

2019

Her Hakkı Saklıdır.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM DALI

DERLİHAN BORA

ÖZBEK CEDİT EDEBİYATINDA HACI MUİN VE TİYATRO ESERLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR

ERZURUM – 2019

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

TEZ BEYAN BİLDİRİMİ

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esasları'nın ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum “ÖZBEK CEDİT EDEBİYATINDA HACI MUİN VE TİYATRO ESERLERİ” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin düzenlenmesini ve erişime açılmasını düzenleyen 5. maddesinin 1. fıkrasına göre [Ulusal Tez Merkezi, enstitü ve fakülteler tarafından Tez Otomasyon Sistemine yüklenen tezlerin bibliyografik bilgilerini kontrol eder, kataloglama kurallarına göre düzenler, konu başlıklarını belirler ve tam metin olarak internet üzerinden erişime açar.] **basılı ve elektronik kopyalarına erişim izni verdiğimi onaylarım.**

18/09/2019
Derlihan BORA

D. S. A.

İSTİSNAİ DURUMLAR

Patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle (2 Yıl)*

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 1. fıkrasına göre teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle teze erişim, Enstitümüz Yönetim Kurulunun/.../.... tarih ve sayılı kararı ile 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

Yeni Teknik, Materyal ve Metotların Varlığı (6 ay)*

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 2. fıkrasına göre tezte yeni teknik, materyal ve metotlar kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içerdiği için tez danışmanının önerisi ve ana bilim dalının uygun görüşü üzerine Enstitümüz Yönetim Kurulunun/.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

Ulusal Çıkar ve Güvenlik Durumu (Gizlilik Dereceli Çalışmalar) *

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin gizlilik dereceli tezler bahsini düzenleyen 7. maddesinin 1. fıkrasına göre bu teze erişim, ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendirdiği için Enstitümüzün uygun görüşü üzerine Üniversitemiz Yönetim Kurulunun/.../.... tarih ve sayılı kararı ile Üniversitemiz Yönetim Kurulu aksi karar verinceye kadar engellenmiştir.

* İstisnai durumlar danışmanın yazılı başvurusu ve Enstitü / Üniversite Yönetim Kurulunun onayı ile kabul edilir.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TEZ KABUL TUTANAĞI

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR danışmanlığında, **Derlihan BORA** tarafından hazırlanan bu çalışma 18/09/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından **Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları** Ana Bilim Dalı **Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları** Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR	İmza :	
Jüri Üyesi	: Doç. Dr. Meheddin İSPİR	İmza :	
Jüri Üyesi	: Doç. Dr. Servet TİKEN	İmza :	

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 18/09/2019

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Rifat KÜTÜK
Enstitü Müdürü

TAE-F85 /01.01.2017

İÇİNDEKİLER

ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII
ÖN SÖZ	IX
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	X
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	1
1. Çalışmanın Konusu	1
2. Çalışmanın Amacı ve Önemi	1
3. Çalışmanın Yöntemi	1
4. Cedit Hareketi ve Harekete Tabi Gelişmelere Genel Bir Bakış.....	4
5. Ceditizmin Doğuşu ve Yayılışı	6
6.Usûl-i Cedit Mektepleri	10
7.Türkistan Cedit Matbuatı	17
7.1. Orta Asya'nın Ömr Güzarlığı	18
7.2. Terakki	18
7.3. Hurşid.....	18
7.4 .Şuhret	19
7.5. Asya	19
7.6. Semerkant.....	19
7.7. Şurayı İslam	19
7.8. Turan	19
7.9. Sada-i Türkistan	19
7.10. Sada-i Fergana.....	20
7.11. Ayna	20
8. Özbek Cedit Tiyatrosu	21

BİRİNCİ BÖLÜM**HACI MUİN ŞÜKRULLAH (1883-1942)**

1.1. Hayatı ve Sanatı	27
1.2. Eserleri	31
1.2.1. Makaleler	31
1.2.1.1. İntikadatı Vahiyeye Bir Nazar	31

II

1.2.1.2. Gazete Okumanın Menfaati	31
1.2.1.3. Yeni Eserler.....	31
1.2.2.4. Reddiye	31
1.2.1.5. Gençlere Müracaat:	32
1.2.1.6. Edepsizliğin Sebebi ve Çaresi.....	32
1.2.1.7. İstiklal Kaygısı	32
1.2.1.8. Muhterem Şuaramıza	32
1.2.1.9. Yeni Eser	32
1.2.1.10. Haksız Nefret	33
1.2.1.11. Millî Tarihimizi Kim Yazar	33
1.2.1.12. Tıp Hıfz ve Us Sıhhatine Riayetsizliğimiz	33
1.2.1.13. Üzüntü Halindeyiz	33
1.2.1.14. Şura-i İslamiye ve Seçim	33
1.2.1.15. Aile (Yahud Vezaifi Hanedarî).....	34
1.2.1.16. Kettekurgan Hatıraları.....	34
1.2.1.17. Nümayiş Doğrusunda.....	34
1.2.1.18. Yurt Kaygısı.....	34
1.2.1.19. Bolşevikler ve Biz.....	35
1.2.1.20. Gençlerimiz ve Kızların Terbiyesi	35
1.2.1.21. Aile Terbiyesi.....	35
1.2.1.22. Dil Meselesi	35
1.2.1.23. Halk Darülfünunu	35
1.2.1.24. Bize Ne Nerek?	36
1.2.1.25. Dil Meselesi	36
1.2.1.26. Şikâyetlere Karşı	36
1.2.1.27. Toy ve Cenaze Merasimleri Hakkında.....	37
1.2.1.28. Ana Okulu	37
1.2.1.29. Gençler Yurdun Ümidi Yalnız Sizedir!	37
1.2.1.30. Söz, Karar ve İş	37
1.2.1.31. Hizmete Töhmet.....	38
1.2.1.32. Semerkant'ta Matbuat	38
1.2.1.33. Askerlik Hakkında	38
1.2.1.34. Semerkant'ta Matbuatın Ahvali	38
1.2.1.35. Semerkant Matbuatının Ahvali	38

III

1.2.1.36. Vakitsiz Münazara	38
1.2.1.37. Toy ve Taziye İsrafları	38
1.2.1.38. Tamamlama Yolunda	39
1.2.1.39. General Fun Kaufman'ın Hitapnamesi	39
1.2.1.40. Özbekçe Alfabeler Tarihi	39
1.2.1.41 Farsça Alfabeler Tarihi	39
1.2.2. Hicivler.....	39
1.2.2.1. Zengin Olmanın Yolları	39
1.2.2.2. Rüşvet Hastalığı	40
1.2.2.3 Sopa.....	40
1.2.2.4. Rüşvet ve Rüşvetçilik.....	40
1.2.2.5. Ne idik Ne Olduk Ne Yapıyoruz.....	40
1.2.2.6. Rahmetlik Uyezd- Semerkant Raykominin Tiliden.....	40
1.2.2.7. Ay Kalem!.....	40
1.2.2.8.Ahir Zaman Alametleri	40
1.2.2.9. Anlaşılmazlık veya Sopanın Tesiri	40
1.2.2.10. Sopanın Nasihati	40
1.2.2.11. Azrail mi Vergici mi?	41
1.2.2.12. Tabi İşler	41
1.2.2.1.3 Maarif Ayı.....	41
1.2.2.14. İki Görünüş	41
1.2.2.15. Kabul Olan Dua	41
1.2.2.16. Bulaşıcı Hastalık	41
1.2.2.17. Görmedik Yanmadık.....	41
1.2.2.18. Ataşerevemiz.....	41
1.2.2.19. Kettekurgan Hatıraları.....	41
1.2.2.20. Hizmetlerim	42
1.2.2.21. En Kolay İş.....	42
1.2.2.22. Rüşvet Ver.....	42
1.2.2.23. Bugün Zengin Yarın Fakir	42
1.2.2.24. Bizde Sağlığı Bozan İşler.....	42
1.2.2.25. Ezilen Çiftçiye.....	42
1.2.3. Tiyatrolar.....	42
1.2.3.1. Eski Mektep Yeni Mektep	42

IV

1.2.3.2. Mazlume Hatun.....	43
1.2.3.3. Esrarkeş.....	44
1.2.3.4 Toy.....	44
1.2.3.4. Cuvanbazlık Kurbanları.....	45
1.2.3.5. Maarif Kurbanları.....	45
1.2.3.6. Bay ile Hizmetçi.....	45
1.2.3.7 Kadı ile Muallim.....	46
1.2.4. Şiirleri.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİ MEKTEP YENİ MEKTEP PİYESİ

2.1. Eserin Temel Unsurları.....	47
2.1.1. Kişiler.....	47
2.1.2. Mekân.....	49
2.1.4 Dil ve Üslûp.....	51
2.1.5. Eserde Kullanılan Anlatım Teknikleri.....	53
2.1.5.1. Gösterme-Anlatma Tekniği.....	53
2.1.5.2. Diyalog Tekniği.....	54
2.1.5.3 Tasvir Tekniği.....	55
2.1.5.4 İç Monolog Tekniği.....	56
2.1.6 Eserin Muhteva Özellikleri.....	57
2.1.6.1 Baskıcı Yönetim.....	57
2.1.6.2 Kıskançlık.....	58
2.1.6.3 Aile ve Toplum Yapısı.....	58
2.1.6.4 Meslekler.....	59
2.1.7 Halk Kültürü Unsurları.....	60
2.1.7.1 Kıyafetler.....	60
2.1.7.2 Gelenek ve Görenekler.....	61
2.1.7.3 Yeme-İçme ve Sofra Kültürü.....	62

MAZLUME HATUN PİYESİ

2.2 Eserin Temel Unsurları.....	63
2.2.1 Kişiler.....	63
2.2.2. Mekân.....	64
2.2.3. Zaman.....	65
2.2.4. Dil ve Üslûp.....	66

2.2.5. Eserde Kullanılan Anlatım Teknikleri	68
2.2.5.1. Gösterme-Anlatma Tekniği.....	68
2.2.5.2. Diyalog Tekniği	69
2.2.5.3. Tasvir Tekniği	69
2.2.5.4. Montaj Tekniği.....	70
2.2.5.5. İ Diyalog Tekniği	71
2.2.5.6. İç Monolog Tekniği	71
2.2.6. Eserin Muhteva Özellikleri	72
2.2.6.1. Farklı Sınıflar	72
2.2.6.2. Aşk	73
2.2.6.3. Batıl İnanç	73
2.2.6.4. Kıskançlık	74
2.2.6.5. EntriKa.....	74
2.2.6.6. Aile ve Toplum Yapısı- Ezilen Kadın.....	75
2.2.6.7. Meslekler.....	76
2.2.7. Halk Kùltürü Unsurları	76
2.2.7.1. Kıyafetler	76
2.2.7.2. Gelenek ve Gùrenekler.....	77
2.2.7.3. Yeme-İçme Sofra Kùltürü.....	78

ESRARKEŞ PİYESİ

2.3.Eserin Temel Unsurları	79
2.3.1. Kişiler.....	79
2.3.2. Mekân.....	79
2.3.3. Zaman.....	80
2.3.4. Dil ve Üslùp	81
2.3.5. Eserde Kullanılan Anlatım Teknikleri	83
2.3.5.1. Diyalog Tekniği	84
2.3.5.2. Tasvir Tekniği	84
2.3.5.3 Montaj Tekniği.....	85
2.3.6 Eserin Muhteva Özellikleri	86
2.3.6.1 Uyuşturucu Madde Kullanımı.....	86
2.3.6.2 Dinî Yozlaşma.....	87
2.3.6.3 Meslekler.....	89

TOY PİYESİ

2.4 Eserin Temel Unsurları	90
2.4.1 Kişiler.....	90
2.4.2 Mekân.....	92
2.4.3 Zaman.....	92
2.4.4. Dil ve Üslûp	93
2.4.5. Eserde Kullanılan Anlatım Teknikleri	97
2.4.5.1. Gösterme-Anlatma Tekniği.....	97
2.4.5.2. Diyalog Tekniği	98
2.4.5.3. Tasvir Tekniği	99
2.4.6. Eserin Muhteva Özellikleri	99
2.4.6.1. Farklı Sınıflar	100
2.4.6.2. Aile ve Toplum Yapısı.....	101
2.4.6.3. Dini Yozlaşma.....	101
2.4.6.4 Uyuşturuucu Madde Kullanımı.....	103
2.4.6.5 Meslekler.....	104
2.4.7 Halk Kültürü Unsurları	104
2.4.7.1 Gelenek ve Görenekler.....	104
2.4.7.2 Yeme-İçme Sofra Kültürü.....	106

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÖZBEK TÜRKÇESİ İLE METİNLER

3.1. ESKİ MAKTAB YANGI MAKTAB	108
3.2. MAZLUMA XOTUN	133
3.3. KO'KNORI.....	166
3.5. TO'Y	175

TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE METİNLER

3.6. ESKİ MEKTEP YENİ MEKTEP	198
3.7. MAZLUME HATUN	220
3.8. ESRARKEŞ	250
3.9. TOY	258
SONUÇ	277
DİZİN	285
ÖZGEÇMİŞ	288

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖZBEK CEDİT EDEBİYATINDA HACI MUİN VE TİYATRO ESERLERİ

DERLİHAN BORA

Danışman: Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR

2019, 288 Sayfa

Jüri: Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR

Doç. Dr. Meheddin İSPİR

Doç. Dr. Servet TİKEN

Çalışmanın amacı Özbek Cedit edebiyatına büyük katkılar sağlamış olan Hacı Muin Şükrullah'ın hayatı ve eserleri bakımından tanıtılması ve Özbek cedit tiyatrosuna kazandırmış olduğu Eski Mektep Yeni Mektep, Mazlume Hatun, Esrarkeş, Toy isimli piyeslerinin incelenmesidir. Çalışma; giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Muin'in, eserlerinin ve dönemin daha iyi anlaşılması amacıyla giriş bölümünde çeşitli bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler, cedit hareketi ve harekete tabi gelişmelere genel bir bakış, ceditizmin doğuşu ve yayılışı, usûl-i cedit mektepleri, Türkistan cedit matbuatı, Özbek cedit tiyatrosu gibi başlıklar altında toplanmıştır.

Birinci bölüm Muin'in hayatı, sanatı ve eserleri hakkında verilen bilgilerden oluşmaktadır.

İkinci Bölümü Eski Mektep Yeni Mektep, Mazlume Hatun, Esrarkeş, Toy piyeslerinin incelenmesi oluşturmaktadır.

Üçüncü bölüm ise adı geçen tiyatro eserlerinin Özbek Latin harflerine aktarımı ve Türkiye Türkçesine aktarımından oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Özbek edebiyatı, Hacı Muin, Piyes, Ceditizm, Eski Mektep Yeni Mektep, Mazlume Hatun, Esrarkeş, Toy.

**ABSTRACT
MASTER THESIS**

HACI MUIN AND THEATRE WORKS IN UZBEK JADID LITERATURE

Advisor: Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR

2019 Page: 288

Jury: Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR

Assoc. Prof. Dr. Meheddin İSPIR

Assoc. Prof. Dr. Servet TİKEN

The aim of this study is to introduce Hacı Muin Şukrullah who made great contributions to Uzbek jadid literature in terms of his life and Works and as well as to examine his following plays “Eski Mektep Yeni Mektep, Mazlume Hatun, Esrarkeş, Toy”, which he introduced in Uzbek jadid theater. This abstract consist of three parts and a introduction. In order to present a better understanding of Muin, his Works his period; various informations are given in the introduction such as Jadid movement and an overview of the developments subject to this movement, the birth and spread of Jadidism, Usûl-i Jadid schools, Turkistan jadid press, Uzbek cedit theater.

The first part consist of plays information about Muin’s life, his art and Works.

The second part consists of his plays the Eski Mektep Yeni Mektep, Mazlume Hatun, Esrarkeş, Toy.

The third part shows the texts of Muin’s play transfered to the Uzbek Latin letters and to Turkey’s Turkish.

Key Words: Uzbek, Hacı Muin, Play, Jadidism, Eski Mektep Yeni Mektep, Mazlume Hatun, Esrarkeş, Toy.

ÖN SÖZ

Türkistan yüzyıllar boyunca medeniyetlere ev sahipliği yapmış bir coğrafyadır. Bu coğrafyada pek çok ünlü aydın yetişmiştir. Ne yazık ki bu topraklar, Rusların işgali ile karanlığa bürünmüş, baskı ve zulüm penceresinden bakmaya başlamıştır. Bu dönemde üzerlerine çöken karanlığı aydınlatmak için tüm varlığıyla çabalayan aydınlar, Türkistan'ın kurtuluşu amacıyla pek çok faaliyette bulunmuşlardır. Tiyatro da bu dönemde, halkın huzuru ve vatanın özgürlüğü için çalışan ceditçi aydınlar tarafından, halka ulaşmak için bir araç olarak kullanılmıştır.

İlk örnekleri XX. yüzyılın başında verilen Özbek cedit tiyatrosu, ilk adımlarını Mahmud Hoca Behbudi'nin Pederküş adlı piyesi ile atmıştır. Behbudi, insanların eğlenmek amacıyla geldiği tiyatrodan, fikir sahibi olarak ayrılmaları gerektiğini ifade etmiştir. Behbudi'nin öncülüğündeki bu edebi türün gelişmesine ve ilerlemesine Avlanî, Fıtrat, Çolpan, Hamza Hekimzade Niyazî, Kadirî gibi pek çok aydın, eşsiz eserleri ile katkı sağlamıştır.

Özbek cedit tiyatrosunun gelişmesine ve ilerlemesine katkı sağlayan ceditçi aydınlardan biri de Hacı Muin Şükrullah'tır. Çok yönlü bir aydın olan Muin, pek çok edebi türde eser vermiştir. Yaşamı boyunca vatanın özgürlüğü ve halkın refahı için çalışmalar yapan Muin, tiyatro türünü halkın gözlerini açmak, onlara doğru yolu göstermek amacıyla etkili bir şekilde kullanmıştır. Bu çalışmada Muin'in, Eski Mektep Yeni Mektep, Mazlume Hatun, Esrarkeş, Toy isimli dört tiyatro eseri transkribe edilmiş, Türkiye Türkçesine aktarılmış, daha sonra ise muhteva bakımından incelenmiştir.

Çalışmanın oluşumuna büyük katkı sağlayan, bilgi ve tecrübelerini esirgemeyen, kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Hüseyin Baydemir'e teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca tez süresince maddi, manevi her şekilde yardımcı olan aileme ve arkadaşlarıma da teşekkürü bir borç bilirim.

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Özbek Kiril	Özbek Latin	Transkripsiyon İşareti
А, а	A, a	Ä, ä/A, a
Б, б	B, b	B, b
Д, д	D, d	D, d
Е, е	E, e/Ye, ye	E, e/Ye, ye
Ф, ф	F, f	F, f
Г, г	G, g	G, g
Х, х	H, h	H, h
И, и	I, i	İ, i/I, ı
Ж, ж	C, c/J, j	C, c/J, j
К, к	K, k	K, k
Л, л	L, l	L, l
М, м	M, m	M, m
Н, н	N, n	N, n
О, о	O, o	Å, å/O, o
П, п	P, p	P, p
Қ, қ	Q, q	Q, q
Р, р	R, r	R, r
С, с	S, s	S, s
Т, т	T, t	T, t
У, у	U, u	U, u/Ü, ü
В, в	V, v	V, v
Х, х	X, x	X, x
Й, й	Y, y	Y, y
З, з	Z, z	Z, z
Ў, ў	O', o'	O, o/Ö ö
Ғ, ғ	G', g'	Ğ, ğ
Ш, ш	Sh, sh	Ş, ş

XI

Ч, ч	Ch, ch	Ç, ç
Нг, нг	Ng, ng	Ng, ng
Ь	,	,

1. Tabloda Özbek Kiril alfabesi ile Özbek Latin alfabesinin transkripsiyonu bulunmaktadır. Özbek Latin alfabesinde 29 harf bulunmaktadır. Bu alfabede 6 tanesi ünlü (a, e, i, o, u, o’), 23 ünsüz harf ile 1 kesme işareti bulunmaktadır.
2. Özbek Türkçesinde “a” harfi “a ile e” arasındaki bir sese karşılık gelir. Yanında q, x, g’ kalın ünsüzleri bulunuyor ise “a”, bulunmuyor ise “e” sesine yakın şekilde telaffuz edilir. Transkripsiyonda ise “ä” şeklinde gösterilir.
3. ÖT’de “ i” harfi q, g’, x kalın ünsüzlerinin yanında ı, bunun dışında ise i şeklinde telaffuz edilir. Özbek alfabesinde küçük “ı” ve büyük “İ” harfleri bulunmaz. Bu seslerin her ikisi de tek bir harfle “I, i” ile gösterilir.
4. ÖT’de u harfi u ve ü seslerini karşılar. Kullanıldığı hecede q, g’, x sesleri var ise u, yok ise ü şeklinde telaffuz edilir.
5. ÖT’de “o” harfi o ve ö seslerine karşılık gelir. Kullanıldığı hecede q, g’, x sesleri bulunuyor ise o bulunmuyor ise ö şeklinde telaffuz edilir.
6. ÖT’de “ o” harfi, o ile a arasındaki bir sese karşılık gelir. Yuvarlak a sesi olarak bilinir.
7. ÖT’de “e” harfi ünlü bir sestem sonra veya sözcük başında kullanılırsa ye, bunun dışındaki durumlarda ise e olarak telaffuz edilir. Buradaki e kapalı e’dir.

KISALTMALAR

<i>çev.</i>	: çeviren
<i>akt.</i>	: aktaran
<i>vb.</i>	: ve benzeri
<i>s.</i>	: sayfa
<i>ÖT</i>	: Özbek Türkçesi
<i>TT</i>	: Türkiye Türkçesi
<i>TDK</i>	: Türk Dil Kurumu
<i>SSCB</i>	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu

Türkistan'da XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarında Rus hükûmetinin baskısıyla sosyal, siyasi, eğitim alanındaki belirgin bozulmanın önüne geçmek amacıyla, vatanın bağımsızlığı ve milletin huzuru için bir kısım aydın çeşitli çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Aydınlar çalışmalara ilk olarak eğitim alanından başlayıp eski usûlde eğitim veren mektepleri ıslah ederek, çağın gereklerine uygun, modern eğitim yuvalarına dönüştürme çabası içine girmişlerdir. Bu çabaya cedit hareketi adı verilmiş, eğitimde yenileşme yöntemine ise usûl-i cedit denilmiştir. Bu çalışmanın konusu kendisi de bir ceditçi olan Hacı Muin Şükrullah'ın hayatı ve tiyatro eserlerinin Türkiye Türkçesine kazandırılması ve incelenmesinden ibaret olup; Hacı Muin ve eserlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için, ceditizmin doğuşu ve yayılışı, usûl-i cedit mektepleri, cedit matbuatı, ceditizmin ışığında gelişen edebiyat konuları hakkında da kısaca bilgiler verilmiştir.

2. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Çalışmada, eski Rus devletinin Türkistan toprakları üzerinde uyguladığı ezici politikalarını, sömürünün halk üzerindeki kötü etkisini, toplumun her alanının bozulmaya ve çökmeye başlaması üzerine bunu gören, engel olmak isteyen aydınların milletin ve vatanın menfaatini her şeyin üstünde tutup çalışmalar yaparak, çöküşe engel olma mücadelelerini gün yüzüne çıkarmak amaçlanmıştır.

Milletin huzuru ve vatanın bağımsızlığı için pek çok uğraş veren ve diğer aydınlarla birlikte mücadeleye girişen aydınlardan biri de Hacı Muin Şükrullah'tır. Bu çalışmada Hacı Muin'in dört tiyatro eseri Türkiye Türkçesine kazandırılmış ve bu tiyatro eserleri başta olmak üzere hayatı ve eserleri ceditizmin ışığında incelenmiştir. Cedit hareketi ve bu harekete tabi olarak doğan diğer gelişmelerin, bu çalışma ile daha iyi anlaşılması hedeflenmektedir.

3. Çalışmanın Yöntemi

Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte Hacı Muin'in düşüncelerini ve eserlerini her bakımdan etkileyen ceditçilik hareketine ve bu hareketin getirdiği yeniliklere değinilmiştir. Sırasıyla; cedit hareketi ve harekete tabi gelişmelere genel bir

bakış, cedidzmin doğuşu ve yayılışı, usûl-i cedit mektepleri, Türkistan cedit matbuatı, Özbek cedit tiyatrosu birinci bölüme kadar ele alınan başlıklardır.

Birinci bölümde; Hacı Muin'in hayatı, sanatı ve eserleri ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise yazarın Eski Mektep Yeni Mektep, Mazlume Hatun, Esrarkeş ve Toy isimli dört adet tiyatro eserinin incelemesi yapılmış, bu inceleme yapılırken edebiyat sosyolojisinden faydalanılmıştır. Sosyoloji bilimi Aguste Comte ile kurulmuştur. Sosyoloji bilimi ile tarihi çok eskilere dayanan edebiyat biliminin ilişki kurması ile yeni bir bilim olan edebiyat sosyolojisi oluşmuştur. Edebiyat sosyolojisinin temelinde Marksçı anlayış bulunmaktadır. XX. yüzyılda Karl Marks ve Friedrich Engels tarafından ortaya atılan Marksçı anlayış, pek çok alanı etkisi altına almıştır. Marksist geleneğe bağlı edebiyat eleştirmeni George Lukacs, sanat eserlerinin içerik ile birlikte biçim bakımından da incelenmesi gerektiğini savunmuştur (Dıykanbayeva, 2017: 12). Lukacs'ın takipçisi olan ve sosyoloji bilimi ile tanınan Lucien Goldmann (1913–1970), yeni bir inceleme yöntemi olan, oluşumsal yapısalılık olarak adlandırdığı kuramı edebiyat sosyolojisine kazandırmıştır (Atalay, 2007: 14). Ali Tilbe ülkemizde oluşumsal yapısalıcı yöntemi ilk olarak uygulayanlardan biridir. (Dıykanbayeva, 2017: 23). Buna göre oluşumsal yapısalıcı yöntemin içeriği şu şekildedir:

A. Anlama Aşaması

1. Anlatının Bakış Açıları
2. Hâkim Bakış Açısı
3. Kahraman Bakış Açısı
4. Gözlemci Bakış Açısı
5. Çoklu Bakış Açısı

B. Anlatım Teknikleri

1. Tasvir Tekniği
2. Mektup Tekniği
3. Özetleme Tekniği
4. Geriye Dönüş Tekniği
5. İktibas Tekniği
6. Otobiyografi Tekniği
7. Ana Motif Tekniği

8. Diyalog Tekniği
9. İ Diyalog Tekniği
10. İç Monolog Tekniği
11. İ özümleme Tekniği
12. Bilinç AkıŖı Tekniği

C. Anlatı Yerlemleri

1. Zaman
2. Mekân
3. KiŖiler
4. Toplumsal Yapı ve İliŖkiler
5. Siyasî Seviye
6. Kültürel Seviye
7. Ekonomik Seviye
8. Dinî Seviye

D. Açıklama AŖaması

1. Yazarın Hayatı ve Dönemi
2. Anlatının Kaynağı
3. Tarihî ereve
4. Simgesel özümleme (Dıykanbayeva, 2017: 23-24).

alıŖmada incelenen eserler tiyatro türü içerisinde yer aldığından dolayı, içerik bakımından Goldmann'ın oluŖumsal yapısalcı kuramı ile birebir benzerlik göstermemektedir. İnceleme kısmında, eserlerin tiyatro türüne mensup olması dolayısı ile anlama aŖaması eklenmemiŖtir. Eserde kullanılan anlatım teknikleri oluŖumsal yapısalcı yönteme göre, her piyeste, eserde kullanılan anlatım teknikleri baŖlıđı altında incelenmiŖtir. Anlatı yerlemlerinden kiŖiler, zaman, mekân eserin temel unsurları baŖlıđı altında; toplumsal yapı ve iliŖkiler, siyasî seviye, kültürel seviye, ekonomik seviye ve dinî seviye baŖlıkları (eser içerisinde mevcut ise) eserin muhteva özellikleri baŖlıđı altında incelenmiŖtir. Bunların dıŖında kalan yazarın hayatı birinci bölümde, dönemin özellikleri, anlatının kaynağı ve tarihi ereve ise giriŖ bölümünde incelenmiŖtir.

Üçüncü bölümde bahsedilen tiyatro eserlerinin Özbek Latin harflerine aktarımı ve *TT*'ye aktarımı verilmiŖtir.

4. Cedit Hareketi ve Harekete Tabi Gelişmelere Genel Bir Bakış

XIX. yüzyılda SSCB hükûmetinin işgali, zulmü ve her alanda baskısı altında olan Türkistan coğrafyası her bakımdan tehlike altında idi. Bu dönemde ilim yuvası olan medreseler amacından sapmış, müderrislerin gözleri ise adeta kör olmuştu. Bu durumdan kaynaklı olarak, halkın bilinçsizliği ve eğitim yetersizliği, milleti her alanda yıkıma sürüklüyordu. Millî şuuru yok etme, halkı kendi isteklerine göre adeta bir robot gibi çalıştırıp, yönetmek isteyen baskıcı Rus hükûmetinin bu politikasını anlayan bir kısım aydın; halkın gözünü açmak, başta eğitim olmak üzere, sosyal ve siyasal anlamda yenileşmeye gitmek amacıyla çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Bu olaya daha sonraları cedit hareketi denmiştir.

Cedit hareketinin en önemli ismi ve fikir mimarı Gaspıralı İsmail'dir (1851-1914). Gaspıralı eski usûl mekteplerde eğitim almış, bununla birlikte Rusya, Avrupa ve Türkiye (İstanbul)'de bir süre eğitim görmüştür.

Gaspıralı, yeni fikirleri insanlara anlatmanın en iyi yolunun eğitim ve matbuat olduğu düşüncesinde idi. Gaspıralı, bu düşüncesinden hareketle pek çok çalışma yapmıştır (Gaspıralı, 2017: 20).

Gaspıralı'nın eğitimin iyileşmesi ve yenileşmesi amacıyla 1884 yılında açmış olduğu "usûl-i cedit" mektebi cedit hareketinin ilk adımlarını oluşturmuştur (Kasimov, 2009: 18). Usûl- cedit mektepleri ve sonrasında yapılacak olan pek çok çalışma ilk olarak Gaspıralı'nın fikirlerinden yola çıkarak oluşturulmuştur.

Usûl-i cedit mektebinin açılmasından sonra cedit hareketinin Türkistan'da yayılması hız kazanmıştır. Usûl-i cedit mekteplerinden sonra en önemli çalışma olan cedit gazeteleri Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde yayımlanmaya başlamıştır.

Cedit gazetelerinin ilki olarak bildiğimiz Gaspıralı'nın "Tercüman" gazetesidir. Turan, Terakki, Hurşid, Şuhret, Semerkant gazeteleri gibi, detaylarıyla daha sonraki bölümlerde belirteceğimiz pek çok gazete yayımlanmış ve ceditizm fikrinin daha hızlı yayılmasına vesile olmuştur.

Bu gelişmelere tabii olarak Rus hükûmeti baskısı altında gözleri kör olan, umutsuz bir şekilde kendi doğrularına inanmaya devam eden ve bunu yaparken de her

şeye kaynak olarak dinî gösteren eski usûl yanlıları meydana çıkmıştır. Yenileşme taraftarı aydınlara “ceditçiler”, eski taraftarı bu kişilere de “kadimci” adı verilmiştir. Kadimciler, yenileşme taraftarı yapılan tüm çalışmaları dinî değerleri ve Kuran-ı Kerim’i öne sürerek engellemeye çalışıyor, bu çalışmalara devam edenleri din düşmanlığı ile suçluyor ve halka karşı her türlü kötöleme propagandasında bulunuyorlardı. Hatta kendi öz milletinden olan ve ulusun refahından başka bir istekleri olmayan ceditçi aydınlar Rus hükûmetine şikâyet edecek kadar gözleri dönmüş bir vaziyette idiler (Gaspıralı, 2008: 279).

Kadimcilerin yanı sıra işgalci Rus hükûmeti de ceditçilere karşı boş durmuyor, eserlerin pek çoğunun yayınlanmasına engel oluyor, geriye kalan kısmı ise değişiklik yapılması konusunda zorluyordu. Bu dönemde pek çok aydın eserinde Rus hükûmetini memnun edecek bazı ayrıntılar eklemek zorunda kalıyor aksi takdirde eserleri yayınlanmıyordu. Eserlerin yayınlanmayıp geri dönmesi ise olayların yumuşak yüzünü oluşturmaktaydı. Diğer yüzünde ise ceditçi pek çok aydının tutuklanması ve infazı vardı. Aydınlar halk düşmanı olarak tutuklanıp ceza evlerine gönderiliyor daha sonra da haklı sebepler gösterilerek sürgüne gönderiliyor, infaz ediliyor ya da hücrelerde ölüme terk ediliyordu.

Stalin’in politikasının yumuşaması ile biraz nefes almak mümkün olsa da bu durum kısa süre içerisinde değişerek tekrar eski halini almaya başlamıştır. Tam olarak yumuşama, aydınların üzerindeki halk düşmanı suçlamalarının kaldırılması ve eserlerin değerinin anlaşılacak yayın yasağının kaldırılması 1985’ten sonra olmuştur. Bu yıllardan sonra ceditçiliğin ilmi ve planlı bir şekilde öğrenilmesi için ortam oluşmaya başlamıştır. Ceditçi aydınlara ve eserlerine bakış açısı değişmiş ve bilinenin aksine bu aydınların mücadelelerinin ve eserlerinin bağımsızlık yolundaki en büyük basamaklar olduğu gün ışığına kavuşmaya başlamıştır.

Cedit hareketinin önemli temsilcileri: İsmail Gaspıralı, Mahmud Hoca Behbudi, Hacı Muin Şükrullah, Münevvar Kari, Sadridin Ayni, Abdullah Avlani, Abdurrauf Fıtrat, Aldülhamit Çolpan, Pehlivan Niyaz Hacı Yusufov, Mir Molla Şir Muhammedov, Muhammed Şerif Sofizade, Musa Caid Canov, Hamza Hekimzade Niyazi, Sıddıki Aczi, Gulam Halil Miskin, İshak Han İbret, Nazime Hanım, Tölegan Hocamyarov, Tevalla, Seyit Heybetullah Hislet, Abdurrahim Osman Otuzimeni, Şahabeddin Mercani, Ahmed

Can Emir Han, Hüseyin Feyizhani, Abdünnasir İbrahim el- Kursavi, Musa Carullah, Ahmed Zeki Velidi Togan (Zeki, 2019: 54-80).

5. Ceditizmin Doğuşu ve Yayılışı

Kelime anlamı olarak “cedit” yeni demektir. Cedit kelimesinin tarihine bakacak olursak, ilk olarak kullanıldığı zamanı kesin olarak belirtmek zordur. Nitekim Osmanlı zamanında yapılan çeşitli ıslahatlar için de kullanıldığına dair bilgiler mevcuttur.

Cedit ilk defa Türkiye Türklerinde Sultan III. Selim döneminde (1789-1802) ortaya çıkmıştır. Avusturya’ya elçi olarak gönderilen Ebu Bekir Ratip Efendi, Şah’a yazdığı raporlarda orada gördüğü idare şeklini “Nizam-ı Cedit” diye anlatmıştır. 1789 yılındaki Fransız İnkılabı’ndan sonra ortaya çıkan yeni düzene ise “Fransa Nizam-ı Cediti” demeye başlamışlardır. Usûl-i cedit (yeni metod) ise eğitim sistemindeki yenileşmeyi ifade eder. Bu terim daha sonra Türkistan Müslümanlarının özgürlüklerini kazanmak için yaptığı çalışmaların, hayatın her alanında düzgün bir yenileşme sağlama çabalarının adı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu terimin kullanılması her ne kadar daha eskiye dayanıyor olsa da, o günkü kullanımı kelime manasını karşılamıyor yani yeniliği ifade etmiyordu. Begali Kasimov, cedit kelimesinin yalnızca yeni ve yenilik taraftarı anlamını değil, yeni düşünce, yeni nesil, yeni evlat ifadelerini de karşıladığını belirtmiştir (Kasimov, 2002: 5).

Ceditçilik hareketi toplumun her alanını (sosyal, siyasi, eğitim) etkileyen bir harekettir. Hareketin ortaya çıktığı dönemde yalnızca eğitim alanındaki meydana gelen bir hareket olarak adlandırılmıştı. Bunun amacı ise toplumda bir algı oluşturmaktı. Yani Cedit hareketinin alanını yalnız eğitim olarak kısıtlamak, Rus hükûmeti tarafından ince ince işlenmiş olan komünist ideoloji dışındaki hiçbir ideolojinin Türkistan toplumu içerisinde yayılamayacağına halkı ikna etmektir (Kasimov, 2009:3). Sadece bir eğitim akımı olarak gösterilmeye ve tanıtılmaya çalışılan cedit hareketi:

“Aslında ise:

1) Toplumun tüm tabakalarının ilgisini çekmiş, uyanış ideolojisi olarak hizmet etmiştir.

2) Bağımsızlık için mücadele etmiştir. Onların gayreti ve teşebbüsü ile ortaya çıkan Türkistan muhtariyeti bu yoldaki emeli yönelişin ilk sonucu olmuştur.

3) *Eğitim ve medeniyeti, matbuatı sosyal-siyasi amaçlara uygun hale getirmiştir*” (Kasimov, 2009: 3).

Sonuçta ne kadar alanını sınırlandırmaya, engellemeye çalışsalar da cedit hareketini engelleyememişler ve bu hareketin amacını tüm Türkistan öğrenmiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra, XX. yüzyılın başları Rus işgali altında ezilmiş, çeşitli sosyal, siyasal baskılara maruz kalmış ve ıstırap içinde olan Türkistan Müslümanları için bir dönüm noktasıydı. Gaspıralı İsmail öncülüğünde bu hareketin sağlam temelleri oluşmaya başladı. Gaspıralı o dönem Müslüman Türkistan halkı için büyük bir şanstı. Hareketin tam anlamıyla ortaya çıkışı da Gaspıralı'nın Kırım'da açtığı Usûl-i cedit okuluyla olmuştur.

Ceditçilik hareketi temelde halka zulüm edenlere, baskıcılara, geri kafalılara (eski yanlısı, kadimci), dinî kullanarak, katı kurallarla yenileşmeye ve ilerlemeye engel olanlara karşı ortaya çıkmıştır. Ceditçiler toplumdaki bozulmayı, düzene olan ihtiyacı görmüşler ve ilk adımda eğitimden başlayıp, millî, kültürel değerleri koruyarak bir yenileşme yoluna girmişlerdir.

Bir tarafta kadim taraftarı, dinî öne sürerek yenilikleri kesin olarak reddeden molla, medrese hocaları ve bu kesimin etkisi altındaki bir kısım halk; diğer tarafta ise millî şuuru gelişmiş, yalnız vatanın ve milletin geleceği için uğraşan “ceditçi” olarak nitelendirilen aydınlar bulunmaktadır.

Kasimov, Türkistan ceditizminin aşamalarını yıllara göre şu şekilde vermiştir:

- 1) 1900-1925
- 2) 1925-1938
- 3) 1938-1956
- 4) 1956-1985
- 5) 1985-1991
- 6) 1991 yılından sonraki dönem (Kasimov, 2009: 7).

Ceditçilik düşüncesi 1900-1925 yıllarında ortaya çıkmıştır. Bu fikir o dönem için oldukça yeni ve ileri bir fikir olarak görülmüştür. 1905 yılı cedit hareketi için önemli bir zamandır. 1905 yılında ceditçiler Rus Çarlığı tarafından Duma'ya davet edilmiştir. Bu da cedit hareketine siyasal bir boyut kazandırmıştır.

Bir değişim süreci içerisinde bulunan eski usûl eğitim temsilcilerinin ceditçileri “dinsiz ve kâfir”, ceditçilerin ise eski usûl eğitim tarftalarını “kadimci ve yobaz” olarak nitelendirmesi 1910’lu yıllarda başlamıştır (Andican, 2003: 25).

Cedit hareketinin temsilcileri, bu fikri anlatmak amacıyla çalışmalar yapmış olsa da 1920’li yıllara kadar bu konuyla alakalı kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Ceditçiler sadece Türkistan’da eğitimin modernleşmesi için çalışmamış, Türkiye ve pek çok ülkeye öğrenci göndermişlerdi. Bu koşullarda Türkiye’ye eğitim için gönderilen öğrencilerden yalnızca küçük bir kısmı, Türkistan topraklarına geri dönebilmiş, geriye kalan kısmı ise Birinci Dünya Savaşı’nın yarattığı ortam sebebiyle öz vatanlarına dönemeyip Türkiye’de kalmışlardır. Türkiye’de kalan bu eğitimli gençler ise ileri de Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda görev almışlardır (Andican, 2003: 27-29).

1920 yılında yayımlanan; “Buhara İnkılabı Tarihine Materyaller” ve “Buhara İnkılabı Tarihine Dair” isimli iki kitap bu konuyla alakalı ilk araştırmalar olma özelliğini taşımaktadır. Bu araştırmaların yazarları da, diğer ceditçiler gibi Cedit hareketi’nin dönemin en ilerici hareketi olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum 1923 yılının ikinci yarısından itibaren değişim göstermeye başlamıştır. Memleketin içinde bulunduğu siyasi buhran ve iç savaş, bazı aydınların (Ata Hocayev ve Abdurrauf Fıtrat gibi) işten çıkarılıp uzaklaştırılması, Stalin’in suçlayacak birilerini araması gibi sebepler ilerleme sürecini kötü etkilemiştir. Bu dönemde pek çok aydın de sıkıntılı ahval içerisindeydi. 1925 yılında meşhur ceditçi aydın Münevver Kari bir ifadesinde ailesi ile bile tamamen iletişimini koparıp, Moskova’ya gittiğini söylemektedir. 1925 yılına geldiğinde ise durum daha kötü bir hal almış ve tutuklamalar başlamıştır. 1929 yılında Münevver Kari ile bir grup aydın da tutuklanmış, 1937 yılına geldiğinde ise aydınları gruplar halinde tutuklanmaya başlamışlardır. Tutuklanan aydınlar “halk düşmanı” olarak nitelendiriliyor, daha sonraları çıkarıldıkları mahkemelerce tutukluluk halleri devam ediyor ya da idam ediliyorlardı. Yalnızca milletin huzuru ve vatanın kurtuluşu için uğraş veren ceditçiler gözü dönmüş Rus hükûmetinin ve Stalin’in hedefi olmuştu (Kasimov, 2009: 7-9).

Bu süre zarfında tutuklanmayan aydınlar ise sıkı denetimlere tabi tutuluyor, eserleri yayımlanmıyor ya da Rus ideolojisine ve amaçlarına hizmet edecek şekilde değişime zorlanıyor veya sansürlenerek yayımlanıyordu (Kadirî, 2018: 29).

1956 yılına gelindiğinde Stalin'in tutuklama politikasında kısmen bir yumuşama meydana gelmiş, halk düşmanı ilan edilen kimi yazarlar temize çıkarılmıştır. Yine bu yıllarda Kadiri'nin eserlerinin okunmasına ilk kez izin verilmiştir. Bu nispeten yumuşama döneminde daha önceden ceditçilik ile alakalı olduğu gerekçesiyle yasaklanan ve unutturulan eserler hakkında da çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. *“Fakat tarihe ilmilik Devri adı ile geçen Kruşçev Devri çok sürmedi. Altmışların sonu 70'lerin başında yine her şey eskisi gibi olmaya başladı. Bir farkla; cismani olarak hapislerin yerişi Rus sömürgecilik siyaseti aldı.”* (Kasımov, 2009: 10).

1985 yılına gelindiğinde açıklık politikası kapsamında ceditçiliğin planlı bir şekilde öğrenilmesi için imkânlar ortaya çıkmıştır. 1987 yılında Özbekistan'da Türkistan ceditçiliğine ithafen bir toplantı yapılmıştır. 1988 yılında ise Özbekistan, Moskova, Tataristan ve Azerbaycan'dan bilim adamlarının katılımıyla bir sempozyum gerçekleştirilmiştir. 15 kişinin sunum yaptığı bu sempozyumda ceditçiliğin Özbek edebiyatının gelişimindeki büyük etkenlerden biri olduğu ve ceditçiliğin hiçbir etki altında kalmadan incelenmesi ve araştırılması gerektiği fikri savunulmuş ve tüm katılımcılar tarafından da desteklenmiştir (Kasımov, 2009: 10-11).

Bu tarihten sonra da ceditçiliğin önemi, derinlemesine araştırılması ve gelecek nesillere aktarılması konusunda büyük önem taşıdığını ifade etmek amacıyla pek çok toplantı düzenlemiştir.

1990 yılında, Moskova da yapılan bir toplantıda yine aynı konular üzerinde durulmuş, bu toplantı tutuklanan aydınların eserlerinin öğrenilmesine ithaf edilmiştir. 1999 yılında Devlet ve Cemiyet Kuruluşu Akademisi'nin Tarih merkezi ile Almanya Konrad Adanauer Derneği ile iş birliği içinde uluslararası bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıya çeşitli ülkelerden pek çok uzman katılmıştır. (Alman İndeberg Haldauf, Amerikalı Edip Holid, İtalyan Marko Buttino vb.) Toplantıda ceditçiliğin pek çok yönü ele alınmış, sonucunda ise pek çok ilmi bildirge yayımlanmıştır (Kasımov, 2009: 13).

Sonuç olarak Özbekistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını elde etmesi için her alanda (sosyal, siyasi, eğitim, vb.) mücadele etmiş, halka yol göstermiş olan ceditçi aydınların eserleri değerlendirilmeye, araştırılmaya ve her yönüyle incelenmeye

başlamıştır. Bununla birlikte yalnız milletin huzuru ve vatanın bağımsızlığı için uğraşan, başta baskın hükûmet ve çeşitli kesimlere karşı daima dik duran ceditçi aydınların verdiği mücadelelerin göz ardı edilerek, hainlikle suçlanmaları ve pek çok kişinin kanının dökülmesine sebep olan “basmacı hareketi” olarak adlandırılan olay da tekrar farklı bir şekilde değerlendirilmeye başlanmıştır.

6.Usûl-i Cedit Mektepleri

Usûl-i cedit, kelime anlamı olarak “yeni metod” olup cedit hareketinin eğitim boyutunu tanımlayan bir kavramdır. Türkistan’da uzun yıllar boyunca mektep ve medreselerde geleneksel İslami eğitim verilmiştir. Ancak bu geleneksel İslami eğitim usûlü artık çağın gereklerini karşılamıyor, modern hayata uyum sağlayamıyordu. Ceditçiler, cedit hareketinin doğuşu ve yayılışı ile eğitim alanındaki eksiklikleri görmüş ve bunları giderme çabası içine girmişlerdir. Ceditçilere göre, eğitim alanındaki bu eksikliklerin giderilmesi için eski usûl eğitim veren mektep ve medreselerin ıslah edilmesi, çağın gereklerine göre yenilenmesi, sadece geleneksel İslami eğitimin değil, farklı ilimlerin de öğretilmesi gerektiğini savunmuş ve bunun için canla başla mücadeleyle başlamışlardır. Usûl-i cedit terimi de bu şekilde doğmuştur.

Türkistan’daki ceditçi aydınlar Rus ideolojisinin ve politikasının farkındaydı. Her bakımdan halka baskı uygulayan ve eziyet içinde olan bu hükûmetin baskısından kurtulup, bağımsızlığa kavuşmanın anahtarının eğitim olduğunu biliyorlardı. Bu yüzden usûl-i cedit fikrini medreselerin ıslahı ile hayata geçirmek istiyorlardı (Ergün ve Çiftçi, 2006: 4). Usûl-i cedit mektepleri açılmadan önce Türkistan coğrafyasında üç tür okul bulunmaktaydı. Bunlar: Rusların kendi çocuklarını eğitmek amacıyla açtığı resmi okullar, yerli halka Rus dilini öğretmek amacıyla açılmış ve iki dilde eğitim yapan Rus yerli okulları, diğeri ise halkın tamamen kendi imkânı ile açtığı mektep, medreselerdir. (Tekcan, 2012: 171). Başta, eski usûl eğitimin ıslahı amacını güderek oluşan Usûl-i cedit mektepleri ile ilgili bilgi vermeden önce eski mektepler ve onların eğitim usûlü hakkında bilgi vermek faydalı olacak ve usûl-i cedit mekteplerinin amacı ve hangi gereklerden doğduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Eski usûl eğitim iki kısımdan oluşuyordu. Mektep eğitimi ve medrese eğitimi. Mektep eğitiminin amacı ise medrese eğitimine hazırlamaktı. Eğitime başlama yaşı 5 ve 7 yaşlar arasıydı. Bu eğitimin asıl süresi 4 yıldır ancak bu süre 10 yıla kadar

uzayabilmekteydi. Eğitim genel olarak 5 veya 7 yıl sürüyordu. Eğitim mollalar ve imamlar tarafından, cami, medrese ya da zengin kişilerin evlerinde veriliyordu. (İmamların olmadığı ya da ders vermek istemediği zamanlarda mollalar tercih ediliyordu.) Erkeklerinki kadar yaygın olmasa da kız mektepleri de vardı. Kız mekteplerinde ise eğitilmiş bir hatun ya da imamın eşi eğitim vermekteydi. Bu kişilere *atın bibi* ya da *atın ayi* denilmekteydi (Somuncuoğlu, 2006: 27). “*Mektep müfredatı içerisinde 4 kitaptan oluşan Çarname (Nam-ı Hak, Külliyyat, Mühimmat el Müslimin ve Pand Name-i Attar) Heft-i Yek, Ahlakname gibi kitaplar ve bazı şairlerin divanı mevcuttu*” (Andican, 2003: 25). Bu mektep ve medreselerde modern çağın bir gereksinimi olarak öğrenilmesi gereken dersler yani coğrafya, tarih, matematik vb. öğretilmemekteydi. Yalnızca Kuran okuma, ibadet etme ve İslami kuralların öğretimine yer veriliyordu. Dinî eğitime bu kadar önem verip yalnızca bu derslerin gösterilmesine rağmen çoğu talebe sureleri dahi okumakta güçlük çekiyor bu da yetmezmiş gibi ezbere yönlendiriliyorlardı. Bu duruma örnek olarak Eski Mektep Yeni Mektep piyesinden aşağıdaki cümleleri verebiliriz.

Hoca İmam — Çok güzel. Bunlar mektepte kaç yıl okuyup okuyuz oldular ve hangi ilimleri öğreniyorlar?

Muallim — Dört yıl, bu süre de okuma yazmayı öğreniyorlar. Ayrıca hesap ilmi, coğrafya, İslam Tarihi, Kur’an’ın tecvidinî de tamamıyla öğreniyorlar.

Hoca İmam — Hay hay! Çok güzelmiş. Bizim eski mektepte okuyan çocuklarımızın onda biri zar zor okuma yazma öğreniyor.

Ellikbaşı — Öyle efendim. Ben on üç yıl eski mektepte okuyup kel kör bir okuma yazma öğrendim. Fakat yazı yazmamı isterseniz kendi adıma bile yazamam (Hacı Muin, 2010: 203).

Eski usûl eğitim veren mekteplere giden çocuklar bin bir çile ile yıl boyunca yaz kış demeden tatilsiz bir şekilde eğitim almaya çalışıyorlardı. Müderrisler mektebe gelen talebelere dil öğretmek gayesiyle değil yalnızca muhteviyat açısından yabancı bir dilden (Arapça) kitaplar okutuyor, bu da yetmezmiş gibi Farsçadan bir takım kitapları (Farz’ul Ayn) ezberletiyorlardı. Talebelerin öğrenmeleri kolay olsun diye yazıyı yasaklamaktaydılar. Türkçe öğretmek amacıyla okutulan kitapların anlaşılması da en az Arapça ile Farsça okutulan ve ezberletilen kitaplar kadar zordu. Bu kitaplara örnek olarak Mehmet Çelebi’nin Muhammediye’si ve İbrahim Hakkı Hazretleri’nin

Marifetname'sini verebiliriz. Henüz sekiz yaşında olan çocukların okudukları bu eserlerden bir şey anlayamaması çok doğal bir durumdur. Medreselerde talebeler eğitimdeki bu sıkıntıların dışında, sağlıksız kötü yaşam koşullarıyla da mücadele etmek zorunda bırakılmışlardır. Talebelerin taharet ihtiyaçlarını karşılaması için kullanılan bölümler çamur içindedir ve su bulunmamaktadır, hava soğuktur. Su kullanabilmek için talebeler kış şartlarında donmuş gölde açılan küçük deliklerden bir kap vasıtasıyla su çekerek ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. Bunların dışında mektepteki yaşça büyük talebeler küçükleri dövüyor, eşyalarını çalıyor vb. eziyetlere maruz bırakılıyorlardı (Akt: Kanlıdere, 2019: 21-24). Bu şartlar altında eğitim görmeye çalışan, sekiz dokuz yaşındaki çocukların okumak istememesi gayet doğal bir tepkidir. Bu sebeplerden ötürü pek çok zengin, tüccar çocukları okumaktan vazgeçmiştir. Böyle nice talebenin olduğu varsayılır ise Türkistan'ın gelişimi ve ilerlemesi konusunda yeni nesillerin katkılarının da ne denli eksik kaldığı apaçık gözler önüne serilir.

Türkistan'daki mektep ve medreselerdeki ahval bu iken cedit hareketinin en önemli temsilcisi ve savunucusu olan İsmail Gaspıralı eğitim alanındaki bu yetersizlikleri çok önceden görmüş ve usûl-i cedit mektepleri için çalışmalarına başlamıştır. Usûl-i cedit mekteplerinin amacı kadimcilerin ve bazı mutaassıp kimselerin söylediği gibi tamamen dinî değerleri ve İslami usûllere dayanan geleneksel eğitimi yok sayıp, bambaşka bir mektep oluşturmak değildir. Asıl amacı, medreselerde ana dillerinin hiçe sayılarak, Arap ve Fars dilleri vasıtasıyla talebeleri ezbere yönlendiren çok az bilgi veren ya da talebelerin beyninde asla bir yer edinemeyen yanlış öğretim sistemini düzeltmektir. Yani İslam dini ve diğer dinî değerler ile gelenek ve göreneğe bağlı kalarak, öncelikle ana dilde okuma yazma, dünyevi ilimler (tarih, matematik, coğrafya gibi) ve bunların yanı sıra İslami ilimlerim kafa karışıklığına sebebiyet vermeden doğru bir usûlle öğretilmesi amaçlanmıştır. Yani usûl-i cedit mekteplerinde, eski mekteplerde öğretilen Kuran-ı Kerim ve diğer İslami konular çıkarılmamış aksine öğretilmeye devam edilmiştir.

Gaspıralı İsmail 1884 yılında kendi gazetesi olan Tercüman vasıtasıyla talebelere 40 gün içerisinde okuma yazma öğreteceği bir usûl-i cedit mektebi açacağını duyurusunu yapmıştır. 1884 yılında Kırım Bahçesaray'da ilk usûl-i cedit mektebi bu şekilde açılmıştır. Gaspıralı bu yeni usûl mektepte okutulacak Hace-i Sibyan adlı bir

kitap yayımlamış ve mektebin ilk muallimi olacak Bekir Ağa adlı kişi eğitim için gerekli olacak temel pedagojik bilgileri de vermiştir. Usûl-i cedit mekteplerinde okutulmak amacıyla özel olarak hazırlanmış Hâce-i Sıbyan kitabının içeriğinde: Kuran-Kerim'in okunuşu, ilmihal bilgileri, coğrafya, İslam tarihi, hesap, hüsnühat ve sağlık gibi konular hakkında temel bilgiler bulunmaktadır (Somuncuoğlu, 2006: 168-172).

Usûl- cedit mekteplerinin getirdiği yenilikleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Yeni usûl eğitim sistemindeki en önemli yeniliklerden biri kolaydan zora doğru gitme yöntemidir. Alfabedeki harfler yalnızca isim olarak değil ses olarak da öğretiliyordu. Önce harfler sonra heceler, kelimeler ve daha sonra cümleler olacak şekilde bir sıra izleniyordu. Bu usûl ile talebelerin daha kolay anlaması ve öğrenmesi amaçlanmıştır. Bu yönteme “Usûl-i Savtiyye” denilmiştir ve planladığı gibi okuma yazma 40 gün içerisinde bu yöntemle öğretilme başlanmıştır.

2. Usûl-i cedit mekteplerine alınacak talebeler yalnızca yılda iki dönem bu mekteplere başvurup alınabiliyorlardı (ilkbahar ve kış).

3. Bu mekteplerde eski mekteplerin aksine okuma ve yazma birbirinden ayrı tutulmayıp bir arada öğretiliyordu.

4. Usûl-i cedit mektepleri ile gelen diğer bir önemli yenilik de okuma yazmaya eski mektepteki Arapça ile başlamak yerine onun yerine ana dili kullanmak olmuştur. Talebeler yabancı bir dil olan Arapça ile okuma yazmayı öğrenmekte güçlük çekiyor hatta büyük bir çoğunluğu öğrenemiyordu. Ana dillerinde okuma yazmayı daha hızlı ve kolay şekilde öğrenmişlerdir. Bu yenilik ile usûl-i cedit okulları millî bir kimlik kazanmıştır.

5. Eski usûl mekteplerde müderrise eğitim karşılığında ödenen belli bir ücret yoktu. Bunun yerine müderris ve mollalar hayatlarını idame edebilmek için perşembelik denilen bir geleneği kullanıyorlardı. Bu gelenek dışında da ara sıra belirli şeyleri öne sürerek talebelerden belirli ücretler talep ediyorlardı. Usûl-i cedit mekteplerinin açılmasıyla bu mekteplerde eğitim veren muallimlere de belirli bir maaş verilmesi kararlaştırılmıştı (her talebeden bir ruble).

6. Usûl-i cedit mekteplerinde talebeye mektebi sevdirmeye hususuna da çok önem verilmiştir. Amaç talebelere ulaşarak onları kazanmaktır. Bu şekilde en yüksek verimin alınması hedeflenmiştir.

7. Yeni usûl mekteplerde sağlık şartları açısından mektep binalarının sağlam ve temiz olmasına özen gösterilmiştir. Bununla talebelerin derse devamlılığını sağlamak amaçlanmıştır.

8. Usûl-i cedit mekteplerinde bir yıllık eğitim süresi sonunda halka açıp bir şekilde imtihanları gerçekleştirdi. Bu şekilde usûl-i cedit mektepleri eski usûl mekteplere göre kısa süre içerisindeki başarısını göstermiş ve öğrenci alma potansiyelini artırmış oluyordu.

9. Gaspıralı'nın açtığı bu usûl-i cedit mektebinde eğitim süresi eski mekteplerde olduğu gibi uzun yıllar değil yalnızca 2 yıl sürmekteydi (Somoncuoğlu, 2007: 168-172).

Eğitimde ümit bağlanan cedit okullarının sayısı XIX. yüzyılda pek azdı. Rusların girdikleri savaşlar nedeniyle zayıf düşmesi usûl-i cedit mekteplerinin yaygınlaşması için ortam hazırlamıştır. XX. yüzyıla gelindiğinde usûl-i cedit mektepleri Türkistan'da giderek yaygınlaşma imkânı bulmuştur. 1914 yılında Türkistan'da 92 tane usûl-i cedit mektebinin olduğu kayıtlara geçmiştir. Taşkent'te Özbek Türkleri tarafından açılan ilk usûl-i cedit mektebi Münevver Kari'nin açtığı cedit mektebi olup 1904-1905 yılında açılmıştır. (Kari'nin 1901 yılındaki yeni usûlde mektep açma çabaları kabul görmediğinden dolayı mektebin açılması üç dört seneyi bulmuştur.) Münevver Kari'den sonra aynı coğrafya da açılan bir diğer usûl-i cedit mektebi büyük cedit aydınlarından olan Mahmud Hoca Behbudi'ye aittir. Bundan önce açılan mektepler ise Tatarların açtığı mekteplerdir (Kasımov, 2009: 22). Münevver Kari'nin açtığı bu yeni usûl mektepte eğitim süresi dört yıldır. Her yıl kademeli olarak seviye artırılmaktaydı. Usûl-i cedit mektepleri açan bazı aydınlar ve mektepleri:

1. Özbek-Türk edebiyatının önemli temsilcilerinden biri olan Hamza Hekimzade Niyazi büyük ceditçi aydınlardan Münevvar Kari ve Abdullah Avlani ile önemli görüşmelerde bulunmuş, bunum etkisi ile kendisi de cedit mektebi açmaya karar vermiştir. Cedit fikirlerini benimseyen Hamza, Taşkent, Mergilan ve Hokand'da usûl-i cedit mektepleri açmış ve bu mekteplerde okutulması amacıyla pek çok ders kitabı yazmıştır (Zeki, 2014: 51).

2. Önemli cedit temsilcilerinden olan Abdullah Avlani dönemin zorluklarına, kendisine yapılan baskılara ve zulümlere rağmen bir den fazla usûl-i cedit mektebi açan bir aydındır. İlk usûl-i cedit mektebini 1904 yılında Mir Abad bölgesinde açar. Bu

okulun daha sonraları kapatılması ile umutsuzluğa düşmeyen Avlani çalışmalarına devam eder ve 1909 yılında Dergez (Taşkent) mahallesinde Bir usûl-i cedit mektebi daha açar. Avlani Bu mektebin açılmasıyla birlikte pek çok ders kitabı da kaleme almıştır (Zeki, 2014: 51).

3. Rusya büyükelçiliklerinde tercümanlık yapan ve Cedit fikrinin etkisinde kalan Sıddiki Aczi 1901 yılında ana vatanına dönerek bir usûl-i cedit mektebi açmış ve bu okulda hem öğretmenlik hem de müdürlük görevlerinde bulunmuştur (Zeki, 2014: 57).

4. İshak Han İbret, usûl-i cedit okulu açan ve eğitim veren başka bir aydındır. Ayrıca İbret yeni usûl mektebin yanı sıra Mektebi İshak Han adında bir kütüphane de açmıştır (Zeki, 2014: 64).

5. Sadriddin Ayni Azerbaycanlı ceditçi aydınlardan ve eserlerinden çokça etkilenerken cedit fikrini benimsemiş ve bu uğurda çalışmalara başlamıştır. Buhara'da bir usûl-i cedit okulu açarak bu okul için ders kitabı da yazmıştır (Zeki, 2014: 40).

6. Cedit edebiyatının önemli temsilcilerinden biri olan Hacı Muin Şükrullah, Hocası Mahmud Hoca Behbudi ve birkaç önemli ceditçinin etkisinde kalarak 1903 yılında yaşadığı mahallede bir usûl-i cedit mektebi açmış, daha sonra da 1914 yılında kendi evinde "Terbiyat" isminde yine bir usûl-i cedit mektebi açmıştır. Muin, usûl-i cedit mektepleri açmasının yanı sıra bu mekteplerde okutulması amacıyla eserler de vermiştir (Rahname-i savad adlı ders kitabı, Okıtuvcı, Rehber-i Bisevedan adlı alfabe kitabı) (Zeki, 2019: 79).

7. Gaspıralı'nın usûl-i cedit mektepleriyle birebir aynı olmasa da onunla kısmen aynı fikirlere sahip olan büyük aydın Damolla Alimcan el-Barudi'den de bahsetmek yerinde olacaktır. Alimcan 1901 yılında Muhammediye Medresesi olarak bilinen ünlü medreseyi açmıştır. Burada, tıpkı diğer ceditçi aydınların güttüğü amaçlar doğrultusunda çalışmalar yapmış, müfredata pozitif bilimleri de eklemiş ve medreseyi modern tarza uygun bir şekilde düzenlenmiştir. Alimcan'ı ceditçilik ile şeyhliği bir arada yürütmeye çalışmış bir aydındır. Açtığı medrese tam olarak usûl-i cedit mektebi sayılmasa da eski usûlde bir mektepte değildir. Gaspıralı'nın ceditçiliği ve usûl-i cedit mektebi ile Barudi'nin ceditçi fikirleri ve medresesi arasındaki fark ise Alimcan'ın tasavvufa olan düşkünlüğünden yani dinî hareketten kaynaklanmaktadır (Akt: Kanlıdere, 2019: 107).

Usûl-i cedit mekteplerinde okutulan kitaplar: Edib-i Evvel, Edib-i Sani, Usûl-u Hisap, Dünya Maglumatı, Ahmed Hadi Hivace-i Dinîya 1-2-3, Tecvid (Münevver Kari), Tarih-i Mukaddes 1-2 (Şakircan Rahimov) Nasaihal Atval (Ahmet Hoca), Abid Din (Said Ahmet Vasli), Muhtasar Coğrafya (Fatih Karimov), Sufi Allayar (Ahmet Hadi), Edebiyat (Abdullah Avlani), Rehbari Farsi (Muhammed Resul), Sarf-i Türki (Gaspıralı) Tarih-i Kavmi Türki (Hasan Gata) Taglim Coğrafya (Haris Feyziyev), Taglim Sarf (Yakup Halilov) Kuran'ı Kerim, (Somuncuoğlu, 2006:186) Gençler Terbiyesi (Sadriiddin Ayni) Okuma Kitabı, Yeni Edebiyat (Hamza Hekimzade Niyazi), Risale-i Esbab-ı Sebad, Risale-i Coğrafya-i Rusiya, Risale-i Coğrafya-i Ümraniye, Kitab'ül Eftal (Mahmud Hoca Behbudi) (Zeki, 2019: 56-83).

Usûl-i cedit mekteplerinin açıldığı coğrafyalar:

Kırım Bahçesaray'da 1884 yılında ilk usûl-i cedit mektebi açıldı. Ceditçilik ve usûl-i cedit mektepleri açısından önemli bir merkez olan Kazan'da Muhammediye medresesi ve pek çok usûl-i cedit mektebi açılmıştır. 1913 yılında İdil-Ural bölgesinde 694 adet usûl-i cedit mektebi açılmıştı. Türkistan'da "usûl-i cedit" mektepleri Taşkent, Semerkant, Buhara ve daha sonra Fergana Vadisinde açılmıştır. Azerbaycan'da ilk cedit okulu Ordubad'da 1890 yılında kurulmuştur. Daha sonraları Bakü başta olmak üzere pek çok bölgede (Salyan, Şamahı vb.) cedit okulları açılmıştır. Ayrıca 1907 yılında yapılan bir kurultayda (II. Öğretmenler Kurultayı) usûl-i cedit ile eğitim kararı alınmıştır. Kazakistan ise ilk yıllardan beri medrese eğitimine pek girmemiş daha çok bölgede açılmış olan Rus mekteplerine ilgi göstermişlerdir. Kırgızistan'da Rusların bu bölgeye gelirken yanlarında getirdikleri Tatar tercümanların etkisiyle usûl-i cedit mektepleri bu bölgede açılmıştır. Kırgızistan'da açılan cedit mekteplerinde Tatar ve Kazak Türkçeleri de müfredatta kendine yer edinmiştir (Ergün ve Çiftçi, 2006: 7-11).

7. Türkistan Cedit Matbuatı

1880’li yıllarda Türkistan’da 5 adet matbaa olduğu bilinmektedir. Bu matbaalardan biri litograf 4’ü ise tipograf baskı yapmakta idi. 70’li yılların sonlarında Buhara, Semerkant, Andican gibi Türkistan şehirlerinde tipograf ve litograf baskı yapan matbaalar açılmıştır. Atacan Abdalov (1856-1927) Türkistan’da ilk yerli matbaacı olarak bilinmektedir. İsanbay Hüseyinbayev de matbaası olan başka bir Özbek Türküdür (Yuldaşev, 2013: 65). Daha sonraları İsmail Gaspıralı ailesinin yardımı ile kendi matbaasını kuracaktır (Gaspıralı, 2017: 24).

Türkistan’da matbuatın ortaya çıkışı 1870 yılında olmuştur. Ancak bu matbuat cedit matbuatından öncedir. Rus hükûmetine hizmet amacıyla ortaya çıkmıştır. 14 Temmuz 1867’de askeri bir takım belgeleri çoğaltmak amacıyla ilk basımevi açılmıştır. Ancak bu basımevi 1868 yılında hacmi büyük olmayan kitapları basmak için de kullanılmıştır. 1869’da Türkistanskıe Vedomosti isimli bir gazete, 1870’te de yine Rus dilinde bir gazete çıkarılmıştır. Görüldüğü üzere basımevi yalnızca Rus hükûmetine askeri amaçla hizmet etmek için açılmış ve bu amacını da gerçekleştirmiştir (Kasımov, 2009: 35). 1917 yılındaki Ekim ihtilaline kadar olan dönemde çıkarılan gazete ve dergilerde;

1. Türkistan’da ilk defa Özbek Türkçesiyle çıkarılan “Türkistan Vilayetinin Gazeti”,
2. Osmanlı Türk, Volga Boyu ve Kafkası matbuatı ile 17 Ekim 1905 tarihinden sonraki serbestlikler etkili olmuştur.

Türkistan Vilayetinin Gazeti Özbek Türkçesiyle çıkarılmış ilk gazete olmasına rağmen Rus hükûmeti lehine ve yine bu hükûmetin emrindeki kişiler tarafından Rus medeniyetini yaymak amacıyla çıkarılmıştır. Bu gazetede çalışan Molla Âlim Ruslaştırma siyasetine hizmet ettiği ve Türkistan’ın tarihini karaladığı “Türkistan Tarihi” adlı bir eser çıkarmıştır. Gazetenin Türk halklarının hayatına girişi XIX. yüzyılın sonlarına doğru olmuştur. O dönemde Türkiyede basılan Takvim-i Vakayi sadece Türkiye Türklerinin değil tüm Türk dünyasının ilk resmi gazetesi olma özelliği gösterir. 1860 yılında çıkarılan Tercüman-ı Ahval ve 1862 yılındaki Tasvir-i Efkâr da yine bu şekildedir. Bu gazeteler XIX. yüzyılın sonlarına doğru çıkan ve Türkistan cedit matbuatında etkisi büyük olan önemli bir gazetelerdir (Kasımov, 2009: 37-38).

Tercüman gazetesi İsmail Gaspıralı tarafından 1883 yılında Bahçesaray’da yayın hayatına başlamıştır. Gaspıralı’nın “dilde fikirde işte birlik” düşüncelerini temel alarak, Rusya Müslümanlarına hitaben çıkarılan ancak tüm Türkistan’a dokunan bu gazete cedit matbuatı için önemli bir gazete olma özelliği taşımaktadır (Kalsın, 2014: 95). Bu gazete usûl-i cedit mekteplerinin açılışında ön ayak olduğu gibi Ruslaştırma politikasının bir stratejisi olan edebi dil olarak Rus dilinin kullanılmasına buna gerekçe olarak da halkın edebi olarak kullanabileceği bir dilin olmadığı fikrinin ileri sürülmesine şiddetle karşı çıkarak Ali Şir Nevai, Ahmet Yesevi gibi büyük aydınların zamanından kalan ve Çağatay Dili olarak adlandırılan edebi bir dilin varlığını, buna sahip çıkılması gerektiğini savunmuş ve millî uyanışa büyük katkı sağlamıştır. 1917 yılındaki Ekim ihtilaline kadar olan dönemde çıkarılan gazete ve dergiler:

7.1. Orta Asya’nın Ömr Güzarlığı

Redaktörlüğünü İvan Geyer’in yaptığı, Özbek Türkçesi ile çıkarılan ilk gazetedir. Yayın hayatına 1905 yılında başlamış, 2 ay boyunca devam etmiştir (Kasimov 2009: 56).

7.2. Terakki

İsmail Abidiy tarafından 27 Haziran 1916 tarihinde yayımlanmaya başlamıştır. Orta Asya Ömr Güzarlığı gazetesinin devamı niteliğindedir. Münevverkari, Nazime Hanım, Şakir Muhtarî, Zarif Halikov ve Sofizade, Terakki gazetesinin yazarları arasındadır (Yakubov, 2012: 12-17). Terakki gazetesinin yayın hayatına başlaması ile Gaspıralı, kendisinin çıkarmış olduğu Tercüman gazetesinde bir yazı yazmış ve memnuniyetini dile getirmiştir. Bu gazete 19. sayısından sonra kapatılmıştır (Toktamışoğlu, 2006: 261-262).

7.3. Hurşid

Hurşid gazetesi Münevver Kari tarafından 6 Eylül 1906 tarihinde çıkarılmıştır. Münevver Kari’nin Narbekov kardeşler, Hocayev ve Avlani gibi yenilikçi aydınları etrafına topladığı bu gazetenin içindekiler kısmı Özbek Türkçesiyle yayımlanmıştır. Siyasi meseleler ile yakından ilgilenen ve Mahmut Hoca Behbudi gibi büyük ve önemli aydınların makalelerinin yayımladığı Hurşid gazetesi 10. sayısında kapatılmıştır (Kasimov, 2009: 60).

7.4 .Şuhret

Şuhret gazetesi 1 Aralık 1907 tarihinde Abdullah Avlani önderliğinde çıkarılmıştır. Bu gazete de 10 sayı çıkarıldıktan sonra kapatılmış ve gazetenin çıkarılmayacağına dair imza alınarak eşyalarına da el konulmuştur (Kasımov, 2009: 57).

7.5. Asya

Asya gazetesi 1908 yılında Avlani tarafından (Ahmedcan Bektemirov adına izin alınarak) Şuhret gazetesinin çıkarıldığı yerde yayımlanmaya başlanmıştır. (Kasımov, 2009: 58) Eski mektep ve medreselerin ıslahı amacıyla çıkarılmış bir gazetedir (Koçar, 1991: 218).

7.6. Semerkant

Semerkant gazetesi Mahmud Hoca Behbudi tarafından 1913 yılında yayımlanmaya başlamıştır. Maddi zorluklar nedeniyle 45. sayı ile birlikte kapanan bu gazete Hacı Muin, Said Rıza Alizade, Sıddıki Aczi, Fıtrat, Nusretulla Kudretulla gibi ceditçi yazarlar etrafında şekillenmiştir (Kasımov, 2009: 60).

7.7. Şurayi İslam

Şurayi İslam Cemiyetinin 16 Mayıs 1917 tarihinde Taşkent'te çıkardığı gazetedir. Münevverkari, Âlim Bayburav, Şakircan Rahimi gibi ceditçiler bu gazetede faaliyet göstermiştir (Yakubov, 2012: 21).

7.8. Turan

14 Temmuz 1912 tarihinde Buhara ceditçi aydınları tarafından yayımlanmaya başlamış, 2 Ocak 1913 tarihine kadar toplamda 49 sayı çıkarılmıştır (Yakubov, 2012: 21).

7.9. Sada-i Türkistan

Sada-i Türkistan gazetesi Münevver Kari ve Abdurrauf Muzafferzade'nin yardımlarıyla, 4 Nisan 1915 tarihinde Ubeydulla Hoca Asatilla Hocayev tarafından Taşkent'te yayımlanmıştır. Gazetede Taşkent (Münevver Kari), Semerkant (Hacı Muin, Vasli) ve Fergana Vadisi (Çolpan) gibi merkezlerden, önemli şair ve yazarların eserlerine yer verilmiştir (Kasımov, 2009: 60).

7.10. Sada-i Fergana

Sada-i Fergana gazetesi Abidcan Mahmudov tarafından 1915 yılında yayın hayatına girmiştir (Kasimov,2009: 60). Sada-i Türkistan gazetesiyle aynı yolda çıkarılmaya başlanmıştır.

7.11. Ayna

Ayna dergisi Mahmud Hoca Behbudi'nin uğraşları ile 20 Ağustos 1913 yılında çıkarılmaya başlamıştır. Türkistan coğrafyasında çıkan ilk dergi niteliğini taşıyan bu dergi 1915 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir. Aynı zamanda Ayna dergisi millî hedeflerin yayılması hususunda büyük önem taşımaktadır (Kasimov, 2009: 61).

Ekim 1917'den sonra çıkarılan gazete ve dergiler şunlardır:

Necat gazetesi Münevver Kari tarafından, 1917 yılının Şubat ayından sonra çıkarılmıştır. Uluğ Türkistan gazetesi K. Bekir tarafından, El Bayrağı gazetesi B. Saliev ve A. Zahiri tarafından; Hürriyet, Abdurrauf Fıtrat tarafından; Kengeş, Zeki Velidi Togan tarafından aynı yılda çıkarılan gazetelerdir. Bu gazetelerin içinde El Bayrağı ve Hürriyet gazeteleri Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesi için verdikleri uğraş yönüyle ayrı bir önem taşımaktadır (Kasimov, 2009: 60).

Millî ve manevi bakımdan önem taşıyan diğer dergiler şunlardır: Muştum, Maarif ve Okutuvçı (Hacı Muin), Meşreb (Hacı Muin). (Bu dergiler Ekim ihtilalinden 1929 yılına kadar çıkarılan dergilerdir (Kasimov, 2009: 61).

Ceditçilerin çıkardığı diğer dergiler:

Yaş Türkistan dergisi: Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan'da 1929 yılında Mustafa Çokay'ın çabaları ile çıkarılmış olan bir dergidir. Yeni Türkistan dergisi: Zeki Velidi Togan, Mustafa Çokay, Osman Kocaoğlu gibi aydınlar tarafından 1927 yılında çıkarılmaya başlamıştır (Zeki, 2019: 38).

Türkistan Matbuatı 1905 yılından sonra kısa sürede kayda değer bir ilerleme kaydetmiş ve Türk dünyasından pek çok aydının dikkatini çekmeyi başarmıştır. Avlani'nin bir makalesinden (Burungi Özbek Vakitli Matbuatın Tarihi) edinilen bilgiye göre 1905-1917 yılları arasında Özbek Türkçesi ile 27 gazete, 8 dergi basıldığı belirtilmiştir. Avlani 1905-1908 yılları arasını cedit matbuatının birinci dönemi olarak nitelendirmiştir (Kasimov, 2009: 55-59).

Sonuç olarak XX. yüzyıl başlarında cedit matbuatı ortaya çıkışından itibaren millî uyanışta büyük bir rol oynamıştır. Türkistan coğrafyasında cedit matbuatının oluşumu ile birlikte Türk dünyası ile bir iletişim haline girilmiş, genç ceditçiler seslerini uzak mesafedeki kandaşlarına duyurma imkânı bulmuştur. Bu da Türk dünyasının ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Ceditçiler, Türkistan’da cedit matbuatının oluşması ve ilerlemesi ile birlikte seslerini daha net çıkarabilmiş ve geniş kitlelere seslenebilmişlerdir. Böylece Rus hükûmetin baskın stratejileri ve eziyetlerine karşı millî bilincin uyanması, eğitim ve öğretim başta olmak üzere sosyal siyasi her konuda amaçlarına ulaşabilecek bir yol bulmuşlardır. Türkistan cedit matbuatı cedit sonrası edebiyatın gelişmesinde de önemli rol oynamıştır. Bunların yanı sıra Türkistan Cedit matbuatının oluşumu ile milleti bağımsızlığa hazırlayan önemli adımlar da atılmıştır.

8. Özbek Cedit Tiyatrosu

Batılı anlamda tiyatro türünün Özbek edebiyatına girişi XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başlarında olmuştur. Bu tarihten önce de Orta Asya kültüründe bulunan bu tür, daha çok geleneksel halk tiyatrosu ve kukla tiyatrosu şeklinde halkın karşısına çıkmıştır (Özcan, 2015: 452-464).

Geleneksel Özbek tiyatrosu “Maskarabazlık ve kızıkcılık, koğırçakbazlık” tiyatrosu olarak iki kısma ayrılmaktadır. Bu tiyatrolar bayram, şenlik, eğlence vb. yerlerde icra edilmekteydi (Baydemir, 2011: 763-766).

Çarlık Rusyası Türkistan topraklarını işgale başladıktan hemen sonra bölge halkını Ruslaştırma politikasını uygulamaya başlamıştı. Ruslar Türk topraklarını işgale başlar başlamaz kendi kültürlerini bu coğrafyada yaymak amacıyla Rus okulları açmış, kendi dilinde eğitime başlamış, gazete ve dergiler çıkararak amaçları uğruna her türlü yola başvurmuşlardır. Ruslar bu çalışmaların yanında halkı her bakımdan etkileme, kültürünü empoze etmek amacıyla, tiyatro alanında da çalışmalar yapmaya başlamıştır. 1867 yılında Taşkent’te kurulan Heveskârlar Drama Tögeregi ilk amatör tiyatro topluluğu olma özelliğini taşır. Ruslar Semerkand’da Musikalı Drama Tögeregi (1876) Heveskârlık Cemiyeti’ni (1890), Hokand’da Dramatik San’at Heveskârları Tögeregi’ni kurarak faaliyete geçirmişlerdir. Bu mahalli toplulukların yanı sıra profesyonel tiyatro toplulukları da kurulmuştur. Rus tiyatro topluluğu şehir şehir gezerek Rus ve Avrupa tiyatrosunun önemli örneklerini sergilemişlerdir. Bunların yanı sıra Rus sanatkârlar

Türkistan'a gelerek Hokand, Taşkent, Semarkand Mergilan vb. şehirlerde konserler vermişlerdir (Karakaş, 2001: 163-164)

Cedit edebiyatında tiyatro türünün ortaya çıkmasında ve yayılmasında Mirza Fethali Ahundzâde, Necef Vezirli, Celil Memmedkulizâde ve Neriman Nerimanof gibi Azerbaycanlı aydınların, tiyatro eserlerinin ve Azerbaycan tiyatro topluluğunun 1911 yılında Türkistan topraklarına gelip, Semerkand, Hokand vb. bölgelerde tiyatro eserlerini sergilemelerinin etkisi büyüktür. Bunların yanı sıra yine 1911 yılında Tataristan'dan Türkistan'a gelen tiyatro topluluklarının burada çeşitli eserleri sahnelemesi cedit tiyatrosunun doğuşunda önemli rol oynamıştır. Tüm bu tiyatro faaliyetleri bu coğrafyada tiyatro türünün oluşması için gerekli zemini hazırlamış olsalar da, tiyatronun doğuşu için en büyük rolü bu dönemde sosyal, siyasi ve eğitim alanında adeta bir seferberliğe yol açan cedit hareketi üstlenmiştir (Karakaş, 2001: 164-165). Ceditçi aydınlar tiyatroyu da halka ulaştırmak, yenileşme fikirlerini insanlara daha etkili bir şekilde aktarmak amacıyla kullanmak istemişlerdir.

1913 yılında Ubeydullah Asadullayeviç Hocayev, Münevver Kari, Kamilbek Narbekov, Abdullah Avlani, Başırullahan Asatillahocaev, Kerimbek Narbekov, Kettehoca Babahocayev, Muhammedcan Pağahocayev, Taşpolatbek Narbotabekov, Nizamiddin Asamiddinhoco gibi isimlerin kurucuları arasında yer aldığı Turan Cemiyeti'nin cedit tiyatrosu için önemli bir yeri vardır. Bu cemiyet, ceditçi aydınların fikirleri ve faaliyetlerinde haklın desteğini kazanmak amacıyla yine halka hitap eden oyunlar yazılıp sahnelenmesini sağlayarak insanların tiyatroya çekmek istemişlerdir. Bu cemiyet aynı zamanda kütüphane, müzik kursları, okuma salonları ve kulüpler açarak, konserler ve geceler düzenleyerek medeni hayatın gerektirdiği koşulları sağlamaya çalışmışlardır (Açık, 2005: 8-9).

Özbek cedit tiyatroları:

1. Ceditizmin savunucu ve önemli temsilcilerinden biri olan Mahmud Hoca Behbudi Özbek cedit tiyatrosunun ilk örneği olan "Pederküş (Okumagen Balanıñ Hâli)" adlı eseri vermiştir. 1911 yılında yazılmış Baba Katili (Okumayan Çocuğun Hali) piyesi ne yazık ki 2 yıl boyunca hükümet izin vermediği için yayımlanamamıştır. Behbudi eserini Rus-Fransız savaşının 100. yıl dönümüne ithaf ettikten sonra 1913 yılında risale

şeklinde yayımlanmıştır. Eser ilk kez Semerkant'ta 15 Ocak 1914 tarihinde sahne ile buluşmuştur. Bu tiyatro eseri için 320 kişilik bir salon ayarlanmış, tüm biletler satılmıştır. Talep fazla olduğundan dolayı 50 kişilik bir ekleme yapılmış buna rağmen pek çok kişi ayakta kalmıştır. Salona sığmayıp ayakta izlemeye razı olan insanlar tiyatronun daha sonra tekrar sahneleneceği duyurusu ile ancak ikna olup salondan ayrılmışlardır. Tiyatronun 2. kez sahnelenişinden sağlanan gelir; usûl-i cedit mekteplerine, cemiyet çalışmalarına, gazete ve dergi yayınlarının gideri için kullanılmıştır (Karakaş, 2001: 165-166). Pederküş'te zengin ancak cahil bir babanın, eğitilmiş aydın bir kişinin (Ziyalı) nasihatlerini dinlemeyerek okutmayı reddetmesi ve göz göre göre cahil kalmasına neden olması acı bir şekilde anlatılmaktadır. Eserde oğlunu okutmayan babanın (Bay) onun sokak serserileriyle arkadaşlık yapmasını, onlardan etkilenip hırsızlık yapması ve babasını öldürmesi eğitimsizliğin baba ve oğlunun sonunu getirmesi dramatik bir şekilde işlenmiştir (Tursunbayev, 2005: 13). Pederküş yalnızca Özbek Türkleri arasında değil bütün Türkistan'da insanların ilgisini çekmiş ve büyük yankı uyandırarak, pek çok yazar ve şaire ilham kaynağı olmuştur.

2. Behbudi'nin Pederküş piyesinden etkilenen pek çok aydından biri de Hacı Muin Şükrullah'tır. Muin, Pederküş'ün yazılıp sahnelenmesinden sonra tiyatroya yönelmiş ve eserler vermiştir. Bu eserler: "Eski Mektep Yeni Mektep, Mazlume Hatun, Köknari (Esrarkeş) ve Nusretulla Kudretulla ile birlikte yazdığı Toy" isimli tiyatrolardır. Bunlardan başka "Kadı ile Muallim, Bay ile Hizmetkâr, Cuvanbazlık Kurbanları, Maarif Kurbanları" isimli piyesler de yazmıştır (Hacı Muin, 2010: 8). Muin, Eski Mektep Yeni Mektep (3 perdelik bir tiyatro) isimli tiyatrosunda; eğitimin önemine, eski usûl eğitim sisteminin kullanıldığı mektep ve medreselerin artık usûl-i cedit mekteplerine dönüştürülmesi gerektiğine, eğitim yetersizliğinin pek çok kötü sonucu olduğunu ve milletin çöküşünü getirebileceğini, her şeyin çözümünün eğitimle mümkün olabileceği konularını işlemiştir. Mazlume Hatun (4 perdelik bir dram) adlı tiyatrosunda, eğitimsizlik ve sonuçları, birden fazla kadın ile evlenmenin doğuracağı sorunlar, dinin saptırılması, kadınların ezilmesi gibi konular işlenmiştir. Köknari (Esrarkeş, bir perdelik komedi) tiyatrosunda: Kötü alışkanların hat safhada oluşu, eğitimsizlik, Rusların etkisi gibi nedenlerden dolayı milletin geldiği durumun vehameti işlenmiştir. Toy (4 perdelik bir tiyatro) tiyatrosunda ise, ahalinin cahilliği, toy, cenaze

gibi durumlarda gereksiz yapılan harcamalar, savurganlık, toplumun bozulmuşluğu ve kötü alışkanlıklar ele alınmıştır.

3. Cedit hareketinin önemli temsilcilerinden biri olan Hazma Hekimzade Niyazi (1889-1929) tiyatro türüne çok önem vermiş ve bu türde büyük bir miras bırakmıştır. “Bay ile Hizmetçi (birden fazla kadınla evlenme ve bunun kötü yönleri işlenmiştir), Töhmətçiler Cezası (Komedi,1918), Kim Doğru (1918, Komedi), Zehirli Hayat yahut Aşk Kurbanları (ceditçilik ruhu ile yazdığı bir tiyatro eseridir), Aç, İlm-i Hidayet, Genç Muhafız, Meyserenin İşi, Paranji Sırları (Dram), İstibdad Kurbanları (1918-1919 Çar hükûmetinin işçilere yaptığı baskı işlenmiştir),Molla Narmuhammed Hocanın Küfür Hatası, Muhtariyet ya da Otonomi” gibi pek çok konu bakımından zengin tiyatro eseri yazmıştır (Rızayev, 1997: 79-81).

4. Abdullah Avlani (1878-1934), Behbudi'nin Pederküş adlı tiyatrosunda da rol almıştır. Avlani'nin “Avukatlık Kolay mı (1916),Pİnek (1915), Biz ve Siz, Portugaliya İnkılabı” isimli tiyatro eserleri bulunmaktadır. Bu eserler pek çok kez sahnelenmiş ancak 100. doğum yıl dönümüne kadar hiç basılmamıştır. (Pinek, Biz ve Siz, Avukatlık Kolay mı adlı eserleri basılmıştır.) Bunların yanı sıra “Katili Kerime, Bedbaht Gelin, Hor Hor” isimli tiyatroları Tatar Türkçesinden Özbek Türkçesine aktarmıştır (Tursunbayev, 2005: 16).

5. Abdurrauf Fıtrat (1886-1938) Özbek cedit tiyatrosuna bıraktığı miras bakımından önemli bir yer tutmaktadır. Tahminlere göre Fıtrat 15'e yakın tiyatro yazmıştır. Bu tiyatrolar arasında dram, komedi ve trajedi bulunmaktadır. Ayrıca opera librettosu da yazmıştır. Fakat bu tiyatroların büyük bir kısmı günümüze kadar saklanamamış ya da henüz bulunamamıştır.” Temür Saganası (1918), Çin Seviş (1920) ve "Hint İhtilalcileri (1923), Arslan (1926),Şeytanın Tanrıya İsyanı (Şeytan'ın cennetten kovulması işlenir, Fıtrat'ın önemli eserlerinden biridir) Ebulfeyzhan (1924, Buhara emiri Ebulfeyzhan dönemini anlatan beş perdelik tiyatro), Oğuzhan, Ebu Müslim (Fıtrat'ın tarihî konuları işlediği ancak günümüze ulaşmamış eserleri), Begican (1916), Rozaler (1930), Vase Kozgalanı (1932), Tolkın (1934) Fıtrat'ın tiyatro eserleridir (Tursunbayev, 2005: 23-24).

6. Abdülhamit Çolpan (1897-1938) ünlü ceditçilerden ve Özbek edebiyatında şiir ve tiyatronun öncülerindedir. Çolpan, Rus ve Batı edebiyatından tercüme yapılarak Özbek Türkçesine kazandırmıştır (Shakespeare'den Hamlet, M. Gorki'den Ana vb.)

(Tursunbayev, 2005: 74). Çolpan'ın en önemli ve uzun yıllar yayımlanan eseri Yarkınay'dır. Bu tiyatro iki kez yayımlanmıştır. (1920-1926) Muştumzor (1928), Halil Fereng (1917, Çolpan'ın ilk tiyatro eseridir), Hücüm (1929, komedi türünde ve kadın haklarının savunulduğu bir tiyatrodur) Ortak Karşibayev (1929, uzun yıllar sergilenen bir eserdir) Çolpan'ın diğer tiyatro eserleridir.

7. Ceditçi aydınlardan olan Abullah Kadirî (1894-1938) Behbudi'nin Pederküş eserinden etkilenerek Bahtsız Küyav (1915) adlı tiyatro eserini yazmıştır. Bu tiyatro eseri dört perdelik bir dramdır.

8. Gulam Zaferi (1889-1938) Bahtsız Çırac (1914), Günafşa, Toskınçılık, Yarku uy, Merhametli Öğretmen, Tatimbay Ata, Övünen Kişi, Çoban Demir (1924), Mezarlıkta, Yaşlar Endi Berilmez (1928) tiyatro eserlerini yazmıştır. 1920 yılında yazdığı Halime adlı tiyatrosu en ünlü tiyatro eseridir (Tursunbayev, 2005: 47).

9. Mir Molla Şir Muhammedov (1886-1923) cedit tiyatrosunun oluşumunda önemli bir yeri bulunan Hamza Hekimzade Niyazi ile tanıştıktan sonra tiyatro sanatını öğrenmiştir. “Şadlık Gecesi, Front Haftası Münasebetiyle, Şark Sahasında Üç Spektal, Hürriyet Kahramanı” gibi öyküleri kısa sürede yazarak sahnelemiştir. Muhammedov Özbek tiyatrosunda tenkitçiliğin temelini atmış, bunu yaparken de hiçbir zaman taraf tutmayarak gerçeği yansıtmaya çalışmıştır (Zeki, 2019: 81).

Timur Kocaoğlu, Mahmud Hoca Behbudi'nin ilk millî tiyatro eseri sayılan Pederküş piyesinden önce, Abdurauf Samad Şehidî tarafından “Mahremler” isimli bir piyes yazılıp, 1912 yılında basıldığını belirtmiştir. Bu eser sahnelenmemiştir. Bu yüzden de tiyatronun gelişiminde önemli bir yer edinmemiştir (Kocaoğlu, 2014: 179).

Özbek cedit tiyatrosu XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başında Gaspıralı önderliğinde cereyan eden cedit hareketinin etkisiyle meydana gelmiştir. Ceditçiler, tiyatro edebi türünü yenilikleri yaymak ve halkı etkilemek amacıyla bir araç olarak kullanmışlardır. Rus hükmetinin işgali altında bulunan, kendisine yapılan zulümlere ses çıkaramayan, çok çalıştırılıp emeğinin karşılığını alamayan, dili, dinî sömürü altında, gaflet uykusuna dalmış olan cahil bir milleti uyandırma çabasına girmiş olan ceditçiler tiyatro türünde de bu konuları işlemişler ve tiyatro ile halkın üzerindeki tesirlerini artırmayı amaçlamışlardır. Bu amaçlarına da verdikleri başarılı eserlerle, sadece Özbek Türklerini değil tüm Türkistan'ı etkileri altına alarak ulaşımlardır. Özbek cedit tiyatrosu ile Özbek edebiyatında tiyatro türünün temelleri sağlam atılmış, bu türde

eser veren pek çok aydın Rus hükûmeti tarafından canice katledilse de eserleri unutulmamış ve gelecek nesillere ışık tutarak ilham kaynağı olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

HACI MUİN ŞÜKRULLAH (1883-1942)

1.1. Hayatı ve Sanatı

Cedit hareketinin önemli savunucularından olan Hacı Muin 19 Mart 1883 tarihinde Semerkant'ta doğmuştur. Tam ismi Hacı Muin İbn Şükrullah, mahlası ise Mihrî'dir. Tüccar olan babası Şükrullah 32 yaşında vefat etmiştir. 1890 yılında annesi, 1895'te ise babası vefat etmiştir. 12 yaşına geldiğinde hem annesi hem de babasını kaybeden Muin'e dedesi Mirsaid Şerifoğlu bakmıştır. Ruhabad mahallesinde cami imamlığı görevini yürüten Mirsaid Şerifoğlu, Muin'e okuma yazma, Arap dili ve kuralları ile dinî ilimleri öğretmeye başlamıştır. Muin, devrin tanınmış aydınlarından olan Seyid Ahmed Vasli ile 1900 yılında tanıştıktan sonra öğrendiği ilimleri mükemmelleştirme imkânı bulmuştur. Vasli, Muin'e yalnızca Arap dili ve kurallarını öğretmekle kalmamış, şiire olan ilgisini de artırmıştır. 1901 yılında eski usûl eğitim veren bir mektepte öğretmenlik yapmaya başlar. Bu mektepteki faaliyetleri ile tecrübe kazanması, Sıddiki Aczi'nin ve Abdulkadir Şeküri'nin mektebinin etkisinde kalması neticesinde 1903 yılında Hoca Nispetdar mahallesinde bir usûl-i cedit mektebi açar. Vasli'nin evinde büyük ceditçi aydınlarından olan Mahmud Hoca Behbudi (1874-1919) ile karşılaşması Muin için bir dönüm noktası olmuştur. Behbudi, ceditçi aydınların önde gelen isimlerinden biridir. Büyük bir âlim, edip, eğitimci ve halk önderidir. Yaşamı boyunca halkı için uğraşmış olan Behbudi'nin pek çok eseri bulunmaktadır. Türkistan coğrafyasında modern özbek tiyatrosunun ilk örneğini vermiştir, 200'den fazla makalesi bulunmaktadır. Muin'in Behbudi ile karşılaştığı bu tarihten sonra hayatında yeni bir devir başlamıştır. Behbudi'nin "Muhtasar-ı Coğrafya-i Umumi" adlı eseri Muin'in üzerinde büyük etki uyandırmıştır, hatta sonraları bir makalesinde bu eserden şu şekilde bahsetmiştir:

"Şunu da unutmuyorum, zikredilen coğrafya kitabının dinî uygulamalar bölümünde; "Bazı eski hurafe ve İsrailiyat sözleri bizim tefsir kitaplarımıza girmiş" mazmunundaki cümleler o vakit benim düşüncelerimde güçlü bir değişime sebep oldu. Yani o cümle ilk defa fikri bir inkılabı uğrattı. Ben o günden itibaren eski ve yeni her bir kitabı dikkat ve muhakeme ile okur oldum..." (Hacı Muin, 2010:6). Hacı Muin bu şekilde Mahmud Hoca Behbudi'yi üstad bilmiştir. Türk-Tatar edebiyatını muntazam bir şekilde okuyan Muin, Behbudi'nin önderliğindeki Semerkant marifetperverlerinin tesiri

ile çağdaşları arasında, ilk usûl-i cedit mektebinde muallimlik yapması ile tanınmıştır. Muin de diğer usûl-i cedit mektepleri açan aydınlar gibi mektebi kendi imkânları ile açmıştır. Çünkü o dönemde kişilerin kendi imkânları ile açtığı usûl-i cedit mektepleri bundan maddi fayda sağlamak bir iş değildi. Dönemin edebiyatçılarından biri olan Rahim Mukimov bir yazısında, “Hacı Muin’in mektepteki çocukları okuturken halktan maddi bir yardım almadığını, belki bunun yerine Devoli kışlağında bulunan bahçesindeki meyve, sebzeleri pazarda sattığını ancak kesinlikle mektepdarlığı bir gelir karşılığında yapmadığı düşüncesinde olduğunu” ifade etmiştir. Uzun yıllar boyunca varlığını sürdüren ancak artık çağın ihtiyaçlarını karşılamayan eski mekteplerdeki öğretim usûlünü değiştirmek, yeni ders kitapları yazmak çok meşakkatli ve cesaret gerektiren bir işti. Durum tam da bu şekildeyken Hacı Muin ders kitapları yazıp bastırmıştır. 1908 yılında Tacik dilinde “Rahname-i Sevad”, Özbek Türkçesinde ise “Öğretmen” isimli bir alfabe kitabı yayımlamıştır. 1913 yılında Behbudi’nin çıkardığı Semerkant gazetesi ve Ayna dergisinde çalışmaya başlamıştır. Muin bu gazete ve dergi de çalışırken, mektep faaliyetlerine de devam etmiştir. Evinde “Terbiyat” isimli usûl-i cedit mektebini açmıştır (1914). Yine aynı yıllarda Özbek Türkçesi ve Tacikçe yazdığı şiir ve makaleleri gazete ve dergilerde yayımlanmaya başlamıştır. 1914 yılında Güldeste-i Edebiyat isimli edebiyat kitabı çıkarmıştır. Bu kitap Muin’in yegâne şiir kitabıdır. Şiir okumayı (özellikle Ahmet Yesevi ve Meşreb’in gazellerini) ve yazmayı çok seven Muin 11 yaşından itibaren şiir yazmaya başlamıştır. Behbudi’nin, geniş çevrelerce beğenilen Pederküş isimli tiyatro eserinin etkisiyle şairlikten vazgeçip, kısa sürede sahne eserleri yazmaya başlar. “... *Pederküş piyesi bende güçlü bir etki uyandırdı, bundan sonra şairliği bir kenara bırakıp sahne eserleri yaratma fikrine düştü*” (Hacı Muin, 2010: 8). 1914 yılında Nusretulla ve Kudretulla ile Toy piyesini yazıp bastırmışlardır. 1916 yılında yazdığı tiyatro eserleri; Eski Mektep Yeni Mektep, Mazlume Hatun, Esrarkeş’tir. Bu tiyatrolar kısa süre içerisinde Türkistan’ın çeşitli bölgelerinde sahnelenmiştir. Mazlume Hatun piyesi, V. Vyatkin tarafından Rusçaya tercüme edilmiştir. Naim Kerimov, Muin’i Özbek tiyatrosunun Behbudi’den sonraki ikinci teşkilatçısı olarak gördüğünü belirtmiştir. Hacı Muin gerçekten de verimli tiyatro eserleri yazan önemli bir edebiyatçıdır. Hacı Muin günlüğünde yazdığına göre 1907 ve 1927 yılları arasında 23 çeşit gazete ve dergide 200 makale, 400 haber, Özbek Türkçesi ve Tacik dilinde 1500 mısraya yakın şiirleri yayımlanmıştır. Muin 1917 yılına kadar

gazete ve dergilerde makalelerini yayımlamaya devam etti. 1917 Şubat ayında meydana gelen olaylardan sonra kendisi gibi cedit hareketinin savunucuları olan aydınlarla birlikte, vatanın ve milletin özgürlüğü için faaliyetlerine devam eder. Ancak bu tarihten sonra matbuatta yer alan eserleri daha çok siyasi vakalar ile ilgili olmaya başlamıştır. Hürriyet gazetesinde yayımlanan “Yurt Kaygısı, Bolşevikler ve Biz, Şura-i İslamiye ve Seçim, Nümayiş Doğrusunda” gibi makaleler buna örnektir. Hacı Muin yazdığı makalelerde vatanın ve milletin özgürlüğü için halkı içinde bulunduğu karanlıktan çıkarmak ve millî bir uyanışa sevk etmek gayesi içindedir. Şurular hâkimiyeti yerleştiğinde ve onların gazetesi olarak bilinen Emekçilerin Sesi gazetesinde çalışmış olsa da asla yeni düzeni öven makale ve yazılar yazarak, amacından vazgeçmemiştir. Bu gazetede neşredilen makalelerde de yine her zaman işlediği konulardan uzak konular işlememiş, her daim sosyopolitik konularda yazıp, hükûmetin faaliyetlerini gözetmiştir. Halkın durumunun vahimliğinden hükûmeti, hükûmetin de bir kısım kararlarından halkı haberdar etmek için çalışmıştır. Hükûmetin faaliyetlerini yerdiği eleştiri yazıları da yazmıştır.

Hacı Muin, Emekçilerin Sesi ve İştirakiyun gazetelerinde 1919 yılında Behbudi'nin bir iz bırakmadan sırta kadem basması ve halk arasında öldürüldüğüne dair haberlerin dolaşması üzerine, vatani ve milleti için 25 yıl boyunca hizmet eden Behbudi ve onun gibi diğer aydınları zalim hükûmetin elinden kurtarmak için milleti, özellikle de gençleri ayaklanmaya davet ettiği makaleler yayımlamıştır. Muin, her yıl 25 Martta hocası Behbudi'nin hatırasını yâd etmek maksadı ile makaleler yazmıştır. Türkistan, Zerefşan, Emekçilerin Sesi gibi gazete ve Kıvılcım (Uçkun) dergisinde: “25 Mart Semerkant İçin Matem Günüdür, Behbudi Muhlislerine Açık Mektup, Mahmud Hoca Behdudi” isimli makaleleri, bunlardan başka “Merdankul ve Muhammedkul, Behbudiyi Unutmadık” gibi haber yazısı ve makaleler yazmıştır. Muin, Behbudiyi yalnızca bir Fatiha okuyarak hatırlamanın doğru olmadığını, medeni milletlerde olduğu gibi ebediştirilmesi gerektiğini, bunu için Behbudi'nin tercüme-i halinin yazılması, heykellerinin dikilmesi, isminin ilmi ve medeni müesseselere verilmesi gerektiğini daima hatırlatmıştır. Behbudi'nin tercüme-i halini yazmaya girişen Muin, bunun bir kısmını Zerefşan gazetesinde yayımlamıştır. Aynı yıl tercüme diğer yayından farklı bir şekilde Kıvılcım dergisinde de yayımlanmıştır. Ne yazık ki tercüme-i hal'in tamamı ne bir gazetede ne de dergide yayımlanmıştır. Bunlardan başka Hacı Muin'in, Behbudi'nin

çağdaşları tarafından yazılmış hatıraları toplayarak bir kitap halinde bastırma fikri de var bulunmaktadır. Muin'in, hocası Behbudi hakkındaki faaliyetleri ilerleyen zamanlarda duraksamaya girmiştir. Bunun sebebi ise makalelerde Behbudi'nin adının çok fazla zikredildiği gerekçesiyle, bunların yayımlanmasına engel olunmasıdır (Hacı Muin, 2010: 11-12). Muin bunlardan farklı olarak yaşadığı dönemde hicvi makaleleri ile tanınmıştır. Muin hicivlerinde: Halkın geri kalmışlığı, fakirliği ve çaresizliğini, hükûmet idarelerindeki keyfiliği gibi konuları işlemiştir.

Muin'in gazete ve dergicilikteki faaliyetleri de ayrı bir önem taşımaktadır. Ayna dergisinin 33-43 sayılarında, Hürriyet gazetesinin de 1917-1918 yılları arasındaki 75-81 sayılarında muharrirlik yapmıştır. Emekçilerin Sesi gazetesi, Tayak, Meşreb (Zerefşan gazetesinin ilavesi olan bir mizah dergisi) dergilerinin başmuharriri ve teşkilatçısı olarak da adını duyuran Muin, tercümanlık faaliyetleri ile de önemli bir yere sahiptir. Fıtrat'ın 1911 yılında yazdığı Farsça bir eseri (Hindistan'da Bir Fransız ile Buhara'daki Bir Müderrisin Cedit Mektepleri Hususunda Yaptığı Münazara) tercüme etmiş ve Türkistan Vilayetinin Gazeti'nde 1912 yılında yayımlatmıştır. Duri'nin Akide-i İslamiye adlı Özbek Türkçesi ile yazılmış bir eserini ise Tacikçeye tercüme etmiştir (Hacı Muin, 2010, 16-17).

1916 yılında Muin, (Abdülkadir Şeküri, Fahriddin Raci ile birlikte) hendek kazmak, ağaç kesmek gibi bir takım işleri yapmak üzere Minsk'e gönderilmiştir. 17 Şubat imkânlarından faydalanarak ülkesinde dönen Muin faaliyetlerine devam etti. 1923 yılından itibaren Hacı Muin hakkında bilgi toplamaya başlayan Şura Hükûmetinin kendisini belli şartlar altında çalıştırmak istemesi, onun ise bu isteği yerine getirmemesi, yapılan toplantılara katılmaması ve Şura Hükûmeti ile iletişimi reddetmesi üzerine hükûmet bunları kendisine hakaret olarak görüp, Avaz-i Tacik gazetesindeki teknik bir hatadan Muin'i suçlu göstermişlerdir. Aynı yıl Sibiryaya sürgüne gönderilmiştir. 1932 yılında sürgünden dönmüştür. 1934-1937 yılları arasında çıkan Kızıl Yıldız isimli askeri bir gazete de çalışmaya başlamıştır. Burada halk düşmanı ilan edilen Muralov'un, onunla aynı dönemde yaşayan devlet erbabı Molotov ile karıştırılması üzerine Muin inkılap karşıtı faaliyetlerde bulunduğu ve casusluk yaptığı gerekçesiyle suçlanmış ve 10 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Perm vilayeti Salikams şehrinde 21 Temmuz 1942 tarihinde bir hapisane kampında vefat etmiştir. 1963 yılında suçsuz olduğu ilan edilmiştir (Kasimov, 2009: 306).

Halkın ahvalini en iyi şekilde anlayan, vatanın ve milletin özgürlüğü, halkın cehaletten, geri kalmışlıktan kurtulup, millî bir uyanışa geçmesi için çalışan Muin baskının ve zulmün hesabının sorulamadığı bu karanlık çağda yaşamış ve idealleri uğruna pek çok faaliyette bulunarak, diğer ceditçi aydınlar gibi bu dünyadan göçüp, gitmiştir.

1.2. Eserleri

1.2.1. Makaleler

1.2.1.1. İntikadatı Vahiyeye Bir Nazar

Türkistan Vilayetinin Gazeti'nde 12 Şubat 1909 tarihinde yayımlanmıştır. Rusya'da yazma ve yayımlama hürriyeti getirildiğinden bu yana bazı insanların gazete ve dergilerde daima önemli meselelerden bahsederek okuyucuya hitap etmeye çalışan, kendilerini önemli bir kişi gibi gösterip, aslında cahil, tembel ve edep yoksunu olan kişilerin çeşitli konularda bir gün bir gazete veya dergide yazıp yayımlattığını diğer gün reddetmesi gibi tutarsızlıklar yapılması konu edinmiştir (Hacı Muin, 2010: 53-56).

1.2.1.2. Gazete Okumanın Menfaati

24 Şubat 1911 tarihinde Türkistan Vilayetinin Gazeti'nde yayımlanmıştır. Adından da anlaşılacağı üzere gazete okumanın faydalarından, yazmakla anlatılamayacak kadar keyif verdiğinden, medeniyet için gerekliliğinden bahseder ve insanları gazete okumaya davet eder (Hacı Muin, 2010: 56).

1.2.1.3. Yeni Eserler

Türkistan Vilayetin Gazeti'nde 31 Ocak 1912 tarihinde yayımlanmıştır. Mahmud Hoca Behbudi'nin Muhtasar Tarih-i İslam adlı eserinin birinci bölümün yayımlanmasının ilanı niteliğindedir. Bu önemli eserin okutulmasının ne kadar elzem olduğundan bahsettiği bir makaledir (Hacı Muin, 2010: 57).

1.2.2.4. Reddiye

Türkistan Vilayetinin Gazeti'nde 17 Ocak 1913 tarihinde yayımlanmıştır. Mirza Kadircan'ın yine bu gazetede yazmış olduğu bir makalede Türklüğü reddetmiştir. Bunun üzerine Muin Türkistanlılar Türktü hala Türk ve hep Türk kalacak ibareleriyle

Reddiye makalesini yazarak Mirza Kadirca'n'a ve aynı zamanda böyle düşünen herkese tepki göstermiştir (Hacı Muin, 2010: 58).

1.2.1.5. Gençlere Müracaat:

1913 yılında Semerkant gazetesinin 13. sayısında yayımlanmış bir makaledir. İlerlemenin ilk adımının mektep ve gençlerin eğitimi olduğunu vurgulayarak, muallim yetiştirmek ile mektep sayısını çoğaltmak için gençlerin elinden gelen her şeyi yapması gerektiği, var olan mekteplerden bilgi edinmelerinin önemi makalenin konusunu oluşturur (Hacı Muin, 2010: 59).

1.2.1.6. Edepsizliğin Sebebi ve Çaresi

1 Ağustos 1913 tarihinde Türkistan Vilayetinin Gazeti'nde yayımlanmıştır. Edepsizliğin cehalet, eğitimsizlikten ve önce evde daha sonra da mekteplerde yeteri kadar terbiye görmemekten kaynaklandığını, bunun çaresinin ise önce büyüklerin, ulemaların ve eğitimcilerin kendinî düzeltmesi daha sonra da yeni usûlde mektepler açarak insanları eğitmesi olduğunu konu edinir (Hacı Muin, 2010: 60).

1.2.1.7. İstiklal Kaygısı

1913 yılında Ayna dergisinin 2. sayısında yayımlanmıştır. Konusu ilerlemenin ve refahın anahtarının ilim öğrenmek olması, eğitimsiz toplumların millî benliğini ve vatanını er ya da geç kaybedeceği ve bunun önüne ancak eğitilme geçileceğidir (Hacı Muin, 2010: 61).

1.2.1.8. Muhterem Şuaramıza

1913 yılında Ayna dergisinin 9. sayısında yayımlanmıştır. Uyuyan kişileri uygun bir şekilde uyandırmanın edepten kaynaklandığını, şiirin İslam dinî tarafından yasaklanmadığını aksine Hz Muhammed zamanında da var olduğunu anlatarak zamani şairlerini uyandırma çabasını konu edinmiştir (Hacı Muin, 2010: 63).

1.2.1.9. Yeni Eser

2 Ocak 1914 tarihinde Türkistan Vilayetinin Gazeti'nde yayımlanmıştır. Mahmud Hoca Behbudi'nin Pederküş adlı piyesinin tanıtımı niteliğindedir. Muin bu makalesi ile piyesin içeriğinden bahsederek gençleri bu piyesi izlemeye davet etmiştir (Hacı Muin, 2010: 64).

1.2.1.10. Haksız Nefret

30 Mart 1914 tarihinde Türkistan Vilayetinin Gazeti'nde yayımlanmıştır. Tölegen efendinin E'tizor isimli bir makalesinde Vakit gazetesi ve Ayna dergisinden nefret ve şikâyet ile bahsetmesi üzerine yazılmış bir makale olup, bu nefretin yersiz olduğunu, her dergi ve gazetenin kendi işini yaptığını, eksiklerini ise yavaş yavaş giderdiklerini konu edilmiştir (Hacı Muin, 2010: 65-66).

1.2.1.11. Millî Tarihimizi Kim Yazar

1 Temmuz 1914 yılında Sada-i Türkistan gazetesinde yayımlanmıştır. Hacı Muin'in bu soruya kendince verdiği cevabı konu edinmiştir. Muin tarihi yazmanın zor ve ağır bir iş olduğunu, onu ancak Türk ve Türkistan tarihini iyi bilen, Türkçe, Rusça, Arapça, Farsça gibi dillerde Türk ve Türkistan hakkında yazılmış eski ve yeni kitapları tahkik eden bir kişinin yazması gerektiğini ancak böyle bir kişi olmadığını, bu yüzden Kazanlı genç yazar Ahmed Zeki'nin kaleminden böyle bir eser beklediğini yazmıştır (Hacı Muin, 2010: 66).

1.2.1.12. Tıp Hıfz ve Us Sıhhatine Riayetsizliğimiz

1917 yılında Ayna dergisinin 33. sayısında yayımlanmıştır. Temizlik konusunda İslam dininde yer alan ayetlerden ve önerilerden yararlanmayıp temizliğe dikkat edilmeyişi, hastalık zamanında gerçek doktorlara değil ilimden, tıptan habersiz doktor adı altına çalışan kimselerden ve falcılardan medet umulması yerine gerçek doktorlardan ve ilaçlardan faydalanılması gerektiği, temizliğe dikkat edip yeni nesillere de öğretilmesi gerektiğini konu edinmiştir (Hacı Muin, 2010: 67).

1.2.1.13. Üzüntü Halindeyiz

1914 yılında Ayna dergisinin 29. sayısında yayımlanmıştır. Muin bu makalesinde Avrupa ülkelerinin giderek geliştiği ve kendilerini korumak için çeşitli savaş aletleri ürettiğinden, özellikle de uçakların üretime başlamasından ancak Türkistan ahalisinin hala hurafelere bir takım bozulmuş İslami değerlere inanıp gelişmeye ve yenileşmeye gözlerini kapatmasından yakınmasını konu edinmiştir (Hacı Muin, 2010: 67).

1.2.1.14. Şura-i İslamiye ve Seçim

19 Eylül 1917 tarihinde Hürriyet gazetesinde yayımlanmıştır. 8 Eylülde Semerkant'ta şehir duması seçimlerinde Şura-i İslam'ın halk içerisinde Çalışkanlar

İttifakına karşı fitne çıkarmış ve onları ceditçilik ve kâfirlikle suçlamıştır. Seçim günü kadar baskı uygulayıp o gün ise bu ittifaktaki insanları dövüp, küfredip ve türlü eziyetler çektirerek hile ve fesatlık ile seçimi kazanmaları, bu olayların yaşanacağına bilinmesine rağmen hükûmet tarafından bir tedbir alınmaması bu yüzden hükûmette de suç bulunduğu ancak bu kadar ihtilafa ve bu üzücü günün yaşanmasının en büyük sebebinin Şura-i İslam olduğu konu edilmiştir (Hacı Muin, 2010: 68-69).

1.2.1.15. Aile (Yahud Vezaifi Hanedarî)

22 Eylül 1917 tarihinde Hürriyet gazetesinde yayımlanmıştır. Bu makale Fıtrat'ın 200 sayfalık Farsça yazılmış eserinin tanıtımı niteliğindedir (Hacı Muin, 2010: 70-71).

1.2.1.16. Kettekurgan Hatıraları

21 Kasım, 1-9 Aralık 1917 tarihinde Hürriyet gazetesinde yayımlanmıştır. Hacı Muin'in Kettekurgan'a gidişi sırasında ve orada bulunduğu zaman boyunca edindiği hatırlar konu edilmiştir. Muin, Kettekurgan'da Kıraathanelerden önce mekteplerin açılması gerektiğini, ilerlemenin ancak bu şekilde gerçekleşeceğini, bu sayede açık fikirli gençlerin yetişeceğini Kettekurgan'daki hatıraları vasıtasıyla anlatmıştır (Hacı Muin, 2010: 72-76).

1.2.1.17. Nümayiş Doğrusunda

12 Aralık 1917 tarihinde Hürriyet gazetesinde yayımlanmıştır. Hokand'da gerçekleştirilen 4. Türkistan Özgürlük Muhtariyeti için yapılan nümayişler sırasında Şura-i İslam'ın Çalışkanlar İttifakına engel olmasının sebepleri üzerinde durularak, önemli olan şeyin Türkistan'ın muhtariyeti olduğu konusu işlenmiştir (Hacı Muin, 2010: 77-78).

1.2.1.18. Yurt Kaygısı

10 Kasım 1917 tarihinde Hürriyet gazetesinden yayımlanmıştır. Muin bu makalesinde medeniyet beşiği olan Türkistan'ın eski ve yeni halini kıyaslamış, Avrupa ülkelerinin giderek medenileştiğini, ilerlediğini Türkistan'ın ise eski halinden eser kalmadığını, harabeye döndüğünü ve bir cehalet uykusunda olduğunu, bu uykudan bir an önce uyanılmazsa sonucunun esaret olacağını yazmış ve Türkistan halkı için bir uyarıda bulunmuştur (Hacı Muin, 2010: 78-79).

1.2.1.19. Bolşevikler ve Biz

9 Ocak 1918 tarihinde Hürriyet gazetesinde yayımlanmıştır. Bolşevikler pek çok vaatle geldiği bu topraklarda, hiçbir vaadinî yerine getirmemesi aksine durumun daha da kötüleşmesi, birçok insanın hayatını kaybetmesi bazılarının ise hala Ruslar ile mücadele içinde olması, Ruslardan bir fayda göremeyeceğini anlayan Türkistan halkının bağımsızlığı için çabalaması bu makalenin konusunu oluşturmaktadır (Hacı Muin, 2010: 79-81).

1.2.1.20. Gençlerimiz ve Kızların Terbiyesi

28 Haziran 1918 tarihinde Emekçilerin Sesi gazetesinde yayımlanmıştır. Türkistan coğrafyasında pek çok usûl-i cedit mektebi açılmasına rağmen, kız çocuklarının okutulması için henüz bir mektep açılmadığını bunun için çaba dahi gösterilmediğini, kız çocuklarının okutulmasına en başta kendi halkının gerek duymadığını, hatta bugüne kadar eğitim hususuna önem vererek çıkarılan gazete ve dergilerde de bu konuda herhangi yazı yayımlanmadığını (Semerkant gazetesi hariç) bunun ne kadar yanlış bir tutum olduğu anlatılmıştır. Bunun yanı sıra Muin kadın haklarını da savunmuş, bu konularda çalışmalar yapılması için teşvikte bulunmuştur (Hacı Muin, 2010: 81-84).

1.2.1.21. Aile Terbiyesi

9 Haziran 1918 tarihinde Emekçiler gazetesinde yayımlanmıştır. Terbiyenin aileden başladığını, aile terbiyesi olmadan ilerleme ve saadet olmayacağı konusu işlenmiştir (Hacı Muin, 2010: 84-85).

1.2.1.22. Dil Meselesi

16 Haziran 1918 tarihinde Emekçiler gazetesinde yayımlanmıştır. Dil konusunun ne kadar önemli bir konu olduğunu, ana dillerinin muhafaza edilmesi gerektiğini, edebiyatta, resmi evraklarda Rusçanın yerine Türkçenin kullanılması gerektiğini ve ana dilin de Rusça yerine Türkçe olması gerektiğinin anlatıldığı bir makaledir (Hacı Muin, 2010: 86).

1.2.1.23. Halk Darülfünunu

16 Haziran 1918 tarihinde Emekçiler gazetesinde yayımlanmıştır. Muin bu makalede, Ekim İnkılabından önceki dönemdeki eğitim sıkıntılarından (yalnızca zengin

çocuklarının okuyabilmesi, fakirlerin ise eğitim hazinesinden mahrum kalması) bahseder ve inkılaptan sonra darülfünun açılması ile eğitimdeki sınıflaşmanın kalkması ve halkın her tabakasının eğitim alabilmesi ile duyduğu sevinçli konu olarak işlemiştir (Hacı Muin, 2010: 89-90).

1.2.1.24. Bize Ne Nerek?

13 Ağustos 1918 tarihinde Emekçilerin Sesi gazetesinde yayımlanmıştır. Muin makalede herkesin üzerine düşen görevi yapmadığı takdirde sonucun esaret olacağı, hak ve özgürlüklerini korumak için askeri bir güç gerektiği, bunu için bir düzen oluşturmanın gereğini anlatmış ve Türkistan Türklerini ayağa kalmaya davet etmiştir (Hacı Muin, 2010: 89-91).

1.2.1.25. Dil Meselesi

20 Ağustos 1918 tarihinde Emekçilerin Sesi gazetesinde yayımlanmıştır. Bolşevik komünistler kurultayında Türkistan'ın devlet dilinin Türkçe olarak kararlaştırılmasından sonraki sevinçli ve bir taraftan da onları bekleyen zorluklardan bahsedilmiştir. Muin bu makalede; Mirzaların Türkçeyi ve Türkçenin kurallarını tam olarak bilmediğini, Tercümanların ise Rusçayı, ana dillerini ve kurallarını eksik bir şekilde bildiğini söyler. Bunun içinde devlet eliyle dil kursları açılmasını, hazırdaki mirza ile tercümanların ve bu işi yapmak isteyen diğer kişilerin layıkıyla eğitilmesi gerektiğini anlatmıştır (Hacı Muin, 2010: 91-93).

1.2.1.26. Şikâyetlere Karşı

23 Ocak 1919 tarihinde Emekçiler gazetesinde yayımlanmıştır. Muin, gazete ve dergilerde hükûmetin faaliyetlerinden halkı, halkın durumundan hükûmeti haberdar etmek ve halkı ilim ve terbiye vasıtasıyla medenileştirmek için çaba gösterdiklerini ancak bazı kişilerin onları hükûmete şikâyette bulunduğunu ve buna cevap olarak da yalnız hakikatten yana olduklarını doğrulardan başka bir şey yazılmadığını, bu doğruda da hiçbir şeyden korkmayarak işlerini yapmaya devam edecekleri belirterek, hükûmetten bir dahaki şikâyetlerde şikâyetçi kişiler ile kendilerini bir araya toplayarak onlara bizzat cevap vermek istediğini dile getirmiştir (Hacı Muin, 2010: 93-95).

1.2.1.27. Toy ve Cenaze Merasimleri Hakkında

22 Mart 1919 tarihinde Emekçiler gazetesinde yayımlanmıştır. Muin bu makalesinde; halkın ata, dedelerden kalma örf ve adetlere çok bağlı olduklarını bu yüzden toy, sünnet toyu ve cenaze merasimlerinde gereğinden fazla parayı israf ettiklerini ve bu sebeple gitgide fakirleştiklerini, bu adetlerden bir an evvel vazgeçilmesinin en doğrusu olacağını anlatmış; nikâh toy, sünnet toyu ve cenaze merasimleri hakkında bilgi vermiştir (Hacı Muin, 2010: 95-100).

1.2.1.28. Ana Okulu

3 Kasım 1919 tarihinde Emekçilerin Sesi gazetesinde yayımlanmıştır. Bu makalede Türkistan halkının çocukları için yaptığı bir yanlıştan bahsedilmiş ve bu yanlıştan dönmeleri için bir çıkış yolu sunulmuştur. Türkistan halkı küçük yaştaki çocuklarının evde afacanlık yapmasını ve sokaktaki çocuklarla oynayıp, kavga etmelerini engellemek amacıyla mektebe gönderirlerdi. Bu çocuklarının okuma ve yazmayı öğrenmesi gibi bir gaye ile yapılmazdı. İsteksiz olarak mektebe gönderilen bu çocuklar, mektepten bir fayda görmezler aksine zarar görürlerdi. Muin, bu şekilde kendi rahatları uğruna çocuklarını zarara uğratan ailelere ana okulu adı verilen bir uygulamayı tanıtmak amacıyla bu makaleyi yazmıştır (Hacı Muin, 2010: 100-102).

1.2.1.29. Gençler Yurdun Ümidi Yalnız Sizedir!

15 Şubat 1920 tarihinde Emekçiler gazetesinde yayımlanmıştır. Muin bu makalede; gençlere seslenerek, cahil, eğitimsiz kişilerin sözlerinin hiçbir önem taşımadığını, bu cahil kişilerin sözlerini dinlemeyerek her daim kendilerini geliştirmelerini, ilim öğrenmelerini, Türkistan'ın gelişiminin yalnız buna bağlı olduğunu anlatır (Hacı Muin, 2010: 103-108).

1.2.1.30. Söz, Karar ve İş

26 Mayıs 1921 tarihinde Emekçilerin Sesi gazetesinde yayımlanmıştır. Dil Meselesi makalesinde bahsedilen konu ile aynı muhtevadadır. Devlet dilinin Türkçe olmasından sonra bu konuyla ilgili hiçbir çalışma yapılmamış, söz ve karar aşamasında kalınmıştır. Muin bu makalede bir an önce faaliyete geçilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Hacı Muin, 2010: 109-111).

1.2.1.31. Hizmete Töhmet

21 Haziran 1922 tarihinde Zerefşan gazetesinde yayımlanmıştır. Muin bu makalesini Zerefşan gazetesine yapılan haksız tenkit ve saldırılara karşı bir cevap olarak yazmıştır (Hacı Muin, 2010:111-116).

1.2.1.32. Semerkant'ta Matbuat İşleri

2 Eylül 1922 tarihinde Kızıl Bayrak gazetesinde yayımlanmıştır. Bu makelede Semerkant matbuatı ve Semerkant matbuatının tarihi, Tercüman, İran, Semerkant, Hürriyet, Şark, Zerefşan gazeteleri, Ayna dergisi, Tayak, Şule-i İnkılap Mecmuaları ve Çocuklar Yoldaşı isimli dergi hakkında bilgi vermiştir (Hacı Muin, 2010: 116-126).

1.2.1.33. Askerlik Hakkında

21 Haziran 1923 tarihinde Zerefşan gazetesinde yayımlanmıştır. Muin bu makalesinde askerlik konusunu ehemmiyetinden bahsetmiş, o güne kadar yapılan askerlik faaliyetleri hakkında bilgi vermiştir (Hacı Muin, 2010: 126-127).

1.2.1.34. Semerkant'ta Matbuatın Ahvali

27 Ekim 1923 tarihinde Zerefşan gazetesinde yayımlanmıştır. Semerkant'taki matbuat faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir (Hacı Muin, 2010:128-130).

1.2.1.35. Semerkant Matbuatının Ahvali

3 Kasım 1923 tarihinde Zerefşan gazetesinde yayımlanmıştır.1920-22 yılları arasında Semerkant'taki matbuat hakkında bilgi verilmiştir (Hacı Muin, 2010: 130-132).

1.2.1.36. Vakitsiz Münazara

7 Şubat 1924 tarihinde Zerefşan gazetesinde yayımlanmıştır. Muin bu makalesinde Türklerin edebi bir dil etrafında birleşmesi konusundaki fikirlerinden bahsetmiştir (Hacı Muin, 2010: 133-135).

1.2.1.37. Toy ve Taziye İsrafları

24 Mart 1924 tarihinde Zerefşan gazetesinde yayımlanmıştır. Halkın eskiden beri süregelen örf ve adetleri olan toy ve taziye merasimlerindeki israfların gereksizliği ile kötü sonuçlarından bahsedilmiş ve bundan kurtulmak için mesul işçileri halka yol göstermeye davet etmiştir (Hacı Muin, 2010: 136-137).

1.2.1.38. Tamamlama Yolunda

27 Ekim 1924 tarihinde Zerefşan gazetesinde yayımlanmıştır. Zerefşan gazetesinin 200. sayısına ithafen yazılmış ve gelişimi hakkında bilgi verilmiştir (Hacı Muin, 2010: 137-139).

1.2.1.39. General Fun Kaufman'ın Hitapnamesi

1926 yılında Maarif ve Öğretmen dergisinin 1.sayısında yayımlanmıştır. Kaufman'ın hakkındaki faaliyetler ile ilgili bilgi verilmiştir (Hacı Muin, 2010: 139-141).

1.2.1.40. Özbekçe Alfabeler Tarihi

1926 yılında Maarif ve Öğretmen dergisinin 2. sayısında yayımlanmıştır. Özbek Türkçesinde hazırlanmış alfabeler sıralanmış ve faydalarından bahsedilmiştir (Hacı Muin, 2010: 141-145).

1.2.1.41 Farsça Alfabeler Tarihi

1926 yılında Maarif ve Öğretmen dergisinin 7-8. sayılarında yayımlanmıştır. Fars dilinde yazılmış alfabeler sıralanmış ve bunlar hakkında bilgi verilmiştir (Hacı Muin, 2010: 145-148).

1.2.2. Hicivler

Hacı Muin 3 Kasım 1918'den başlayıp ve 1925 yılının sonlarına kadar Özbek cedit matbuatında 25 hiciv yazısı yayımlamıştır.

Hacı Muin Hicivlerinde işlediği konular halkın eğitimsizliği, Rusların faaliyetleri ve sömürgeciliği, rüşvet, hükûmet idarelerinin işlevsizlikleri, hak, hukuk, adalet, hakikatin söylenmesi gerektiği ve her zaman galip geldiği, yapılması gereken önemli işlerin sadece sözde kalması, uygulamaya geçilmemesi, kumarbazlık, alkol, ezilen emekçiler vb.dir.

Bu yazıların dökümü aşağıdaki gibidir:

1.2.2.1. Zengin Olmanın Yolları

3 Kasım 1922 tarihinde Zerefşan gazetesinde yayımlanmıştır. (Hacı Muin, 2010:151-153)

1.2.2.2. Rüşvet Hastalığı

22 Kasım 1918 tarihinde Emekçilerin Sesi gazetesinde yayımlanmıştır (Hacı Muin, 2010: 150-151).

1.2.2.3 Sopa

19 Kasım 1918 tarihinde Emekçilerin Sesi gazetesinde yayımlanmıştır (Hacı Muin, 2010: 149-150).

1.2.2.4. Rüşvet ve Rüşvetçilik

22 Kasım 1922 tarihinde Zerefşan gazetesinde yayımlanmıştır (Hacı Muin, 2010: 153-155)

1.2.2.5. Ne idik Ne Olduk Ne Yapıyoruz

1 Aralık 1922 tarihinde Zerefşan gazetesinde yayımlanmıştır (Hacı Muin, 2010:155-157).

1.2.2.6. Rahmetlik Uyezd- Semerkant Raykominin Tiliden

Aralık 1922 tarihinde Zerefşan gazetesinde yayımlanmıştır (Hacı Muin, 2010: 157-158).

1.2.2.7. Ay Kalem!

25 Ocak 1923 tarihinde Zerefşan gazetesinde yayımlanmıştır (Hacı Muin, 2010: 158-159).

1.2.2.8 Ahir Zaman Alametleri

11 Şubat 1923 tarihinde Zerefşan gazetesinde yayımlanmıştır (Hacı Muin, 2010:159-161).

1.2.2.9. Anlaşılmazlık veya Soplanın Tesiri

18 Şubat 1923 tarihinde Zerefşan gazetesinde yayımlanmıştır (Hacı Muin, 2010: 161-162).

1.2.2.10. Soplanın Nasihati

1 Mart 1923 tarihinde Zerefşan gazetesinde yayımlanmıştır. (Hacı Muin, 2010: 162-163).

1.2.2.11. Azrail mi Vergici mi?

1924 yılında Meşreb dergisinin 1. sayısında yayımlanmıştır (Hacı Muin, 2010:163).

1.2.2.12. Tabi İşler

1924 yılında Meşreb dergisinin 4. sayısında yayımlanmıştır (Hacı Muin, 2010: 163-165).

1.2.2.1.3 Maarif Ayı

1924 yılında Meşreb dergisinin 5. sayısında yayımlanmıştır (Hacı Muin, 2010: 165-166).

1.2.2.14. İki Görünüş

1924 yılında Meşreb dergisinin 6. sayısında yayımlanmıştır (Hacı Muin, 2010: 166-167).

1.2.2.15. Kabul Olan Dua

1924 yılında Meşreb dergisinin 7. sayısında yayımlanmıştır (Hacı Muin, 2010: 167-168).

1.2.2.16. Bulaşıcı Hastalık

1924 yılında Meşreb dergisinin 7. sayısında yayımlanmıştır (Hacı Muin, 2010:169-170).

1.2.2.17. Görmedik Yanmadık

1924 yılında Meşreb dergisinin 8. sayısında yayımlanmıştır (Hacı Muin, 2010: 170-171).

1.2.2.18. Ataşerevemiz

1924 yılında Meşreb dergisinin 12. Sayısında yayımlanmıştır (Hacı Muin, 2010: 171-172).

1.2.2.19. Kettekurgan Hatıraları

1925 yılında Meşreb dergisinin 15. sayısında yayımlanmıştır (Hacı Muin, 2010: 172-175).

1.2.2.20. Hizmetlerim

1924 yılında Meşreb dergisinin 15. sayısında yayımlanmıştır (Hacı Muin, 2010: 175-176).

1.2.2.21. En Kolay İş

1925 yılında Meşreb dergisinin 18. sayısında yayımlanmıştır (Hacı Muin, 2010: 177-178).

1.2.2.22. Rüşvet Ver

1925 yılında Meşreb dergisinin 16. sayısında yayımlanmıştır (Hacı Muin, 2010:176-177).

1.2.2.23. Bugün Zengin Yarın Fakir

1925 yılında Meşreb dergisinin 18. sayısında yayımlanmıştır (Hacı Muin, 2010: 178).

1.2.2.24. Bizde Sağlığı Bozan İşler

1925 yılında Meşreb dergisinin 20. sayısında yayımlanmıştır (Hacı Muin, 2010: 179).

1.2.2.25. Ezilen Çiftçiye

1925 yılında Meşreb dergisinin 23. sayısında yayımlanmıştır (Hacı Muin, 2010: 179-180).

1.2.3. Tiyatrolar

1.2.3.1. Eski Mektep Yeni Mektep

1916 yılında yayımlanmış, 3 perdeden oluşan bir tiyatro eseridir. Olaylar, eski-yeni çatışması çerçevesinde gelişir. Tiyatronun konusu, birbirinden farklı eğitim sistemine sahip iki mektebin karşılaştırılması esasına dayanır. Burada eski usûl eğitim veren mektep, zindan gibi karanlık, eski püskü eşyaların, okumak istemeyen çocuklar ile falakanın olduğu bir yer olarak tasvir edilir. Hocası ise kılık kıyafeti perişan, daima öfkeli, ezbere yönlendiren, esrarkeş görünümlü bir kişi olarak tasvir edilmiştir. Yeni mektep ise bir usûl-i cedit mektebidir. Yeni mektep havadar, masa ve sıraların olduğu, duvarlarında haritalar asılı olan, sağlığa uygun bir bina şeklinde tasvir edilmiştir. Eski mektep temsilcisi Molla Açıldı usûl-i cedit mekteplerinden oldukça rahatsızdır ve yeni

mektebin temsilcisi Kamilbay'ın mektebini ıslah etme konusundaki telkinlerine çok kızar, Ellikbaşı ve Hoca İmam'a şikâyet eder. Olaylar bundan sonra gelişir. Kamilbay'ın evine giden Hoca İmam ve Ellikbaşı, Kamilbay'ın yakında bir usûl-i cedit mektebi açacağını öğrenirler ve bu mektepler hakkında kendisinden bilgi alırlar. Açık fikirli bir aydın olan Hoca İmam Kamilbay'ın düşüncelerinin yanlış bir tarafı olmadığını, yeni mektebin imtihan zamanında onları ziyarete gelip bu mektebin şeriata uygun olan ve olmayan yönlerini Kamilbay'a bildirmek istediğini söyler. Kamilbay da bu isteği memnuniyetle kabul eder ve son perdeye geçilir. Son perde de usûl-i cedit öğrencilerinin imtihanı yapılmaktadır. Bu imtihan sonunda Hoca İmam usûl-i cedit mektebinin eski mekteplerden daha faydalı ve sistemli olduğunu görür; kendi çocuklarını da bu mektebe göndermeye karar verdiğini, halkın usûl-i cedit mektepleri hakkında yanlış bilgilere sahip olduğunu ve bunu düzeltmek için elinden geleni yapacağını, cedit mekteplerin çoğalmasında gayret göstereceğini ifade eder ve piyes burada son bulur. Yazar bu eserinde eski mekteplerin modern çağın gereklerini karşılamadığını, eğitim sisteminin yenilenmesi gerektiğini insanlara anlatmaya çalışmıştır.

1.2.3.2. Mazlume Hatun

Mazlume Hatun 4 perdeden oluşan bir dramdır. 1915 yılında kaleme alınmış, 1916 yılında yayımlanmıştır. Bu eserin konusu kısaca şu şekildedir: Evli ve bir çocuk babası olan Uzakbay, hali vakti yerinde olan bir kasaptır. Oğlunun adı Bahaidinkul'dur. Uzakbay, eşi Tansukay'ın 30 yaşına geldiği gerekçesiyle genç bir kızla evlenmek ister. Bu isteğini eski fikirli ve bağınaz bir insan olan Eşan Dede'ye anlatır ve ondan yardım ister. Birlikte Uzakbay için uygun bir kız düşünürler ve sonunda bulurlar. Uzakbay bu yeni evlilik için karısını nasıl ikna edeceği konusunda endişelidir ve yine Eşan Dede'ye danışır. Eşan Dede önce eşine kendisini sevdiği ve ona kıyamadığı için bir yardımcı almak istediğini söylemesini, ikna olmaz ise ona vurup, korkutmasını söyler. Bu sırada açık fikirli ve eğitimli, ceditçi bir aydın olan Bahaidinkul'un öğretmeni Muallim olaya dâhil olur. Muallim, Uzakbay'ın yanlış bir işe kalkıştığını, dinî usûllere göre birden fazla kadınla evlenmenin belli şartlara göre yapıldığını, kadınlar arasında adaleti sağlaması gerektiğini anlatır ve onu uyarır. Uzakbay, Muallim'in söylediklerine kulak asmaz ve bildiğini okur. Uzakbay, Tansukay'a bu konuyu açtığında eşini çok seven Tansukay yardımcı istemez, ağlar,

sızlar. Tansukay'ın haline aldırmayan Uzakbay sonunda 18 yaşında Süyeray isimli genç bir kızla evlenir. Başlarda isteğini gerçekleştirdiği için sevinen Uzakbay, Tansukay'a eziyet edip Süyeray'ı el üstünde tutar. Bir süre sonra her şey değişmeye başlar. İki kadın arasındaki husumet, yeni gelinin kötü niyeti ile evde hiç huzur kalmaz. Hem Süyeray'ın hem de kocasının eziyetlerine maruz kalan Tansukay hastalanır ve ölür. Uzakbay sonunda hatasını anlar ancak geç kalmıştır. Son perde bu şekilde kapanır. Hacı Muin, bu eser ile kadınlara yapılan zulümlere, kadın haklarına, birden fazla kadınla evlenmenin doğuracağı sorunlara dikkat çekmek istemiştir.

1.2.3.3. Esrarkeş

1 perdelik bir komedidir. 1916 yılında kaleme alınmıştır. Muin'in esrar (uyuşturucu) üzerinden toplumun ahvalini anlattığı kısa bir tiyatro eseridir. Olay, Şah Musa, Dede Şeref, Semaverci, Öktem arasında bir esrarhanede geçer. Hem esrarhane hem de buranın sakinleri o kadar kirlidir ki, esrarhane pirenmiş, sakinleri ise bitlenmiştir. Esrarhanede esrar içip, uyuklayan Dede Şeref ve Şah Musa'ya her zaman olduğu gibi geç kalan Öktem katılır. Öktem neden geç kaldığını anlattıktan sonra birlikte burada esrar içip, bildircinlerden ve bildircincilikten bahsederler. Daha sonra konu Ramazan ayına gelir. Oruç tutmak istemeyen esrarkeşler çeşitli bahaneler üretmeye başlarlar. Daha sonra konu zenginlikten ve Rus bankalarından açılır. Esrarkeşler esrar içip, zengin olma planları yaparken kadı yardımcılarını Kazi ve Sarımsak içeriye girerler. Esrarkeşlerin yalvarıp yakarmalarını umursamadan, hepsini alıp kadıhaneye götürürler. Muin, bu eserinde o dönemde yaygınlaşmış olan uyuşturucu madde kullanımına ve dini yozlaşmaya dikkat çekmek istemiştir.

1.2.3.4 Toy

Hacı Muin'in (Nusretulla ve Kudretulla ile birlikte yazdığı) ilk tiyatro eseridir. 1914 yılında kaleme alınmış ve yayımlanmıştır. Muin'in ilk tiyatro tecrübesidir. Konusu: Bir zengin (Bay) oğlu için sünnet toyu yapacaktır. Bay evinde düzenlediği bir toplantıda İmam, Dede Hitap, Aksakal, Hıdırbay, Eşnazar gibi kişilerin fikrini alıp, ne yapılması gerektiğini sorar. Bu toplantıda her kafadan ayrı bir israf fikri çıkar ve Bay bunların hepsini makul bulur. Toy için 10.000 som bütçe ayrılır. Toplantı esnasında açık fikirli, ceditçi bir kimse olan Mirza olaya dâhil olur. Sünnet toyu için üretilen fikirlerden haberdar olan Mirza, Bay'ı parasını ve malını boşuna israf etmemesi konusunda uyarır. Bu toyda kullanacağı para ile çocuklarını okutmasını tavsiye eder. Görüşlerini beyan

eden Mirza başta Bay olmak üzere toplantıdaki herkes tarafından ayıplanır. Herkesin ve kendisinin istekleri doğrultusunda toyu gerçekleştiren Bay'a ayırdığı bütçenin yanında 5000 som daha israf eder. Toyun sonunda beş parasız ortada kalan Bay arkadaşlarından ve borç verdiği kişilerden para ister ancak kimse yardım etmez. Tiyatronun sonunda Bay yaptığı yanlışları anlar ama artık çok geçtir. Bu tiyatrodaki Hacı Muin örf ve adetler doğrultusunda toy ve cenaze gibi merasimlerde yapılan israfların gereksizliğini neticeleri ile birlikte gözler önüne sermiştir.

1.2.3.4. Cuvanbazlık Kurbanları

Muin'in Cuvanbazlık Kurbanları isimli bir tiyatro eserinin olduğu bilinmektedir. Çalışma süresince taranan kaynaklarda bu esere ulaşılamamıştır.

Halim Saidov'un bir makalesinde "30'lu yıllarda yaşanan karışıklıklar sebebiyle günümüze kadar ulaşamadığı" bilgisi yer almaktadır. (<http://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/matbuot/hozirgi-davrmatbuoti/halim-saidov-behbudiyning-safdoshi-2003>).

1.2.3.5. Maarif Kurbanları

Muin'in Maarif Kurbanları isimli bir piyesi olduğu bilinmektedir. Çalışma süresince taranan kaynaklarda bu esere ulaşılamamıştır.

Maarif Kurbanları piyesi 1923-1925 yılları arasında yazılmış 5 perdelik bir eserdir. Behbudi ve diğer cedit aydınlarının facia dolu hayatlarını konu edinmiştir. Semerkant, Kettekurgan ve Buhara şehirlerinde tekrar tekrar sahnelenmiştir. Ancak bu eser, 30'lu yıllarda yaşanan karışıklıklar sebebiyle günümüze kadar ulaşamamıştır (<http://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/matbuot/hozirgi-davr-matbuoti/halim-saidov-behbudiyning-safdoshi-2003>).

1.2.3.6. Bay ile Hizmetçi

Muin'in Bay ile Hizmetçi isimli bir piyesi olduğu bilinmektedir. Çalışma süresince taranan kaynaklarda bu esere ulaşılamamıştır.

Bu eser, Muin'in 1937 yılında kaleme aldığı, basıma yetişmeyen "İcad-ı Tercüme-i Halim" adlı risalesinde basılmayan eser olarak belirtilmiştir (Rızayev, 1997:113). Saidov'un bir makalesinde Muin'in 30'lu yıllarda yaşanan karışıklıklar sebebiyle yok

olan eserleri arasında geçmektedir (<http://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/matbuot/hozirgi-davr-matbuoti/halim-saidov-behbudiyning-safdoshi-2003>).

1.2.3.7 Kadı ile Muallim

Muin'in Kadı ile Muallim isimli bir piyesi olduğu bilinmektedir. Çalışma süresince taranan kaynaklarda bu esere ulaşılamamıştır.

Kadı ile muallim adlı piyes, Muin'in 1937 yılının haziran ayında kaleme aldığı, basıma yetişemeyen "İcad-ı Tercüme-i Halim" adlı risalesinde basılmayan eser olarak belirtilmiştir (Rızayev, 1997:113). Saidov'un bir makalesinde Muin'in 30'lu yıllarda yaşanan karışıklıklar sebebiyle yok olan eserleri arasında geçmektedir. (<http://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/matbuot/hozirgi-davrmatbuoti/halim-saidov-behbudiyning-safdoshi-2003>).

1.2.4. Şiirleri

Hacı Muin'in bir şiir kitabı bulunmaktadır. Güldeste-i Edebiyat isimli bu şiir kitabında;" Nasihat, Muhammes, İttifak, Şikâyet, İtiraf "gibi kendi şiirleri vardır. Ancak bu şiir kitabında daha çok Muin'in tercüme ettiği şiirler bulunmaktadır (Hacı Muin, 2010: 7)

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİ MEKTEP YENİ MEKTEP PİYESİ

2.1. Eserin Temel Unsurları

2.1.1. Kişiler

Eski Mektep Yeni Mektep piyesi 3 perdeden oluşmaktadır. Kişi kadrosu çok geniş değildir. Eski ve yeni mektep arasındaki çatışmayı işleyen eserin giriş kısmında kişilerin özellikleri verilmiştir.

Ana Kişiler

Molla Açıldı (Hoca)

Kamilbay

Hoca İmam

Yardımcı Kişiler:

Artuk

Selim

Böri

Eşankul

Kabilcan

Ellikbaşı

Muallim

Ahmedcan

Abdullah

İsmail

Osman

Molla Açıldı (Hoca): Eski mektebin hocasıdır. 35 yaşlarında olan Hoca, öfkeli ve mutaassıp bir kişiliğe sahiptir. Birinci perde Hoca ve öğrencileri arasında geçmektedir. Olayların oluşmasında ve gelişmesinde Hoca'nın rolü büyüktür. Muin, kadim taraftarı kişilerin özelliklerini ve düşünce tarzlarını bu kişi üzerinden vermiştir. Usûl-i cedit

mekteplerinin açılmasına karşı çıkan Hoca, piyesteki usûl-i cedit taraftarı olan Kamilbay ile münakaşa içine girer ve usûl-i cedit mektebi fikrini kesin olarak reddeder. İkinci perdenin yarısına kadar rol almıştır.

Kamilbay: Eserin ana kişilerinden biridir. Kamilbay, açık fikirli, anlayışlı, ileri görüşlü ve yeni mektep taraftarı bir kişidir. 35 yaşındadır. Usûl-i cedit mektepleri açma ve var olan eski mektepleri islah ederek usûl-i cedit mektebine dönüştürme fikrini eserde ortaya atan kişidir. Kamilbay, eski mektebin hocasını mektebini islah etme konusunda ikna etmeye çalışmış ancak başatılı olamamıştır. Kamilbay kendi avlusunda bir usûl-i cedit mektebi açmıştır ve bu yeni mektebin eğitim-öğretim sistemi ile faydalarını ahaliye göstermiştir.

Hoca İmam: 50 yaşlarında, dini kaideleri iyi bilen ve uygulayan gerçek bir âlimdir. Kamilbay ile usûl-i cedit mektepleri konusunda uzun bir konuşma yaparlar. Hoca İmam, Kamilbay'ı sonuna kadar dinler ve ondan usûl-i cedit mektepleri hakkında malumat alır. Hoca İmam bu yeni mektebin açılmasına engel olmaz ve imtihan zamanında gelmek istediğini söyler, Kamilbay bu isteği kabul eder. 1 yıl sonra Hoca İmam imtihan vakti geldiğinde, usûl-i cedit mekteplerinin faydalarını görür ve bu mekteplerin çoğalması için elinden geleni yapacağını bildirir.

Artuk: Hoca Hafız okuyan, 16 yaşındaki eski mektep öğrencilerinden biridir. Birinci perdede Hoca etrafındaki olayların gelişmesine katkı sağlamış ve eski mektep öğrencilerinin durumu hakkında fikir sahibi olunmasını kolaylaştırmıştır.

Eşankul: Oğlunu eski mektebe getiren, geri kafalı, 45 yaşlarında bir kişidir. Eşankul, eski mektep öğrencilerinden biri olan Böri'nin babasıdır.

Böri: Çarname okuyan, 14 yaşında, eski mektep öğrencisi olan çekingen bir çocuktur.

Selim: Heftiyek okuyucusu, 12 yaşında, eski mektep öğrencisi olan afacan bir çocuktur.

Kabilcan: Kamilbay'ın 25 yaşındaki hizmetkârıdır.

Ellikbaşı: Eski fikirli, 40 yaşlarında, avam bir kişidir. Mola Açıldı'nın şikâyeti doğrultusunda, Hoca İmamla birlikte Kamilbay'ın evine gelir ve burada usûl-i cedit mektebi hakkında bilgi edinir.

Muallim: Kamilbay'ın açtığı usûl-i cedit mektebinin öğretmenidir. 25 yaşında, eğitimli bir kişidir.

Ahmedcan: Usûl-i cedit mektebinin 9 yaşındaki birinci sınıf öğrencisidir. Muallim imtihan vakti önce Ahmedcan'ı, okuma-yazma ve namazdan imtihan eder, Ahmedcan başarılı olur.

Abdullah: Usûl-i cedit mektebinin 10 yaşındaki ikinci sınıf öğrencisidir. Muallim, ikinci sırada Abdullah'ı, heftiyek, akaid, hesap ve okuma-yazmadan imtihan eder, Abdullah başarılı olur.

İsmail: Usûl-i cedit mektebinin 12 yaşındaki üçüncü sınıf öğrencisidir. Muallim, Abdullahtan sonra İsmail'i İlmihal, coğrafya, hesap, Kur'an'ın tecvidi, okuma-yazmadan imtihan eder. İsmail, başarılı olur.

Osman: Usûl-i cedit mektebinin 14 yaşındaki dördüncü sınıf öğrencisidir. Muallim, en son Osman'ı İslam tarihi, matematikte dört işlem, kompozisyon, coğrafya ve Kuran-ı Kerim'den imtihan eder, Osman da başarılı olur. Böylece usûl-i cedit mektebinin eğitim-öğretim sistemi ve faydaları herkes tarafından iyice anlaşılır.

2.1.2. Mekân

İnsanın varoluşundan bu yana hayatında önemli yer kaplayan unsurlardan biri de mekândır. Mekân olayların vuku bulduğu, eserdeki kişilere hareket alanı sağlayan bir sahne konumundadır. Mekân olaylar için de hayati öneme sahiptir. Mekân olmaz ise olaylar havada kalır ve bir derinlik kazanamaz. Bu yüzden eserlerde olay ve mekân birbirine bütünleşmiş bir şekilde verilir.

Tıpkı olay gibi kişiler de mekândan ayrı düşünülemez. Olayların cereyan ettiği mekân veya mekânların kişilerin üzerindeki etkisi de büyüktür. Yazarlar kişilerin kimliğini oluştururken mekân unsurundan faydalanırlar (Tekin, 2018: 152). Bu şekilde kişi ile mekân arasında bir bağlantı oluşturulur. İncelemiş olduğumuz Eski Mektep Yeni Mektep isimli piyeste de Molla Açıldı Karakteri mekân ile uyumlu bir şekilde tasvir edilmektedir.

“Zindan gibi karanlık, duvarında falaka asılı eski püskü eşyalar... Eski bir minder üzerine oturmuş öfkeli, esrarkeş görünümlü bir hoca...” (Hacı Muin, 2010: 181)

Zaten bu şekilde tanımlanan mekândan başka türlü bir kişinin çıkmasını beklemek mümkün değildir.

Mekânları üç kısma ayırmak mümkündür, bunlar: Kapalı mekânlar (Dar-Yutucu), Geniş mekânlar (Açık-Besleyici) ve Nötr Mekânlardır. Kapalı mekânlar genellikle kahramanın psikolojik dünyası ile bağlantılıdır ve kişinin içerisinde kendisini rahatsız hissettiği mekânlar olarak tanımlanabilir. Geniş mekânlar ise kapalı mekânların tam tersi etki uyandıran ruhsal yönden kişiyi destekleyen ve güçlendiren mekânlardır. Nötr mekânlar çeşitlilik amacıyla kullanılmış etkisi olmayan mekânlardır (Karabulut ve Güvenç: 2018: 120-122). İncelemiş olduğumuz eserin bir tiyatro eseri olması itibariyle yukarıdaki her tanıma uygun mekân çeşitliliği bu eserde bulunmamaktadır.

Eserde geçen mekânlar şunlardır:

Eski Mektep: Bu mektep eserde: Zindan gibi karanlık, soğuk, eski püskü eşyaları olan, mektebe gelen çocukların yerde eski (cilleri kopan) bir hasır üzerinde oturduğu, duvarında falaka asılı, hatta hocasının bile yırtık bir minder üzerinde durduğu, sağlık koşulları bakımından oldukça elverişsiz bir bina olarak tasvir edilmektedir. Piyesin ilk perdesi burada gerçekleşmektedir.

Kamilbay'ın Misafirhanesi: Misafirhane Avrupalı tarzda bir düzene sahip, kerevet, masa ve sandalyelerin olduğu bir mekândır. Piyesin ikinci perdesi burada geçmektedir.

Yeni Mektep (usûl-i cedit mektebi): Son perdenin geçtiği yeni mektep: Muallimin kendisine ait masa ve sandalyesinin bulunduğu, talebeler için ise sıra ve masaların olduğu, duvarlarında haritalar asılı, sağlık bakımından herhangi bir sorunu bulmayan havadar bir binadır.

Metin içerisinde tasviri yapılmayan sadece isim olarak geçen mekânlar; Taşkul'un evi ve Tökimdozlik sokağıdır.

Eski mektebi kapalı (dar\yutucu) alanlara, yeni mektep ve Kamilbay'ın misafirhanesini de geniş (açık\ besleyici) mekânlara örnek olarak gösterebiliriz.

2.1.3 Zaman

Zaman, insanoğlunun varoluşundan beri varlığını devam ettiren başı ve sonu bilinmeyen bir varlıktır. “...hem değişmez, hem de insan algılarına göre değişken niteliklidir. Değişmezdir; çünkü başı ve sonu belli olmayan bir varlıktır. Değişkendir çünkü insanlar onu çeşitli bölümlemeler (takvim) halinde tasnif ederler: Yıl, ay, gün, saat gibi” (Narlı, 2002: 92). Bir eserin zamansız olması mümkün değildir çünkü zaman eseri oluşturan temel unsurlardan biridir. Zamanın da tıpkı mekân gibi kişiler üzerinde önemli etkisi vardır. Zaman unsuru tiyatro eserlerinde anlatmaya bağlı edebi metinlerde

olduğu kadar çeşitli (olay zamanı, anlatma zamanı, okuma zamanı, yazma zamanı) değildir. Zamanın veriliş biçimi yazarın kendi isteğine bağlıdır. Eserin 1916 yılında yayımlanmıştır. Eserde işlenen konudan yola çıkarak olay zamanı olarak XX. yüzyılın ilk çeyreği tespiti yapılabilir.

2.1.4 Dil ve Üslûp

En önemli iletişim aracı olan dil, ilk insandan başlayarak günümüze kadar sürekli değişmiş ve zenginleşmiştir. Dilin oluşumu hakkında öne sürülen bir takım görüşler vardır. İlk insanın var olduğunda duygu ve düşüncelerini dil ile değil bir takım hareketlerle anlattığı varsayılır. Vücut dili olarak adlandırılan bu iletişim şekli zamanla değişerek ses vasıtası ile dile dönüşür (Karabulut, 2012: 2). Böylece insan dil aracılığıyla duygu ve düşüncelerini olabilecek en sağlıklı şekilde aktarma imkânı bulur. Dil zamanla değişen ve gelişen bir varlıktır. Dil üzerine pek çok tanım yapılmıştır.

“Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta; kendisine mahsus kuralları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimai bir müessesedir” (Ergin, 2009: 3). Ergin’in bu tanımı dil üzerine yapılmış kapsamlı ve güzel tanımlara örnek olarak verilebilir.

İnsan konuşma dili ve yazı dilini şekillendirdikten sonra bu dilin içine estetik katarak edebi dili oluşturmuştur. Edebi dil edebi metinler oluşturmak amacı ile kullanılan dildir. *“Edebî dilin farklı ifade tercihleri ile meydana gelmesi; örneğin, aynı millete ait edebî dili bir yazarın bir başka yazardan daha farklı kullanması ve yukarıda sayılan birçok özelliğinin bir edebî eserde yansması, Üslûp adı verilen şahsî tasarrufu meydana getirir”* (Önal, 2008: 31). Dil edebiyat alanında aktif olarak kullanılan bir araçtır, hatta edebiyatın en büyük malzemesi olduğu söylenebilir. Edebi eserlerde kullanılan dil ve bu dilin özellikleri üslubu oluşturur (Aktaş, 1986: 11).

Üslûp Arapça kökenli bir kelimedir. Kelime anlamı olarak biçim, tarz anlamlarına gelir. Üslûp her yazarın kendi tarzı ile duygu ve düşüncelerini ifade etme biçimidir (Çalışkan, 2014: 33). Üslûp kişiden kişiye göre farklılık gösterir. Yani kişiye özgüdür. Bu yüzden her şair ve yazarın kendine ait bir üslubu vardır.

Bu tiyatro eseri dönemin sıkıntıları bakımından halka ulaşmakta bir araç olarak kullanılmıştır. Dil konuşan kişiye göre değişiklik göstermiştir. Henüz eğitimini tamamlayamamış küçük yaştaki çocuklarda günlük konuşma dili; eğitilmiş, açık fikirli, ileri görüşlü olan cedit aydınlarında açık, anlaşılır düzgün bir Türkçe; mektep, medrese eğitimi alan, dar görüşlü molla ve diğer kişilerde ise hem günlük konuşma dili hem de anlaşılmayı güçleştirecek Arapça ve Farsça kelimeler kullanılmıştır. Bu yönüyle dilin kullanımı eserde çeşitlilik göstermiştir. Yazar bu tiyatrodaki dönemin belli sorunlarına, toplumun kanayan yarası olan eğitimsizliğe dikkat çekmek istediğinden ve çoğunlukla eleştirmiş olduğu eski mektep temsilcileri ile onları destekleyen kişileri konuşturduğundan dolayı genel olarak alt kültüre ait, eğitim seviyesi düşük bir üslup kullanmıştır. Usûl-i cedit mekteplerinin temsilcisi Kamilbay ile ileri görüşlü, açık fikirli ve eğitilmiş Hoca İmam kişilerinin konuşmalarında değişiklik gösterir. Ceditçi bir aydın olan ve kendisi de usûl-i cedit mektebi açan yazarın asıl üslubunun Kamilbay kişinin konuşmalarında ortaya çıktığını görmekteyiz. Eserde kullanılan ve konuşan kişiye bağlı olarak değişiklik gösteren dil ve üsluba Eski Mektep Yeni Mektep piyesinden alınmış şu cümleleri örnek gösterebiliriz:

Domla (Melikga qarab) — Hay jinkarcha! Bir qatra joning bilan shuncha yamonlik qilacanismi? Oftobani munga ber! Suv ichsun! (Hacı Muin, 2010: 185). (Hoca (Melik'e bakıp) — Hey, bacaksız! Bir sıkımlık canıyla şuncağıza kötülük mü ediyorsun? İbriği ona ver, su içsin!..)

Domla (achchig'lanib, Salimning bir tarsaki urar) — Domana, e garang, kallavaram! Ko'r bo'ldingmi, bu zabar- ku! (Hacı Muin, 2010: 185) (Hoca (öfkelenir, Selim'in yüzüne elinin tersiyle bir defa vurur) — Seni sersem, yobaz! Kör mü oldun? Üstün bu!..)

Mulla Ochildi — Ho-o-o-o shundaqa! O'rusni qo'lidan hech narsa qolgan yo'q ekandi-diya? (Hacı Muin, 2010: 196). (Molla Açıldı— Haaa öyle mi? Rus elinin değmediği bir şey kalmamış...)

Domla imom — Man o'zum usuli jadid maktabini hanuz ko'rganim yo'q. Ammo Buxoro ulamolari man' qilubdurlar, deb eshitkan edim. Shuning uchun hozir bu tog'rida o'z tarafimdan hey narsa deyolmayman! (Hacı Muin, 2010: 200).

(Hoca İmam — Ben Usûl-i cedit mektebini henüz görmedim. Ama Buhara ulemaları yasaklamış diye de duymadım. Bundan dolayı şu an bu doğrultuda kendi adıma bir şey söyleyemem...)

Muallim — Bu maktabga o'qugan bola bir yilda nomnavis bo'lub, o'zini va boshqa har kımning otini yozadurgan bo'ladi! Bizlar o'qısh-yozisni barobar o'rgatamiz. Shul sababli bul yerda bolalarning xat va savodi barobar chıqıb qoladi (Hacı Muin, 2010: 203). (Muallim — Bu mektepte okuyan çocuk, bir yıl da isim uzmanı olup, kendisinin ve diğer kişilerin adını yazabilir. Bizler okuma ve yazmayı birlikte öğretiyoruz. Bu yüzden çocuklar okuma- yazmayı bir arada öğrenip bitiriyorlar...)

2.1.5. Eserde Kullanılan Anlatım Teknikleri

Bir duygunun, hayalin anlatımında kullanılan ve bunun sonucunda kişide estetik bir his bırakan yaratıcılığa sanat adı verilir. Edebi bir gaye ile oluşturulan eserler de sanatın konusu oluşturur. Edebi eserlerde işlenen konunun daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için anlatım teknikleri kullanılır. Edebi bir tür olan romandaki kullanımı kadar fazla ve çeşitli olmasa da tiyatrodaki anlatım teknikleri kullanılmaktadır. Eski Mektep Yeni Mektep piyesinde kullanılan anlatım teknikleri şunlardır: Gösterme-anlatma tekniği, diyalog tekniği, tasvir tekniği ve iç monolog tekniğidir.

2.1.5.1. Gösterme-Anlatma Tekniği

Her anlatı bir anlatıcının eseridir. Edebi türlerde anlatıcının önemi büyüktür. Yazılı türlerin ortaya çıkışından önceki sözlü türlerde anlatıcının etkisi daha fazla hissedilmektedir. Bu etki realistler tarafından fark edilene kadar böyle devam etmiş, daha sonra ise anlatıcın metnin önüne geçmesinin doğru olmadığı savunularak tiyatro da kullanılan gösterme tekniği anlatma tekniği ile harmanlanarak bunun önüne geçilmiştir. Anlatma tekniği roman türünde olduğu kadar yoğun kullanılmamakla birlikte tiyatro eserlerinde de kullanılır (Tekin, 2018: 199-200). Eserde kullanılan anlatma tekniğine örnek olarak aşağıdaki cümleleri verebiliriz:

Çakı ile ekmeği parçalayıp piyaleye atar, üzerinde çay koyarak yer. Çocuklar fırsattan istifade hasırın cilleri ile birbirlerini kovalayarak oynamaya başlarlar (Hacı Muin, 2010: 182).

Hoca sarık ve kıyafetlerini giymeye başlar. Eline sopasını alıp oturur (Hacı Muin, 2010: 187).

Sarığını çıkarıp, ağzına ot atıp, başına kuşağını sararak çıkıp gider (Hacı Muin, 2010: 187).

Gösterme tekniği tiyatro gibi göstermeye bağlı edebi türlerde kullanılan realistlerin etkisiyle romana da etki etmiş bir anlatım tekniğidir.

Piyesten gösterme tekniğine örnek olarak şu diyalogu verebiliriz:

Kamilbay — Hoş geldinîz.

Molla Açıldı (ellerini göğsüne koyup) — Sağ olun, sağ olun! (şaşkınlıkla bir o tarafa bir tarafa bakınıp durur)

Kamilbay — Kabilcan!

Kabilcan (gelip) — Buyrun!

Kamilbay — Çay ve ekmek getir!

Kabilcan — Tamam. (Bir tepside ekmek ile bir bardak çay getirip bırakır.)

Kamilbay — Haydi buyrun!

Molla Açıldı —Peki, peki. (ekmeği ufalayp yer. Bardaktaki kaşığı alıp) Efendim bu gümüş mü? Kalay mı?

Kamilbay — Gümüş efendim. Buyrun çayınızı için!

Molla Açıldı — Peki, peki. Efendim bu kaşık Müslüman yapımı yoksa Rus yapımı mı? (Hacı Muin, 2010: 195).

2.1.5.2. Diyalog Tekniği

En az iki kişi arasında gerçekleşen karşılıklı konuşmaya diyalog adı verilir. Tiyatro diyalog temelli oluşan bir türdür. Diyalog tiyatro eserlerinin büyük bir kısmını oluşturur. *“Oyun dilinin temel varolma biçimi olan diyalog, eylemi taşır; oyunda eylemin gelişmesi ile oyun kişilerinin biçimlenmesi, oyun yapısının sözel kuruluşu, diyalog aracılığıyla gerçekleştirilir”*(Çalışlar, 1993: 32). Esere ait diyalog örneği aşağıdaki gibidir:

Hoca — Tamam, öyleyse söyleyin! Başında ne var?

Çocuklar — Devlet tacı.

Hoca— Kulağında ne var?

Çocuklar — Ezan ve kamet.

Hoca — Gözünde ne var?

Çocuklar — Muhammed nuru.

Hoca— Ağzında ne var?

Çocuklar — Kelime-i şahadet.

Hoca— Arkanda ne var?

Çocuklar — Şeriatın hepsi (Hacı Muin,2010: 192).

Kamilbay — Tamam efendim. (Muallime bakıp) Haydi, talebeleri imtihan etmeye başlayın efendim!

Muallim — Güzel. (Çocuklara buyurur) Salavat getiriniz.(Çocuklar hep birlikte salavat getirmeye başlarlar. Hoca imam ve Ellikbaşı müteessir olurlar ve gözlerinden yaş akar, silerler)

Hoca İmam (muallime bakıp) — Bunların hepsi okuma yazma da birlikteler mi?

Muallim — Hayır efendim. Bunlar dört sınıftan oluşuyor. Her sınıfın bildiklerinin derecesi diğer sınıftan farklıdır. Mesela birinci sınıf talebesi alt kademedir. En üst kademe dördüncü sınıf talebesidir (Hacı Muin, 2010: 202).

2.1.5.3 Tasvir Tekniği

Arapça bir kelime olan tasvir betimleme demektir. Edebi metinlerde sıkça kullanılan tasvir tekniği kişinin gözünde betimlenen şeyin canlanması esasına dayanır. Tasvir iki şekilde yapılır; nesnel tasvir ve öznel tasvir. Nesnel tasvir, yazarın kendi betimlemesine yer vermeden betimlenen şeyi olduğu gibi anlattığı tasvir şeklidir. Öznel tasvir ise yazarın kendine ait duygu ve düşüncelerini katarak yaptığı tasvirdir (Tekin, 2018:218).

Eserden tasvir örnekleri:

Eski mektep manzarası. Mektebin içi zindan gibi karanlık olup, ortasında bir ocak, duvarında ise falaka asılıdır. Bir tarafta eski püskü bir ibrikte su, diğer tarafta yırtık minder üstünde üç dört kat giyinmiş, kıyafetleri perişan olan, esrarkeş görünümlü öfkeli bir hoca oturmuş, bir yanında çaydanlık, fincan ve bir tane kuru ekmek, önünde dört ayaklı tahta, tahtanın yan tarafında ise hasır üzerinde oturan Selim ve Melik isimli iki çocuk ders çalışmaktadırlar (Hacı Muin, 2010: 181).

Yeni mektep manzarası. Mektep binası sağlığı koruma kurallarına uygun olup, duvarına haritalar yapıştırılmış. Bir tarafta muallim bir sandalyede oturmuş. Muallimin önünde bir masa, yanında bir levha (Hacı Muin, 2010: 201).

2.1.5.4 İç Monolog Tekniği

İç monolog tekniği kişinin içindeki duygu ve düşünceleri sesli olarak ifade etmeden, kendi kendine iç sesi ile ifade etme şeklidir. İç monolog tekniğinde ifadeler konuşma diline daha yakındır. İç monolog tekniği kişinin iç dünyasının daha iyi anlaşılması konusunda fayda sağlar. Anlatıma doğallık kazandırmak amacı ile kullanılan bu teknik daha çok roman edebi türünde kullanılmakla birlikte, tiyatro türünde de kullanılmaktadır.

“Bir sahnede okuru kişinin iç yaşamıyla doğrudan doğruya karşılaştırmak için kişinin yaptığı konuşmadır. Yazar açıklamalar ya da yorumlar yoluyla araya girmez. (...) Geleneksel monologdan şu özellikleri ile ayrılır: İçerik bakımından en içten, bilinçsive en yakın düşüncelerin dile getirilmesidir; doğal nitelikleri bakımından, düzenleyici mantıktan önce gelen, içten düşünceleri doğuşlarına, akışlarına göre sıralayan bir konuşmadır; şekle gelince sözdiziminin en küçük öğelerine indirilmiş dolaysız cümleler kullanılır” (Tekin, 2018: 276-277).

Eserden iç monolog örnekleri:

Hoca — (hoca kendi kendine) Bu ahir zaman çocuklarını böyle şeylerle kandırmasak olmazdı. Bundan önceki neşrih bohçasında şu bedbaht Artuk 3 tenge çalmıştı. Eğer bu defada buna bir şey vermezsem, yine büyük ihtimalle paranın birazını çalar. (Başını sallayıp biraz tefekkürden sonra) Bu usûl-i cedit hangi mezardan çıktı da başımıza bela oldu? Ceditçiler çıkmadan önce mektebimiz çocuklarla dolup taşardı. Güçlkle oturacak yer bulurduk. Her hafta bir neşrih bohçası gelirdi. Ebcedlerin, Kuranların, özgürlüğün haddi hesabı yok idi... Yediğimiz önümüzde yemediğimiz arkamızdaydı. Bu Usûl-i cedit çıktığından beri bütün bereketimiz uçup gitti. Mektepte sadece üç dört tane kel ve kör çocukla kaldık. Off!.. (Hacı Muin, 2010: 184)

Kamilbay— Zamanımız ilim ve hüner zamanıdır. Bu zamanda başka milletlere esir olmadan rahatça yaşamak için zamanın ilim ve hünerlerini bilmek gerekir. Dikkatli ve gelişmeye açık olan bir millet her zaman kendi hukukunu ve dinini koruma usûlünü bilir, zamanı geldiğinde de bu yolda kendi canını feda etmeye hazır olur. Bilgisiz milletler bu faziletlerden mahrumdur. Bu milletler esir olup, ayaklar altında kalmaktan başka çare bulamazlar. Sonunda canlarından aziz olan dinlerinden de ayrılırlar. Yani cahilliği yüzünden dünyası da dinî de elinden alınır. Şuan biz Türkistanlılar olarak dinî ve dünyevi ilimlerden gerektiği kadar haberdar değiliz. Eski mektep ve medreselerimiz ise baykuş yuvasına benzeyen harabelerden ibarettir. Medreselerimizde dünyevi ilim bir kenara dinî ilimlerin aslı olan hadis ve tefsirde okutulmuyor. Muallim yetiştirmek için muallim mektepleri de yok. Meslek öğrenmek için endüstrihanemiz yok. Zamani ticaret ilmini bilen tüccarlarımız yok. Çocuklarımızın iptidai tahsili için muntazam, iptidai mekteplerimiz yok. Olsa da yok denecek kadar az. Zenginlerimizin bezm, köpkeri, toy ve cenazelerde israf edecek paraları olmasına rağmen bir tane mektepleri himayelerine alıp terbiye etmek için himmet ve gayretleri yok. Doğrusu hissiyatları yok. Yeter!.. (Hacı Muin, 2010:194)

2.1.6 Eserin Muhteva Özellikleri

İnsan varoluşu ile birlikte kendisini çatışma içerisinde bulur. Yaşam-ölüm, nizam-kargaşa gibi. Bu çatışma evrenseldir. Çatışma, hareket ve ilerleme olması için gerekli bir unsurdur. Çeşitli sanat dallarında da bulunan çatışma tiyatrosu için ayrı bir öneme sahiptir. “*Dramanın özü çatışmadır*” (Toksoy, 2010: 148). Tiyatro edebi türünde çatışma olmazsa ilerleme olamaz. Eski Mektep Yeni Mektep piyesi isminden anlaşılacağı üzere eğitim üzerinde şekillenen eski-yeni çatışması üzerine kurulmuştur. Muhteva bakımından eser kısmen baskın yönetim, kıskançlık, aile ve toplum yapısı, halk kültürü unsurlarından; kıyafetler, gelenek ve görenekler vb. temalar ile zenginleştirilmiştir.

2.1.6.1 Baskıcı Yönetim

1904 yılı itibariyle yazıldığı bilinen bu eserin Rus hâkimiyeti dönemine tekabül ettiğini bilmekteyiz. Bu sancılı dönemden eserde çok fazla bahsedilmese de bazı kişilerin konuşmasında Ruslardan bahseden ifadeler yer verilmişti. Örnek olarak:

Molla Açıldı — Peki, peki. Efendim bu kaşık Müslüman yapımı mı yoksa Rus yapımı mı?

Kamilbay — Rus yapımı. Bunu yapacak ilim Müslümanlarda yok.

Molla Açıldı — Haaa öyle mi? Rus elinin değmediği bir şey kalmamış. (bardağı alıp bir yudum içer, hem eli yanar hem ağzı demliği yerine koyup) Efendim, ben ömrüm boyunca Müslüman yapımı fincandan başka bir şeyde asla çay içmedim. Eğer mümkün ise bir tane Müslüman yapımı fincan getirseniz, çayımı ona koyup içdim.

Kamilbay (tebessüm edip) — Peki (Hacı Muin, 2010: 196). bu diyalogu verebiliriz.

2.1.6.2 Kıskançlık

Eski Mektep Yeni Mektep piyesinde kıskançlık duygusu iki şahıs üzerinden değil daha çok kurum ve kurucuları üzerinden verilmiştir. İslami geleneklere dayalı eğitim veren eski usûl mekteplerin hocaları, usûl-i cedit mekteplerini ve hocalarını kıskanmaktadırlar. Eserdeki çatışmanın temeli de budur. Örnek olarak:

Molla Açıldı — Efendim, bu cedit mi mecit mi denen bela topluluğu çıktığından beri hiç tadımız kalmadı. Bilmiyorum bunların hocaların muskacı mı ki bütün talebeleri tek tek elimizden aldılar. Off!.. Neyse Allahüteala bunların cezasını vermeden bırakmaz. Ne yazık ki bunlar pek çok Müslümanı yoldan çıkarıyorlar. (sakalı ile oynar) (Hacı Muin, 2010: 197)

Hoca— ... Bu usûl-i cedit hangi mezardan çıktı da başımıza bela oldu? Ceditçiler çıkmadan önce mektebimiz çocuklarla dolup taşardı. Güçlükle oturacak yer bulurduk. Her hafta bir neşrih bohçası gelirdi. Ebcedlerin, Kuranların, özgürlüğün haddi hesabı yok idi... Yediğimiz önümüzde yemediğimiz arkamızdaydı. Bu Usûl-i cedit çıktığından beri bütün bereketimiz uçup gitti. Mektepte sadece üç dört tane kel ve kör çocukla kaldık. Off!.. Şimdi bu naz-ı nimetleri rüyamızda bile göremiyoruz, kuru ekmekle karnımızı doyurmaya çalışıyoruz. Ahh! Allah! Sadakamız olsun! Eğer bu ceditçilerin cezasını çabucak vermezsen halimiz harap olacak! (Hacı Muin, 2010,184)

2.1.6.3 Aile ve Toplum Yapısı

Toplumun en küçük yapı taşı olan aile, insanın varoluşundan bu yana varlığını devam ettirmektedir. Her toplumun aile yapısı farklı olabilmektedir. Bu eserde tema olarak aile ve toplum yapısına geniş olarak yer verilmese de yer yer bu konu hakkında bilgi verilmiştir. Bu yapı Böri'nin babası Eşankul kişi ile Taşkul'un ailesi üzerinden

verilmiştir. Bu ailelerden Eşankul bilinçsiz, Taşkul'un ailesi ise bilinçli aile örneğini teşkil eder. Eşankul'un ve eşinin çocuğunu mektebe göndermesinin amacı ilim öğrenmesi değildir. Çocuklarının sokaklarda oyun oynayıp, boş boş dolaşması ve nerede olduğu hakkında ailesinin bir bilgisinin bulunmaması nedeniyle anne ve baba üzüntü duymaya başlarlar. Bu olaylar neticesinde çocuklarını mektebe göndermeye karar verirler.

Eşankul — Evet efendim. Bu evlatçığım sokaklarda başıboş gezmesin diye hizmetinize getirdim (Hacı Muin, 2010: 188).

Taşkul'un ailesi ise eserde kişi olarak geçmez. Hoca ve Artuk arasında olan konuşmalarda Artuk'un ağzından anlatılırlar. Bu aile çocuklarını yıllarca eski mektebe göndermiş ancak bir fayda görememişlerdir. Bunun üzerine Taşkul'u eski mektepten alınıp yeni mektebe (usûl-i cedit) vermeye karar vermişlerdir. Artuk ve Hoca arasında geçen şu konuşmalar bu konuya örnek olarak gösterilebilir.

Artuk — Sonra onlar dediler ki: “ Öyleyse sen git! Biz Taşkul'u bu hocaya vermiyoruz. Üç yıldan beri çocuğumuz eski mektepte zar zor okuyor, güçlkle okuma yazma öğrendi. Sonunda okuma yazma bilmeyen molla mı olacak?” (Biraz düşünüp) Ayy! Kim ne demişti? Kahretsin unuttum!

Hoca (halka bakarak) — Elçi olarak gönderdiğim kişiye bak!

(Artuk'a bakarak) Çabuk konuş be! Unutacak zaman mı şimdi?

Artuk — Evet, evet neredeyse hatırladım. (Başını kaşıyarak) Ne zor oldu ya! Evet, sonra onlar dediler ki “ İşte şimdi biz Taşkul'u Usûlü mecide göndereceğiz.

Hoca — Usûlü mecit değil, Usûl-i cedit. Seni yobaz, sersem! (Hacı Muin, 2010: 186)

2.1.6.4 Meslekler

Eserde bahsedilen meslek grupları; Hoca (domle), dokumacı, hizmetkâr, muallim, imam, ellikbaşdır.

Hoca (damle): Eski usûl eğitim veren mektep ve medreselerde görev yapan kişilere hoca (domle) denirdi. Eserdeki eski mektepte de hoca görev yapmaktadır.

Dokumacı: Bu meslek grubu eserde ilk olarak bir sokak üzerinden verilmiş, daha sonra da konuşma esnasında geçmiştir.

Hoca— Yalan söyleme! Nasıl biliyorsun anlat bakayım, neredeymiş Taşkul'un evi!

Artuk — Taşkul'un evi Tokimdozlik Sokağındaki mescidin yanında. Kapısı havuzun karşısında. (Hacı Muin, 2010:183)

Hoca (alay ederek) — Babamın bozuk parası yokmuş. Yalancı! Bu yalanı da sen uydurdun. Öyle ki babanın cebinde hiç yoktan sekiz som vardır. Baban camide çalışmıyor mu?

Artuk — Yok, babam dükkânda kumaş dokuyucusu. (Hacı Muin, 2010:187)

Hizmetkâr: Bu meslek grubu eserde Kabilcan karakteri ile hayat bulmuştur. Kabilcan usûl-i cedit temsilcisi Kamilbay'ın evindeki hizmetkârdır.

Muallim: Yeni mektepte (usûl-i cedit mektebi) eğitim veren kişilere muallim denilmektedir.

İmam: İmamlık görevini yürüten kimse eserde Hoca İmam olarak geçmektedir.

Ellikbaşı: Türkistan'da idari bir görev. Bu görevi yürütenlere Ellikbaşı denirdi.

2.1.7 Halk Kültürü Unsurları

2.1.7.1 Kıyafetler

Tiyatro göstermeye bağlı edebi metinler arasında yer alır. Bu yüzden kıyafetler son derece önem taşımaktadır. Tiyatroda kıyafetler dekorun tamamlayıcısı niteliğindedir. Bu eserde tarihi unsurlardan yalnızca kıyafetlere yer verilmiştir. Kıyafetler eserde birkaç yerde aynı kişi üzerinden anlatılmıştır. İlk olarak eski mektebin betimlemesi sırasında Hoca karakteri tasvir edilirken bahsedilmiştir. Ancak bu tasvirdeki kıyafet geleneksel kıyafet tanımına uymaz. Bunun dışında eserde birkaç cümlede Hoca kişinin kıyafetlerinden şu şekilde bahsedilir:

Hoca (Artuk'a bakıp) — Sen bunları okutadur. Ben bir abdest alıp geleyim. (Sarığını çıkarıp, ağzına ot atıp, başına kuşağını sararak çıkıp gider. (Hacı Muin, 2010:187)

(Çocuklar korkup susarlar. Hoca yerine gelip sarığını ve kıyafetini bırakıp başına kuşağını başına bağlayıp, çıkıp gider) (Hacı Muin, 2010:193). Bu cümleler dışında eserde kıyafetlerden bahsedilmemiştir.

2.1.7.2 Gelenek ve Görenekler

Eserde gelenek ve göreneklerden: toy, köpkeri oyunu ve cenaze merasimlerinden bahsedilmiştir. Bunlardan farklı olarak ise eski mekteplerde gelenek haline gelmiş; perşembelikten ve neşrih bohçasından da bahsedilmiştir.

Bu gelenek ve görenekler Kamilbay'ın birkaç konuşmasında geçmiştir ve Kamilbay bu gelenek ve görenekler için çok fazla israf yapıldığını, bunun yanlış bir şey olduğunu ve acilen çözülmesi gereken bir problem olduğu konusunda açıklamalarda bulunur.

Köpkeri (Gökbörü) Oyunu: Bir oğlağın başı ve ayakları kesilir, içi doldurularak tekrar dikilir. Bu oğlak sınırlandırılmış bir meydana bırakılır. Atı iyi kullanan bir grup yiğit toplanarak bu oğlağı alıp, belirtilen bölgeye bırakmaya çalışırlar. Bazı bölgelerde ise farklı oynanır: Sınırlandırılmış alanda oğlağı alan yiğit meydana bir tur dönerek oğlağı tekrar yere atar ve bir puan kazanır. En çok puanı toplayan yiğit oyunu kazanmış olur. Toy gibi özel günlerde eğlenmek amacıyla oynanan bu oyuna köpkeri (gökbörü) adı verilir (Kaya, 2005: 303).

Kamilbay —...Zenginlerimizin bezm, köpkeri, toy ve cenazelerde israf edecek paraları olmasına rağmen bir tane mektepleri himayelerine alıp terbiye etmek için himmet ve gayretleri yok. Doğrusu hissiyatları yok. Yeter! Yok, yoktan başka söyleyecek bir şeyimiz yok. Eğer bu yokluk hali devam ederse, kısa sürede şuan ki varlığımızda yok olur. Yani yok oluruz. Şimdi bu inkırazdan kurtulmak için ne yapmak gerek?. (Hacı Muin, 2010: 194-195)

Perşembelik: Eskiden medreselerde her perşembe günü talebelerin hocalarına yiyecek, giyecek, para vb. getirdikleri hediyelere perşembelik denirdi. Mekteplerde çocukları okutan hocalar, usûl-i cedit mekteplerindeki muallimler gibi hizmet karşılığı bir maaş almıyorlardı. Mektep hocalarının da ihtiyaçlarının karşılanabilmesi amacıyla ortaya çıkmış bir gelenektir.

İmam — Ve aleyküm selam. Perşembelik ekmeğın nerede?

Artuk —Unuttum. Cumartesi günü getiririm.

Hoca (öfkelenir) — Cumartesiye kadar aç mı oturayım? Git, çabuk alıp gel! Evinde ekmek yoksa parasını getir! (Hacı Muin, 2010: 183)

Neşrih bohçası: Eskiden medreselerde öğrencilerin okumaya başlaması üzerine hocalarına giysi, yiyecek, para ve benzerleriyle dolu takdim ettiği hediyeye bohçasına neşrih bohçası denirdi.

2.1.7.3 Yeme-İçme ve Sofra Kültürü: Özbek Türklerinde misafire çok önem verilmektedir. Evlerine bir misafir geldiği anda ya sofraya hazırlanır, ya da hemen çay ve ekmek ikram edilir. Bu kültür ögesine Eski Mektep Yeni Mektep piyesinde de yer verilmiştir. Örnek olarak aşağıdaki cümleleri verebiliriz:

Kamilbay — Hoş geldiniz.

Molla Açıldı (ellerini göğsüne koyup) — Sağ olun, sağ olun! (şaşkınlıkla bir o tarafa bir bu tarafa bakıp durur)

Kamilbay — Kabilcan!

Kamilbay (gelip) — Buyurun!

Kamilbay — Çay ve ekmek getir!

Kabilcan— Tamam. (Bir tepside ekmek ile bir bardak çay getirip bırakır.)

Kamilbay — Haydi Buyurun!

Molla Açıldı —Peki, peki. (ekmeği ufalayıp yer (Hacı Muin, 2010: 195)

MAZLUME HATUN PİYESİ

2.2 Eserin Temel Unsurları

2.2.1 Kişiler

Eser 4 perdeden oluşmaktadır. Kişi kadrosu çok geniş değildir. Muin, bu piyes ile birden fazla kadınla evlenmenin doğuracağı sorunlara dikkat çekmek istemiştir. Ayrıca “ezilen kadın” muhtevası üzerinden kadınların da haklarının olduğunu bu piyes ile vurgulamıştır. Eser tiyatro türüne mensup olduğundan dolayı kişiler giriş kısmında verilmiştir.

Ana Kişiler

Uzakbay

Tansukay

Eşan Dede

Yardımcı Kişiler

Bahaiddinkul

Muallim

Süyeray

Kerametay

Rüstem

Elmurad

Uzakbay: 40 yaşında, kasaplık yapan, zengin ve tombul bir kişidir. Uzakbay, eşi Tansukay’ın yaşlandığı gerekçesiyle ikinci bir eş almak ister. Geri kafalı, cahil bir kişi olan Uzakbay, bu konuyla alakalı dini kaidelerden ve ikinci eşin pek çok sorumluluğu beraberinde getirdiğinden habersizdir. Kendisi gibi son derece cahil ve mutaassıp bir kimse olan Eşan Dede’den yardım ister. Eşan Dede de yardımcı olur. Uzakbay, Muallim’in tüm uyarılarına ve telkinlerine rağmen 18 yaşında genç bir kız ile evlenerek ikinci evliliğini yapmış olur.

Tansukay: Uzakbay’ın ilk eşi. Yumuşak tabiatlı, iyi huylu, eşini çok seven, 30 yaşında bir kadındır. Uzakbay ikinci eş konusunu Tansukay’a açtığında, Tansukay çok üzülür ve kuma istemediğini söyler. Uzakbay, Tansukay’ın ağlayıp, sızlamasına

aldırmaz ve bildiğini okur. Tansukay, bu durumu kaldıramaz ve dördüncü perdenin sonunda can verir.

İşan Dede: Uzakbay'ın komşusu ve arkadaşıdır. Eşan Dede, 60 yaşında, mutaassıp ve cahil bir kişidir. Ceditçilere karşıdır, kadim taraftarıdır. Uzakbay'a ikinci eşi bulma konusunda yardım eder. Eşan Dede kadınlara saygısı olmayan, dine düşkün gibi görünen ancak dinî kaideleri doğru dürüst uygulamayan bir kişidir.

Bahaiddinkul: Tansukay ve Uzakbay'ın 14 yaşındaki tek oğludur. Başında bir yara vardır. Bahaiddinkul, usûl-i cedit mektebine giden saygılı bir çocuktur.

Muallim: Usûl-i cedit mektebinde görev yapan bir kişidir. Bahaiddinkul'un öğretmenidir. Uzakbay'a ikinci eş konusunda uyarılarda bulunur. 30 yaşında, yeni fikirli, eğitilmiş, doğru ve açık sözlü bir kişidir.

Süyeray: Tansukay'a kuma olarak gelen 18 yaşında bir kızdır. Babasının isteğiyle, zorla evlendirilmiştir. Uzakbay'ı hiç sevmez, Tansukay'a da kötü davranır. Uzakbay'ın kafasını yalan yanlış şeylerle doldurarak, Tansukay'a sürekli eziyet etmesine sebep olur.

Kerametay: Yardımcı kişilerdendir. 60 yaşında olan Kerametay Tansukay'ın annesidir. Kuma yüzünden pek çok işkenceye maruz kalan kızı Tansukay'a yardımcı olmaya çalışır.

Rüstem: Yardımcı kişilerdendir. Tansukay'ın abisidir. 32 yaşında ve bekâr bir kişidir. Üçüncü perde de piyese dâhil olur, Rüstem, kardeşine yapılan eziyetlere katlanamaz ve kendisi de Uzakbay'ı döver.

Elmurad: Eserde adı yalnızca kişiler listesinde geçer. Tansukay'ın vefat etmiş babasıdır. Kişi listesinde 70 yaşında ve nur yüzlü bir kişi olarak tasvir edilmiştir.

2.2.2. Mekân

İnsanın varoluşundan bu yana hayatında önemli yer kaplayan unsurlardan biri de mekândır. Mekân olayların vuku bulduğu, eserdeki kişilere hareket alanı sağlayan bir sahne konumundadır. Mekân olaylar için de hayati öneme sahiptir. Mekân olmaz ise olaylar havada kalır ve bir derinlik kazanamaz. Bu yüzden eserlerde olay ve mekân birine bütünleşmiş bir şekilde verilir.

Tıpkı olay gibi kişiler de mekândan ayrı düşünülemez. Olayların cereyan ettiği mekân veya mekânların kişilerin üzerindeki etkisi de büyüktür. Yazarlar kişilerin kimliğini oluştururken mekân unsurundan faydalanırlar (Tekin, 2018: 152). Bu şekilde

kişi ile mekân arasında bir bağlantı oluşturulur. İncelemiş olduğumuz Eski Mektep Yeni Mektep isimli piyeste de Molla Açıldı Karakteri mekân ile uyumlu bir şekilde tasvir edilmektedir. “Zindan gibi karanlık, duvarında falaka asılı eski püskü eşyalar... Eski bir minder üzerine oturmuş öfkeli, esrarkeş görünümlü bir hoca...” Zaten bu şekilde tanımlanan mekândan başka türlü bir kişinin çıkması beklenemezdi.

Mekânları üç kısma ayırmak mümkündür, bunlar: Kapalı mekânlar (Dar-Yutucu), Geniş mekânlar (Açık-Besleyici) ve Nötr mekânlardır. Kapalı mekânlar genellikle kahramanın psikolojik dünyası ile bağlantılıdır ve kişinin çerisinde kendisini rahatsız hissettiği mekânlar olarak tanımlanabilir. Geniş mekânlar ise kapalı mekânların tam tersi etki uyandıran ruhsal yönden kişiyi destekleyen ve güçlendiren mekânlardır. Nötr mekânlar çeşitlilik amacıyla kullanılmış etkisi olmayan mekânlardır (Karabulut ve Güvenç:2018:120-122). İncelemiş olduğumuz eserin bir tiyatro eseri olması itibariyle yukarıdaki her tanıma uygun mekân çeşitliliği bu eserde bulunmamaktadır.

Eserde Geçen Mekânlar şunlardır:

Uzakbay’ın Evi: Bu eserde yalnız bir mekân bulunmaktadır. Eserin tamamı Uzakbay’ın evinde, evin odalarında geçmektedir. Bir oda ilk hanımı Tansukay’ın diğer oda ise ikinci hanımı Süyeray’ındır. Tansukay’ın odası. Ev eşyaları ortada. Duvarda çivilerde ayna, kadın, erkek ve çocuklar için her tür kıyafet asılmış haldedir. İkinci perde burada başlar.. Ön taraftaki oda Tansukay’ın sol taraftaki oda Süyeray’ın eşyaları Tansukay’ın eşyalarından daha çok ve de kalitelidir. Duvarlar ipek halılar ile süslenmiş bir vaziyettedir. Eserde bu mekânlar arasında gidip gelerek en Tansukay’ın evinde son bulur. Eserde isim olarak geçen tanımlayan birkaç mekân vardır. Bunlar: Tansukay’un baba evi ve Süyeray’ın baba evidir.

2.2.3. Zaman

İnsanoğlunun varoluşundan beri varlığını devam ettiren başı ve sonu bilinmeyen bir varlıktır. “...hem değişmez, hem de insan algılarına göre değişken niteliklidir. Değişmezdir; çünkü başı ve sonu belli olmayan bir varlıktır. Değişkendir çünkü insanlar onu çeşitli bölümlemeler (takvim) halinde tasnif ederler: Yıl, ay, gün, saat gibi”(Narlı, 2002: 92). Bir eserin zamansız olması mümkün değildir. Çünkü zaman eseri oluşturan temel unsurlardan biridir. Zamanın da tıpkı mekân gibi kişiler üzerinde önemli etkisi vardır. Zaman unsuru tiyatro eserlerinde anlatmaya bağlı edebi metinlerde

olduğu kadar çeşitli (Olay zamanı, anlatma zamanı, okuma zamanı, yazma zamanı) değildir. Zamanın verilmiş biçimi yazarın kendi isteğine bağlıdır. Eser 1915 yılında yazılıp 1916 yılında yayımlanmıştır.

Bu eserde kesin bir zaman ifadesi kullanılmamıştır. Eserde Uzakbay'ın oğlu Bahaidinkul usul-i cedit mektebine gitmektedir. Buradan yola çıkılarak olay zamanı olarak XX. yüzyılın ilk çeyreği tespiti yapılabilir.

2.2.4. Dil ve Üslûp

En önemli iletişim aracı olan dil, ilk insandan başlayarak günümüze kadar sürekli değişmiş ve zenginleşmiştir. Dilin oluşumu hakkında öne sürülen bir takım görüşler vardır. İlk insanın var olduğunda duygu ve düşüncelerini dil ile değil bir takım hareketlerle anlattığı varsayılır. Vücut dili olarak adlandırılan bu iletişim şekli zamanla değişerek ses vasıtası ile dile dönüşür (Karabulut, 2012: 2). Böylece insan dil aracılığı duygu ve düşüncelerini olabilecek en sağlıklı şekilde aktarma imkânı bulur. Dil zamanla değişen ve gelişen bir varlıktır. Dil üzerine pek çok tanım yapılmıştır.

“Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta; kendisine mahsus kuralları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimai bir müessesedir” (Ergin, 2009: 3). Ergin'in bu tanımı dil üzerine yapılmış kapsamlı ve güzel tanımlara örnek olarak verilebilir.

İnsan konuşma dili ve yazı dili şekillendirdikten sonra bu dilin içine estetik katarak edebi dili oluşturmuştur. Edebi dil edebi metinler oluşturmak amacı ile kullanılan dildir. *“Edebî dilin farklı ifade tercihleri ile meydana gelmesi; örneğin, aynı millete ait edebî dili bir yazarın bir başka yazardan daha farklı kullanması ve yukarıda sayılan birçok özelliğinin bir edebî eserde yansımaları, Üslûp adı verilen şahsî tasarrufu meydana getirir”* (Önal, 2008: 31). Dil edebiyat alanında aktif olarak kullanılan bir araçtır, hatta edebiyatın en büyük malzemesi olduğu söylenebilir. Edebi eserlerde kullanılan dil ve bu dilin özellikleri üslûbu oluşturur (Aktaş, 1986: 11).

Üslûp Arapça kökenli bir kelimedir. Kelime anlamı olarak biçim, tarz anlamlarına gelir. Üslûp her yazarın kendi tarzı ile duygu ve düşüncelerini ifade etme biçimidir.

Üslûp kişiden kişiye göre farklılık gösterir. Yani kişiye özgüdür. Bu yüzden her şair ve yazarın kendine ait bir üslubu vardır.

Bu tiyatro eseri dönemin sıkıntıları bakımından halka ulaşmakta bir araç olarak kullanılmıştır. Dil konuşan kişiye göre değişiklik göstermiştir. Eşan Dede, Uzakbay, Süyeray, Tansukay, Kerametay ve bahaidinkul'un konuşmaları konuşma dili; Muallim'in konuşmaları ise açık, anlaşılır düzgün bir Türkçedir. Eserde Arapça ve Farsça kelimeler kullanılmıştır. Bu yönüyle dilin kullanımı tiyatrodaki çeşitlilik göstermiştir.

Bahoiddinqul (yig'lab) — İlohi, o'lmang, onajon! Agar siz o'lsangiz, o'gay onam mani yolg'iz ko'rub, har kun urushadur... (Bahaidinkul (annesini kucaklar) —Ay Allah'ım, ölmeyin anneciğim! Siz ölürseniz, ben kime anne derim. Siz ölürseniz bende ölürüm anneciğim...)

Uzoqboy (kirib, xotunining oldida o'turar) — Ha, bukun qalaysan? Yengil bo'ldingmi? Nimaga yig'layobsan? (Uzakbay (girip hatununun önüne oturur) — Evet, bugün nasılsın? Hafifledin mi? niye ağlıyorsun?)

Tansuqoy (yo'talur) — Endi o'laman otasi! Voy. (Tansukay (öksürür) — Ölüyorum babası. Vay!)

Uzoqboy — Xudo soqlasun, unday dema!.. Dard bosqa, ajal bosqa. Kasal bo'lgan kishi o'la berar ekanmi? (Hacı Muin, 2010:237-238). (Uzakbay — Allah korusun, öyle deme! Dert başka, ecel başka. Hasta olan insan ölür müymüş?)

Muallim — Ha! O'z ishni uchun shu yoqqa kelgan edim. Bahoiddinquldan bir xabar olib o'tay, deb kirdim. Ikki-uch kundun beri Bahoiddinqul maktabga bormaydur. (Hacı Muin, 2010: 215). (Muallim — Evet, kendi işim için bu tarafa gelmiştim. Bahaeddinkul'dan bir haber alıp gideyim diye girdim. İki-üç gündün beri mektebe gelmiyor.)

Karomatoy — Oh, nima qılay qızim. O'zing bilasanki havlida mandan boshqa uy ishlarni bajaradurgan kishi yo'q... Necha kechadan beri ustma-ust tushumda sani noyinch, behuzur ko'raman... (Hacı Muin, 2010: 233). (Kerametay — Ah! Ne yapayım

kızım? Sende biliyorsun ki, avluda benden başka ev işleriyle ilgilenen kimse yok. Kaç gecedен beri üst üste seni rüyamda huzursuz bir şekilde görüyorum...)

Suyaroy — Bo'yy,manga nima? Onasi qarashsun-diya (Hacı Muin, 2010: 237).

(Süyeray — Ayy! Bana ne annesi baksın!)

2.2.5. Eserde Kullanılan Anlatım Teknikleri

Bir duygunun, hayalin anlatımında kullanılan ve bunun sonucunda kişide estetik bir his bırakan yaratıcılığa sanat adı verilir. Edebi bir gaye ile oluşturulan eserler de sanatın konusu oluşturur. Edebi eserlerde işlenen konunun daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için anlatım teknikleri kullanılır. Edebi bir tür olan romandaki kullanımı kadar fazla ve çeşitli olmasa da tiyatrodaki anlatım teknikleri kullanılır. Mazlume Hatun piyesinde kullanılan anlatım teknikleri; anlatma-gösterme tekniği, tasvir tekniği, diyalog tekniği, montaj tekniği, iç diyalog tekniği ve iç monolog tekniğidir.

2.2.5.1. Gösterme-Anlatma Tekniği

Her anlatı bir anlatıcının eseridir. Edebi türlerde anlatıcının önemi büyüktür. Yazılı türlerin ortaya çıkışından önceki sözlü türlerde anlatıcının etkisi daha fazla hissedilmektedir. Bu etki realistler tarafından fark edilene kadar böyle devam etmiş, daha sonra ise anlatıcın metnin önüne geçmesinin doğru olmadığı savunularak, tiyatro da kullanılan gösterme tekniği anlatma tekniği ile harmanlanarak bunun önüne geçilmiştir. Anlatma tekniği roman türünde olduğu kadar yoğun kullanılmamakla birlikte tiyatro eserlerinde de kullanılır (Tekin, 2018:199-200). Eserde kullanılan anlatma tekniğine örnek olarak aşağıdaki cümleleri verebiliriz:

Anlatma tekniği:

Tansukay ağır hasta olup döşekte yatar. Önüne bir çaydanlık su ve tükürük kabı konulmuş. Baş tarafına Bahaidinkul oturmuş, annesini yelpazeleyip durur (Hacı Muin, 2010: 237).

Gösterme tekniği:

Muallim — Ne meselesi idi?

Uzakbay — Efendim, biz ikinci hatun alacağız. Mesele o idi.

Muallim — Ne sebeple ikinci hatun alacaksınız?

Uzakbay — Efendim, hiçbir sebeple değil. Şimdi bu hatunumuzun yaşı otuzlara geldi. Pek zevki kalmadı biz ise hala genciz gönlümüz genç hatun istiyor.

Muallim — Özürsüz, keyfi zevki sefa için ikinci hatun almanın zarardan başka bir şeyi yok.

Uzakbay — Efendim özür ne demek? (Hacı Muin, 2010: 215).

2.2.5.2. Diyalog Tekniği

En az iki kişi arasında gerçekleşen karşılıklı konuşmaya diyalog adı verilir. Tiyatro diyalog temelli oluşan bir türdür. Diyalog tiyatro eserlerinin büyük bir kısmını oluşturur. “*Oyun dilinin temel varolma biçimi olan diyalog, eylemi taşır; oyunda eylemin gelişmesi ile oyun kişilerinin biçimlenmesi, oyun yapısının sözel kuruluşu, diyalog aracılığıyla gerçekleştirilir*” (Çalışlar, 1993: 32). Esere ait diyalog örneği aşağıdaki gibidir.

Bahaidinkul — Babam seni öldürürüm dese bile eski mektebe gitmem. Onun hocası kötü, falakası var. (çıkar)

Tansukay (kendi kendine) — Bahaidinkul’un babası çok ilginç bir insan. Kendileri de biliyor ki, Bahaidinkul kaç yıldan beri eski mekteplerde okuyup hiçbir şey öğrenemedi. Neredeyse namazını bile öğrenemedi. Şimdi Allah’a şükür, bu yeni mektebe gittiğinden beri namazını da biliyor. Okuma yazmayı da öğreniyor. Hayli edepli de oldu.

(Uzakbay girip oturur, yine çay içer)

Tansukay — Babası Bahaidinkul’a niye eski mektebe git diyorsunuz?

Uzakbay — Evet, bu hocasını ben uygun gelmedi. Eski mektebe gidiversin!

Tansukay — Niye uygun gelmedi? Bu yeni hocası çok iyi okutuyordu. (Erine bakıp yavaşça) Babası, yoksa bu hocasının sübyancılık âdetimi varmış? Bahaidinkul’a yalakalık mı yapıyormuş?

Uzakbay — Yok ya! Öyle değil. Bu hocası ceditçi. Ceditçiler sübyancılığı kötü görürler (Hacı Muin, 2010: 223).

2.2.5.3. Tasvir Tekniği

Arapça bir kelime olan tasvir betimleme demektir. Edebi metinlerde sıkça kullanılan tasvir tekniği kişinin gözünde betimlenen şeyin canlanması esasına dayanır. Tasvir iki şekilde yapılır; nesnel tasvir ve öznel tasvir. Nesnel tasvir, yazarın kendi betimlemesine yer vermeden betimlenen şeyi olduğu gibi anlattığı tasvir şeklidir. Öznel

tasvir ise yazarın kendine ait duygu ve düşüncelerini katarak yaptığı tasvirdir (Tekin, 2018: 218).

Eserden tasvir örnekleri aşağıdaki gibidir:

Tansukay'ın odası. Ev eşyaları ortada. Duvarda çivilerde ayna, kadın, erkek ve çocuklar için her tür kıyafet asılmış. Tansukay bir tarafa oturmuş, şu beyitleri okuya okuya doppi dikerken... (Hacı Muin, 2010:220).

Tansukay ile Süyeray'un odaları. İki oda arasında duvar var. Ön taraftaki oda Tansukay'ın olup, eşyaları önceki gibi. Sol taraftaki oda Süyeray'un olup, eşyaları çok ve de duvarları ipek halılar ile süslenmiş (Hacı Muin, 2010: 228).

2.2.5.4. Montaj Tekniği

Sanatın tüm dalları daima bir ilişki içerisinde olmuş ve birbirlerini zenginleştirmişlerdir “*Montaj tekniği, bir romancının, genel kültür bağlamında bir değer ifade eden anonim, bireysel ve hatta ilahi nitelikli bir metni, bir söz veya yazıyı, “kalıp halinde ” eserinin terkibine belirli bir amaçla katması, kullanması demektir*” (Tekin, 2018: 254). Montaj tekniği kullanıldığı eseri kültür ve sanat yönüyle zenginleşmesine fayda sağlar. Çok sık kullanılan bir anlatım tekniği olan montaj tekniği metnin içerisine doğrudan (alıntı olarak) yerleştirilebildiği gibi alınmak istenilenlerin metne uygun biçimde yeniden yazılarak da kullanılabilir. Eserden montaj tekniğine örnek olarak:

Tansukay —

“Ümrim ahir bolganda ne kılğaymen, hüdaya!

Can hakkumğa kelgende ne kılğaymen, hüdaya!

Canım cüda bolğanda, tenim münde kalğanda,

Tahta üzra olğanda ne kılğaymen hüdaya!

Kul Hoca Ahmed sen bende, Nefs ilgide şermende,

Mahşer küni bolğanda ne kılğaymen hüdaya!(Hacı Muin, 2010:220)

Yazar burada Hoca Ahmed'in eserinden bir alıntı yapmıştır.

İşan Dede — Bunu duyan bile günahkâr. Bende öyle işittim. Kendisi şarapçymış, fuhuş âdeti de varmış. Hatta kendi mahallesinde Cuma namazına bile gitmezmiş. (yakasını tutup) Nazui billah minezzolim.(Nauzubillah min zolik)Bunun

gibilerin yüzünden dünya gündün güne harap oluyor, oğlum (Hacı Muin, 2010:208). Yazar, burada ilahi nitelikli bir metinden alıntı yaparak montaj tekniğini kullanmıştır.

2.2.5.5. İç Diyalog Tekniği

İç monolog tekniğine benzeyen bu teknik kişinin, gramer kurallarına uygun olarak karşısında biri varmış gibi konuşmasıdır. Konuşma havası içerisinde olan bu cümleler, konuşan kişinin psikolojik durumuna göre değişkenlik gösterebilir (Tekin, 2018: 271). Eserden örnekler:

Uzakbay (çay içe içe) — Bakıyorum, benimle yaşlılarımın çoğu iki tane, üç tane hatta bazıları dört tane hatun almış keyfini sürüyorlar. Bunların hangisiyle sohbet etsem, yeni aldıkları hatunu övüyor. İnsanı heveslendiriyorlar, ağzımızın suyu akıyor ya! Şimdi bende on dört yaşında bir kız alıp keyfini sürmesem olmaz. Bu hatunum üç dört tane doğurdu ve yaşı da otuza geldi. Şimdi bununla yaşamamın hiç zevki yok.

(o sırada İşan Dede elindeki uzun teşbihi toplaya toplaya, selam verip girer, Uzakbay ile selamlaşır başkışeye oturup dua eder) (Hacı Muin, 2010: 207).

Tansukay— gökyüzüne bakıp) Ah! Allah! Tövbe ettim. Kötülük ettim, hata ettim. Sen günahımı affet! Senden başka sığınacak yerim yok. (o sırada sahne arkasından takır-tukur sesi gelir)İşte, babası geldiler (ayağa kalkıp, aynaya bakarak yanaklarını hızlıca al al yapar) (Hacı Muin, 2010: 220).

2.2.5.6. İç Monolog Tekniği

İç monolog tekniği kişinin içindeki duygu ve düşünceleri sesli olarak ifade etmeden kendi kendine iç sesi ile ifade etme şeklidir. İç monolog tekniğinde ifadeler konuşma diline daha yakındır. İç monolog tekniği kişinin iç dünyasının daha iyi anlaşılması konusunda fayda sağlar. Anlatıma doğallık kazandırmak amacı ile kullanılan bu teknik daha çok roman edebi türünde kullanılmakla birlikte, tiyatro türünde de kullanılmaktadır.

“Bir sahnede okuru kişinin iç yaşamıyla doğrudan doğruya karşılaştırmak için kişinin yaptığı konuşmadır. Yazar açıklamalar ya da yorumlar yoluyla araya girmez. (...) Geleneksel monologdan şu özellikleri ile ayrılır: İçerik bakımından en içten, bilinçsive en yakın düşüncelerin dile getirilmesidir; doğal nitelikleri bakımından, düzenleyici mantıktan önce gelen, içten düşünceleri doğuşlarına, akışlarına göre

sıralayan bir konuşmadır; şekle gelince sözdiziminin en küçük öğelerine indirilmiş dolaysız cümleler kullanılır” (Tekin, 2018: 276-277). Eserden iç monolog örnekleri:

Süyeray (duvara yaslanmış, bir şeyleri dike dike kaygılı ve mutsuz bir şekilde kendi kendine) — Ahh! Benim bu çeşit çeşit ziynetlerimi görenlerde diyorlardır ki: “ Süyeray çok şanslı. Dünyanın malı-mülkü, ziynetlerinden hiçbir eksigi yok. Eri de hoşnut, Süyeray’ın sözünden çıkmıyor. Yediği önünde yemediği arkasında. Vakti hoş, keyfi yerinde”. Ah!.. Böyle düşünen kişiler keşke benim gönlümdeki kaygı ve hasretlerin binde birini bilseler idi. İnsan dünya malıyla ya da erinin hoşnutluğu ile asla mutlu olmuyor. Mutlu olup, rahat yaşamak için iki tarafın da sevgisi gerek. Ölüm sevgisiz karı kocalıktan, sevgisiz yaşamaktan bin defa daha iyi. Ah ah! Ben buraya kendi isteğimle gelmedim. Beni insafsız babam kendisi istediği için Uzakbay’a verdi. Geldiğimden bu yana altı ay oldu hala bir saat değil bir dakika bile mutluluk yüzü görmedim (Hacı Muin, 2010: 228).

2.2.6. Eserin Muhteva Özellikleri

İnsan varoluşu ile birlikte kendisini çatışma içerisinde bulur. Yaşam-ölüm, nizam-kargaşa gibi. Bu çatışma evrenseldir. Çatışma, hareket ve ilerleme olması için gerekli bir unsurdur. Çeşitli sanat dallarında da bulunan çatışma tiyatrosu için ayrı bir öneme sahiptir. “*Dramanın özü çatışmadır*” (Toksoy, 2010:148). Tiyatro edebi türünde çatışma olmazsa ilerleme olamaz Muhteva bakımından eser farklı sınıflar, aşk, batıl inanç, kıskançlık, entrika, aile ve toplum yapısı- ezilen kadın, meslekler, Halk kültürü unsurlarından; kıyafetler, gelenek ve görenekler vb. temalar ile zenginleştirilmiştir.

2.2.6.1. Farklı Sınıflar

Eserde farklı sınıflar teması zengin-fakir ayrımı olarak ele alınmıştır. Bu ayrım halk arasında yapılmış, fakirler hakir görülmüş, hırsız konumuna düşürülmüştür. Zengin-fakir ayrımı İnan Dede ve Uzakbay’ın karşılıklı konuşması esnasında yapılmıştır. Hali vakti yerinde bir kasap olan Uzakbay, İnan Dede’den ikinci eşi almak için yardım ister. Bunun üzerine İnan Dede Uzakbay’a zengin bir kız mı yoksa fakir bir kız mı istediğini sorar. Uzakbay ise zengin bir kız istediğini, fakirin hırsızlık yaparak evin bereketini kaçıracaklarını söyler ve fakir insanlara çeşitli hakaretlerde bulunur. Böyle ikisi birlikte Uzakbay için genç ve zengin bir kız bulmak için düşünmeye başlarlar.

İşan Dede — Fakirin kızını mı alırsınız yoksa zenginin kızını mı? Size hangisi uygun?

Uzakbay — Fakirin kızını almam. Fakirin yüzü kurusun. Fakir kızı hırsızlık yapıp evin bereketini kaçırrır. Bize bay kızı bulun! Zenginin kızından kimse zarar görmez. Eğer babası ölür ise mirasının bize de faydası dokunur.

İşan Dede — Elbette, sizin bu sözünüz doğru lakin fakir kızını alsanız, onun toyu küçük olur. İşte, biz bu tarafını düşünüp, fakir kızını önerdik (Hacı Muin,2010: 211).

2.2.6.2. Aşk

Aşk teması eserde Tansukay kişisi ile hayat bulur. Uzakbay'ın ilk eşi ve oğlu Bahaidinkul'un annesi olan Tansukay kocasına derin bir aşk ile bağlıdır. Evlendikleri günden beri eşine hiçbir saygısızlık yapmamış, onun her isteğini çabucak yerine getirmeye gayret göstermiştir. Tansukay varını yoğunu ortaya koyup, canla başla çalışarak eşini her daim mutlu etmeye çalışmış bir kadındır. Eserde de Uzakbay'ı ne kadar çok sevdiğini, ondan bir saniye bile ayrılrsa öleceğini eşine defalarca söylemiştir. Ne yazık ki Uzakbay ise eşine böyle bir aşkla bağlı değildir. Eşinden sıkılmış ve genç bir hatun almayı kafasına koymuş, Tansukay'ın tüm yalvarışları, telkinleri ve çabalarını hiçe sayarak bu düşüncesini hızlı bir şekilde hayata geçirmiştir. Bu olay eşini çok seven Tansukay'ın sonunu getirir. Eşinin tekrar evlenmesine dayanamaz ve verem olur, eserin sonunda eşine olan aşkını kendisiyle birlikte mezara götürür.

Tansukay — ... Ben sizden bir nefes ayrılısam bile ölürüm. Biliyor musunuz? (Hacı Muin, 2010: 226).

Tansukay (ayağa kalkıp) — Benim aziz başıma merhamet edin, babası! Siz hatun alsanız ben ölürüm (ağlar) (Hacı Muin, 2010: 228).

2.2.6.3. Batıl İnanç

Arapça kökenli bir sözcük olan Batıl kelimesi gerçekle ilgisi bulunmayan, mantıklı bir açıklaması olmayan anlamlarını taşır. Eserde Tansukay ve Uzakbay arasında geçen bir konuşmada batıl inanç temasının kullanıldığını görmekteyiz. Uzakbay, eşine kıyafetlerini yıkamasını söyler bunun üzerine eşi Pazar günleri çamaşır yıkamamın doğru olmadığını, karı-koca arasına soğukluk girmesine neden olduğunu

söyler. Uzakbay ise bunların hurafe olduğunu ve inanmaması gerektiğini söyler. Konuşma şu şekildedir:

Tansukay — Yok, temizi yok. Kıyafetleriniz hepsi kirli babası. Bugün iki tandır ekmek pişirdim, çok yoruldu, çamaşır yıkayamadım. Yarın ise pazar çamaşır yıkamak doğru değil. Tamam, pazartesi günü kıyafetlerinizi yıkarım. (fincanı verir)

Uzakbay— Eee!.. Böyle hurafelere inanmayı bırak. Yarın gömlek ve şalvarlarımı yıka. Ne günahı varsa benim boynuma.

Tansukay — Hayır babası ya! “Pazar günü çamaşır yıkamanın hiç fazileti yok”, derler. Karı koca arasına soğukluk girmiş. Tamam, hiçbir şey olmaz. Bir gün bekleyin babası! (yerine oturup do’ppisini diker)

Uzakbay (alaylı bir şekilde) — Vah! Çok önemliymiş, hurafeleriniz batsın! (halka bakarak) Pazar günü çamaşır yıkamayın diye Allah veya peygamberden emir geldi mi söyleyin! (çay içer) (Hacı Muin, 2010: 221).

2.2.6.4. Kıskançlık

Eserde kıskançlık teması tıpkı aşk gibi yine Tansukay üzerinden verilir. Eşi tarafından üzerine kuma getirilen Tansukay, eşini çok sevdiğinden dolayı bir kıskançlık duygusuna kapılır. Eşinin kumaya çok iyi davranıp kendisine ise çok kötü davranması, dövmesi ve pek çok hakarete bulması bu kıskançlığı daha da alevlendirir. Kızgınlığı da kıskançlığına eklenen Tansukay çok iyi bir insan olmasına rağmen kumasına kötü davranır. Annesinin ve eşinin ikazlarını da dinlemez, hiçbir şekilde kumayla anlaşma yoluna gitmez.

2.2.6.5. Entrika

Entrika “Bir işi sağlamak veya bozmak için girişilen gizli çalışma, oyun, dolap, düzen, dalavere, desise, hile, dek” anlamına gelir (TDK, 2011: 803-804). Bir işin yapılmaması veya o işi kişi kendi lehine olacak şekilde ayarlaması ifadelerine karşılık gelen entrika teması eserde Süyeray üzerinden verilmiştir. Genç, cahil ve mutsuz olan Süyeray, Uzakbay’ın ilk eşi olan Tansukay’ın kendisine kötü davranmasına ve emir vermesine katlanamaz. Tansukay’ı Uzakbay’a kötü göstermek amacıyla hileye başvurur. Uzakbay’ın değerli eşya ve parasının bulunduğu sandığın anahtarını ile içindeki eşyaları saklar ve çalınmış gibi davranır. Uzakbay anahtarı istediğinde bulamadığını söyler ve Tansukay’ın çaldığını ima eder. Sandığı kontrol eden ve paraları

bulamayan Uzakbay soluğu Tansukay'ın yanında alır. Tansukay'ın parayı almadığını söylemesine ve yalvarmalarına aldırılmaz. Tansukay'ı pek çok hakaret ederek bayılana kadar döver. Bu şekilde Süyeray amacına ulaşmış olur.

2.2.6.6. Aile ve Toplum Yapısı- Ezilen Kadın

Toplumun en küçük yapı taşı olan aile, insanın varoluşundan bu yana varlığını devam ettirmektedir. Her toplumun aile yapısı farklı olabilmektedir. Bu eserde aile ve toplum yapısı Uzakbay ve onun yakın arkadaşlarının ailesi çevresinde verilmiştir. Eserin yazıldığı dönemde birden fazla kadın ile evlenmek yaygındı. Bu yüzden yazar bu eserde birden fazla kadın ile evlenmenin usûlüne uygun yapılmadığını, yalnızca erkeklerin kendi istekleri üzerine yapıldığını, dinî kaidelerin önemsenmediğini ve kadınlar değersiz bir varlık gibi görüldüğünü aile ve toplum yapısı teması üzerinden anlatmaya çalışmıştır. Yazar bu eserde konu hakkındaki duygu ve düşüncelerini, yanlışları- doğruları Muallim üzerinden vermiştir. Uzakbay yakın arkadaşlarına özenerek ikinci eşi almaya karar verir. Ceditçi, açık fikirli, ileri görüşlü bir öğretmen olan Muallim'in sözlerine kulak asmaz ve ikinci eşi alır. Bundan sonra da dinî usûllere uymaz. İki eşi arasında eşitliği sağlayamaz. İlk eşine yapmadığı eziyet kalmaz. Uzakbay'ın bu davranışları önce evindeki huzurun tamamen kaçmasına daha sonra ise kendisini çok seven ilk eşi Tansukay'ın ölümüne yol açar.

Yazar bu tema etrafında toplumun kanayan yarası olan kadın haklarına da yer vermiştir. Bu dönemde kadınlar hiçbir hak verilmiyordu, kadınların hayvandan, köleden bir farkları yoktu. Kadınlar her bakımdan eziliyor, hor görülüyordu. Yazar, Mazlume Hatun piyesinde insanları kadın hakları hakkında bilgilendirmek, onların birer insan olduğunu, onlara zulüm edilmesinin yanlış olduğunu, yine kadınların erkekler için köle olarak yaratılmadığını Tansukay karakteri üzerinden halka aktarmaya çalışmıştır. Bu duygu ve düşünceleri aktarırken de Muallim kişisini kullanmıştır.

Muallim — Bay Efendi, siz kızmışsınız, biraz sakın konuşun. Hatunlara haksız yere küfretmeye hiç kimsenin hakkı yok. Hatunlar da bizim gibi insan evladı, bizler gibi hakları olan insanlardır. Onlar dilsiz hayvan değil ki isteğimize göre çalıştıralım. Hâlbuki şeriata göre hayvanlara da zulüm etmek doğru değil. Peygamberimi aleyhisselam buyurmuşlardır ki : “Sizlerin en hayırlınız hatunlarına iyi davranmanızdır” (Hacı Muin, 2010: 218).

2.2.6.7. Meslekler

Eserde geçen meslek adları kasap ve muallimdir. Bunun dışında duacı kadınların ve muskacıların birkaç cümlede adı geçmiştir.

Kasap: Eserin asıl kişilerinden olan Uzakbay'ın mesleği kasaplıktır.

Muallim: Uzakbay'ın oğlu Bahaidinkul'un okuduğu okul bir usûl-i cedit mektebidir. Muallim de burada eğitim verir.

Muskacı ve Duacı: Eserde Tansukay, eşinin kendinden soğuduğunu annesine anlatır. Bunun üzerine Tansukay'ın annesi Kerametay, muskacı Molla Muhammedî denilen bir muskacının olduğunu ve ona giderse eşini tekrar kendisine bağlayacağını söyler. Daha sonra da Züleyhabibi adlı bir kadından dua almasını böylece evliliğinin eskisi gibi olacağını söyler.

Kerametay — ... Mürit geldiğinde kumana fark ettirmeden büyüü bozdur. Kumanın seni güveyinden soğutma ihtimali de var. Kumalıkta böyle şeyler olur. Bunun da ilacı kolay. Molla Muhammedî denen büyük bir muskacı var. O kişiye gidip kocanı kendine yeniden bağla. Yine Züleyhabibi hocama gidip, erini kendine döndür. Sonra bir gün üç dört tane yaşlı falcı çağırıp, büyü yaptırırsan Allah izin verirse geçmişteki gibi olursun (Hacı Muin, 2010: 234).

2.2.7. Halk Kültürü Unsurları

2.2.7.1. Kıyafetler

Tiyatro göstermeye bağlı edebi metinler arasında yer alır. Bu yüzden kıyafetler son derece önem taşımaktadır. Tiyatroda kıyafetler dekorun tamamlayıcısı niteliğindedir. Bu eserde tarihi unsurlardan yalnızca kıyafetlere yer verilmiştir. Eserde geleneksel kıyafetler içinde doppi ve kaftandan bahsedilir. Doppi Özbek Türklerinin kullandığı işlemeli bir takkedir. Esreden doppi ve kaftan kelimesinin geçtiği birkaç örnek:

Tansukay bir tarafa oturmuş, şu beyitleri okuya okuya doppi dikerken perde açılır (Hacı Muin, 2010: 220).

Uzakbay — Yok, pilav kâfi. Misafirler o kadar nezakete layık kişiler değil.(Üstündeki kaftanı çıkarıp verir) Al, doppimi ver!

Tansukay kaftanı alıp çiviye asar, doppiyi alıp giydirir)

Tansukay —Evet, öyle babası. Bizim adet ve inançlarımızın hepsi kitaptan çıkmıştır. Asla şüphe etmeyin! Edepsizlik olur. (Doppiyi getirip) Bu doppiyi sizin için diktim. Haydi, başınıza giyin! Olmuş mu?

Uzakbay (tebessüm edip) — Senin gözüne öyle görünüyorum. Eğer beni pazara götürüp satayım desen hiç kimse üç kuruşa bile almaz (Doppiyi başından alıp verir) (Hacı Muin, 2010:220-221).

2.2.7.2. Gelenek ve Görenekler

Eserde gelenek ve göreneklerden Bibi Seşenbe isimli bir merasimden ve sadece bir cümlede de sünnet toyundan bahsedilmiştir.

Bibi Seşenbe: Kadınlar arasında, salı günleri düzenlenen bir merasimdir. Kadınların dinî örf ve âdeti olarak bilinmektedir. Bibi Seşenbe ailenin himayecisi olarak görülmektedir. Bibi Seşenbe merasiminde; kadınlar toplanıp, Kuran-ı Kerim’den çeşitli sureleri okuyup, ezberlerler. Bunun yanında emirler ve yasaklar, dinî kurallar, kaideler hakkında konuşup, hadisler okurlar. Ayrıca Hz. Muhammed’in kızı Hz. Fatıma hakkında efsaneler, hikâyeler ve ibrett alınacak olaylar da Bibi Seşenbe merasimlerinde anlatılmaktadır (Sattar, 2007: 167).

Sünnet toyu ise Uzakbay’ın kendisini övmek amacıyla İşan Dede ile oğlunun sünnet toyunda yaptığı masraf hakkında konuştuğu bir cümlede geçer. Eserde geçtiği cümleler:

Süyeray — Bana izin verin! Annemlere gideyim. Kardeşim söyleyip gitti.”Bibi seshanba” yapıyorlarmış (örtüsünü bohçadan alır) (Hacı Muin, 2010: 237).

Uzakbay — Bize kaynata olacak kişi bizim gibi onurlu, zengin, iyi insan olsun diyorum İşan Dede. Biz oğlumuzun sünnet toyundan yeni çıkmış olsak bile hala birkaç bin som harcamaya gücümüz yeter. Tamam, eğer işimiz ters gidecek gibi olsa, hemen

bir tane bağımızı bir kenarından iki-üç tenab satarız. Allah’a şükür şuan on tenab bağımız var İşan Dede. Eşek tüccarı Polatbayın kızı var mı? (Hacı Muin, 2010: 212).

2.2.7.3. Yeme-İçme Sofra Kültürü

Özbek Türklerinde misafire çok önem verilmektedir. Evlerine bir misafir geldiği anda ya sofraya hazırlanır, ya da hemen çay ve ekmek ikram edilir. Bu kültür öğesine Mazlume Hatun piyesinde de yer verilmiştir. İşan Dede, Uzakbay’ın evine geldiğinde Uzakbay oğlunun yardımı ile hemen sofraya kurmuş ancak İşan Dede’nin oruçlu olduğunu söylemesi üzerine tekrar kaldırmıştır.

Uzakbay — Evet, önceden eski mektebe gidiyordu, şimdi yeni çıkan usûl-i cedit mektebinde okuyor. Bunu ben götürüp bırakmadım. Annesi götürmüş. (sofraya tarafını işaret edip) Buyurun!

Eşan Dede (elini göğsüne koyup) — Yok, teşekkür ederim. Siz yiyiverin. Ben niyetlendim, oruç tutuyorum. Pirimiz “Recep ayında oruç tutmak sevap” dedi. Bütün müritlerine oruç tutmayı emretti. Pirin emri vacip deyip çoğumuz oruç tutuyoruz.

Uzakbay — Ee... öyle ise biz boşuna çay ve ekmek istemişiz. (sofrayı toplaya toplaya) (Hacı Muin, 2010: 209).

ESRARKEŞ PİYESİ

2.3.Eserin Temel Unsurları

2.3.1. Kişiler

1 perdelik bir eserdir. Türü itibariyle kişiler piyesin giriş kısmında verilmiştir. Kişi kadrosu geniş değildir.

Ana Kişiler

Dede Şeref

Şahmusa

Öktem

Yardımcı Kişiler

Semaverci

Kazi

Sarımsak

Dede Şeref: Esrarkeşlerin aksakalıdır, 50 yaşındadır. Daha önceleri bildircincilik ile uğraşmıştır. Esrarhane sakinlerinden biridir. Geri kafalı, cahil bir kişidir.

Şahmusa: Bildircincilik ile meşgul bir kişidir. 60 yaşında, tiryaki ve esrarkeştir. Esrarhane sakinlerindedir.

Öktem: Bildircincilik yapmaktadır. Esrarhane sakinlerindedir. Geri kafalı, cahil bir kişidir. Öktem keldir ve 30 yaşındadır.

Semaverci: Esrarhane sakinlerine hizmet etmektedir, aynı zamanda kendisi de tiryakidir. 40 yaşındadır.

Kazi: Kadının 30 yaşındaki yardımcısıdır. Esrarhaneye baskına gelenlerden biridir. Esrarhane sakinlerini toplayıp, kadıhaneye götürür.

Sarımsak: Kadının diğer yardımcısıdır. 35 yaşındaki Sarımsak, yardımcı bir kişidir. Kazi ile esrarhaneye baskına gelen diğer kişidir.

2.3.2. Mekân

İnsanın varoluşundan bu yana hayatında önemli yer kaplayan unsurlardan biri de mekândır. Mekân olayların vuku bulduğu, eserdeki kişilere hareket alanı sağlayan bir sahne konumundadır. Mekân olaylar için de hayati öneme sahiptir. Mekân olmaz ise olaylar havada kalır ve bir derinlik kazanamaz. Bu yüzden eserlerde olay ve mekân birine bütünleşmiş bir şekilde verilir.

Tıpkı olay gibi kişiler de mekândan ayrı düşünülemez. Olayların cereyan ettiği mekân veya mekânların kişilerin üzerindeki etkisi de büyüktür. Yazarlar kişilerin kimliğini oluştururken mekân unsurundan faydalanırlar (Tekin, 2018:152). Bu şekilde kişi ile mekân arasında bir bağlantı oluşturulur.. Mekânları üç kısma ayırmak mümkündür, bunlar: Kapalı mekânlar (Dar-Yutucu), Geniş mekânlar (Açık-Besleyici) ve Nötr Mekânlardır. Kapalı mekânlar genellikle kahramanın psikolojik dünyası ile bağlantılıdır ve kişinin çerisinde kendisini rahatsız hissettiği mekânlar olarak tanımlanabilir. Geniş mekânlar ise kapalı mekânların tam tersi etki uyandıran ruhsal yönden kişiyi destekleyen ve güçlendiren mekânlardır. Nötr mekânlar çeşitlilik amacıyla kullanılmış etkisi olmayan mekânlardır (Karabulut ve Güvenç: 2018: 120-122).

İncelemiş olduğumuz eserin bir tiyatro eseri olması itibariyle yukarıdaki her tanıma uygun mekân çeşitliliği bu eserde bulunmamaktadır. Esrarhane Esrarkeş piyesinde kullanılan tek mekândır.

Esrarhane: Esrarhane içi dar ve karanlık olup, tek kapılı, eski ve duvarları siyahtır. Ortasında ocak, onun etrafına kilim parçaları serilmiş, duvarda bir tane bildircin kafesi asılmış. Kapı tarafında semaverci olup, önünde semaver ve üç dört tane yamalı çaydanlık, fincan ve bir nargile duruyor. Esrarhane eserde bu şekilde tasvir edilmiştir. Kazı ve Sarımsak dışındaki kişiler ise esrarhanenin sakinlerini oluşturmaktadır.

2.3.3. Zaman

İnsanoğlunun varoluşundan beri varlığını devam ettiren başı ve sonu bilinmeyen bir varlıktır. “...hem değişmez, hem de insan algılarına göre değişken niteliklidir. Değişmezdir; çünkü başı ve sonu belli olmayan bir varlıktır. Değişkendir çünkü insanlar onu çeşitli bölümlemeler (takvim) halinde tasnif ederler: Yıl, ay, gün, saat gibi”(Narlı, 2002: 92)¹ Bir eserin zamansız olması mümkün değildir. Çünkü zaman eseri oluşturan temel unsurlardan biridir. Zamanın da tıpkı mekân gibi kişiler üzerinde önemli etkisi vardır. Zaman unsuru tiyatro eserlerinde anlatmaya bağlı edebi metinlerde olduğu kadar çeşitli (Olay zamanı, anlatma zamanı, okuma zamanı, yazma zamanı) değildir. Zamanın verilmiş biçimi yazarın kendi isteğine bağlıdır. Eserin 1916 yılında yayımlandığı bilgisini vermekte fayda vardır. Esrar piyesinde kesin bir zaman ifadesi kullanılmamıştır. Eserde Öktem ve Dede Şeref'in Ruslar hakkında konuşmalarından

hareketle olay zamanı olarak Rusların bölgeye gelişinden sonraki bir dönem yani 1860'lardan sonrası olabileceği tespitini yapabiliriz

2.3.4. Dil ve Üslûp

En önemli iletişim aracı olan dil, ilk insandan başlayarak günümüze kadar sürekli değişmiş ve zenginleşmiştir. Dilin oluşumu hakkında öne sürülen bir takım görüşler vardır. İlk insanın var olduğunda duygu ve düşüncelerini dil ile değil bir takım hareketlerle anlattığı varsayılır. Vücut dili olarak adlandırılan bu iletişim şekli zamanla değişerek ses vasıtası ile dile dönüşür (Karabulut, 2012: 2). Böylece insan dil aracılığı duygu ve düşüncelerini olabilecek en sağlıklı şekilde aktarma imkânı bulur. Dil zamanla değişen ve gelişen bir varlıktır. Dil üzerine pek çok tanım yapılmıştır.

“Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta; kendisine mahsus kuralları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimai bir müessesedir” (Ergin, 2009: 3). Ergin'in bu tanımı dil üzerine yapılmış kapsamlı ve güzel tanımlara örnek olarak verilebilir.

İnsan konuşma dili ve yazı dili şekillendirdikten sonra bu dilin içine estetik katarak edebi dili oluşturmuştur. Edebi dil edebi metinler oluşturmak amacı ile kullanılan dildir. *“Edebî dilin farklı ifade tercihleri ile meydana gelmesi; örneğin, aynı millete ait edebî dili bir yazarın bir başka yazardan daha farklı kullanması ve yukarıda sayılan birçok özelliğinin bir edebî eserde yansımaları, Üslûp adı verilen şahsî tasarrufu meydana getirir”* (Önal, 2008: 31). Dil edebiyat alanında aktif olarak kullanılan bir araçtır, hatta edebiyatın en büyük malzemesi olduğu söylenebilir. Edebi eserlerde kullanılan dil ve bu dilin özellikleri üslubu oluşturur (Aktaş, 1986: 11).

Üslûp Arapça kökenli bir kelimedir. Kelime anlamı olarak biçim, tarz anlamlarına gelir. Üslûp her yazarın kendi tarzı ile duygu ve düşüncelerini ifade etme biçimidir. Üslûp kişiden kişiye göre farklılık gösterir. Yani kişiye özgüdür. Bu yüzden her şair ve yazarın kendine ait bir üslubu vardır. Bu tiyatro eseri dönemin sıkıntıları bakımından halka ulaşmakta bir araç olarak kullanılmıştır. Eser bir esrarhanede bir grup esrarkeş arasında geçer. Bu yüzden eserde konuşma dili hâkimdir. Eserde atasözlerine de yer verilmiştir. Örnek olarak aşağıdaki diyalogu verebiliriz:

Shohmuso (oldida bir choynik, o'ng qo'lida bir piyola choy, chap qo'lida yengi ichida bedona; mudraydur. Piyoladagi choynig bir ozi to'kulganda seskanib, boshini ko'tarib, qolganini ichar. Bedonsig'a og'zidan tufruk berib) — Ha, jonivor-eee, judo suvsab qolgan ekansan! (Şahmusa (önünde çaydanlık, sağ elinde bir fincan çay, sol kolunda yen içinde bildircin uyuklar. Fincandaki çayın bir kısmı döküldüğü için ürperip, başını kaldırır, kalanını içer. Bildircinına ağzıyla su verip) — Evet, hayvan çok susamışsın!)

Bobosharof (Boshini ko'tarib, burnini qoqib) — Ha, bedonangizga suv berdingizmi? (Tanini qashib, yana ko'knor ezar.) (Dede Şeref (başını kaldırıp, burnunu silerek) — Bildircininiza su verdiniz mi? (tenini kaşıyıp yine esrar ezer)

Shohmuso — Ha, jo'ra! Bedonamga og'zimdan suv berdim. Jonivor judo suvsagan ekan. Tilimni hamcho'kiydi-o. (Bedonasining oyog'iga solib, chiqarar.) (Şahmusa — Evet, dostum! Bildircinıma ağzımla su verdim. Hayvan çok susamış. Dilimi de gagaladı. (bildircininin ayağını ağzına sokup, çıkarır)

Bobosharof —Ha, bechora jonivorni suvsadim demoqqa tili yo'q-diya! Bir fasl unutib qarashmasangiz o'lub qoladi! Samovarchi! Birta chilim kelturing! (Dede Şeref — Evet, biçare hayvanın susadım diyecek dili de yok ki. Biraz unutup bakmasan ölüp kalır. Samovarchi — Xo'sh! (Chilim keturar. Ckakib yo'talurlar.) Semaverci! Bir nargile getirin!)

Shohmuso (qo'lidan piyolasi tushar) — Butun yukarimizyorlilib ketdi-ya! Har nim, o'zingiz bezarar yiqildingizmi? (Şahmusa (fincanı elinden düşer) — Ödümüz koptu ya! Neyse, düştünüz ama size bir şey olmadı ya?) (Hacı Muin, 2010: 240).

Eserde kullanılan atasözlerine birkaç örnek:

Dede Şeref — Vay! Sözden söz çıkarıp çok güzel bir işi aklımıza düşürdünüz Öktembay! “Başı kel olan kişi, fesat olur” derler. Sahiden de bu söz doğruymuş (gülüşürler) (Hacı Muin, 2010: 243).

Dede Şeref — Her neyse bizler avamız, bu meseleyi ulema bilir. Atalarımız: “Mollanın söylediğini yap, yaptığını yapma” demişler (Hacı Muin, 2010:243).

Şahmusa — Sahiden doğru söylüyorsunuz. Kedi, aslanın yavrusu. “Kedi aslanın burnundan düşmüş” derler (Hacı Muin, 2010: 241).

Semaverci — Evet, Allah’a şükür! Bana bir şey olmadı. “Baş aman bolsa doppi tapılır. (Baş sağ olunca doppi bulunur anlamına gelen bir atasözüdür.)

2.3.5. Eserde Kullanılan Anlatım Teknikleri

Bir duygunun, hayalin anlatımında kullanılan ve bunun sonucunda kişide estetik bir his bırakan yaratıcılığa sanat adı verilir. Edebi bir gaye ile oluşturulan eserler de sanatın konusu oluşturur. Edebi eserlerde işlenen konunun daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için anlatım teknikleri kullanılır. Edebi bir tür olan romandaki kullanımı kadar fazla ve çeşitli olmasa da tiyatrodaki anlatım teknikleri kullanılır. Eserde kullanılan anlatım teknikleri: anlatma-gösterme tekniği, diyalog tekniği, tasvir tekniği ve montaj tekniğidir.

Anlatma tekniğine örnek olarak:

Şahmusa (önünde çaydanlık, sağ elinde bir fincan çay, sol kolunda yen içinde bıldırcın uyuklar. Fincandaki çayın bir kısmı döküldüğü için ürperip başını kaldırır, kalanını içer. Bıldırcınına ağzıyla su verip) — Evet, hayvan çok susamışsın!

Gösterme tekniğine örnek olarak:

Şahmusa — Eee!. sonra ne oldu? (kalpağının altından bıldırcınını alır)

Dede Şeref — Ne oldu dersiniz? Kahrolası kedi bekleyip duruyormuş. Atlayıp aldı, kaçtı ya!

Şahmusa — Aaa!. Tüh tüh tüh! Hemen kediyi yakalayıp ağzından bıldırcınınızı almadınız mı?

Dede Şeref — A dostum! Kedi yakalamak kolay mı? Yakalasan bile onun ağzından bıldırcını canlı alabilir misin?

Şahmusa — Sahiden doğru söylüyorsunuz. Kedi, aslanın yavrusu. “Kedi aslanın burnundan düşmüş” derler. (tenini kaşıyıp bir tane bit bulur, ocağa atar) Kahretsin! (çay içer)

Dede Şeref — Kahrolası, ömrü boyunca tatlı kanımızı içe içe sığır gibi olmuş. İşte ondan beri biz bıldırcıncılıktan vazgeçtik. (esrarı eze eze uyuklar)

Şahmusa (burnunu yeni ile silip) — Bıldırcınınız hangi cinsten idi?

Dede Şeref — Kırdan çıkma, çok güçlü idi. Üç defa rehin verip, çok güçlü bıldırcınlarla dövüştürdüm. (yakasından bit bulup, iki tırnağının arasında ezip öldürür)

Şahmusa — Vah! Öyle güzel bıldırcından ayrılmışsınız (Hacı Muin. 2010: 241).

2.3.5.1. Diyalog Tekniği

En az iki kişi arasında gerçekleşen karşılıklı konuşmaya diyalog adı verilir. Tiyatro diyalog temelli oluşan bir türdür. Diyalog tiyatro eserlerinin büyük bir kısmını oluşturur. “*Oyun dilinin temel varolma biçimi olan diyalog, eylemi taşır; oyunda eylemin gelişmesi ile oyun kişilerinin biçimlenmesi, oyun yapısının sözel kuruluşu, diyalog aracılığıyla gerçekleştirilir*”(alışlar, 1993: 32). Esere ait diyalog örneği aşağıdaki gibidir:

Dede şeref — Evet, Öktembay bugün geç kaldınız.

Öktem — Evet, geç kalmamın sebebi var. Bugün işi zor bitirdik. Önce bıldırcın pazarına gidip, bir tane bıldırcın satın aldık. Ondan sonra bir esrar satan güzelce bir çocuktan, üç soma esrar alıp dosdoğru buraya geldik. (esrar içer)

Dede şeref — Ooo! Sahiden işiniz çokmuş. Öyleyse esrar satan ocuk da hoşuma gitti deseniz ya!

Öktem — Hoşuma gitmişti lakin bir aydın ile tartıştım, Rusça konuştuğunu gördüm yine keyfim kaçtı.

şahmusa (yakasını tutup) — Tövbe! Bunlar bir damla canıyla Rusçayı nasıl öğrenmiş? Rusların şehrimize yeni geldiği zamanlar, sadece Müslümanlardan bir kişi Ruslara tercümanlık yapardı. şimdi herkes Rusça konuşur olmuş. Dede, bunlar Rusçayı nereden öğrenmiş?

Dede şeref — Eee! Sizin haberiniz yok. Zaman bozuldu. Kaç yıldan beri Müslüman ocuklar Rusların mekteplerine, liselerine gidip, okuyup geliyorlar. Hala o mektepler Müslümanlar ile ağzına kadar doludur (Hacı Muin. 2010: 242).

2.3.5.2. Tasvir Tekniği

Arapça bir kelime olan tasvir betimleme demektir. Edebi metinlerde sıkça kullanılan tasvir tekniği kişinin gözünde betimlenen şeyin canlanması esasına dayanır. Tasvir iki şekilde yapılır; nesnel tasvir ve öznel tasvir. Nesnel tasvir, yazarın kendi betimlemesine yer vermeden betimlenen şeyi olduğu gibi anlattığı tasvir şeklidir. Öznel tasvir ise yazarın kendine ait duygu ve düşüncelerini katarak yaptığı tasvirdir (Tekin, 2018: 218).

Eserden tasvir örneği:

Esrarhane içi dar ve karanlık olup, tek kapılı, eski ve duvarları siyahtır. Ortasında ocak, onun etrafına kilim parçaları serilmiş, duvarda bir tane bildircin kafesi asılmış. Kapı tarafında semaverci olup, önünde semaver ve üç dört tane yamalı çaydanlık, fincan ve bir nargile duruyor. Ocağın yanında Dedeşeref ve Şahmusa otururlar. Dede şeref başı aşağı eğik ve gözleri kapalı şekilde, çukur bir tabakta esrar ezer.

Dede Şeref (başını kaldırıp, burnunu silerek) — Bildircinınıza su verdinîz mi?
(tenini kaşıyıp yine esrar ezer)

Şahmusa — Evet, dostum! Bildircinıma ağzımla su verdim. Hayvan çok susamış. Dilimi de gagaladı. (bildircinının ayağını ağzına sokup, çıkarır)

Dede Şeref — Evet, biçare hayvanın susadım diyecek dili de yok ki. Biraz unutup bakmasan ölüp kalır. Semaverci! Bir nargile getirin!

Semaverci — Tamam. (nargile getirir, içerek otururlar)

Dede Şeref (semaverciye bakıp) — Bir çaydanlık çay demleyip gelin!

Semaverci — Tamam. (çay getirirken yolda ayağı takılır, düşer. Çaydanlık kırılır. Bunlar irkilip gelirler, keyifleri kaçar)

Şahmusa (fincanı elinden düşer) — Ödümüz koptu ya! Neyse, düştünüz ama size bir şey olmadı ya?

Semaverci (yerinden güçlkle ayağa kalkarak) — Bana bir şey olmadı lakin çaydanlık kırıldı. (çaydanlığın kırık parçalarını toplar)

Dede Şeref — Biçare çok mu zarar gördü? Neyse, çaydanlık işe yaramaz mı?

Semaverci — Hayır, parça parça oldu. İşe yaramaz.

Dede Şeref — Tamam, bir şey olmaz. Eceli gelmişti. Allahtan siz ölmedinîz, şükredin! (Hacı Muin, 2010:239-240)

2.3.5.3 Montaj Tekniği

Sanatın tüm dalları daima bir ilişki içerisinde olmuş ve birbirlerini zenginleştirmişlerdir “*Montaj tekniği, bir romancının, genel kültür bağlamında bir değer ifade eden anonim, bireysel ve hatta ilahi nitelikli bir metni, bir söz veya yazıyı, “kalıp halinde ” eserinin terkibine belirli bir amaçla katması, kullanması demektir ”* (Tekin, 2018: 254). Montaj tekniği kullanıldığı eseri kültür ve sanat yönüyle zenginleşmesine fayda sağlar. Çok sık kullanılan bir anlatım tekniği olan montaj tekniği metnin içerisine doğrudan (alıntı olarak) yerleştirilebildiği gibi alınmak istenilenlerin

metne uygun biçimde yeniden yazılarak da kullanılabilir. Eserden montaj tekniğine örnek olarak:

Şahmusa (yakasını tutup) — Tövbe! Nauzanibilla minez zalim!(Nauzubillah min zolik) Bunları âlimlerimiz yasaklamıştır. (Hacı Muin, 2010:242) Yazar, burada ilahi nitelikli bir metinden alıntı yaparak montaj tekniğini kullanmıştır.

Şahmusa — Banka parasının bereketi de yok. Banka parasından zengin olanların çoğu kırılıp, “Ahmed parine” olur (Hacı Muin, 2010: 246). Bir yerde ticaret yaparken, mesleği değişen ve yeni işinde rağbet görmeyen kişi anlamında kullanılır. Taciklerde “Ahmedi parine sevdageri Kermine” adında bir masal bulunmaktadır. Bu masal Özbekler arasında “Bayağı Bayağı Bayhoca'nın Tayağı” adıyla bilinir.

2.3.6 Eserin Muhteva Özellikleri

İnsan varoluşu ile birlikte kendisini çatışma içerisinde bulur. Yaşam-ölüm, nizam-kargaşa gibi. Bu çatışma evrenseldir. Çatışma, hareket ve ilerleme olması için gerekli bir unsurdur. Çeşitli sanat dallarında da bulunan çatışma tiyatro için ayrı bir öneme sahiptir. “*Dramanın özü çatışmadır*” (Toksoy, 2010: 148). Tiyatro edebi türünde çatışma olmazsa ilerleme olamaz. Muhteva bakımından eser uyuşturucu madde kullanımı, dinî yozlaşma, meslekler temaları ile zenginleştirilmiştir.

2.3.6.1 Uyuşturucu Madde Kullanımı

Uyuşturucu madde kullanımı vücudun tüm işlevlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Uzun süreli kullanımı ise bağımlılığa yol açar. Madde bağımlılığı sağlık açısından pek çok sorunu beraberinde getirir. Madde bağımlısı olan kişi hem maddi hem de manevi olarak zarara uğrar. Yazar, bu eserde o dönemde uyuşturucu maddelerin kullanımının yaygın olmasından dolayı halkın dikkatini çekmek amacı ile bu temayı kullanmıştır. Yazarın amacı burada madde kullanımının insanları ne hale getirdiğini halka göstermektir. Eserde esrarhane adında bir mekân vardır. Buraya gelen insanlar, esrar vb. uyuşturucu maddeleri kullanarak kendilerinden geçerler. Saçma sapan hayallere kapılıp, saçma işlerle uğraşırlar. Buldukları vaziyetin kötülüğünü bile anlayamayıp, durumu normalleştirmişlerdir. Kendileri bitlenmiş, kıyafetleri ise pirenmiştir. Bu durumlarına aldırılmazlar ve esrar içip, kendilerinden geçmeye devam ederler. Piyesin başında yazar şöyle bir bilgi vermiştir:

Esrar ve afyon kullanan kişilerin işleri: Gıybet, şikâyet, hurafe, efsanecilik ve bıldırcınlıktan ibarettir. Durdukları yerler; karanlık ve eskidir. Giydikleri kıyafetler; kirli ve yırtık; yedikleri şeyler; pilav, tatlı, çay ve ekmektir. Kendileri kansızlık ve güçsüzlük yüzünden gözleri çukurlarına kaçmış, yüzleri sararmış, belleri bükülmüş bir halde, asabi tabiatlı ve korkak olurlar. Konuştuklarında düşünerek, uyuklayarak ve teker teker konuşurlar. Yürüdüklerinde ise yavaş yavaş adım atarak yürürler (Hacı Muin, 2010: 239)

Eserden örnekler aşağıdaki gibidir:

Dede Şeref (tenini kaşıyıp, bir tane pire bulur Öktem'e gösterip) — Oğlum, bu ne? Benim gözüm kesmedi.

Öktem — Off! Kahretsin pireymiş, kaçıp gitti. Almanya askeri gibi nereye kaçıyorsun? (üzerine basarak öldürür)

Şahmusa — Pire ve biti biz çok öldürüyoruz. Bu hayvanları öldürmek şeriata göre nasıl acaba Dede?

Şahmusa — Sahiden doğru söylüyorsunuz. Kedi, aslanın yavrusu. “Kedi aslanın burnundan düşmüş” derler. (tenini kaşıyıp bir tane bit bulur, ocağa atar) Kahretsin! (çay içer)

Dede Şeref — Kahrolası, ömrü boyunca tatlı kanımızı içe içe sığır gibi olmuş. İşte ondan beri biz bıldırcınlıktan vazgeçtik. (esrarı eze eze uyuklar)

Şahmusa (burnunu yeni ile silip) — Bıldırcınınız hangi cinsten idi?

Dede Şeref — Kırdan çıkma, çok güçlü idi. Üç defa rehin verip, çok güçlü bıldırcınlarla dövüştürdüm (yakasından bit bulup, iki tırnağının arasında ezip öldürür) (Hacı Muin, 2010: 240-241).

2.3.6.2 Dinî Yozlaşma

Yozlaşma bir yapının eski halini korumaması, bozulması anlamlarına gelir. Bu piyeste yaza dinî yozlaşma temasını oruç ibadeti üzerinden vermiştir. Eserdeki esrarkeşler Ramazan ayında olmalarına rağmen, oruç tutmazlar. Günlük yeme içme ihtiyaçlarını karşılamalarının yanı sıra, esrar gibi uyuşturucu maddeleri de kullanmaya devam ederler. Oruç tutmak istemedikleri için kendilerine bahaneler üretirler ve bunun için bir çare arayıp, bulmaya çalışırlar. Hatta o kadar bilgisiz ve cahildirler ki, bir fetva ile Ramazan ayının gelecek yıla taşınabileceğini düşünürler. Ayrıca dinî olarak

kullanımı uygun olmayan birtakım uyuşturucu maddeleri de kullanırlar. Bunların dışında o dönemde yaygın olan bir yozlaşma örneği de erkek çocuklarına olan ilgidir. Yazar bu yanlış davranışa başka eserlerinde de yer vermiştir.

Öktem — Evet, geç kalmamın sebebi var. Bugün işi zor bitirdik. Önce bildircin pazarına gidip, bir tane bildircin satın aldık. Ondan sonra esrar satan güzelce bir çocuktan, üç soma esrar alıp dosdoğru buraya geldik. (esrar içer)

Dede Şeref — Ooo! Sahiden işiniz çokmuş. Öyleyse esrar satan çocuk da hoşuma gitti deseniz ya! (Hacı Muin, 2010: 242)

Eserden örnekler:

Öktem — Öyle ise, mollalar namaz kılar, oruç tutar, biz bunları yapmasak da olur.

Dede Şeref — Vay! Sözden söz çıkarıp çok güzel bir işi aklımıza düşürdünüz Öktembay! “Başı kel olan kişi, fesat olur” derler. Sahiden de bu söz doğruymuş. (gülüşürler)

Öktem — Şakayı bırakın Dede! Yarım kuruşluk hap verin! (para verir)
(Dede Şeref kutusundan ilaç alıp verir, Şahmusa ve semaverci de hap satın alır, hepsi hapyı yutup üstüne çay içerler, keyiflenip otururlar.)

Şahmusa— Adaletli bir kadı olsaydı da kahretsin, şu Ramazan ayını gelecek yıla taşısaydı.

Dede Şeref — Tamam, bir fetva ile Ramazan ayını gelecek yıla taşıdı diyelim, o yıl nasıl oruç tutacağız?

Şahmusa (gülüp) — Safmıışsınız. Gelecek yıla kim öle kim kala! Biz şuan ki Ramazan ayının çaresini buluyoruz.

Öktem — Gelecek yıla kadar ölmezsek, yine bir hile buluruz. Onu dert etmeyin!
(hepsi esrar içer)

Dede Şeref — Bana sorarsanız, kadının madının adaletinden ümidi kesin! Karanlık evde karnımızı doyurup, sonra kese ile dudağımızı keseriz. Sokakta da ben oruçluyum deriz. Bundan başka hile ve çare yok. Öyle değil mi?
(Dede'nin akılını överler ve aferin derler) (Hacı Muin, 2010: 243)

2.3.6.3 Meslekler

Eserde bıldırcıncılık isimli bir meslekten ve kadı yardımcılarında bahsedilmiştir. Bunun yanında yalnızca isim olarak geçen meslekler de vardır. Bu meslekler: esrar satıcılığı, bankacılık ve efsaneciliktir.

Bıldırcıncılık: İnsanlar, bıldırcınları ucuza satın alıp, biraz besledikten sonra pahalıya satarlar. Ya da bıldırcın alıp, kendi bıldırcınları ile başka bıldırcınları ile dövüştürürler, bu işle uğraşan kişilere de bıldırcıncı adı verilir.

Kadı yardımcıları eserde Kozi ve Sarımsak isimleri ile hayat bulur. Kozi ve Sarımsak eserin sonunda eserarhaneye gelerek bütün esrarkeşleri tutuklarlar.

Esrar satıcısı: Eserde Öktem ile Dede Şeref arasındaki bir konuşmada geçer. Örnekler:

Öktem — Öyle ise bize öncülük edin. Gayret edin Dede! Bizler de bankadan para alıp zengin olalım. Mesleğimiz bıldırcıncılık deriz (Hacı Muin, 2010: 245).

Öktem — Evet, geç kalmamın sebebi var. Bugün işi zor bitirdik. Önce bıldırcın pazarına gidip, bir tane bıldırcın satın aldık. Ondan sonra bir esrar satan güzelce bir çocuktan, üç soma esrar alıp dosdoğru buraya geldik. (esrar içer)

Dede Şeref — Ooo! Sahiden işiniz çokmuş. Öyleyse esrar satan çocuk da hoşuma gitti deseniz ya! (Hacı Muin, 2010: 242)

TOY PİYESİ

2.4 Eserin Temel Unsurları

2.4.1 Kişiler

4 perdeden oluşan bir piyestir. Toy piyesinin şahıs kadrosu diğer piyeslere göre daha fazladır. İncelenen eser tiyatro olduğundan dolayı kişiler giriş kısmında verilmiştir.

Ana Kişiler

Bay

Mirza

Dede Hitap

Arzıkul

Ölmes

Yardımcı Kişiler

Abdulahad

Baybaça

Oğlan

Şarkıcı (Hafız)

Aksakal

Eşnazar

Hıdırbay

Hacıbay

İmam

Teşa

Bay: 50 yaşında, oğlunun sünnet toyunu yaptıran, zengin bir kişidir. Bay, israftan kaçınmayan, cahil ve düşüncesiz biridir. Mirza'nın tüm uyarılarına rağmen, bir sünnet toyu için bütün mal varlığından olur ve fakirleşir. Durumunu düzeltmek amacıyla tüm arkadaşlarına başvurur Bay, yine de haline bir çare bulamaz, her kapıdan eli boş döner. Sonunda yaptığı hatayı anlar ancak çok geç kalmıştır. Eserin sonunda borçlarını ödeyemediği için tutuklanır.

Mirza: Bankada çalışan bir kişidir, 25 yaşındadır. Mirza, genç yaşına rağmen, açık fikirli ve ileri görüşlü biridir. Eserdeki ceditçi rolü Mirza kişisi üzerinden verilmiştir. Mirza, Bay'ı israf yapmaması konusunda uyarılmış, israfın sonuçlarını tek tek anlatmış ve bir toy uğruna bunca israf yapmak yerine onu çocuklarını okutmaya davet etmiştir.

Dede Hitap: Bay'ın mahallesindeki delikanlıların dedesidir, 50 yaşındadır. Dede Hitap mahallesinde yapılan tüm toy, cenaze vb. merasimlere çağrılıp, tavsiyesi alınan bir kişidir. Katıldığı merasimlerden de her zaman bir hediye olarak geri döner. Bencil, geri kafalı ve ahlaksız biridir.

Arzıkul: 25 yaşında, çok kıskanç bir delikanlıdır. Tıpkı Dede Hitap gibi mahalledeki tüm toy, cenaze vb. merasimlere katılır. Bencil, ahlaksız ve kavgacı bir kişidir.

Ölmes: 25 yaşında, kavgacı, züppe bir kişi olarak tasvir edilir. Bay'ın mahallesindeki delikanlılardan biridir. Diğer delikanlılar gibi her türlü merasime katılır.

Abdulahad: Bay'ın 20 yaşındaki hizmetkârıdır.

Baybaça: Bay'ın sünnet toyu yapılan 12 yaşındaki oğludur.

Oğlan: Bay'ın oğlu için yaptığı sünnet toyunun, içki ve eğlence meclisine, misafirlerinin isteği üzerine, onları eğlendimesi amacıyla çağrılan, 16 yaşındaki bir erkek çocuğudur.

Şarkıcı (Hafız): Oğlan'ın 25 yaşındaki arkadaşı.

Aksakal: Toy vb. merasimlere nasihat vermesi amacıyla çağrılan 50 yaşındaki bir kişidir. Mahallede ellikbaşı görevini yürütmektedir.

Eşnazar: Köpkeri oyuncularının dedesidir. Bencil, açıkgozlü bir kişi olan Eşnazar 35 yaşındadır.

Hıdırbay: Bay'ın 60 yaşındaki arkadaşıdır. Açıkgozl, bencil ve ahlaksız bir kişidir.

Hacıbay: Bay'ın mahallesindeki bir ihtiyardır. 80 yaşındaki bu kişi hac ibadetini yerine getirmiş, Türkiye'de bulunmuş bir kişidir.

İmam: İmamlık görevini yürüten, 30 yaşında, biraz sivri dilli ve ilim ehli bir kişidir. Bay'ın toyuna nasihat vermesi amacıyla çağrılmıştır. Bay'ı ve diğerlerini dinî olarak yaptıkları yanlışlar konusunda uyarsa da kimse onu dinlemez ve diğerleri tarafından sindirilmiş bir kişidir.

Teşa: Delikanlıların 20'li yaşlardaki arkadaşıdır.

2.4.2 Mekân

İnsanın varoluşundan bu yana hayatında önemli yer kaplayan unsurlardan biri de mekândır. Mekân olayların vuku bulduğu, eserdeki kişilere hareket alanı sağlayan bir sahne konumundadır. Mekân olaylar için de hayati öneme sahiptir. Mekân olmaz ise olaylar havada kalır ve bir derinlik kazanamaz. Bu yüzden eserlerde olay ve mekân birine bütünleşmiş bir şekilde verilir.

Tıpkı olay gibi kişiler de mekândan ayrı düşünülemez. Olayların cereyan ettiği mekân veya mekânların kişilerin üzerindeki etkisi de büyüktür. Yazarlar kişilerin kimliğini oluştururken mekân unsurundan faydalanırlar (Tekin, 2018: 152). Bu şekilde kişi ile mekân arasında bir bağlantı oluşturulur.

Mekânları üç kısma ayırmak mümkündür, bunlar: Kapalı mekânlar (Dar-Yutucu), Geniş mekânlar (Açık-Besleyici) ve Nötr Mekânlardır. Kapalı mekânlar genellikle kahramanın psikolojik dünyası ile bağlantılıdır ve kişinin çerisinde kendisini rahatsız hissettiği mekânlar olarak tanımlanabilir. Geniş mekânlar ise kapalı mekânların tam tersi etki uyandıran ruhsal yönden kişiyi destekleyen ve güçlendiren mekânlardır. Nötr mekânlar çeşitlilik amacıyla kullanılmış etkisi olmayan mekânlardır (Karabulut ve Güvenç: 2018: 120-122). İncelemiş olduğumuz eserin bir tiyatro eseri olması itibariyle yukarıdaki her tanıma uygun mekân çeşitliliği bu eserde bulunmamaktadır.

Eserde geçen mekânlar: piyesin ilk üç perdesi Bay'ın evinin farklı bölümlerinde geçer. Bu bölümler, misafirhane ve avludur. Son perde ise dükkânda geçer.

Misafirhane: İlk iki perde misafirhane görünümü ile açılır ve burada son bulur. Misafirhanedeki eşyalar kilim, minder, sofraya ve havludan ibarettir. Toyun tavsiye yemeği burada yenir.

Avlu: İkinci perde burada başlar ve son bulur. Avluda eşya olarak yalnızca üç dört tane masa bulunmaktadır.

Dükkân: Son perde dükkân görünümü ile açılır ve burada son bulur. Dükkândaki eşyalar her çeşitten üç dört top kumaştan ibarettir.

2.4.3 Zaman

İnsanoğlunun varoluşundan beri varlığını devam ettiren başı ve sonu bilinmeyen bir varlıktır. “...hem değişmez, hem de insan algılarına göre değişken niteliklidir.

Değişmezdir; çünkü başı ve sonu belli olmayan bir varlıktır. Değişkendir çünkü insanlar onu çeşitli bölümler (takvim) halinde tasnif ederler: Yıl, ay, gün, saat gibi”(Narlı, 2002: 92). Bir eserin zamansız olması mümkün değildir. Çünkü zaman eseri oluşturan temel unsurlardan biridir. Zamanın da tıpkı mekân gibi kişiler üzerinde önemli etkisi vardır. Zaman unsuru tiyatro eserlerinde anlatmaya bağlı edebi metinlerde olduğu kadar çeşitli (Olay zamanı, anlatma zamanı, okuma zamanı, yazma zamanı) değildir. Zamanın verilmiş biçimi yazarın kendi isteğine bağlıdır. Eserin 1914 yılında yazılıp 1916 yılında yayımlandığı bilgisini vermekte fayda vardır.

Toy piyesinde 23 Nisan ifadesi dışında gün, ay, yıl şeklinde kesin bir zaman ifadesi kullanılmamıştır. Eserdeki diyaloglardan hareketle olay zamanı olarak Rusların bölgeye gelmesinden sonraki bir zamanı işlediğini tespit ettik.

2.4.4. Dil ve Üslûp

En önemli iletişim aracı olan dil, ilk insandan başlayarak günümüze kadar sürekli değişmiş ve zenginleşmiştir. Dilin oluşumu hakkında öne sürülen bir takım görüşler vardır. İlk insanın var olduğunda duygu ve düşüncelerini dil ile değil bir takım hareketlerle anlattığı varsayılır. Vücut dili olarak adlandırılan bu iletişim şekli zamanla değişerek ses vasıtası ile dile dönüşür (Karabulut, 2012: 2). Böylece insan dil aracılığı duygu ve düşüncelerini olabilecek en sağlıklı şekilde aktarma imkânı bulur. Dil zamanla değişen ve gelişen bir varlıktır. Dil üzerine pek çok tanım yapılmıştır.

“Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta; kendisine mahsus kuralları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimai bir müessesedir” (Ergin, 2009: 3). Ergin’in bu tanımı dil üzerine yapılmış kapsamlı ve güzel tanımlara örnek olarak verilebilir.

İnsan konuşma dili ve yazı dili şekillendirdikten sonra bu dilin içine estetik katarak edebi dili oluşturmuştur. Edebi dil edebi metinler oluşturmak amacı ile kullanılan dildir. *“Edebî dilin farklı ifade tercihleri ile meydana gelmesi; örneğin, aynı millete ait edebî dili bir yazarın bir başka yazardan daha farklı kullanması ve yukarıda sayılan birçok özelliğinin bir edebî eserde yansımaları, Üslûp adı verilen şahsî tasarrufu meydana getirir”* (Önal, 2008: 31). Dil edebiyat alanında aktif olarak kullanılan bir araçtır, hatta

edebiyatın en büyük malzemesi olduğu söylenebilir. Edebi eserlerde kullanılan dil ve bu dilin özellikleri üslubu oluşturur (Aktaş, 1986: 11).

Üslûp Arapça kökenli bir kelimedir. Kelime anlamı olarak biçim, tarz anlamlarına gelir. Üslûp her yazarın kendi tarzı ile duygu ve düşüncelerini ifade etme biçimidir. Üslûp kişiden kişiye göre farklılık gösterir. Yani kişiye özgüdür. Bu yüzden her şair ve yazarın kendine ait bir üslubu vardır.

Bu tiyatro eseri dönemin sıkıntıları bakımından halka ulaşmakta bir araç olarak kullanılmıştır. Dil konuşan kişiye göre değişiklik göstermiştir. Yer yer Arapça, Farsça ve Rusça kelimeler kullanılmıştır. Dil, konuşan kişiye göre değişiklik göstermiştir. Muin'in düşüncelerini eserde Mirza kişisi üzerinden verilmiştir. Açık fikirli, ileri görüşlü ve eğitilmiş bir ceditçi olan Mirza; düzgün bir Türkçeye sahiptir, söyledikleri açık ve anlaşılırdır. Diğer kişiler, çoğunlukla günlük konuşma diline yabancı kelimeler karıştırarak konuşur. Eserde deyim ve atasözlerine de yer verilmiştir.

Eserde kullanılan deyimlere örnek:

Çaykand kılmak: Bezm âlemlerinde, eğlence meclislerinde gönül eğlendiren oğlan veya kızın, başkasının çayından bir yudum içmesi ya da diğerlerinin oğlan veya kızın çayından birer yudum içmeleri. Böylece çayın daha tatlı, lezzetli, bal gibi olduğuna inanılır.

Hafız (oğlana bakıp) — Küçük Bey'e çaykand kılın!

(<http://n.ziyouz.com/qushimcha/saytdanqidirsh?searchword=Hoji%20Muin&searchphr=all>)

Dimağı kuymak: Keyfi kaçmak:

Bay— Şimdi anladık, siz de ceditçilerdensiniz. Bırakın, çok konuşmayın! Defteri imzalayıverin! (Mirza keyfi kaçıp defteri imzalar) Coğrafya, İslam tarihi ne? Tamam, hesabı biz de biliyoruz, Allah'a şükür. Şuana kadar hiçbir hesapta eksik kalmadık. (yakasını tutup) Tövbe ettim Allah'ım! (Mirza'nın keyfi kaçır)
(<http://n.ziyouz.com/qushimcha/saytdanqidirsh?searchword=Hoji%20Muin&searchphr=all>)

Atasözlerine örnekler:

İmam — Bay dede, efendim, Aksakal'ın sözlerinden malum oldu ki, toyunuz çok büyük ve şöhretli olacak. Allah kötü gözlerden sakınsın! Toyunuza kadı, müftü, müderris ve büyük âlimleri davet edip, birer tane güzel altın kaftanlardan vermeniz gerekir. Çünkü “Âlimler peygamberlerin varisidir” denmiştir (<http://n.ziyouz.com/qushimcha/saytdanqidirsh?searchword=Hoji%20Muin&searchphr=all>)

Mirza (yerinden ayağa kalkıp biraz sesli bir şekilde) — Ben buraya işim için geldim. Size nasihat vermek için gelmesem de “Mümin müminin kardeşidir” sözünü göz önüne alarak size iyilikseverliğim sebebiyle bir iki söz söylemeye kendimi mecbur hissettim. Bir sünneti yerine getirip, toy yapmak için on beş bin som harcama yapmanıza gerek yok. Yani insan sünnet için toy yapmazsa günahkâr olmuyor. Toy ve cenazelerde para israfı yalnız bizim Türkistan'da adet haline gelmiş. Başka ülkelerin Müslümanları böyle bir ahmaklığı asla yapmıyorlar. Bu yüzden onlar günden güne zenginleşiyor, bizler ise bu israflar sebebiyle mal ve mülkümüzden ayrılıp, muhtaç bir hale geliyoruz. Bay dede, “Dost acı söyler, düşman güldürür” demişler. Ben size halis bir dost olduğum için söylüyorum. Ne meşakkatlerle bulduğunuz parayı boş yere israf etmeyin! Sonunda pişman olursunuz. Şu on beş bin som akçenin beş bin somunu kullanıp oğullarınızı okutsanız, hem oğullarınız adam olur hem de on bin som cebinizde kalır

(<http://n.ziyouz.com/qushimcha/saytdanqidirsh?searchword=Hoji%20Muin&searchphr=all>).

Konuşma diline örnek:

Orzuqul — Hoy, juvon! Tasadduqingiz bo'lay, bizlarni ham yonimizg'a kelub o'turung! Bizlarni xorimiz bormi? Yonimizg'a o'turmaysiz (Qo'li ila O'lmasni ko'rsatub.) Yo, bu go'shna purzo'r oluftadan qo'rqasizmi? Mundaqayni futa qo'shoqork ishkam jizu bizlarni yonida ko'b o'turmang, pushaymon bo'lasiz. (Arzıkul — Hey oğlan! Sadakanız olsun! Bizim yanımıza da oturun! Bizi hor mu görüyorsunuz? Yanımıza neden oturmuyorsunuz? (Eliyle Ölmes'i gösterip) Yoksa bu kıytırık züppeden korkuyor musunuz? Öyle yan yana karşımızda oturmayın, sonra pişman olursunuz.)

O'lmas (Achchıg'lanib) — Bizlar kuchimizga g'arqa, bizki go'shna puzo'r bo'lsak, ana endi zo'rlikimizni ko'rsatamiz-da! (Ölmes (öfkelenir) — Bizler gücümüze güveniyoruz; Size göre kıytırık isek şimdi gücümüzü gösteririz.)

(<http://n.ziyouz.com/qushimcha/saytdanqidirsh?searchword=Hoji%20Muin&searchphr=all>).

Açık, anlaşılır Türkçeye örnek:

Mirzo — Bukun bonkaga Peshovardan sizni otingizga Boltaboy degan odam tarafidan besh ming so'm pul keldi. Mana shuni povestkasini keturdim. Daftarg'a qo'l qo'yub oling. (Qo'ltig'ıdan daftarini olub bir joyni ochib, boy tarafıg'a uzatar.) (Mirza — Bugün bankaya Peşaver'den sizin adınıza Baltabay isimli birisi tarafından beş bin som para geldi. İşte onun celp kâğıdını getirdim. Defteri imzalayın! (kolunun altından defteri alıp, bir yerini açıp Bay'ın tarafına uzatır)

<http://n.ziyouz.com/qushimcha/saytdanqidirsh?searchword=Hoji%20Muin&searchphr=all>)

Mirzo (joyidan oyoqqa turib, bir oz shiddat ila) — Man bu yerga xızmatim uvhun keldim. Sizg'a maslahat bermoq uchun kelgan bo'lmasam ham, lekin "Mo'min barodari mo'min", degan so'zni mazmunga amal qilib, sizg'a xayriyhlik yuzidan bir-ikki og'iz gapurmoqni o'zumga lozim bilaman. Boy amak! Xatna qılmak sunnatdur. Bir sunnatni bir joy keturmoq uchun o'n besh ming so'm xarojat qilib to'y bermoqlik lozim emas. Ya'ni kishi xatna uchun to'y bermagan ila gunakor bo'lmaydur. Toy va azalarda pul isrof qilmoq odati faqat bizning Turkistonda rasm bo'lub qolubdur. Bosqa mamlakat musulmonlari munday ahmoqlikni aslo qılmaylar. Shuning uchun alar kundan-kun boy bo'lub, bizlat esa bu isroforkorlik sababidan mülk va molimizdan ayrilib, gadoy xolig'a tushmakdamiz. Boy bobo! "Do'st achitib aytadur, düşman kuldurub" derlar. Man sizga xolis do'st bo'lganim uchun aytarmanki, qancha mashaqqatlar ko'rub topkan oqchangizni behuda yerg'a sarf qilib o'g'ullaringizni o'qutsangiz. Ham o'g'ullaringiz odam bo'ludur va ham qolgan o'n ming so'mi kissangizda qolur. (Mirza (yerinden ayağa kalkıp biraz sesli bir şekilde) — Ben buraya işim için geldim. Size nasihat vermek için gelmesem de "Mümin müminin kardeşidir" sözünü göz önüne alarak size iyilikseverliğim sebebiyle bir iki söz söylemeye kendimi mecbur hissettim. Bir sünneti yerine getirip, toy yapmak için on beş bin som harcama yapmanıza gerek yok. Yani insan sünnet için toy yapmazsa günahkâr olmuyor. Toy ve cenazelerde para israfı yalnız bizim Türkistan'da adet haline gelmiş. Başka ülkelerin Müslümanları böyle bir ahmaklığı asla yapmıyorlar. Bu yüzden onlar günden güne zenginleşiyor, bizler ise bu israflar sebebiyle mal ve mülkümüzden ayrılıp, muhtaç bir hale geliyoruz. Bay dede,

“Dost acı söyler, düşman güldürür” demişler. Ben size halis bir dost olduğum için söylüyorum. Ne meşakkatlerle bulduğunuz parayı boş yere israf etmeyin! Sonunda pişman olursunuz. Şu on beş bin som akçenin beş bin somunu kullanıp oğullarınızı okutsanız, hem oğullarınız adam olur hem de on bin som cebinizde kalır.)

(<http://n.ziyouz.com/qushimcha/saytdanqidirsh?searchword=Hoji%20Muin&searchphr=all>).

2.4.5. Eserde Kullanılan Anlatım Teknikleri

Bir duygunun, hayalin anlatımında kullanılan ve bunun sonucunda kişide estetik bir his bırakan yaratıcılığa sanat adı verilir. Edebi bir gaye ile oluşturulan eserler de sanatın konusu oluşturur. Edebi eserlerde işlenen konunun daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için anlatım teknikleri kullanılır. Edebi bir tür olan romandaki kullanımı kadar fazla ve çeşitli olmasa da tiyatrodaki anlatım teknikleri kullanılır. Eserde kullanılan anlatım teknikleri: anlatma-gösterme tekniği, diyalog tekniği, tasvir tekniğidir.

2.4.5.1. Gösterme-Anlatma Tekniği

Her anlatı bir anlatıcının eseridir. Edebi türlerde anlatıcının önemi büyüktür. Yazılı türlerin ortaya çıkışından önceki sözlü türlerde anlatıcının etkisi daha fazla hissedilmektedir. Bu etki realistler tarafından fark edilene kadar böyle devam etmiş, daha sonra ise anlatıcın metnin önüne geçmesinin doğru olmadığı savunularak tiyatro da kullanılan gösterme tekniği anlatma tekniği ile harmanlanarak bunun önüne geçilmiştir. Anlatma tekniği roman türünde olduğu kadar yoğun kullanılmamakla birlikte tiyatro eserlerinde de kullanılır (Tekin, 2018: 199-200). Eserde kullanılan anlatma tekniğine örnek olarak aşağıdaki cümleleri verebiliriz:

Anlatma tekniği:

(o sırada bir oğlan ve bir hafız (şarkıcı) gelir. Selam verirler, hepsi ayağa kalkar Oğlan, zengin ile kucaklaşarak selamlaşır ama diğerleriyle sadece tokalaşır)

(<http://n.ziyouz.com/qushimcha/saytdanqidirsh?searchword=Hoji%20Muin&searchphr=all>).

(Abdulahad, sofraya, ekmek, çay ve tatlı getirir. Aksakal sofraya açar, ekmek ve tepsiyi koyar, kendisi de oturur, Misafirler yiyip içmekle meşgul olur)

(<http://n.ziyouz.com/qushimcha/saytdanqidirsh?searchword=Hoji%20Muin&searchphr=all>).

Gösterme tekniği:

Hafız— Allah zenginliğinizi artırsın, bundan daha büyük toylara ulaşırsın!

Toyunuz mübarek olsun, Bay Dede!

Bay — Teşekkür, teşekkür. Hoş gelmişsiniz.

Hafız- Oğlan — Sağ olun, sağ olun!

Bay (bağırır) — Abdulahad!

Abdulahad — Efendim.

Bay— Bunların önüne bir çaydanlık çay getirip bırak. Otururken eğleninler!

Yemek hala hazır olmadı.

Abdulahad — Tamam. (gider)

Bay (oğluna bakıp) — Oğlum, git oğlanın yanına otur!

Oğlan — Gelin, küçük bey! (iltifat edip, bir fincan çay verir)

Hafız (oğlana bakıp) — Küçük beye çaykand kılın!

(<http://n.ziyouz.com/qushimcha/saytdanqidirsh?searchword=Hoji%20Muin&searchphr=all>).

2.4.5.2. Diyalog Tekniği

En az iki kişi arasında gerçekleşen karşılıklı konuşmaya diyalog adı verilir. Tiyatro diyalog temelli oluşan bir türdür. Diyalog tiyatro eserlerinin büyük bir kısmını oluşturur. “*Oyun dilinin temel varolma biçimi olan diyalog, eylemi taşır; oyunda eylemin gelişmesi ile oyun kişilerinin biçimlenmesi, oyun yapısının sözel kuruluşu, diyalog aracılığıyla gerçekleştirilir*” (Çalışlar, 1993: 32). Esere ait diyalog örneği aşağıdaki gibidir:

İmam — Bay cenap, insanlara saat kaç için haber verdiniz?

Bay — Bazılarına saat sekizde bazılarına saat onda. Saat kaç olmuş?

İmam (kolundaki saati çıkarıp) — Saat sekiz olmuş.

Bay— Öyleyse insanlar şimdi gelirler.

Hafız— Allah zenginliğinizi artırsın, bundan daha büyük toylara ulaştırın!

Toyunuz mübarek olsun, Bay dede!

Bay — Teşekkür, teşekkür. Hoş gelmişsiniz.

Hafız- Oğlan — Sağ olun, sağ olun!

Bay (bağırır) — Abdulahad!

Abdulahad — Efendim.

Bay— Bunların önüne bir çaydanlık çay getirip bırak. Otururken eğleninler!

Yemek hala hazır olmadı.

Abdulahad — Tamam. (gider)

Bay (oğluna bakıp) — Oğlum, git oğlanın yanına otur!

Oğlan — Gelin, Küçük Bey (iltifat edip, bir fincan çay verir)

(<http://n.ziyouz.com/qushimcha/saytdanqidirsh?searchword=Hoji%20Muin&searchphrase=all>).

2.4.5.3. Tasvir Tekniği

Arapça bir kelime olan tasvir betimleme demektir. Edebi metinlerde sıkça kullanılan tasvir tekniği kişinin gözünde betimlenen şeyin canlanması esasına dayanır.

Tasvir iki şekilde yapılır; nesnel tasvir ve öznel tasvir. Nesnel tasvir, yazarın kendi betimlemesine yer vermeden, betimlenen şeyi olduğu gibi anlattığı tasvir şeklidir. Öznel tasvir ise yazarın kendine ait duygu ve düşüncelerini katarak yaptığı tasvirdir (Tekin, 2018: 218).

Eserden tasvir örneği:

Dükkân manzarası. Bir şeyin üzerinde üç dört top, her çeşitten kumaş durur. Bay eski elbiseler giymiş, perişan bir halde Abdulahad ile çay içerek oturur (<http://n.ziyouz.com/qushimcha/saytdanqidirsh?searchword=Hoji%20Muin&searchphrase=all>).

2.4.6. Eserin Muhteva Özellikleri

İnsan varoluşu ile birlikte kendisini çatışma içerisinde bulur. Yaşam-ölüm, nizam-kargaşa gibi. Bu çatışma evrenseldir. Çatışma, hareket ve ilerleme olması için gerekli bir unsurdur. Çeşitli sanat dallarında da bulunan çatışma, tiyatro için ayrı bir öneme

sahiptir. “*Dramanın özü çatışmadır*” (Toksoy, 2010: 148). Tiyatro edebi türünde çatışma olmazsa ilerleme olamaz. Muhteva bakımından eser; farklı sınıflar, aile ve toplum yapısı, , dini yozlaşma, uyuşturucu madde kullanımı, meslekler, halk kültürü unsurlarından; gelenek ve görenekler gibi temalarla zenginleştirilmiştir.

2.4.6.1. Farklı Sınıflar

Eserde işlenen temalardan biri olan farklı sınıflar; zengin ve fakir ayrımı üzerinden verilmiştir. Bay zengin bir kişidir. Eserde Bay, oğlu için bir sünnet toyu düzenler. Toya mahallenin ileri gelenleri ve pek çok zengin kişi katılır. Bay bu kişileri büyük bir nezaketle, misafirhanede ağırlar. Hizmetkârına fakirlerin toya gelmesi durumunda onları seyishaneye almasını, yemek ve ekmek dışında bir şey ikram etmemesini söyler. Buradan da anlaşılacağı üzere Bay, zengin ve fakir ayrımı yapmaktadır. Bay, hizmetkârı Abdulahad’ı da dilencilerin toya girmemesi konusunda uyarmıştır. Toya gelen aç ve bir insanın yemek istemesi üzerine Bay çok sinirlenir ve pek çok kötü söz söyleyerek, azarlar. Aşağıdaki diyalog zengin fakir ayrımını gözler önüne sermektedir:

Abdulahad— Efendim.

Bay — Gece söylediklerimi hatırlıyor musun? Uyanık ol, dilencileri kapıdan geçirme! Fakir birileri gelirse onları seyishanenin önüne geçir. Onlara yemek ve ekmek verebilirsin. Tatlı, şeker falan vermene gerek yok. Böyle yap oğlum!

Abdulahad — Tamam. (işine gider)

Yine iki üç molla ile iki avam kişi gelir. “Buyurun” deyip yer gösterirler. Birbirlerini başköşeye oturmaya davet ederler, el ve eteklerini tutarak tartışırlar. Dua etmek için de bir birlerini davet ederler. Aksakal sofrayı serer, ekmek ve tatlı koyar. Sonra pilav koyar. Yemeğe başlamak içinde birbirlerine teklifte bulunurlar...)

Sofralar toplanır. Bir tane dilenci gelip, açlığını arz eder. Bir kap yemek veya bir tane ekmek verin diye yalvarır.)

Bay (dilenciye bakıp öfkelenir) — Lanetin oğlu lanet, seni buraya kim davet etti? Çık git, gözüme görünme!

Dilenci (ağlayarak) — Toyunuzun sesini duydum. Bir hayli yoldan geldim. Beni ümitsiz bırakmayın! Size çok dua ederim. Ey Allah’ım, küçük beyin büyük toyunu görün! Benim gibi aciz ve çaresiz birini eli boş yollamayın!

Bay (sonunda öfkelenir, ayağa kalkar) — Ben dilenciler ve fakirler için yapmıyorum toyu. Yok ol, defol git yoluna! (dilenciye kovup çıkar)

(<http://n.ziyouz.com/qushimcha/saytdanqidirsh?searchword=Hoji%20Muin&searchphr=all>).

Aksakal — Bay Dede, nasıl bir toy yapacaksınız? Fakirlerinki gibi küçükçe mi yoksa zenginlerinki gibi ses getiren görkemli bir toy mu?

(<http://n.ziyouz.com/qushimcha/saytdanqidirsh?searchword=Hoji%20Muin&searchphr=all>).

2.4.6.2. Aile ve Toplum Yapısı

Toplumun en küçük yapı taşı olan aile, insanın varoluşundan bu yana varlığını devam ettirmektedir. Her toplumun aile yapısı farklı olabilmektedir. Eserde yalnızca Bay'ın ailesinden, daha doğru bir tabir ile sünnet toyu yapılan oğlu ve Bay'dan bahsedilir. Bay'ın eşinden bahsedilmez. Mirza ile Bay'ın bir konuşmasından Bay'ın, sünnet toyu yapılan oğlu dışında, bir veya daha fazla oğlu olduğu anlaşılmaktadır.

Mirza (yerinden ayağa kalkıp biraz sesli bir şekilde) —.... Şu on beş bin som akçenin beş bin somunu kullanıp oğullarınızı okutsanız, hem oğullarınız adam olur hem de on bin som cebinizde kalır

(<http://n.ziyouz.com/qushimcha/saytdanqidirsh?searchword=Hoji%20Muin&searchphr=all>).

2.4.6.3. Dini Yozlaşma

Yozlaşma bir yapının eski halini korumaması, bozulması anlamlarına gelir. Yazarın yaşadığı dönem, toplumun çeşitli değerlerinin her yönüyle yozlaştığı bir dönemdir. Yazar pek çok eserinde işlediği gibi bu eserde de yozlaşma temasını işleyerek, halkın dikkatini çekmeyi amaçlamıştır. Bu dönemde, erkek çocuklarına olan ilgi tıpkı fuhuş gibi bir hayli fazla idi. Eserde oğlu için bir sünnet toyu tertip eden Bay, toyuna davet ettiği kişilerin de pek çoğunun erkek çocuklarına olan ilgisi bir hayli fazla idi. Bu kişiler, Bay'a, toyuna genç ve güzel erkekleri davet etmesi konusunda telkinde

bulunurlar. Sonunda Bay, toyuna bir oğlan getirtir. İslami kaidelere tamamen aykırı olan bu durum, insanlar tarafından görmezden geliniyor, hatta yok sayılarak, devam ettiriliyordu. Bunun yanında fuhuş âdeti ve alkol kullanımı da çok yaygındı. Bunların tamamı İslam dininde yasaklanmış olan adetlerdir. Eserde kişiler, kendileri de Müslüman olmalarına karşın, yasaklara uymazlar ve diğer insanları da teşvik ederler.

Hıdırbay — Dostum, bu büyük toyunuza küçük şehrimizin oğlanları layık değil. Doğrusunu söylersem şehrimizde güzel oğlan da kalmamış. Sizin, bizim o delikanlılık zamanlarımızda eğlencelere katılan güzel, genç oğlanları, şimdiki genç oğlanlar rüyalarında bile göremezler. (başını sallayıp, eli ile dizine vurup) Böyle zamanlar geçip gitti. Dostum, o zamanlarda bize Hızır hazretleri bakmış. (yine başını sallayıp, biraz düşündükten sonra) Ben toyunuzun bir eksikliğini söyleyecektim. Laf lafi açtı, bu kadar konuştuğumuzdan haberimiz yok. (yakasını tutup) Ee, tövbe! “İnsan yaşlandıkça et yığınının dönermiş” derler. Gerçekten biz de et yığını olduk. (hepsi birbirlerine bakıp tebessüm ederler) İşittim ki; Buhara, Taşkent, Fergana taraflarında, bir içim su gibi, çok güzel peri yüzlü oğlanlar varmış. İşte o oğlanlardan beş altı tanesini telgraf ile çağırıp getirseniz, bu eğlenmeniz de eğlenmenin alası olur dostum. Şu iki günlük dünyada biz de siz de böyle günler görelim. “Vakit ganimet, güzele sahip olmak ganimet.” Şu zamanda gönlünüzde ne kadar arzu ve heves var ise hepsini gerçekleştirmeniz iyi olur (<http://n.ziyouz.com/qushimcha/saytdanqidirsh?searchword=Hoji%20Muin&searchphr=all>).

Arzıkul — Oğlanı nereye yolladınız?

Bay — Oğlan bugün “Bedenim kirli, hamama gideyim” diye çok yalvardı. Bende yalnız gitmesin diye arkadaşınız Ölmes ile birlikte yolladım. Az sonra gelirler, biraz sabredin oğlum! (çıkıp gider)

Arzıkul (Dede Hitap’a bakıp) — Eee! Bu Bay’ın da hiç tadı yok. Oğlanı o veledi zina Ölmes’e güvenip göndermiş mi? Bu haramzade, oğlanın işini çoktan bitirmiştir. Off!. (öfkelenir, kaygılanır)

(<http://n.ziyouz.com/qushimcha/saytdanqidirsh?searchword=Hoji%20Muin&searchphr=all>).

Dede Hitap — Aksakalın nasihatleri doğru, hocanın kileri boş verin! O yardımı dokunmayacak mollalara verilecek kaftanların parasına, kendi mahallenizin

delikanlılarına içkili eğlence tertip edin. İyi olmaz mı? Benim fikrime göre, delikanlıların gönlünü kazansanız sizin için de iyi olur

(<http://n.ziyouz.com/qushimcha/saytdanqidirsh?searchword=Hoji%20Muin&searchphr=all>).

Dede Hitap (hocanın arkasından düşmanca bakıp başını zengine çevirip) — Bay efendim, hoca imamımızın nasihatini gördünüz mü? Eğer bu eğri hocanın sözüne inanıp, içkili eğlence yapmazsanız herkesten ayrılır, onursuz olursunuz. Toyunuza mahalleli bile gelmez. Geçen gün kulağıma çalındı, delikanlılar diyorlarmış ki: “Bay, toyunda içkili eğlence yaptırmaz ise, Bay’ı mahalleden atar, toyuna da gitmeyiz. Ölürse, ölüsünü bile kaldırmayız.” Gerçekten de benim nasihatime göre iş yapmazsanız, toydan sonra başınıza kötü hadiseler gelebilir Bay efendi

(<http://n.ziyouz.com/qushimcha/saytdanqidirsh?searchword=Hoji%20Muin&searchphr=all>).

Arzıkul(Dede Hitap’a bakıp) — Dede oğlan nerede? Şarap ne oldu? İki saatten beri sıkıldık. Çabucak içkinin çaresini bulun! Vakit geçmesin!

Arzıkul (biraz öfkelenip) — Eee bu Bay’ın bezmine kurban olayım, bizi ipsiz bağladı. Bugün arkadaşım Batur: “Yürü geneleve gidelim, bira ile de ziyafet çekeriz“ dedi. Bu gece Bay’ın bezmi var diye kabul etmedim

(<http://n.ziyouz.com/qushimcha/saytdanqidirsh?searchword=Hoji%20Muin&searchphr=all>).

2.4.6.4 Uyuşturucu Madde Kullanımı

Uyuşturucu madde kullanımı vücudun tüm işlevlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Uzun süreli kullanımı ise bağımlılığa yol açar. Madde bağımlılığı sağlık açısından pek çok sorunu beraberinde getirir. Madde bağımlısı olan kişi hem maddi hem de manevi olarak zarara uğrar. Yazar, bu eserde o dönemde uyuşturucu maddelerin kullanımının yaygın olmasından dolayı halkın dikkatini çekmek amacı ile bu temayı kullanmıştır. Burada kullanılan maddeler alkollü içeceklerdir.

Bay — Bu da sizin şansınız. Şimdi onların içeceği şarabı siz içip keyfini çıkarırsınız. Haydi, şimdi konuşun! Sizlere votka ve bira getireyim. Ya da benim için hazırlanan şeri şaraptan getireyim mi?

Dede Hitap— Eee! Haram bira ve votkayı boş verin! Şeri şaraptan getirin. Bizler onu çokça içeriz.

(<http://n.ziyouz.com/qushimcha/saytdanqidirsh?searchword=Hoji%20Muin&searchphr=all>).

Arzıkul (biraz öfkelenip) — Eee bu Bay'ın bezmine kurban olayım, bizi ipsiz bağladı. Bugün arkadaşım Batur: “Yürü geneleve gidelim, bira ile de ziyafet çekeriz“ dedi. Bu gece Bay'ın bezmi var diye kabul etmedim.

(<http://n.ziyouz.com/qushimcha/saytdanqidirsh?searchword=Hoji%20Muin&searchphr=all>).

2.4.6.5 Meslekler

Eserde geçen meslekler; banka görevlisi, kumaş satıcısı, şarkıcı, çevendazdır. Banka görevlisi-mirzası: Mirza, bankada görev yapan bir kişidir. Mirza, Bay'a Baltabay isimli bir kişiden para yollanması üzerine Bay'ın evine gelir.

Kumaş satıcısı: Bay'ın bir kumaş dükkânı vardır, burada çeşit çeşit kumaşlar satar.

Çevendaz: Köpkeri oyununda atı iyi kullanan kişilere çevendaz denir

2.4.7 Halk Kültürü Unsurları

2.4.7.1 Gelenek ve Görenekler

Eserde kullanılan gelenek ve görenekler: Sünnet toyu, toy vb. eğlencelere ya da cenazelere katılan kişilere yiyecek veya eşya hediye etme, köpkeri oyunudur.

Sünnet toyu: Türkistan coğrafyasında yaşayan halk için toy ve cenaze merasimlerinin büyük önemi vardır. İnsanlar bu merasimler için gereğinden fazla masraf yapmakta ve günden güne fakirleşmektedirler. Yazar, bu merasimlerin için yapılan harcamaların gereksiz olduğu, insanların servetlerini bu uğurda harcamasının yanlış olduğu

düşüncesine sahiptir. Zaten yazarın bu eserde dikkat çekmek istediği konu da budur. Eserde olay bir sünnet toyu etrafında gelişir. Bay oğlu için bir sünnet toyu düzenlemiştir. Toya mahallenin ileri gelenleri, aksakallar ve zenginler davet edilir. Bay toyuna katılan bu kişileri en iyi şekilde eğlendirmeye ve memnun etmeye çalışır. Bay bu amaç uğruna tüm imkânlarını kullanmaktan çekinmez. Alkollü içeceklerin de bulunduğu büyük bir ziyafet tertip eder. Yoğun istek üzerine, ziyafete şarkıcı ve bir oğlanı da konuk eder.

Toy ve cenazelere katılan kişilere hediye verme geleneği: Toy ya da cenaze sahipleri, toylarına katılan bazı kişilere şekerleme ve kaftan hediye ederler. Cenazelerine katılan kişilere ise yırtış adı verilen bir kumaş ile şekerleme hediye etmektedirler.

Hoca — Bay dede, efendim, Aksakalın sözlerinden malum oldu ki, toyunuz çok büyük ve şöhretli olacak. Allah kötü gözlerden sakınsın! Toyunuza kadı, müftü, müderris ve büyük âlimleri davet edip, birer tane güzel altın kaftanlardan vermeniz gerekir. Çünkü “Âlimler peygamberlerin varisidir” denmiştir. Ulemaya izzet ve ikramda bulunursanız, peygambere izzet ve ikramda bulunmuş gibi olursunuz. Hem bu ihsanınız abes olmaz, ahirette de yardımcı olur

(<http://n.ziyouz.com/qushimcha/saytdanqidirsh?searchword=Hoji%20Muin&searchphr=all>).

Aksakal — Elbette, ben mahalle tarafından seçilmiş ellikbaşıyım. Şehrin hangi köşesinde olursa olsun, cenaze veya toylara gidip on kadar şekerleme ya da biraz yırtış alırım. Siz bu mahallenin büyük zenginlerinden biri olarak, küçük bir toy yapsanız, halk der ki filanca zengini gördünüz mü? Küçücük toy yapmış. Bizlere şeker vermedi. Hâlbuki o bayın mahallesindeki aksakal bizim toylarımızdan en az on şeker almadan gitmezdi. Gerçekten de öyle. Eğer büyük bir toy yaparsanız, zenginliğiz herkesçe malum olur, sesiniz duyulur. Öyle değil mi Bay dede?

(<http://n.ziyouz.com/qushimcha/saytdanqidirsh?searchword=Hoji%20Muin&searchphr=all>).

Köpkeri oyunu: İnsanları eğlendirmek amacı ile oynanan, gelenek haline gelmiş bir oyundur. Bu eserde toy sahibi Bay, toyunu her yana duyurmak ve herkesin beğenisini, övgüsünü kazanmak amacıyla köpkeri oyunu tertip eder. Köpkeri oyunu geleneksel bir oyundur. Köpkeri (Gökbörü): Bir oğlağın başı ve ayakları kesilir, içi doldurularak tekrar

dikilir. Bu oğlak sınırlandırılmış bir meydana bırakılır. Atı iyi kullanan bir grup yiğit toplanarak bu oğlağı alıp, belirtilen bölgeye bırakmaya çalışırlar. Bazı bölgelerde ise farklı oynanır: Sınırlandırılmış alanda oğlağı alan yiğit meydana bir tur dönerek oğlağı tekrar yere atar ve bir puan kazanır. En çok puanı toplayan yiğit oyunu kazanmış olur. Toy gibi özel günlerde eğlenmek amacıyla oynanan bu oyuna köpkeri (gökbörü) adı verilir. (Kaya, 2005:303)

2.4.7.2 Yeme-İçme Sofra Kültürü

Özbek Türklerinde misafire çok önem verilmektedir. Evlerine bir misafir geldiği anda ya sofraya hazırlanır, ya da hemen çay ve ekmek ikram edilir. Bu kültür ögesine Toy piyesinde de yer verilmiştir. Birinci perde tamamen bu kültür ögesi çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bay oğlunun sünnet düğünü için mahallenin ileri gelenlerini toplar ve onlara ziyafet verir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ÖZBEK TÜRKÇESİ İLE METİNLER

3.1. ESKI MAKTAB YANGI MAKTAB

(Turkiston Maishetidan Olingan Eski maktab, yangi maktab

İsmli 3 pardali teatr risolasidir)

Ashxos:

Mulla Ochildi — Eski maktab muallimi, asabiy majoz va mutaasub, 35 yoshar.

Eshonqul — O'z o'g'lini eski maktabga ketirguchi, 45 yoshar.

Bo'ri — « Chor kitob »xon, 14 yoshar.

Ortuq — « Xoca Xofiz» xon, 16 yoshar.

Salim — « Haftiyakxon», 12 yoshar.

Melik — yodaki « Alhamdxon», 10 yoshar.

Komilboy — ochiq fikrlik, yangi maktab tarafdori, 35 yoshar.

Qobiljon — Komilboyning xizmatkori, 25 yoshar.

Domlaimom — Muhaqqiq olim, haqqoniy kisi, 50 yoshar.

Ellikboshi — eski fikrlik avom, 40 yoshar.

Muallim Nuriddin — Komilboy ochkan yangi maktabning muallimi, 25 yoshar.

Ahmedjon — birinchi sinf talabasidan, 9 yoshar.

Abdulla — ikkinchi sinf talabasidan, 10 yoshar.

Ismoil — uchinchi sinf alabasidan, 12 yoshar.

Usmon — to'rtinchi sinf talabasidan, 14 yoshar.

BIRINCHI PARDA

Eski maktab manzarasi.Maktab ichi zindondek qorong'u bo'lub o'rtasida o'choq, devorig'a bir falaq, osilgan. Bir yoqda safol oftobala suv, ikkinchi yoqda yirtiq ko'rpacha ustida uch- -to'rt qabat iflos kiyum kiygan, ko'nariaft va asabiy majoz bir

domla o'tirgan, bir yonida choynik, piyola va br dona qoq non, oldida to'rt uzun taxta, taxtaning naryog'ida xas- pahol ustida Salim va Melik degan ikki bola o'z saboqlarini o'kib tururdular.

Domla (qolida tayoq) — Ha, o'qunglar!

Melik (osmong'a qarab) — Alhamdulillah... (Yanglish o'qur.)

Salim (domlaning tayoqig'a qarab) — Qof bo lom pesh kul he pesh hu qulfu-vov bo lom zavvol — alif zallohi pesh huvv-qulfuvoblohu (Takrorlar.)

Domla (tayoq bilan Salimni urar) — Xatga qarab o'ku- e, badbaxt! Nimaga tayoqimga qarasan? Tayoqimdan qorqsang, xatga qara!

Salim(seskanib, bezillab) — Xayr, Domlajon, tavba qildim, Endi xatga qarab o'kuyman! (Yana tekror qilar.)

Domla (qoltig'idan choy xaltasini chiqarib, choynikga choy solar.Choynikni Salimga berib) — Ma, mun, damlab kel!

Salim (choynikni olub) — Ikki pul bering!

Domla (kissasiga qo'lini solib) — Qaro pulim yo'q ekan-ku! O'zungni pulung yo'qmi?

Salim (kissalarini ko'rub, zo2rg'a bir pul topar) — Bir pul bor ekan!

Domla (Melikga qarab) — Sani pulung yo'qmi? Bo'lsa, bir pul ber!

Melik — Dadam shu erta halvo olib ye, deb bir pul berip edilar, halvochidan halvo olib yedim, boshqa pulim yo'q!

Domla (Salima qarab) — Xayr, bor, bir pulini samovarchidan naciya qilib kel! Xudo bersa,beramiz-diya!(Salim chiqib ketar. Domla qoq nonni sindurmoqchi bo'lib, qancha zo'r urar,sindurolmas. Oxir tizzasig'a qo'yub sindurar.) Ha, zog'novud, jido qattig' ekan! (Salim choynikni damlab kelib domlaning oldida qo'yar. Domla choynikning qobqoqini ko'tarib qarar.) Choyni yarmini yo'lda to'kub kelibsan,o, badbaxt!

Salim (qo'rqub) — Yoq, domlajon, man to'kkanim yo'q, o'zi to'kulgandur!

Domla — Hech o'zi han to'kular ekanmi, ey ahmaq! (Chonqu bilan nonni parcha-parcha kesib, piyolaga solar, ustidan choy quyub, tanovuk qilar)

(Bolalar bu fursatdan istifofada qilib xac bilan qo'skqarbozlik qilishib o'turarlar)

Domla (xo'rakini yeb, fomuha o'qur) — Ha, o'kunglar! (Bolalar seskanib, yana caboqlarini o'quya boshlarlar. Melikga qarab) Bor, uyingdan qo'ltuq o'tun olib kel! Olov yoqamiz.

Melik — Xo'sh. (Chiqib ketub,o'tun keturar.)

Domla (Salimga qarab) — Sabaqingni bilasanmi?

Salim — Bilaman, domla, bilaman!

Domla — Qani o'qu! (Kitobg'a qarab quloq solar.) (Salim domlaning qo'lidagi tayoqg'a qarab o'qub chig'ar. Domla sevinub) E, borakalla, Og'lum, borakalla! sabaqingni jido yaxshi bilibsan- ku!

Salim (shodlanib) — Domla, endi manga saboq bering!

Domla - Xo'b hozir sabaq beramiz!

(Shol vaqtda Ortuq degan bir bola kitobini qo'ltug'iga qisturub maktabga kirar.)

Ortuq — Assalom! (Bolalar o'qushdan mo'xtalub turarlar.)

Domla — Vaalaykum! Ha! Panjshanbalik nonning qani?

Ortuq — Esimdan chiqibdur. Shanba kun keturarman.

Domla (achchig'lanib) — Shanbagacha och qolub o'turamanmi, bor, darrob alib kel! Agar uyungda non bo'lmasa, nonni pulini ketur!

Ortuq — Xo'sh! (Kitobini taxtaning ustiga qo'yub, chig'ib ketmoqchi bo'lur.)

Domla — Hoy,Ortuq! Manga qara, Toshqulni uyini bilasanmi?

Ortuq — Bilaman, domla, bilaman!

Domla — Yolg'on aytma? Qani, bilsang, manga aytib ber! Toshqulning uyi qayda ekan?

Ortuq — Tosqulning havlisi huvv To'qimdo'zlik ko'chasidagi masjidning yonida, darvozasi havizning qarshisida.

Domla — Ha, tuzuk! Bilar ekansan! Endi san borib Toshqulni ota-onasiga aytki, kelasi dushanba kun domlam Toshqulni nashrih bog'lar ekanlar. Dushanba kun ertalab Toshquljonni yasantirub yuborsinlar. Xayrmi?

Ortuq — Xo'sh! Xo'sh!(Chiqib ketar.)

Domla (bir oz o'ylab) — Ey! Yana bir gap esimdan chiqibdur- ku! Tur, Salim! Bo'sag'a ustidan Ortuqni chaqir, kelsun!

Salim — Xo'sh!(Bo'sag'a turib chaqirar, baland tovush bilan) Ortuq! Ortuq, ho-ooy! Ho-o-oy Ortu-u-uq!

Ortuq (eshitub kelar) — Ha, domla, yana nima deysiz?

Domla — Bo yana panjshanbalik nonig esingdan chiqib qolmasun! Hoy, Ortuqjon bolam! San bir nav' qilib Toshqulni ota-onasiga nashrigni qabul qildirub kel! Sonra man sanga nashrihdan tuskan ro'ymolchadan beraman. Qandolatidan ham beraman! Xayrmi?

Ortuq — Xo'sh, domlajon, xo'sh! (Nihoyatda shodlanib,o'ynab chiqib ketar.)

Salim (oyaqq'a turub) — Domla, adab!

Domla — Bor, darrov kel! Badrafda kesak bilan o'ynab o'turma!(Chig'ar.)

Melik (oyoqq'a turub) — Domla! Burnimni qoqib kelay!

Domla — Bor, hayal qilma, darrov kel. (Chig'ar.) (Domla o'z-o'ziga) Bu oxir zamon bolalarini shundoq va'dalar bilan aldab turmasak bo'lmaydi! Mundan avvalgi nashrihdan shul badbaxt Ortuq 3 tangasini o'g'urlab olib edi. Agar bu daf'a bir mirilik ro'ymolcha bilan muni aldamasak,, yana nashrih pulidan o'g'urlasa ahtimol. (Boshini solib, bir oz tafakkurdan so'ngra.) Bu usûli jadid qaysi go'rdan chiqib, boshimizga balo bo'ldi! Jadidchilar cıqmasdan ilgari maktabimizda bolalar ko'blikdan sig'ishmay, zorg'a o'tura edilar. Haftada birta nashrih bog'lab olarduk. Xayr, bu abjaddaroron, qur'ondaroron,kitobdaroron, ozodlikning haddu hisobi yo'q edi. Har hafta panjshanbalik tokchar to'lub yotar edi. Yeganimiz oldimizda, yemaganimiz orqamizda edi. Endi bu usûli jadid chiqqanidan beri butun barakamiz uchub ketdi. Maktabda yolg'uz uch- to'rt kal va ko2r bola bilan qolduk. Uff!.. Endi bu nozu ne'matlarni

tushumida ham qo'rolmaymiz. Endi quruq nondan ham qornimiz to'ymaydurgan bo'lub qoldi... Oh!.. Xudo! Sadaqang bo'lay! Agar bu jadidchilarning jazosini tezroq bermasang, holimiz xarob! (Qoltug'idan ro'ymolchasini olub, ko'zini ham burnini armar.)

(Salim maktabga kirib oftobadab sub ichar. Melik Salimning qo'lidan oftobani tortib olib avval o'zi suv ichar.)

Salim (achchig'lanib) — Domla! Domla! Domla deyman! (Yig'lar.)

Domla — Domana! O'lat! Hima deycan?

Salim — Malik suv ichkani qo'ymaydi!

Domla (Melikga qarab) — Hay jinkarcha! Bir qatra joning bilan shuncha yamonlik qilacanmi? Oftobani munga ber! Suv ichsun!

Melik (qorqub) —Mana! Ichib bo'ldum! Endi san ich!.

(Salim oftobaniolib suv ichar, ikkovlariham joylarig'a o'turarlar. Domla Melikni tayoq bilan uraman deganda, Melik yumonlab o'zini keyinga otar, oyog'ı yuqori ko'tarilib.)

Domla (tayoqi yetmas) — Ha, Bo'ynung cinsun, badbaxt!

Melik — Domlajon,tavba qildum!(O'turar.)

Domla (Salimga qarab) — O'qu darrov sabaqingni ol! (Salin sabaqini xatosiz o'qub chiqar.)

Ha, bale! Qani bu nima?(Alifni ko'rsatar.)

Salim. — Alif!

Domla (Alif ustidagi zabarni ko'rsatib) — Bu nima?

Salim (bilmay qorqub, domlag'a qarab) — Pesh!

Domla (achchig'lanib, Salimning bir tarsaki urar) — Domana, e garang, kallavaram! Ko'r bo'ldingmi, bu zabar- ku!

Salim (yig'lab) — Voy, domlajon,tavba qildim, zovar zovar.

(Domla abjaddagi harf va xarakatlarni birta- birta ko'rsatib sabaq berar.)

(Salim yangilish-yunglish o'lqub turar. Melik ham o'qur. Ortuq horib kelib, to'btog'ri pftobadan suv ichmoqqa tutunar.)

Domla (sabsizlik qilib) — Ey, Bo'l tezroq gapur! Nashrih nima boldi? Toskqulni ota-onasi nima dedilar?

Ortuq (suvni chib bo'lub, uzun bir nafas olib) — Domla! Gapingizni borib aytdim. Toskqulni ota-onasi dedilarki, muni avvalgi domlasi nashrih bog'lab olib edi. Endi bu domlasi han nashrih bog'layman deydurmi? Bu qandaqa ko'zi och domla ekan? O'zi bilmaydimiki, nashrih bog'lamoq bir martaba bo'ladi!

Domla (kayfi uchub) — Xayr, sen nima deding?

Ortuq — Man dedimki, agar bu so'zlaringizni domlamga borib aytsam, domlam Toskqulni oq qilarlar, sizlardan ham aslaho bo'lmaylar. O'g'lingizni bir martaba nashrih bog'langan bo'lsa, nimaga shuni boshdan bildirmadingizlar? Endi bechora domlamni shuncha mehnatlari kuyadimi, dedim.

Domla — Ha,bela! Yaxshi qilibsan-e! Alarni qo'rkutibsan. So'ngra alar bu so'zingga nima dedilar?

Ortuq — So'ngra alar dedilarki, undoq esa, bor! Bizlar Toshqulni bu domlag'a ko'ymaymiz. Uch yildan beri bolamiz eski maktabda chala- chulpa oqub, zo'rg'a nashrihga kirdi. Loaqal hijoxon ham bo'lmaydi. Endi qiyomatda xatu savodi chiqib, mulla bo'ladimi? (bir oz o'lab) Ey! Yana kim-nima deb edilar. Sabil qolg'ur, esimdan chiqdi!

Domla (xalg'a qarab) — Judo maynalik odamni elchi qilib yuborgan ekanmiz! (Ortuqga qarab) Tez gapur-e! Esing boshingdan qolsun!

Ortuq — Ha, ha, qariyb o'zginasi esimga keldi. (Boshini qashib) Ha, zor qolgur-e! Ha,so'gra dedilarki ana endi bizlar Toshqulni usûli majidga qo'yamiz.

Domla — Usûli majid emas, usûli jadid! Hay, kallavaram tentak!

Ortuq — Domla! Usûl jalidi nima? Usûl jalidi yaxshimi?

Domla (achchig'lanib) — Qo'y, san bu gaplarga tushunmaysan. Usûli jadid deb o'shal oba-bobo- dada deb bema'ni safsata gaplarni o'qutadurgan maktabni aytarlar. U maktab odamni dindand chiqaradi Xayr, so'ngra san nima deding!

Ortuq — Man hech nima deyolmadim.

Domla — Bo yana alar nima dedilar?

Ortuq — Alar ham indamadilar, man ham indamasdan kela berdim- diya!

Domla — Hoy, nodon, ahmaq! Ya maktab bolangizni kofir qiladi, deb aytsangbo'lmaydimi?

Ortuq — Man ne bilaman?! Boshda shu gapni aytkaningizda , man ham ustida kancha yolg'on gaplarni ichimdan chiqarib, alarga aytib, usûli jaliddan ixloslarini qaytarar edim. Undan so'ngra Tosqulni nashrih bog'lar eduk.

Domla— Qo'y-qo'y. Endi ko'p mamadonolik qilma, o'tur! Uni nashrihini xudo manga nasib qilmagan ekandiya! Xayr, panjshanbalik noning qani?

Ortuq — Uyda nonimiz qolmagan ekan. Onam dedilarki, erta non pishiramiz. Panjshanbalik noningni shanba kun eltib, domlangg'a beracan.

Domla — Undog'esa nonni pulini ketursang bo'lmaydimi ?

Ortuq — Otamni mayda pullari yo'q emish.

Domla (masxaralab) — Otamni mayda pullari yo'q emish. Yolg'onchi! Bu yolg'on ham o'zingni ichindan chiqqandur? Nainki, otangni kissasida loqal 8 pul ham bo'lamasa! Yoki otang masjidida ishlaydimi ?

Ortuq — Yo'q! Otam do'konxonada olacha to'qiyalar.

Domla — Och kitobingni o'qu, ey sadqan odam bo'l! Ha, o'qunglar! (Bolalar shovqunlab o'quya boshlarlar.)

Ortuq (ashula maqomida) — Agar on turki Sherozy ba dast orrad dili moro, Ba xoli hinduyash basxzham Samarqandu Buxororo. (Takror qilur.)

Domla (Ortuqg'a qarab) — San bunlari o'qutub tur! Man tahorat ushatib kelay.(Salla-jomasini quyub,nos chekib, boshiga futasini o'Rb chiqib ketar.)

(Bolalar o'qumasdan bir-birlari bilan o'ynashub, so'ngra gurash tutusharlar. Ortuq Salimni yiqitar.Shul vaqtda domla kirar.)

Domla (achchig'lanib) — Ha, badbaxt, arvoh urgular! Man bir nafas bo'lmaganda, shuncha to'polong qilasizlarmi? (Bolalar qorqushub darrav joylarig'a o'turub o'qurlar. Domla salla-jomasini kiya boshlab, qo'lig'a tayoqini olib o'turar.) Astag'firulla al'azim!.. Boshlab kim o'ynadi?

Ortuq — Man “o'qunglar” dedim. Salim o'qumay yoqamdan ushlab: “Tur! Furash tutushamiz” dedi. So'ngra man ham turub uni ko'tarib urdum-diya!

Domla (Salimga qarab) — Shundoqmi?

Salim (yig'lab) — Yo'q, domlajon! Yalg'on deydur! Man undoq deganim yo'q! O'zi mani qo'masdan gurash tutub yiqitdi!

Domla — Noma'qul qilibsan, badbaxt! Hamma ayb o'zungda! Domi har baloni o'zung boshlab, aybni boshqalarni bo'ynig'a takasan. Huvv qaysi kun maktabga kelmay, ko'chalarda oshuq o'ynab yurganingni ko'rub, o'zumni ko'rmaslikga solib edim-o. Endi qo'limga tushdingmi? Tur,Ortuq, falaqni olub, muni oyog'iga sol! (Ortuqfalaqni Salimni oyog'iga solub, bir oyog'idan o'zi,ikkinchi oyog'idan Melik ushlab turar. Domla tayoqi bilan Salimning oyog'magiga urub) Yana gurash tutasanmi? Yana maktabdan qochasanmi? Hali shuoyog'ing bilan qochdingmi?(Salim yig'lab “dod” deb tavba qilur. Shul vaqtda Esholqul degan bir kishi o'z o'g'lini maktabga olib kelar. Domla bolalarga qarab) Turunglar, darrav o'z joyylaringizda o'turinglar!

(Bolalar o'turarlar.)

Eshonqul — Assalomu alaykum!

Domla —Vaalaykum assalom!(Qo'rushub, joy ko'rsatar, o'turarlar.)

Eshonqul (o'g'liga qarab) — La'lini domlangni qoshlariga qoy!

(Og'li la'lini qo'yub, otasining yonida o'turar. Fotiha o'qulur.)

Domla — Xush kelibsiz!

Eshonqul (Qo'lini ko'ksiga qo'yub) —Salomat, taqsir! Salomat!

Domla — Ha, bu o'glungizni maktabga keturdingizmi?

Eshonqul — Ha, taqsir,qulbachchangiz Bo'rini ko'chalarda bekor yurmasun, deb xizmatingizg'a keturdim.

Domla — Hay, hay, ko'b yaxshi. (La'lini ochib, ustidagi kitobni bir yoqqa qo'yub) Xuda umruni bersun! O'g'lingiz nihoyatda og'ir va odoblik ko'rinadi! Qani, marhamat qiling!

Eshonqul — Xo'p taqsir!

(Nondan tanavul qilurlar. Domla bolalarning qo'llarig'a bir parchadan non berar, alar ham yeyarlar.)

Domla — O'g'lingiz boshqa maktabda ham o'qugan edimi?

Eshonqul — Ha, taqsir! Qulbachchangiz 7-8 yildan beri maktablarda o'qub yurubdur. Chor kitobni qariyb tushurdi. Endi janobingiz marhamat qilib Xo'ja Hofizga solib ham qalam bersangiz edi. Besh vaqt namozda haqqingizda duo qilaman, alayhi hazrat imom A'zam piringizni arvohlari qo'llasun!

(Bolalar bu fursatni g'animat bilib xas bilan o'ynashub turarlar. Ammo Bo'ri hayron bo'lub, gah u yoq-bu yoqg'a qarab burnini yengi bilan artub qo'yar.)

Eshonqul — Xo'b taqsir!Lekin bozor kunlari kelmasa urmang-diya! Bozor kunlarida do'konimizdan ro'zg'orga keraklik mayda- chuyda olib keladi. Boshqa kunlarda kelmay qolsa,falaq qilib,xo'b uring, taqsir! Go'shtu po'sti sizdan, suyagi bizdan. Urgan bilan bola o'lmaydi.

Domla— Borakalla, ixlosingizga! Ilmni qadrini bilar ekansiz! Voqean, o'tkan azizlar “ Xirs mulla meshavad az zabri cho'b, Beadabro har gujo yoby bekur”, demishlar. O'zimiz ham ustozimizning qancha shalloqni yeb, xizmatlarini qilib,shul martabag'a yetduk. Shuncha fazlu kamolot hosil qilduq.

Eshonqul — Ha, taqsir, albatta! Ota-ona, ustozning shalloqi doru derlar. Biz o'zimiz ham o'n yil maktabda o'qugon, bizlarni davrimizda domlalar maktabdan qochgan bolalarning oyog'ini tagini chopqu bilan tilib, tuz separ edilar. Endi bu zamonda falaa ham qariyb barham yebdur.

Domla — Bu jihatdan ayb domlalar emas, ayb zamonaga, endi undaqa narsalarni zamona ko'tarmaydi! Ehhe!.. Endigi zamonning yetti yashar bolalari ham zakunchi bo'lib kolgan. Xoda ko'rsatmasun, agar bularnin oyog'ini tilib yuborsak, darrov pristufga arz qilib, bizni ovaqqa qamatarlar!

Eshonqul (boshini qimirlatib) — Ha, taqsir, rost,rost!

Domla — Xayr, qani endi,Bo'rijon, bolam berroq kel, kitobningdan boshlab o'qutayluk!

(Bo'ri domlanning qoshig'a kelar. Domla kitobning boshidan bir- ikki bet o'rgatib, uzun fotiha o'qur.)

Esdonqul (kissasidan pul olib domlaga berar) — Taqsir! Munga qulbachchangizga o'zingiz qo'g'oz –qalam, siyohi –olib berasiz! (Oyoqg'a turar.)

Domla — Xo'b, xo'b! Ha, ketasizmi? Bironta choy ham qilmaduq. (Oyoqg'a turar)

E yo'q,taqsir salomat bo'ling! Choy hojat emas. Taqsir! Tavajjuh qiling, qulbachchangiz mulla bo'lsun-diya!

Domla — Xo'b, xo'b! Bo'rijonni yaxshilab o'qutamiz, lekin siz ham muni ertalab kun chiqmasdan ilgari, maktabga yuborib turing—diya!

Eshonqul — Taqsir! Uyda shundan boshqa dastyorimiz yo'q. Bo'lmasa aytgan vaqtingizda yuborar edim. Qulbachchangiz ertalab turdi darrov mol va hollarga qarashib, so'ngra uch- to'rt suv keturadi. Undan so'ngra nonini yeb, choy-poyini ichib, maktabga kela beradi. Bu vajhdan kech qolsa, utushmang-diya, taqsir!

Domla — Xo'b,Xo'b!Sizning xursandchiligingiz har nimada bo'lsa, biz o'shani qila beramiz, biz ko'bni xizmatkori!

Eshonqul — Xayr, taqsir! Xudoga tobshurduq! (Chig'ib ketar.)

Domla — Xayr, fi amonolla!(O'turar.) Ha, o'qunglar! Hu,sher bolalr! Ha! Ha! Ha!
(Bolalar shovqunlashub o'quya berarlar. Domla nonlarni la'lidan olib ro'ymolchasig'a
o'rab ko'yar. Bolalarga qarab) Bolalar, bolalar! Ho, bolalar! (Bolalar eshitmaslar.
Tayoqini taxtaga “taq” etib urub, bolalarni o'qushdan to'xtatur. Salimga qarab)
Xalifangdan sabaq oldingmi?

Salim — Ha, domla! To'rt sabaq olib “Kufivon ahad”ga kirdim.

Domla (sevunub) —Ey, borakalla, sher! Judo g'ayrat qilibsanku! Xayr, undiq esa kel,
sani “tabbat”ga solayluk. Rasm va qonda shulki, “tabbat”ga tavoq, “kuliyo”ga quymoq
keturarlar. Sen ham bir tabaq osh qilib kelsanmi?

Salim — Ha, domla. Bir tavoq osh-nalov qilib keturaman! Pul ham olib kelaman!
Domla! Ozodlik ketursam,mani ozod qilasizmi?

Domla — Ha, Agar bir tabaq osh ham pul keturcang, hammangizni peshinda ozod qilib
yuboraman!So'ngra xo'b oynaysizlar- diya!

Salim (shodlanib) — Xo'sh, domlajon, xo'sh!

Domla (orqaga qarab) — Xayr, qani Ortuq! Turib, muni qulog'ini Cho'z! “Tabbat”ga
solayluk!

(Ortoq turub Salimning qulog'ini ushlab turar.)

Salim — Domla! Xalifamga ayting, qulog'imni qattig' cho'zmasun, og'riydi!

Domla — Ha! Ko'b qattig' cho'zub yuborma! Qulog'i yirtilib ketadi.

Ortuq — Agar ozolikni ko'broq keturmoqchi bo'lsa, qulog'ini cekingine cho'zaman!

Salim (zorlanib) — Xayr, xayr! Ozodlikni judo ko'b keturaman! (Domla Salimgi
tabbatga solar. Ortuq Salimning qulog'ini qattig' cho'zub yuborar. Hamma bolalar:
“Domla ozod!”deb qichqirarlar. Salim qulog'ini ushlab) Voy,voy!

Domla — Ana endi Salimjonning dadasini himmatini ko'ramiz-diya! Xayr, endi
narsalaringizni yig'ishturinglar! Ozod vaqti da bo'lubdur! (Bolalar bog'ur-bog'ur
so'ylashub, xursandlik bilan hozirlanub bo'lgandan so'ngra tizlanib qator o'turarlar.)
Tirnoqlaringiz olinganmi, qani menga ko'rsatinglar! (Bolalar qo'rqushub-titrashub,
birta-birta kelub domlaga tirnnoqlarini ko'rsata boshlarlar. Domla tirnoqi o'skan

bolalarning tirnoqiga taxtacha bilan urar.) Xayr, endi huv devorni tagiga borib, ko'l qovushturub tik turunglar. Odo bi musûlmonlik ham namozlik o'rgatamiz. (Bolalar domla ko'rsatgan joyga borib turarlar.) Ozod bo'lub, uylaringizga borganda, nima deb kirasizlar?

Bolalar — Assalomu alaykum!

Domla — Birov chaqirganda nima deysizlar?

Bolalar — Labbak! (Labbek.)

Domla — Ish buyurganda nima deysizlar?

Bolalar — Xo'sh!

Domla — Ha, bale! Tomlarga chiqib, shohliq uchurmanglar! Ko'chalarda chillak, oshuq, ishti o'ynamanglar! Tuzukmi?

Bolalar — Xo'sh.

Ortuq — Domla! Jum'a kunida ham o'ynamaylukmi?

Domla — Jum'a kunida o'nasanglar mayli, zarari yo'q. O'zlaringiz bilmaysizlarmiki, "panjshanba – sho- diyon, jum'a-bozyon, shanba- ur kaltaku sur kaltak", derlar. (bolalar shodlanib pichirlashub oshuq va sholiqlaridan so'ylashurlar) Qani, endi man namozlikdan so'ray, sizlar javob beringlar! Namozni bomdod necha raka'at? (Bolalar bir-birlarini turtishib, sukut qilalarlar. Domla Ortuqqa qarab) Sen bulardan kattaroq, javob ber!

Ortuq (o'ylab) — Olti raka'at: uch tasi farz, uch tasi sunnat!

Domla — Noma'qul qilibsana, govloq bema'ni! To'rt raka'at, ikkitasi sunnat, ikkitasi farz. Avval ikki raka'at, sunnatini o'qurlar! Qani, aytinglar! Niyat kardam biguzoram... Xolisolilla taola ablohu akbar! (Bolalar domlaning og'zidan olib ayta berarlar. Sano, almahiyot, salavot, duo qanavatni o'rgatub bo'lur.) Bu hafta shunisi bac! Xudo xohlasa, kelasi haftada duoi janoza, binoi musûlmoniy, 12 farz, 21 vijib, usûli din, az kay boz musûlmoniy, saram xoki rah har chor sarvar, boshingda nima bor? Ham qolgan to'rt vaqt namozning niyatlarini o'rgatamiz.

Salim — Domlajon! Shu bugun “boshingda nima bor”ni so’rang! Boshqa hammasidan shu judo yaxshi!

Domla — Xayr, unday bo’lsa aytinglar! Boshingda nima bor?

Bolalar — Toji davlat.

Domla — Qulog’ingda nima bor?

Bolalar — Azonu qomat.

Domla — Ko’zingda nima bor?

Bolalar — Nuri Muhammad.

Domla — Og’zingda nima bor?

Bolalar — Kalimai shahodat.

Domla — Orqangda nima bor?

Bolalar — Bori shariat.

Domla — Belingda nima bor?

Bolalar — Kamari xizmat.

Domla — Ko’nglingda nima bor?

Bolalar — Xayru saxovat.

Domla — Oyog’ingda nima bor?

Bolalar — Poyi tahorat.

Domla — Burningda nima bor?

Bolalar — Chirki falokat.(Kulusharlar.)

Domla — Kulmanglar! Nimaga kulasizlar? Shariatda sharm yo’k. Burungi azizlar aytibdurlarki,” Dar talab kardan haqiqati kor az xudo sharm doru sharm mador”.

(Bolalar o’zlarini to’xtatolmay kulusha berarlar. Domla achchig’lanib) Ey, kulmanglar, deyman! Kulmang!(oxir bolalarga hujum qilib urmoqchi bo’lub) E, ilahi! Uchmaga ketinglar! Hech behudaga kula berasizlarmi? (Bolalar qorqushub jim turarlar. Domla

joyig'a kelib, salla-jomasini qo'yub, boshiga fuma o'rar.) Xayr, sizlar o'ynamasdan jimgina turinglar, man bir tahorat ushatib kelay! (Nos chakib chiqib ketar. Bolalar bir-biri ila do'k qilishub turganda, domla kirar.)

Domla — Ha, badbaxtlar! Man bir nafas bo'lmaganda, shunda to'polong qilasizlarmi? (Bolalar darrav o'z joylarida turarlar.)Astafirulla az'im! Dukni kim boshladi?

Salim— Ana shul Ortuq xalifam, kelinglar, duk qilamiz, deb bizlarni qoymadi. Noningizdan ham olib yedi!

Domla (Melikga qarab) — Shundoqmi?

Melik — Ha, domla, shundoq, shundoq, man aslo o'ynaganim yo'q!

Domla (Meliknibir tayoq urub.) — Yolg'on dema, o'zing ham oynading-ku?

Melik (yig'lab) — Xayr, domlajon, tavba qildim, endi o'ynamayman.

Domla (Salimga qarab) — Oruqni orqangga ko'tar?

Salim — Domlajon! Man muni ko'tarolmayman, Bu judo katta!

Domla (Bo'riga qarab) — Ol, san ko'tar! (Bo'ri qorqqanidan “yo'q” deyolmay ortuqni Orqasiga zo'rg'a ko'tarib turar. Domla tayoq bilan Ortuqni orqasiga urar.) Ha, badbaxt! Yana buzuqboshlik qilasanmi?

(Ortuq “ Voy o'ldim” deb dodu faryod qilar.)

(Bo'ri oxir kuchi yetmay, Ortuq bilan barobar yiqilar. Domla charchav qolib, fishllab, mez-mez nafas olub, joyig'a kelar. Bolalar o'z joylarig'a borub turarlar.)

Domla (Bo'rining la'li, dasturxonini o'ziga berub) — Shanba kun hammalaringiz bir miridan xas pili keturinglar! Tuzukmi?

Bolalar — Xo'sh!

Domla — Xayr,Boringlar, ozod!

(Bolalar baland tovush bilan barobar “ Assalomu alaykum” deb birdan yugurishnda, Bo'rining oyog'ı bo'sag'aga to'qushub yiqilar.)

İKKINCHI PARDA

Qadim Bilan Jadid G'avg'osi

Mehmonxona manzarasi ovrupecha shaklda, bir chetda karovat, o'rtada bir "miz" bilan uch-to'rt kursi turubdur.

(Komialboy karovatda o'turgan.)

Komialboy (bir-ikki daqıqa tafakkurdan so'ng oyoqg'a turup, u yoq, bu yoq yurub, o'z-o'ziga) — Zamonimiz ilm va hunar zamonidur. Ushbu zamonda o'zfa millatlarga asir bo'lmay, rohat bilan yashamoqunun zamoniyl ilm va hunarlarni bilmoq lozimdur. Hushyor va mutamaddun bo'lgan millat har vaqt o'zining huquqini va dinini saxlamoq tariqasinilib, zamoni kelganda ushbu yo'lda o'z jonini fido qilmoqqa hozir bo'lub turar. Ammo ilmsiz millat mundoq fazilatdan mahrum bo'lub, boshqalarga asiru oyoq osti bo'lmoqdan boshqa chora topolmay, oxiri jonidan aziz no'lgan dinidan ham ajralub qolur. Ya'ni, nodonliki sababli dunyosi bilan dinini qoldan bermoqqa majbur bo'lur. Hozirda bi, turkistoniyilar, diniy va dunyoviy ilm va hunarlardan lozimincha xabardor emasmiz. Eski maktabu madrasalarimiz bo'lsa, boyqush uyasiga o'xshash xarobalardan iboratdur. Madrasalarimizda dunyaviy nari tursin, loaqal diniy ilmlarning asli bo'lgan tafsir va hadis ham o'qutulmaydur. Muallim yetishdurmoq unun dorilmualliminimiz yo'q. Hunar o'rganmoq uchun sanoatgarlarimiz yo'q. Boalarimizning ibtidoiy tahsili uchun muntazam ibtidoiy maktablarimiz yo'q. Bo'lsa ham, yo'q darajada ozdur. Bolalarimizning bazm, ko'bkori, to'y va azalarda isrof qilmoqqa aqchalari bor bo'lsa ham ammo birgina maktabni o'z himoyalari'ga olib tarbiya qilmoq uchun himmat va g'ayratlari yo'q. To'g'risi, hissiyotlari yo'q. Bas, "yo'q", "yo'qedan bosqatilga olurlik hech narsamiz yo'q. Agar ushbuyo'qlik hol bilan keta bersak, oz vaqtda hozirgi borligimiz ham yo'q bo'lur. Ya'ni munqariz bo'lurmiz. Endi bu inqirozdan qutulmoq uchun nima qilmoq kerak? (Bir oz o'ylab) Inqirozdan qutulmoq uchun birgina yo'l borki, ul ham maorif yo'lidan iboratdur. Shohrohi maorifiga kirmoq uchun yana bir yo'l borki, ul yangi maktabdur. Endi biz musulmonlarg'a lozimdurki, boshlab eski maktablatni isloh qilayluk. Va ham alohida yangi maktablar ochmoq uchun qo'limizdan kelguncha g'ayrat qilayluk. toki bolalarimiz tahsili ibtidoiydan so'ngra ilm oshiqi

bo'lub shohrohi maorifni axtara boshqab, bora-bora inqiroz balosidan qutulsunlar. (Karavotga o'turib, xizmatkorini "Qabiljon" deb ckaqirar.)

Qabiljon (kelib qo'l qovushtirib) — Labbay! Nima xizmat?

Komilboy — Borib, mahalladagi mulla Ochildi maktabdorni aytub kel!

Qobiljon — Xo'sh! (Chiqib ketar. Bir-ikki daqiqadan keyin Mulla Ochildi kelar.)

Mulla Ochildi — Assalomu alaykum!

Komilboy — Vaalaykum assalom! Marhamat qiling. (Joy Ko'rsatar.)

(Mulla Ochildi duqat bo'lub boy bilan mulaqot qilgandan so'ngra bir kursiga o'turar, tagiga qarab yana boshqa kursiga o'turar, fotiha o'qur.)

Komilboy — Xush kelibsiz!

Mulla Ochildi (ikki qo'lini ko'ksig'a qo'yub) — Salomat, salomat! (Hayron bo'lub u yoq- buyoqg'a qarar.)

Komilnoy — Qobiljon!

Qobiljon (kelib) — Labbay!

Komilboy — Choy- non ketur!

Qobiljon — Xo'sh! (Bir la'lida non bilan bir istakan choy keturub qo'yar.)

Komilboy — Qani, marhamat qiling!

Mulla Ochildi — Xo'sh, xo'sh! (Nonni ushatib yer, istakandagi qoshuqni olib qarar.)

Taqsir, bu kumushmi? Qa'lagimi?

Komilboy — Taqsir, kumush! Marhamat qilib choyni iching!

Mulla Ochildi — Xo'b, xo'b! Taqsir bu bu qoshuqni musûlmon yasaganmi, o'rus yasaganmi?

Komilboy — O'rus yasagan! Muni yasamoq uchun musûlmonlarga ilm yo'q!

Mulla Ochildi — Ho-o-o-o shundaqa! O'rusni qo'lidan hech narsa qolgan yo'q ekandi-diya? (istakanni olub joyig'a qoyub) Taqsir! Umrida musûlmoniy niyoladan boshqa

narsada aslo choy ichkanim yo'q. Agar mumkin bo'lsa, bitta musûlmoniy ketursangiz, choyni usahanga solib ichar edim.

Komilboy (tabassum qilib) — Xo'b! (Piyolaga ketar.)

Mulla Ochildi (Qo'li bilan qoshuq va istakanni qo'rsatub) — Bular O'rusni ishi ekan. Mundan choy ichmoq azro'yi shariat bizlarga durust emas. Bizlarnin ota- bobolarmiz hazrati Odam zamonidan beri choyni piyoladan ichib kelganlar.

Komilboy (piyola keturub berar.) — Mana, taqsir!

Mulla Ochildi (oyoqg'a turub) — E, salomat bo'ling! Mani bir mashaqqatdan qutqardingiz-diya! (O'turub, choyni istakadan piyolaga ag'darganda, bir oz to'kilar. Uyalganidan) E,muni tagi teshuk ekanmi?(Ichar.)

Komilboy — Maktabingiz rivojlik mi? Dumog'ingiz choqmi?

Mulla Ochildi — Alhamdilillo, taqsir! Xudoning bergan rizqig'a qanoatqilib, go'rdan tashqari yurubmiz!

Komilboy — Daromadingiz yaxshimi?

Mulla Ochildi — Ha, Nasibag'a yarasha uncha-muncha bor!

Komilboy — Qancha shogirdingiz bor?

Mulla Ochildi — Taqsir, beshtagina, e yo'q,a!Yolg'on bo'ldi, beshta edi,birtasi nashrihni yeb, qochib ketdi, hozir to'rttagina qoldi.

Komilboy — E, ajab! Nimaga muncha shogirdingiz oz? Ilgari ko'b edi-ku?

Mulla Ochildi (Oh tortib) — e, taqsir, gabni tagimi kavlamang.Gap ko'b!

Komilboy — Xo'sh,qani, nima gap ekan?

Mulla Ochildi — Taqsir, shu jadidmi, palidmi degan bir jamoa balo chiqqanidan beri butun mazamiz qolmadi. Bilmayman, bularnin domlari duoxonmiki, hamma shogirdlarimizni birta-birta tortib ketdilar. Uf-f-f-f-f-f! Xayr, oxir bir kun Xudovardi karim bularning jazosini bermay ko'ymas-ku! Lekin, hay attangki, bular ko'b musûlmonlarni yo'ldan chiqarib qo'ydilar-diya! (Soqoli bilan o'ynar.)

Komilboy (taajjub qilib) — Bu so'zlaringiz judo g'alati-ku! Jadidchilar o'zlari musûlman bo'lub turub o'z dindoshlarini nechuk yo'ldan chiqarar ekanlar? Balki bi so'zingizning biron dalili bordur! Dalilsiz so'zning hech yerda qabul bo'linmasligi o'zingizga ma'lum bo'lsa kerak.

Mulla Ochildi — Ho, albatta taqsir,rost deysiz! (Yo'talib joyidan turar, bir chemga borib balg'am tuflar. Burnini ham qoqib,devorg'a surar. Xalkg'a qarab) So'zining mazmunidan bu kishi ham jadidga o'xshaydi. E, xudo bu balodan tezroq qutqarsang edi! (Kelib kursiga o'turub) Taqsir bir oz shamol yebmanmi? Uch-to'rt kundan beri yo'tal, timoq bo'lubman.

Komliboy — Zarari yo'q. Inshollo, yaxshi bo'lub ketasiz!

Mulla Ochildi — Nafasingiz muborak! Ilahi shundak bo'lsun-diya! Su erta...

Komilboy (so'zini kesib) — Qani, taqsir, gapuring! Kim- kimi yo'dan chiqaribdur?

Mulla Ochildi (bir oz jesorat ila) —Taqsir, oxir shu jadid muallimlar shogirdlarimizni yo'ldan chqarib oldilar-diya! Ana shuni yo'ldan chiqarish, derlar. Ongladingizmi, boy amak.

Komilboy — Ha, muddaongizni ongladim. Taqsir, bu fikringiz xato. U muallimlar sizning shogirdlaringizni yo'ldan chiqarmagan, balki ularning yaxshi va oson o'qutishlari shogirdlaringizni o'z tarafig'a tortkandur! Bu jihatdan ayb alarga emas, sizlarga bo'lsa kerak Sizning muncha xaqsiz shikoyatingiz mahzi nafsoniyat, taasub va nodonlik natijasidur!

Mulla Ochildi (achchig'lanib) — Ey, boy amak! Sekin-sekin mani ham nodonlikga chaqrayobsizmi? Man o'n ikki yil madrasada turub ustozimni kafshlarini ko'targan!

Komilboy (shiddat ila) — Agar yuz yil kafsh ko'tarsangiz-u, to darsingizni onlamasangiz, hech nima bo'lmaysiz. Xotirjan bo'lung! Bu safsatalaringizni qo'yung, taqsir! Agar muddaongiz shogird ko'paytirmoq bo'lsa siz ham maktabingizni isloh qiling. Agar siz maktabingizni isloh qilmoqg'a harakat qila boslasangiz, ozgina vaqtda shogirdingiz ko'payadi. Faraz qilduq, shogirdingiz ko'napmasa, man o'zun sizga oyig'a 25 so'm berib turaman. Durustmi?

Mulla Ochildi (shodlanib) — Durust, durust! E, undaq esa ish bitdi. Aytkan pulingizni darrav bering. Man hozir borib maktabni isloh qila boshlayman. Hay, hay, ko'b yaxshi xudo davlatingizni ziyoda qilsun!

Komilboy — Xo'b, biz va'damizda turubmiz! Siz avval bizga isloh tariqasini aytib bering! Maktabingizni qandoq isloh qilasiz?

Mulla Ochildi (xalqg'a qarab) —Bu kishi juda sodda odam ekan! (Boyga qarab) Islohni shox va butag'i bo'ladimi? Oxir, pulingizga qarab usta, mardilkor, samon, ganj keturub avval maktabni tomini shuvayturaman, son'gra ichini ganj bilan oqarturaman. Ana son'nra ko'rsangiz, maktabim sizni bu mehmonxonagizdan ham chiroylik bo'ladi-diya?

Komilboy (xalqg'a qarab) — Biz odam deb devorga so'ylagan ekanmiz! Taqsir, manim gapima tushunmabsiz! Islohdan maqsadim, ya'ni us'uli jadid maktablaridan ibrat olib, siz ham o'qutish tartibini tuzating, deganim!

Mulla Ochildi (achchig'lanib) — E, bo'lmasa, siz aldanibsiz! Kunda 25 so'm bermoqchi bo'lsangiz ham jadidlikni aslo qabul qilmayman. (Xalqg'a qarab) Bu odam mani pul bilan aldamoqchi ekan! Jadidlardan ibrat ol, deydur-o! Jadidlar kelib manga shogird bo'lsun!

Komilboy (dimog'i kuyub) — Nimaga qabul qilmaysiz?

Mulla Ochildi — Taqsir! Agar man jadidlikni qabul qilsam, boshlab hazrat utozim mani oq qilarlar, undan keyin mahalla ahli maktablaridan mani xaydab chiqararlar. So'ngra ikki jahon ovorasi bo'laman.(Oyoqg'a turub) E, mani bejanjon yurgani qo'yasizmi, qo'ymaysizmi?Agar muddaongiz qo'limdan shu maktabni tortib olmoq bo'lsa, ana man hozir borib,maktabnin kalidini ellik boshiga tobshurub ketaman. (Chiqib ketar.)

Komilboy (oyoqg'a turub, domlaning ketig'a qarab) — Hoy, miyasi achigan nodon! Mana, bizning eski maktabdorimizning holi! Bularga islohdan gapursang, jonlari chiqadi ! Endi muhdoq nodon mutaassib kishilarga millat bolalari o'qub nima bo'lurlar? Hozir Turkistonda minglarcha maktablar, yuz minglarcha farzandlarimiz shundoq johil maktabdorlarning qolarida xarob va parishon holdadurlar. Muallimu murabbiysi shundoq johil bo'gan bir millatning odam qatoriga kirmoqchi hech mumkinmi ekan?

(Ikki qo'lini ko'tarub) E xudo! Millati islomg'a rahm qil! O'zing rahm qilmasangi voy holimizga! (Nihoyatda mutaassiru xafa bo'lub o'turar. Shulchoqda xizmatkori kirar.)

Qobiljon — Domla imom bilam alliboshi keldilar.

Komilboy — Marhamat qilsunglar!

(Domla imom va allikboshi kirib salom berib, boy bilan muloqom qilarlar. Alar o'turushub, fотиha o'qurlar.)

Komilboy — Xush kelibdurlar!

Domla imom va ellik boshi (qo'llarini ko'ksilarig'a qo'yub) — Salomat, salomat. (Komilboy xizmatkorini chaqirar, choy-non buyurar. Alar tanovul qilub turarlar.)

Komilboy — Biron ish uchun kelganga o'shaysizlar?

Domla imom — Ha, Janobingizga bir arzimiz bor edi. Bu erta janobingiz Mulla Ochildi maktabdorni chaqirib, anga maktabingni isloh qil, shogirdlaringni us'uli jadid tartibi bilan o'qut, degan ekansiz. Ul kishi taklifingizni qabul qilmay, maktabning kalidini janob ellikboshig'a tobshurub ketmoqchi bo'lubdur. Bo hodisedan mahalla ahli xabardor bo'lub, janobingizdan izhori norizolik qilibdurlar. Ebdі janobingizdan iltimosimiz shulki, bu ishni bahridan kechib, maktabning ihtiyorini mahalla ahlig'a qo'yung! Bo'lmayturgan ish uchun ovora bo'lub yurmang!

Ellikboshi — Darvoqe, bu us'uli jadidni mahalla maktabida joriy qilmoq mumkin ham emasi chunki muni mahallada bir kishi xohlasa, yigirma kishi xohlamaydur. Jamoat xohlamaydurgan yoki amoatning muxolifatigda 'a sabab bo'ladurgun bir qoidani mahalla maktabida joriy qilmoq yaxshi emas. Vaholanki, bu us'uli jadidni Buxoroi sharif ulamolari noshar'iy deb fatvo berganlar. Muhdoq noshar'iy ishni mahalla maktabida joriy qilmoq durust ekanmi?

Kobilboy (domlaga qarab) — Taqsir, shu us'uli jadid maktabi noshar'iyimi?

Domla imom — Man o'zum us'uli jadid maktabini hanuz ko'rganim yo'q. Ammo Buxoro ulamolari man' qilibdurlar, deb eshitkan edim. Shuning uchun hozir bu tog'rida o'z tarafimdan hey narsa deyolmayman!

Komilboy — Taqsir, Buxoroda usûli jadid shar'iy va ham foydalik, deb fatvo bergan bir hecha mo'tabar ulamolar ham bor ekan. Endi bizlar bu jamoa ulamoning fatvolarini qaysisig'a amal qilamiz? Yana janobingizdan so'raymanki, masalan bir sharada bir mulla chiqib, noshar'iylikida fatvo bergan bo'lsa, boshqa shadagi ulamolar ham masalaning haqiqatini taftish qilmasdan, o'shal mullag'a taqdil qilishlari durustmi?

Domla imom — Yo'q, aslo, durust emas. Har bir olim kishiga lozimdurki, aytadrgan masalasining asl dadilini kamohu qahu o'zi bilsin. Taqlid avomlarga durust, Muhaqqiq va chin olimning boshqalarga ko'r-ko'rona taqlid qilishi aslodurust emas. Shunga ko'ra, hozirda biz ham Buxoro ulamolarining usûli jadid hususlaridagi fatvolariga sukut qilib, o'z taftishimizdan so'ngra gapuramiz.

Komilboy — Taqsir! Duo qilib turing! Yaqinda man o'zum havlimda usûli jadid maktabi ochib, imtihon vaqtida janobingizni taklif qilaman. Kelib imtihonini ko'zdan o'tkarib, shar'iy-noshar'iylikini bayon qilasiz!

Domla imom — Ko'b yaxshi! Xuda nasib qilsa, kelib ko'ramiz. Agar, darvoqe, usûli jadidning yaxshiligi ma'lum bo'lsa, ul vaqtda ikki nafar o2glumni ham maktabingizga keturub qo'yamiz. Lekin mabodobiron noshar'iy joyi bo'lsa, o'zingizga bilduramiz-diya! Maylimi?

Kobilboy — Mayli, taqsir! Man ham shu qarorga rizoman. Suhbatingizdan mamnun bo'ldum. Salomat Bo'ling.

(Domla va ellikboshi boydan ruxsat olib, fotiha o'qub chiqib ketarlar.)

Parda tushar

UCHINCHI PARDA

Imtixon majlisi

Yangi maktab manzarasi. Maktab binosi hifzi sihat qoidasig'a muvofiq bo'lub, devorig'a xaritalar yopishturilgan. Bir yokda muallim kursiga o'turgan. Muallimning oldida bir "miz", yonida bir lavha. Qarshisida ikki partaga to'rt talaba o'turgan. Bir tarafda uch-to'rt kursi qo'yilganda: Bolalar oyoqg'a turub, muallim afandiga barobar salom berarlar.

Muallim — Vaalaykum assalom! Mana bukun imtixon kunidur. Bu kunda sizlarning biryil ichida o'qugan va yozgan narsalaringizdan tahsili ilm yo'lida imtixon qilurmiz. Toki sizlarning tahsili ilm yo'lida qilgan g'ayratingiz va manim ta'limba tarbiyangiz uchun qilgan ojizona xizmatim xalqg'a ma'lum bo'lsun! (Qo'li bilan ishora qilib) O'turungiz!

(Bolalar o'turarlar, shul vaqtda Komilboy kirar)

Bolalar (oyoqg'a turub barobar) — Assalomu alaykum!

Komilboy — Vaalaykum assalom! (Muallim boyg' joy ko'rsatar, hammalari o'turusharlar. Komilboy muallimga qarab) Domla imom bilan ellikboshi imtihonga xabar qildingizmi?

Muallim — Ha, "soat sakkizda maktaba tashrif qilingiz", deb da'votnoma yuborgan edim. (Soatiga qarab) Hozir kelsalar kerak. (Shul chog'da domla imom bilan ellikboshi kirarlar. Bolalar oyoqg'a turib, salom berarlar.)

Domla imom — Vaalaykum assalom!

(Bir-birlari ila ko'rushub bo'lgandan so'ngra o'turushib fotiha oqurlar, bayoni xush omadi qilinur.)

Komilboy (domlaga qarab) — Bultur janobingizni imtixon majlisiga taklif qilaman, deb va'da bergan edim. Bukun taklifimni qabul qilib, imtihonga tashrif buyurganingiz uchun tashakkur qilaman. Endi janobingizdan iltimos qilamanki: imtixon vaqtida ko'zingizga ko'ringan yaxshi- yomon yoki shar'iy noshar'iy narsalarning har birini

aytib turing! Toki kamchiligimiz bo'lsa akmolig'a harakat qildayluk. Va ham bu yerdagi xalq xato savobning qayi yoqdaligini anglab ibrat olsun!

Domla imom — Ko'b yaxshi! Man ham bultur janobingizga aytkan edimki, usûli jadid maktabini umrimda ko'rganim yo'q. Agar ko'rmoqqa muvaffaq bo'la qolsam, hech kimni rioya qilmasdan shar'iy-noshar'iy joylarni aytib beraman. Hozirham o'shal so'zimda turibman. Qani, marhamat qilib bolalarni imtihon qildura boshlang!

Komilboy — Xo'b, taqsir. Hozir imtihon boshlanadur, ammo imtihondan burun janobingizdan bir masala so'ramoqg'majburman.

Domla imom — Yaxshi bo'ladi, so'rang!

Komilboy — Taqsir, Ba'zi ulamolarimiz: “kursiga yoki partaga o'turmoq shar'an durust emas”, derlar. Shu so'z tog'rimi

Domla imom — Manim bilganimcha, bu so'z to'g'ri bo'lmasa kerak. Chunki kursiga o'turmoq bir nav urfu rasmdan iborat bo'lub, muni dinga hech dahli yo'q. Ya'ni kursiga o'turmoqni shariatimiz man' qilgan emas. Hifzi sihat jihatidan qaraganda ham yerda o'turgandan ko'ra kursiga o'turmoq foydaliroqdur. Zeroki, kursiga o'turgan kishi yerning zararli rutubatidan kutilur. Xulosa: bu to'g'rilarda so'z judo ko'b, agar gapida bersam, imtihoningiz kechg'a qolur. Tezroq imtihonin boshlatsangiz, yaxshi bo'lur edi.

Komilboy — Xo'b, taqsir! (Muallimga qarab)

Qani shogirdlaringizni imtihon qila boshlang, afandim!

Muallim — Yaxshi! (Bolalarga buyurar) “Salovati tinjiyno” o'qungiz. (Bolalar barobar salovat o'quya boshlar. Domla imom va ellikboshi mutaassip bo'lub, ko'zlaridan yosh oqar. Artarlar.)

Domla imom (muallimga qarab) — Bularning hammalari o'qish-yozishda barobarmi?

Muallim — Yo'q, taqsir. Bular to'rt cinfdan iborat bo'lub, har cinf talabani darajan ma'lumoti boshqa sinfdan tafovutlikdir. Chunonchi, birinchisinf talabasi pastqadam bo'lib, eng peshqadami to'rtinchi sinf talabasidir.

Domla imom — Ko'b yaxshi! Bular ushbu maktabda necha yil o'qub xat va savodlik bo'lurlar. Va qaysi ilmlar dan o'qurlar?

Muallim — To'rt yil o'qub, ushbu muddatda xat va savod chiqararlar. Va ham ilmi hisob, jug'rofiya, tarixi islom, Qur'oni mo'tajbidni tamom o'rganub chiqarlar.

Domla imom — hay, hay ko'b yaxshi ekan. Bizlarning eski maktablarda o'n yil o'kub, bolalarimizning o'ndan biri bazo'r xat va savod chiqararlar.

Ellikboshi — Shundoq, taqsir! Man o'zum o'n uch yil eski maktabda o'qub, bazo'r ko'rsavod bo'lub chiqdim. Ammo xat yozishdan so'rasangiz hozir o'z otimni ham yozolmayman.

Muallim — Bu maktabga o'qugan bola bir yilda nomnavis bo'lub, o'zini va boshqa har kimning otini yozadurgan bo'ladi! Bizlar o'qish-yozisni barobar o'rgatamiz. Shul sababli bul yerda bolalarning xat va savodi barobar chiqib qoladi.

Ellikboshi — Bizlarni eski maktabdagi domlalnarni degaznsiz, uh-huuu... Bolalar Mirzi Bedil kitobig'a kirsar, so'ngra qo'lga qalem berarlar.(Domlaga qarab) Taqsir! O'sha uchun bolalarning xat ichiqmay qolar ekan-diya!

Domla imom— Ha, shundoq, shundoq!

Komilboy (muallimga qarab) — Birinchi sinf shogirdini imtihon qiling, afandim.

(Muallim Ahmadjonni turg'uzub, o'quv, yozuv va namozlikdan imtihon qilar. Bular tahsin va ofarin derlar.)

Komilboy — Ikkinchi sinf shogirdini imtihon qiling!

(Muollim Abdullani haftiyak, aqoid, xisob,o'quv,yozuvdan imtihon qilar.)

Domla imom (tahsin qilib) — Bu maktabda ajib bir yaxshi qoida bor ekanki, bolalarga aqoidning xulosasini o'rgaturlar ekan. Munga bolalarning e'tiqodi kichiklikdan mahkam bo'lub qoladi!

(Muallim uchunchi sinf talabasidan Ismoilni ilmi hol, jug'rofiya, hicob, Qur'oni mo'tajvid, o'quv, yozuvdan imtihon qilar.)

Komilboy — Taqsir! Bolalarga jug'rafiya o'qutmoqning zarari yo'qmi?

Domla imom — Yo'q! Balkifoydasi bor! Chunki bolalar kichiklikda jug'rofiya o'qusalar, dunyo ahvolidan xabardor bo'lub, hushyor bo'lurlar. Bu ilm ko'b

foydalikdur. Burungi ulamolarimiz ham jug'rofiya ilmda ko'b xizmat qilib, xiyli mo'tabar kitoblar yozganlar.

(Muallim to'rtinchi sifdan Usmonni: tarixi islom, hisobning to'rt amalidan, insho, jug'rofiya ham Qur'ondan imtihon qilib bo'lur. So'ngra hama bolalar Vasliy afandining "Munojoti"ni o'qub, fотиha o'qurlar. Imtihon tamom bo'lur.)

Komilboy (muallimga qarab) — Endi shogirdlaringizni tanaffusga chiqaring! Bizlar janob domla bilan oz suhbat qilishamiz.)

(Domla imom muallim va bolalarni ko'p navozish qilib duo qilar. Alar chiqarlar.)

Komilboy — Qani, taqsir, endi maktabimiz haqida nima marhamat qilasiz? Maktabimizni biron aybi yoqi noshar'iy ishi yo'q ekanmi?

Domla imom — Janob boy! Man bu imtihomdan nihoyatda xursand bo'ldum va ham bu maktabda ilm, odob, husni ahloq, xulosa, fazilatdan boshqa hech nuqson topolmadim. Bizlarning aqoidxonu tahzibxonlik vaqtimizda o'rganadurgon tajvidu hisob ilmlarini bu yerda maktab bolalalarig'a o'quturlar ekanki, bu ko'b katta ishdur. Koshki to'rt-besh yil ilgari bu maktabdab xabardor bo'lsa edimki, qo'limdan kelgancha rivoj va taraqqysig'a xizmat qilgan bo'lur edim. Hay, afsuski, bizning hamshahri musulmon birodarlarimiz shundoq ma'dani ilm va adab bo'lgan maktabdan xabarsizdurlar. Xudo xohlasa, kaminangiz mundan keyin bu maktabning yaxshikigini har yerda ulamo va ovamlarmajlisida bayon qilaman. Boslab o'zumning qilganva'dam bo'yincha ikki nafar duogo'y zodangizni ushbu maktabga keturub, mahallamaktabiga bir nafar usuli jadid muallimi qo'yamiz.

Komilboy — Salomat bo'ling, taqsir! Koshki boshqa ulamolarimiz ham janobingizdak muhaqqiq, haqqoniy va basiratlik bo'ksakar edi. Ul vaqtda borcha maktabimizda usuli jadid joriy bo'lub ketar edi.

Domla imom — Janob boy, Xotirjom bo'lung. Oxir haq g'alaba qilar. " Alhaq ya'lu valo ya'lo aliya", derlar. Shoyad bir kun ulamon kiromimizham bu maktabnio'z ko'zlari bilan ko'rub, yaxshiligiga qoyil bo'lurlar. Ul vaqtda muning taraqqiyisi uchun harakat qilmay qolmaslar, deb umid qilaman!

Komilboy — Taqsir! Bizlarning boylarimiz topkan pullarini bazm, ko'bkori, to'ylarda isrof qilalarlar .Agar ushal yerda isrof qilina turgan pulni shundoq o'runli joyda sarf qilsalar, qancha bolalari nodonlikdan qutulib, dindan ham ilm va adabdan xabardor bo'larlar edi!

Domla imom — Ho, alabatta ! Shoyad muhtaram boylarimiz ham sekin-sekin ko'zlari ochilib, insofga kela boshliylar. Boshlab sizlarki namuna bo'ldingizki, bu jihatdan ma'sud va baxtiyordursiz! Din va ilm yolida shuncha g'ayrat va fidokorlik qilib millat bolalarni tarbiya qilganingiz uchun millat nomidan sizga tashakkur qilaman! Ilohi xudovandi karim sizdek maorifparvar millat xodimlarning imsolini ziyoda qilg'ay!

Komilboy — Xozirda din va millatim uchun tilga olurlik zo'r xizmat qilgan bo'lmasam ham, lekin mundan so'ngra jonim boricha boru budimni ushbu muqaddas yo'lda sarf qilmoq niyatidaman!

Domla imom — Borakalla himmatingizga! Ilohi, umringiz uzun, davlatingiz fuzun bo'lg'ay.

(Boydan ruxsat alib, fotiha o'qub, chiqib ketarlar.)

Parda tushar.

3.2. MAZLUMA XOTUN

(Turkistonlik ma'naviy hamshiralimizg'a hadiya, 4 pardalik darama)

1. Uzoqboy — Ikkinchi xotun oladurgan semiz va boynamo qassob; yoshi 40larda.
2. Tansuqoy — Oning birinchi xotun, yumshoq tabiatlik; yoshi 30larda.
3. Bahoddinul — Oning o'g'li, boshida kokili bor; yoshi 14larda.
4. Rustam — Tansuqoyning akasi, bo'ydoq: olufta: yoshi 32larda.
5. Karomatoy — Tansuqoyning onasi; yoshi 60larda.
6. Elmurod — Tansuqoyning otasi, oppoq kiyimlik mo'ysafid va nutoniy (o'lgan); yoshi 70larda.

7. Eshon bobo —Uzoqboyning hamsoya va qalin oshnasi,7 martaba haj qilib,eshonga ko'l bergan; mulla kiyimlik,nodon kishi; yoshi 60larda.
8. Suyaroy — Tansuqoyga kundosh bo'ladurgan qiz; yoshi 18larda.
9. Muallim — Yangifikrlik va to'g'ri so'zlik, us'uli jadidchi, yoshi 30larda.

BIRINCHI PARDA

Mehmonxona manzarasi

Uzoqboy (Yolg'iz o'zi choy ichib o'turar. Bir-ikki daqiqadan keyin o'g'lini chaqirar)
— Bahoiddinqul! Ho Bahoiddinqul! (Sahna orqasidan “labbek” tovush kelur.)

Bahoiddinqul — (Boshi ro'ymolcha bilan bog'langan holda sekingine kirar)
Assalomalaykum! Ha, nima deysiz dada?

Uzoqboy — Ha, o'g'lum, yaxshimisan? Bukun narsa-parsa yedingmi?

Bahoiddinqul — Ha, onam shu bugun bir kosa achchig'gina shulla pishirub berdilar, shuni ichib terladim, xudoga shukur, bir oz yengil bo'ldim, bukun isitma tutkan yo'q.

Uzoqboy — Ha, endi qat'iyb sog'ayibsan,o'g'lum, mana, rang-ro'ying ham kirib qolibdur. O'g'lum! Borib Eshon hoji bobongni olib kel, seni bir-ikki og'iz kuf va suf qilib qo'ysunglar. U kishi bilan boshqa maslahatimiz ham bor.

Bahoiddinqul — Xo'sh! (Chig'ib ketar.)

Uzoqboy (Choy iche-iche) — Qarab tursam, hambo'yinsa jo'ralarimning ko'bisi ikita,uchta, ba'zlari to'rttagcha xotin olub, kayf surub yurubdurlar. Bularning har qaysilari bilan hamsuhbat bo'lganimda, yangi olgan xotunlarini shunday maqtaylarki, odamning havasi ketub, o'gzidan suyi oqadur. Endi men ham to bir 14 yashar qiz olib kayf qilmasam bo'lmaydur. Bu xotunim bo'lsa, uch- to'rtta tug'ub yoshi ham 30larg'a yetib qoldi. Endi buminan tirikchilikni mazasi yo'q.

(Shul chog'da Eshon Bobo qo'lidagi uzun masbehni ag'dara-ag'dara salom berib kirar. Uzoqboy bilan muloqot qilib, to'rg'a o'turub, duo qilar.)

Uzoqboy — Xush kelibsiz! Bu vaqtlar kamnamo, hech ko'runmaysiz, Eshon Bobo?

Eshon Bobo — Salomat bo'ling! Ha, bola, biz tarki dunyo qilgan, xudog'y odam-diya, boshqa kasb va korimizki yo'qi xudo buyurgan besh vaqt namozi o'qub, undan so'ngra pirimiz buyurgan zikr va avrodlar ilan masg'ul bo'lub, uyda yotamiz.(Soqolini ko'rsatub) O'zimiz ham qarib,oyog'imiz go'rga yetgan,o'glum,u yoq-bu yoqqa yurmoqqa havsalamiz ham yo'q .

Uzoqboy — Xudo saqlasun, unday demang hali siz mixdak,yana yuz yil umr ko'rasiz.

Eshon Bobo (kulub) — Yana o'n yil umr ko'rsak ham, biz rozi. Ko'zimizda hur, belimizda kuch va kuvvat qolmadi. Endi bizlarning shartimiz ketub, fartimiz qolgan, endi xudodan tilagimiz iymon, bolam,iymon!

Uzoqboy— Ha... Albatta, hamma bandan mo''minning xudodan tilagi iymon-diya.(O'g'lin chaqirar) Bahoiddinqul!

(Naryog'dan “ labbek” tovushi eshitilur.)

Eshon bobo — O'g'lingizni tobi yo'qmi? Bechora bolani rangi uchgon, boshi bog'langan edi. (Labini qimurlatub turar.)

Uzoqboy — Ha, qulbachchangizni uch-to'rt kundan beri isitma tutadur.

Bahoiddinqul (kirar) — Nima deysiz, dada?

Uzoqboy — La'li, dasturxon ketur.(Chaynikni uzatub) Ma, choy damlab kel o'g'lum!

Bahoiddinqul — Xo'sh! (Choynikni olub chig'ib ketar.)

Uzoqboy — Ha!.. Eshon Bobo ! Sharda nima gaplar bor?

Eshon bobo — Shukur, xotirjamlik... Ha!.. Aytgandek, Roziqboy uchunchi xotunini taloq qilib yuboribdur. Bilmadukki, ayb o'zidami yoki xotunidami.

Uzoqboy —E-e, u Roziqboy chilangarmi?.. Ha, oning o'zi uncha yaxshi odam emas. Ichiqora, mug'ombirga o'xshaydur.

Eshon bobo — Qulog' funohkor-diya, men ham shunday deb eshitaman. O'zi sharobxo'r ekan. Juvonbozlik, fohishabozlik odati ham bor ekan, hatto o'z mahallasidagi masjidida jamoat namozig'a ham chiqmas ekan (yoqasini ushlab), tavba,

nauzinbilla, minozzolim. (Nauzu billah min zolik) Shunday kishilarning kasofatidan kundun-kun dunyo xarob bo'lub ketayobdur-diya, bolam.

Uzoqboy— Ha, albatta, shunday.

(O'g'li buyurilgan narsalarni keturar.)

Uzoqboy (o'g'liga) — Eshon bobongni yonlariga o'tur, ikki-uch martaba damu nafas solib qo'ysunglar. (Bola oturar.) Bu kishi 7 martaba haj qilib, piring'a qo'l bergan, judo tabarruk odam. Nafaslari ta'sirlilik.(dasturxon solmoqg'a mashg'ul bo'lub turar.)

Eshon bobo — Xayr, beridoq o'tur bolam, nafasim butun teksun. (Pichirlab uch-to'rt martabakuf va cuf qilib, so'nra uzun duo qilur.) Ana, endi xudo xohlasa, yaxshi bo'lub ketasan, bolam!

Uzoqboy — (kissasidan pul olub, og'liga uzatar) Ma, muni Eshon bobonga ber! (O'g'li pulni olub, Eshonga berar.)

Eshon bobo (tabassum qilib) — E, nazrini ham berasizmi, xayr-xayr, shastingiz qaytmasun (olib kissasig'a solar.)

Uzoqboy — Ha, Eshon bobosi, quruq bo'lmasun, xosiyati yo'q deb oziga berdim. Yana Eshon piringizdan munga birta ko'z tumori ham keturub berasiz. Onasi tayin qilib yurub edi.

Eshon bobo — Xo'b-xo'b. Hazret eshonimizdan muning haqida duo ham olurmiz. (So'zdan bo'shagan zamon doim labini qimirlatar.)

Uzoqboy (o'g'liga) — Tur, endi uyga borib yot, o'g'lum.

(O'g'lu sekingina turub, chig'ib ketar.)

Eshon bobo — Nabiramiz maktabda o'quydurmi?

Uzoqboy — Ha, ilgari eski maktabda o'qub yurar edi, bu vaqtlar yangi chiqqon usuli jadid maktabida o'quydur. Munga ham man eltib qo'yganim yo'q-ku. Onasi eltib qo'ygon! (Dasturxon tarafig'a ishora qilib) Marhamat qiling!

Eshon bobo (qo'lini ko'ksiga qo'yub) — Yo'q, rahmat! O'zingiz bahuzue yeyebering. Man niyat qilib ro'za tutgon edim. Hazrat eshon pirimiz “rajop ouida ro'za tutmoq

savob” deb hamma muridlarini ro’za tutmoqg’a buyurgon edilar. Amri pir vojib, deb biz ham ko’b qatori ro’zag’a kigan eduk.

Uzoqboy — E, unday bo’lsa, biz behuda non va choy buyurgan ekanmiz.(Dasturxonni yig’a yig’a) Ro’zador kishining qoshida narsa yemoq yaxshi emas derlar.

Eshon bobo — Uzoqboy, bolam! Ikkı kunluk dunyo o’tub ketayobdur. Siz bir g’ayrat qilib shul vaqtda hazrat eshong’a qo’l bera qoling, bizni pirimiz qib-qızıl avliyo, butun qutbi g’animat kishi. Ana shunday azizlarning duosini vaqtlikroq olib qo’ysangiz, so’ngra ikki dunyoda ham dar qolmaysiz. Pirimizning karomatlarş mashriqdan mag’ribgacha hammaga ma’lum bo’lub qolgan. Shunday qiling, bolam!

Uzoqboy (tabassumqilib) — Nasihatigiz to’g’rikuya, lekin halibilzar yosh, dunyoning yolg’on-yashig’ı bilan ovora. Bu vaqtda eshong’a inobat qilgon bilan, ikki boshdan buyruqlarini o’rnig’a keturolmaymiz. Xayr, soqolimizg’a oqlıq tushsun, so’ngra inobat qilamiz-diya. Hali bizlar qayerg’a yetubmiz, Eshon bobo!

Eshon bobo — Sizni bu so’zingiz ham tuzuk-ku, bolam, lekin yoshlikda tavba qilmoqni xosiyati boshqa-diya. Qarilikda ikki boshdan hammayam tavba qiladur. Payg’ambarimiz aytibdurlarki: “Dar javoniy tavba kardan nash’ai payg’ambariy ast-varna dar piriyki, har gabre mus’ulmon mesahavad”. Ana, ongladingizmi? Yoshlikda tavba qilmoqning darajasi qancha ekan.

Uzoqboy — Ha, ongladim. (Boshini siklab) Albatta, rost,rost... Hayr, unday bo’lsaa,siz otalik qilib avval bie yaxshi qız topib,bizni o’ylanturing. Dunyoning ayshu ishratidan bir oz havsalamiz pir bo’lsun. So’ngra molimizdan zakot berib, halol pul bilan Makkatullog’a borayluk. Qaro yuzimizni hajarul asvadg’a surtub, gunohdan pokbo’lub kelayluk. Undan keyin hazrat eshong’a qo’l berib, qolgan umrimizni sizdek xudogo’ylik bilan o’tkarayluk.

Eson bobo — Hay, hay, ko’b yaxshi bo’ladur. Xudo tavfiqingizni ziyoda qilsun. Xo’b, ana biz sovchilik xızmatini qilamiz. Bu jihatddan aslo parvo qilmang. O’zingizga munosib qız topamiz.

Uzoqboy — Biz ham sizning xızmatigizga hozirmiz. Xudo xohlasa, sizni har vajhdan xursand qilamiz.

Eshon bobo — Xudoga shukr, sizni davlatingiz bor siz to'rtagacha xotun olsangiz ham kuchungiz yetadur. Ko'b xotun olmoqbing xosiyati judo ko'b bolam. Bir xosiyati shulki, kishinin nasl va urug'iga baraka hosil bo'latur. Ikkinchi xosiyati shulki, kalimago'y ummati Muhammad ko'payatur. Bulardan ham boskqa xosiyati judo ko'b. Agar siz, masalan, to'tta, beshta tuqqanda ham bir kun qarasangizki, ey-he, bola-chaqangiz bir gala bo'ub qolubdur.

Uzoqboy (shodlanib) — Ha, shunday, shunday, eshon bobo! Ba'zi odamlar beshta xotun olarlar. Bu ham shariatda tuzuk ekan-diya?

Eshon bobo — Ha, tuzuk. To'rtinchi xotunini so'fi qilib qo'ygan kishi beshinchi xotun olsa mumkin. Tilovboy hajg'a borganidabeshinchi xotun olgan edi. Hali hazat eshonimizni ham beshta xotunlari bor. Eshon qozimizni ham beshta xotunlari bor, derlar... (Bir oz o'ylab) Ha!.. Ko'b xotun olmoqning yana bir yaxshiligi shulkii kishi aslo muhtojlikga qolmaydur. Chunki xoyun toifasining har qanday yaramasi ham bir-ikki hunarni biladurgon bo'latur. Chunonchi, do'ppi timoq, ishtonbog' to'qish va shnuga o'xshagan hunarlar. Eri kamg'alroq bo'lgan xotunlar yana shunday hunattlar orqasidan o'larini va ham erlarini boqa berarlar. (iftixor ila) Hali bizni kichih xotunimiz haftada birta-ikkita to'n tikib, o'zi bozorg'a eltib sotib kelatur. Shuni foydasidan o'zini bola-chaqalari bilan bahuzur boqib yuratur. (Tabassum qilib) Bechora padarrahat ba'zi vaqt “ mang, muni nos puli qiling!” deb, bizga ham 3-4 pul berib qo'yatur. Ammo katta xotunimiznin hunari yo'q. U bilan katta o'g'limiz boqatur. (Nos chaqar. Uzoqboy ham ondan birotim hos tilab olib chakar.)

Uzoqboy — Bizga xotunning hunari kerak emas. Bizga husni bo'lsa kifoya.

Eshon bobo — Agar xotunning ham husni bo'lsa va ham hunari bo'lsa, ul vqatda “ nur a'lo nur” bo'latur-diya, bola. (Sahvan nos chaqqanlizi esiga turar.) W sabil, tuf, tuf,tuf! Po'za tutganimsz esimizda yo'q. Bilmazdan nos chakib ko'yibmiz- ku, bolam. Siz hammanga bildurabsiz!

Uzoqboy — Ebo-o-oy! Mani ham esimda yo'q, eshon bobo! Bo'lmasa bidurar edim-kuya.(Nosini tuflar.)

Eshon bobo (Yana tuflar) — Bir niyola suv bering, og'zimni chayqay... Xayr, hech voqea yo'q, bumidan ro'za sinmaydur, muni ziyofatulla derler. Ziyofatulla, xudoning tasadduqi bo'lay, bukun mani nosdan ziyofat qildi.

Uzoqboy — Suv yo'q ekan-ku! Eshon bobo! Mana shu choy bilan og'zingizni chayqay qoling! (Bir niyola choy berar.)

Eshon bobo — Issig' emas mi, xayr, mayli bering. (Ogz'ini chayqayganda og'zi kuyar.)

Uzoqboy — Xayr, unday bo'lsa, Eshon bobo, tezroq harakat qilib bizni uylanturing, kimni yaxshi qizibo'lsa xabaringiz bormi?

Eshon bobo — Kambag'alning qizi ni olasizmi? Boyning qizini olasizmi? Sizga qaysisi ma'qul?

Uzoqboy — Kambag'alning qizini olmayman. E, kambag'alning yuzi qurcun. Kambag'al qizi og'urlik qilib uyning barakasani uchuradur. Bizga boy qizini toping! Boyning qizidan kishi zarar ko'rmaydur. Agar otasi o'lub qolsa, qancha merosi tegadur.

Eshon bobo — Albatta, sizning bu so'zingiz to'g'ti-ku, lekin kambag'al qizini olaman degansiz muning to'yi kichikroq bo'latur-diya. Ana, biz shu yerini o'ylab kambag'al qizini ilgari surduk.

Uzoqboy — Bizga qayinota bo'laturgan kishin o'zimizdek obro'lik boy, zeb odam bo'lsun deymiz-diya, Eshon bobo! Biz o'g'limizning hatta to'yidan yangi chiqqan bo'lsak hamki, hali bir hecha ming so'm xarajotg'a quchimiz yetadur. Xayr, mabodo ishimiz teskari ketadurgandek bo'lun qolsa, darrov bitta bog'imizning bir chetidan ikki-uch tanobini sotib yuboramiz-diya. Xudoga sukr, hozir u'n tanob bog'imiz bor... Eshon bobo! Po'latboy eshakjallobning qizi bormi?

Eshon Bobo — Ha, uni deysizmi, qizi bor. Lekin, bolam, o'zi judo past odam. Uni qizi sizga munosib emas. “ Kabutar bo kabutar, qoz bo qoz”, “ Teng tengi bilan, tezak qopi bilan”, to'g'risini aytsam, Po'latboy sizning kafshingizga patak ham bo'lolmaydur. O'zingiz chuqur o'ylang! U besh so'mga arzimayturgan davang eshaklarni topib, dumini takiga qaranful quyub, o'n so'mga sotadurgan qallob odam-diya! (Kulusharlar.)

Munday sho'rapshut beobro' kishi o'z qizini bir kosa suv bilan niqohlab beraman deganida ham sizning qzbul qilmoqingiz tuzuk emas. Shunday emasmi, bolam?

Uzoqboy — Ha, shunday albatta... Xidirboyning qizini olalukmi, munga nima deysiz?

Eshon bobo — Xidirboyning davlati tuzukgina bo'lsa hamki, o'zining urug'ini past derlar. Otasi g'ulom yoki onasi cho'ri ekan. Muning qizini ham sizga loyiq ko'rmayman. (Bir oz o'ylab) Ha, ana bironin qizini topdim... Oti allanima edi, ha-s-sabil, esimga kelmay turubdur. (O'ylar.)

Uzoqboy (sabsizlik qilib) — Qani, qani, oti nima? O'zi nima ish qilgan ekan? O'zi boyginami?

Eshon bobo — Ha, ha, O'rtoqboy qo'yjallob-diya. Ana bu kishi o'zingizdek obro'lik, qo'y bozorida uchta e'tiborlik odam bo'lsa, birtasi shul kishi. Biravdan qarzi yo'q, qurzi yo'q, o'ziga tinch, dumog'i choq, aslu nasabi ham uncha noma'lum, past emas. Ana ul qo'yjallob, siz qassob, kasblaringiz ham bir-birlaringizda muvofiqgina. Agar bu kishinin qizini xudo sizga taqdir va nasib qilgan bo'lsa olsangiz, so'gra sizga qo'y ham dehqonchilik bo'lun qoladur-diya. (Kulusharlar)

Uzoqboy — Albatta, bizga qayin ota bo'lgandan keyin qizining xotiri uchun qo'ylari tekin bermasa hamki, arzonroq qilib berar-ku. O'rtoqboyning uskunasi ko'b bo'lsami?

Eshon bobo — Ha, bola, birta katta hovlisi bor, ikkita bog'i bor, dalada bir hecha botmon yeri bor ekan. 3-4 do'koniham bor derlar.

Uzoqboy — E, yaxshi ekan, bo'lub qolduk endi. Shoshmangki, Eshon bobo! Qizining afti qanday bo'lsa? Hech kimdan eshitganingiz bormi? Qizining o'zi sozgina, chiroylikgina bo'lsami?

Eshon bobo — Ha, qizini parizoddek juda chiroylik, derlar. Qaysi kun katta xotunimiz hammomda ko'rgan ekan. Kelib ko'b maqtadi. Qizning yuzi o'n to'rt kunlik oydek. Bo'yi shamshoddek, qoshlari kamondek, lablari la'li Badaxshondek, ko'zlari qop-qora oluchadek, og'zi g'unchadek, bag'bag'asi osilib turgan olmadek, tani onnoq sutdek, sochi uzunlikdan qariyb yerga tegar ekan. Xulasai kelomki, Laylidek boshdan oyog'acha husn ekan-diya-eyyy.

Uzoqboy (nihoyatda havasi ketganidan og'zining suyini "qilt-qilt" yutub) — E, bo'ldi, bo'ldi, endi tamom. Ko'nglimiz "jiz" etib ketti. Shu qiz bizga judo muvofiq ekan. Endi shuni darrov bizga olib berasiz. Mabodo otasi bosqa kisiga berib qo'ymasin.

Eshon bobo — Xo'b, Xo'b , sovchiligi bizning bo'ynimizda.

Uzoqboy — Shosmangki, Eshon bobo, O'rtoqboy shu qizni bizga berarmukin? Lekin agar mabodo bermay qolsa, qizining ishqida o'lub ketamiz-diya!

Eshon bobo — Agar man sovchi bo'lub borsam, iloji yo'qki, qizni sizga beradur. Chunki O'rtoqboyning manga shuncha ixlosi balandki,"o'l" desam, o'ladur,"tiril"desam, tiriladur.

Uzoqboy (shodlanib) — E, bo'lmasa, ish bitdi. Yangi xotundan tole'imiz bor ekan. Xudo xohlasa, kelasi panjshanba kuni domla imom va ellikboshi bilan birgalashib sovchilikga borasizlar... Man bu oqshom alarni ziyoratga chaqiraman. Siz ham shom vaqtda keling. To'yning olig'-solig'dan maslahat qilisharmiz.

Eshon bobo — Xo'b, shomni o2qub havligingizda iftor qilamiz.

Uzoqboy — Eshon bobo! Biz ikkinchi xotun olganda, kelingizni rashki kelib, albatta, "dodu berod" deydu-diya. Muni qanday ko'nduramiz.

Eshon bobo —Siz judo g'alati odam ekansiz, bolam! Xotunni haddi bormiki, bo to'g'rifa "g'ing"qilin tovush chiqarar ekan. Bu shariat buyurgan ish-diya. Shariatda to'rttagacha xotun olmoq durust. Yoki siz xotuningizdan qo'rqasizmi? Agar, voqean, xotuningizdan qo'rqadurgandek bo'lsangiz, zinhor ikkinchi xotun olmoqchi havas qilmangki, oxiri pushaymon bo'lasiz.

Uzoqboy — Yo'q-e-e, man-ku xotunimdan qo'rkmayman. Ya'ni nima tadbir qilsam xotunim mandan ranjiymaydu, deyman-diya! Bechora xotunimni haligacha bemurod ozor berganim yo'q edi. U padar rahöat ham mani aslo ranjitgan emas.

Eshon bobo —Ha... Unday bo'lsa, siz xotuningizni aldang. Aytingki, man sizga xizmat uchun bir cho'ri olaman. San bu jihatdan manim haqimda badgumon bo'lma, man sani yaxshi ko'rganimdan bu ishni qilaman. Uni olganimdan so'ngra san yetti qabat ko'rpacha ustida bahuzur o'turub, qo'lungni cobuq cuvg'a ham urmaysan, har qancha xizmat bo'lsa o'shal qila beradur. Hayr, agar rahming kelib, o'z ixtiyoring bilan ruxsat

bersang, oning uyig'a ham oyda-yilda bir martaba kirib chiqaman, deng. Shu gaplardan ilgari bir-ikki xil g'alati chit-pit keturub berib, so'ngra aldasangiz, oqqol garavni yutasiz-diya!

Uzoqboy — Bu hiylalar bilan rozi bo'lmasa, so'ngra bima qilamiz?

Eshon bobo — Buminan bo'lmasa, do'g' urub qo'rqucing-diya. Buminan ham bo'lmadi, so'ngra bir-ikki martaba yumalatib jon chiqmas o'rnig'a xo'b urung. Qaniso'ngra kundoshni bo'ynig'a olmaydurmi? Xotun toifasiga aslo havo'i dahan bermangki, so'ngra og'zingizga cho'b o'lchab, sizni xafa qiladur, bolam?.. Xotun deganni shunday zabt qilib o'tini olingki, qamchiningizni uchidan doim qon tomib tursun. O'tkan azizlar aytubdurlarki, bola yoshdan, xotun boshdan.

(Shul chog'da muallim salom berib kirar. Bular seskanib oyojg'ga turub, muallim ila muloqot qilishub, oni to'rg'a o'tquzarlar. Muallim o'turub, duo qilar. Bayoni xush omadi qilinur.)

Uzoqboy — Bugun sizni qnday shamol uchurdi, taqsie, bu yerg'a kwlib qoldingiz?

(Eshon bobo ila muallim har zamon bir-birlariga ola-ola qarab qo'yarlar).

Muallim — Ha! O'z ishni uchun shu yoqqa kelgan edim. Bahoiddinquldan bir xabar olib o'tay, deb kirdim. Ikki-uch kundan beri Bahoiddinqul maktabga bormaydur.

Uzoqboy — Bechora qulbachchangizni ikki-uch kundan beri tobi yo'q, isitma tutadur.

Muallim — Xodu shifo bersun! Duqturg'a ko'rsatmadingizmi? (Eshon bobo boshini qimirlatar.)

Uzoqboy — Yo'q, taqsir qulbachchangiz kasali duqtorg'a ko'rsatadurgan darajag'a yetgan yo'q. Yangig'ina Eshon bobosi bir-ikki martaba dam solib qo'ydilar. Xudo xohlasa, ertagacha yaxshi bo'lub, maktabga bora beradur. (Dasturxon solub, sovugan coyni suzar... Muallimga bir niyola choy uzatar.)

Muallim (eshon tarafig'a ishora qilib) — Avval bu kishiga bering!

Uzoqboy — Yo'q, taqasir, bu kishi ro'za emishlar.

Muallim (choyni olib) — E, hali ramozanda ikki oy bor-ku! (Shul chog'da sahna orqasidan "vaqti namoz!" degan tovush kelur.)

Eshon bobo — Hayr, omin oblohu akpar. (Allohu akbar) Jamoat sabobidan qolmayin. (Oyoqg'a turub, eshik tarafig'a yugurar.)

Uzoqboy (Oyoqg'a turub) — E, hali shundaymi. Xayr, namozini o'qub yana qaytub keling, Eshon bobo! Maslahatimiz hali tamom bo'lgan yo'q.

Eshon bobo — Xo'b, xo'b. (Chig'in ketar.)

Uzoqboy — Katta maslahatni ustig'a kelib qoldingiz- diya , taqsir! (O'turar.)

Muallim — Nima maslahat edi?

Uzoqboy — Taqsir, biz ikkinchi xotun olmoqchi miz. Shuning maslahati edi.

Muallim — Nimasababtan ikkinchi xotun olmoqchisiz?

Uzoqboy — Taqsir hech sababdan emas. Endi bu xotunimizning yoshi o'ttizlarg'a yetub, uncha mazasi qolmabdur. Biz bo'lsak hali yosh. Ko'nglimiz yosh xotun istaydur.

Muallim — Uzrsiz, mazhi ayshu ishrat uchun ikkinchi xotun olmoqning zarardan boshqa foydasi yo'q.

Uzoqboy — Taqsir, uzri nima?

Muallim — Uzri shulki,masalan, avvalgi xotuningizning bolasi bo'lmasa yoki biror yuqumlik kasali bo'lub, tezlikda sog'aymasa ul vaqtda ikkinchi olmoqingiz joiz. O'shol vaqtda ham ikki xotuningiz orasida adolat bilan muomala qilmoqingiz shar'an lozimdur. Agar ikki xotuningiz orasida adolat qilolmaslikdan qo'rqadurgan bo'lsangiz, ul vaqtda sariat yuzasidan xotun olmoqingiz aslo durust emas.

Uzoqboy (hatron bo'lub) — Taqsir, adolati nima? Adolat podshohlarda bo'lmaydurmi? (Choy ichar.)

Muallim — Yo'q. Adolat faqat podshohlarg'a maxsus emas. Kishining o'z xotunlari haqida barobar muomala qilishini ham "adolat" derlar.

Uzoqboy — Taqsir, bu ish mumkin emas. Bir yer hech vaqt ikki xotuning barobar yaxshi ko'ralmaydur. Albatta ikkovidan birta yoshrog'ini yaxshi ko'rub, qarirog'ini uncha xohlamaydur. Shundayki bo'ldi bechora er ikki xotunig'a qanday barobar muomala qilsun.

Muallim — Albatta, bir er ikki xotunni barobar yaxshi ko'ralmaydur, munday bo'lsa ikki xotun orasida madora qilsun.

Uzoqboy (xalqg'a qarab) — Xudoga shukr,uzri bilan adolatidan qariyb qutulduk, endi madorasi qoldi. (Muallimga) Taqsir, madorasi nima? Manga o'zbaki gapurung! Man undaqa mullayona gaplarga tushunmayman!

Muallim — Masalan, yaxshi ko'radurg'on xotunig'a uncha ko'b iltifot qilmasunki, xotunining rashki kelaturgandek bo'lsun. Yaxshi ko'rmaydurgan xotunini ham necha iltifotsiz qoldurmasunki, ko'ngli ranjiyturgan darajag'a yetsun. Ana madora deb shunday muomalani derlar.

Uzoqboy (xalqg'a qarab) — Xudo urdi endi. Qolgan umrimizni madora bilan o'tkarar ekanmiz. (Muollimga) Taqsir, madorangizni ham ongladim,lekin buni doim qilib bo'lmaydur. Madoraning 3-4 kundan ziyodasi kishining ichini qizitadur. Bizni sabil qolgan jonimiz yo'qki, madora yolida sarf qilsak.

Muallim — So'zlarinigizdan ma'lum bo'lduki, sizning xotun olmoq uchun hech bir uzringiz yo'q ekan. Yana xotunlaringiz orasida adolat va madora ham qilolmas ekansiz. Bas, bu holingizda shariat yuzasidan sizga ikkinchi xotun olmoq durust emas.

Uzoqboy (javob topolmaslikdan tabassum va maddohona ila bir piyola choy uzatib) — Taqsir, siz bilingu xudo, tog'risini ayting! Shu gaplarni kitobg'a qo'rub aytayobsizmi? Yok iman bilan chaq-chaq qilmoq uchun ichingizdan chiqarib aytayobsizmi? (Yolinub) Piringizni arvohi, rostini ayting!

Muallim (jiddiyat ila) — Bu aytgan so'larim o'z boshimdan chiqqan fikr va xayol emas yoki ba'zm safsata kitoblardan ham emas. Balki Qur'oni karimdan, Xudoning so'zidur.

Uzoqboy — Hay,hay, hay, Taqsir, kitob so'zini saftsata demangki, qabohat bo'ladur-o! O'ingiz mullo bo'lub tutub bilmaysizmiki, kitob so'zig'a shak kelturgan kishi kofir bo'ladur.

Muallim — Ba'zi nodon mullalar yozgan kitoblarda mubolag'alik va safsata so'zlar ko'b bo'ladurki, uni sizlar bilmaysizlar... Mana! Kitob so'ziga shuncha ixlos va e'tiqodingiz bor ekan. Man sizga Qur'oni karimdan gapurayobman. Nima uchun gapimba ishonmagandek bo'lub turubsiz?

Uzoqboy — Taqsir, tog'risini desam, shu sozlaringizning haqligida shubham bor. Agar shu so'zlaringiz kitob so'zi bo'lsa edi, allaqachon katta ulamolardan necha martaba eshitar eduk. Bizlar doim ulamolar bilan ham suhbat bo'lub turamiz, lekin halg'acha hech birlaridan munday so'zlarni eshitganimiz yo'q. Yoki sizlar biladurgan mas'alalarni alar bilmaylarmi?

Muallim — Yo'q. Men biladurgan mas'alalarni alar ham bilarlar. Ammo alarning bir yamon odatlari borki, avom majlisida o'turganda avomlarga yoqmaydurgan munday keraklik mas'alalarni so'ylamiylar. Qadimgi zamonda avom xalq ulamog'a tobe' va xushomadgo'y bo'lub qo'lganlar. Shu sababdan xalq orasida juvonbozlik, sharobxo'rlik va ko'b xotun olib, alarga jabru zulm qilishdek shariat man' qilgan ishlar kundan-kun ko'payib ketayobdur.

Uzoqboy (bir oz achchig'lanib) — Taqsir, ulema haqida munday adabdan tashqari gaplar ayt mang, qabohat bo'ladur... Taqsir, so'zni qisqa qiling! Bu so'zlardan muddoangiz nima? Ya'ni ikkinchi xotun olma, deysizmi?

Muallim (jiddiyat ila) — Sizni ikkinchi xotun olmoqdan man' qilishg'a haqqim yo'q. Agar xotunlaringiz orasida adolat qilolmaslikdan qo'qmasangiz, shariat yuzosidan 4 tagacha xotun olmoqingiz joiz.

Uzoqboy — Ha, barakalla, ana gap tamom bo'ldi . Taqsir, mana adolat-padolatni bilamyman. Shuncha ulamolarimiz, ulug'larimiz 4ta-5ta xotun olayobdurlar, man ham kuchum yetsa, o'shanga xotun olaman. Agar xotunlarimning hat qaysisi gapimga kirmay,mani xafa qilsa, o'xshatib xo'b uraman. Bo'lmasa, mani oyoq osti qiladurl. (Qo'lini yuzig'a surtub) Omni oblohu akpar. (Allohu akbar)

Muallim — Boy amak, siz ko'b qizib ketayobsiz. Sekinroq gapurung. Xtunlarni nohaq so'kmoqqa hech kimning haqqi yo'q, xotunlar ham bizlardek odam bolasi, bizlardek huquqlik insan. Alar tilsiz hayvon emaski , bizlar xohlaganimizcha ishlatsak. Holbuki, shariat yuzasidan hayvonlarg'a ham jabr va zulm qilmoq durust emas. Payg'ambarimiz alahissalom sahobalarga aytubdurlarki, "Sizlardan eng yaxshilaringiz o'z xotunlaringizga yaxshi muomala qiladurganlari".

Uzoqboy (oyoqqa turub) — man bir tahorat ushatib kelay. (Nos chakib, chig'ib ketar.)

Muallim (Uzoqboyga) — Bu to'g'rida ayb avomda emas, ayb ulamomizda. Ulama har qanday ishni qilsa, xalq ham o'shal ishni yaxshi- yomonligini o'ylamasdan qila beradur. Bu jihatdan xalqin ayblab bo'lmaydur. Suv boshdan loy bo'lub kelgan. Shuning uchun" fasod-ul olim fasod –ul olam"demislar. Uf!.. E, Xudo, o'zing ulamomizg'a insof va basirat ber!..

(Uzoqboy qo'llarini belbog'iga arta-arta kirar.)

Muallim (oyoqqa turub) — Xayr, manga ruxsat, ketaman!

Uzoqboy (belbog'mi beliga bog'lab) — Xayr, shundaymi? Hali ketasizmi? Yana birta choy ichar eduk!

Muallim (eshik tarafig'a yurub) — Yo'q, rahmat! Choyniko'b ichduk. Xayr,fiamonlloh. (Chig'ar.)

Uzoqboy — Unday esa xayr, xudoga tobshurduk. (Xalqg'a qarab) Uf! Bu muallimning yo birir yashitin kasalibor yoki o'zining ikkinchixotun olmoqqa puli yo'q-diya!

(Shul chog'da Eshon bobo kirar)

Eshon bobo— Ho bolam, dimog'ingiz kuygan. Mehmoningiz qani?

Uzoqboy — Mehmon ketdi. Bu yoqqa o'tung, xafaligimning sababini aytaman. Gap ko'b.

Eshon bobo — Yo'q, bolam ketaman. Havlig'a bir kishi kelmoqchi edi.Shomin o'qub kelaman. So'ngra maslahatimizni tamom qilamiz. Xayr, qani gapning tagi nima? Tez-tez gapurung!

Uzoqboy — E, shu boyog'ı mullo “ birdan ortuq oladurgan kishi xotunlarig'a adolat qilsun, bo'lmasa ikkinchi xotun olishi az ro'yis shariat durust emas”, deb dumog'imni kuydurdi.

Eshon bobo (achchig'lanib baland tovush ila) — E, noma'qul qilibdur u biruti olinmagan u nimcha mullai nodon! Bular shariatni qachan bilarlar. Shariatni katta sallalik ulamolar bilarlar-diya.(Soqolini ko'rsatub) Bizlar qariyb 70ga kirib,haligacha hech bir ulamodan munday adolat-madolat degan so'zlarni eshitganimiz yo'q. 7 yoshardan 70 yoshargacha hamma odamlar bilarlarki, az ro'yi shariat 4ta va 5tagacha

xotun olmoq durust...Oh! O'shal vaqtda man yo'q ekanman-diya, u nimcha mulloni xo'b o'xshatib bebro'y qilar edim-kuya. Obboh! Tole'i balan dekan. Bo'lmasa umrida eshitmagan so'zlarini mandan eshitar edi... Astag'firulla ala'zim.

Uzoqboy — Ha, siz bo'lganda, ikkovlashub uni xo'b bemaza qilib qo'yar ekdik-ku. Hayfki,man yolg'uzlik qildim-diya.

Eshon bobo — Astag'firulla ala'zim. Oxir siz aytmadingizmiki, “To san odamlarg'a nasihat berguncha, shariatdan gapurguncha, avval muvofiqi sunnat o'zingni birutingni ol, soqolingni qirqmasdan qo'yki, ko'krakingga tushsun!”

Uzoqboy — G'avg'omiz qariyb “ hayf sanga” oid bo'lganediki,o'zi ham gabning tagini onglab, “firti” qilib qochub ketdi.

Eshon bobo — Xayr, o'tkan o'tdi,endi o'tganga salavot. Siz bu vajhdan aslo xafa bo'lmang! (Chig'ar.)

Uzoqboy — Yo'q, xafa bo'lmayman. Xayr! (Ketidan chig'ar.)

Parda tushar

IKKINCHI PARDA

Tansuqoyning uyi. Uy jihozlari o'rta holda. Devor mixlarig'a oyna, ayol, erkak va bolag'a maxsus har hil kiyumlar osilgan. Tansuqoy bir cheatda o'turub, devorg'a suyanib ushbu baytlarni o!quya-o'quya do'ppi tikganda, parda ko'tarilur.

Tansuqoy —

“Umrim oxir bo'lg'onda na qilg'ayman, xudoyo!

Jon halqumg'a kelganda na qilg'ayman, xudoyo!

Jonim judo bo'lganda, tanim munda ko'lg'onda —

Taxta uzra olg'onda ha qilg'oyman, xudoyo!

Qulxo'ja Ahmad san banda, Nafs iliga sharmanda —

Mahshar kuni bo'lg'anda na qilg'ayman xudoyo!”

(Osmonga qarab) Uh, xudo! Tavba qıldim, xato qıldim! Ozing kechurgil gunohimni! Sandan boshqa pushtu panodim yok! (Shul chog'da sahna orqasidan taqur-tuqur tovush eshitilur.) Ana, otasi keldilar! (Oyoqqaturub oynag'a qarab tez-tez o'zini o'xshata bosdlar.)

Uzoqboy (sahna orqasidan baland tovush ila) — Ishshsh! Ish deyman! Ish! Ey harom o'o'o'l (Qıchqırar) Bahoiddinqul! Kelib eshakni bog'la .

Tansuqoy — Xo'sh,xo'sh mana chıqdim! (Yugurib chıg'ar. Ozgina fursatdan so'ngra Uzoqboy, qo'lida xalacho'b, kirar Oning ketidan xotuni xurjinni bazo'r ko'tarub kirib, bir chetg'a qo'yar.) Uf-f-f, xurjun og'ır ekan, nima olib keldingiz, otasi?

Uzoqboy (xalacho'bniuzatib) — Ma!.. bı oqshom 3-4ta mehmon keladur. Shunga mayda-chuyda narsalarni ko'broqketurdim, taxminan 3 tavoq (tabaq)

Tansuqoy — Boshqa xıl osh kerak emasmi?

Uzoqboy — Yo'q, palovning o'zi kifoya. Mehmonlar uncha takalluflarg'a arziyturgan ulug' kishilar emas. (Ust to'yni sug'urub berib) Ma!.. Do'ppimni ber!

(Tansuqoy to'nni olub, mıxga osib, do'ppini olub kiydirar).

Uzoqboy — Damlagan choyning bormi! Judo suvsab keldim. (O'turub) Uf-f-f, bukun havo jido ıssıg' bo'ldu-e, kuydum.(Etagi bilan o'zizni yellar.)

Tansuqoy — Ha, bor, otasi. O'zum ichaman deb bir choynik choy damlab qo'ygandim. Hayr, endi birga ichishamiz.(Keturub qo'yar.)

Uzoqboy (choyni suzar) — Sizlarga bir-ikki xıl g'lati chit keturdim, xurjitdan ol!

Tansuqoy (shodlanib, qog'ozga o'ralgan shitlarni ochib ko'rar) — Bay- bay, qnday yaxshi,qanday yaxshi chitlar olib kelibsiz! Munusijudo g'alati ekan, o'zumga ko'ylak qilaman. (Boshqa birini olib) Munusini Bahoiddinqulg'a ko'lyak-ishton tikib beraman. Yoki sizga tikib beraymi,otasi?

Uzoqboy — Yo'q,menga kerak emas. Bahoiddinquliga tikib ber. Manga shu eski-pusqilari bo'la beradur.(Bir piyola choy uzatar.) Ma! Choy ichasanmi?

Tansuqoy — Hayr, bering! (Olib ichar.)

Uzoqboy (kiyimlarini ko'rsatib) — Hamma kiyumlarim kir bo'lub qolubdur. Bo'g'chada toza kiyumlar bo'lsa, olib ber!

Tansuqoy — Yo'q, tozasi yo'q, kiyumlaringizni hammasi kir, otasi. Bugun ikki tanur non pishurub charchav, kir yuva olmadim, erta bo'lsa yakshanba, kir yuvmoq durust emas. Hayr, endi dushanba kuni kiyumlaringizni yuvub beraman-diya. (Piyolani berar.)

Uzoqboy — E, shundaqa irim-jirimingni qo'ysangchi. Erta ko'ylak-ishtonlarimni yuvub berr har qancha uvoli bo'lsa, mani bo'ynumda.

Tansuqoy — Yo'q, otasi-ya. Yakshanba kuni da kir yucmoqni aslo xosiyati yo'q derla. Eru xotunning orasida sovuqlik tushar ekan. Hayr, hech voqea yo'q, yana bir kun sabr qiling, otasi. (O'rnig'a o'turub, do'ppisini tika berar.)

Uzoqboy (istehzo ila) — Obboh! Zo'r ish bo'lur ekan, irim-jirimingiz qursun! (Xalqg'a qarab) Yakshanba kuni da kir yuvmang deb xudo va rasuldan buyruq kelgan mi deng-a!!! (Choy ichar)

Tansuqoy — Unsay deb shak keturmang, otasi. Bu gaplar kitobda bor ekan. Qaysi kuni bibi xalifam o'qub berib edilar.

Uzoqboy — Hali shundaymi, xayr. Shu vaqtgacha man bu irimlarni ayollarning charxi dukidan chiqqan, deb yurgon edim.

Tansuqoy — Ha, shunday, otasi. Bizlarning rasm va irimlarimizning hammasi kitobdan chiqqan —o! Aslo shak keturmangki, qabohat bo'ludur. (Do'ppini keturub) Bu do'ppini siz uchun tikayobman. Qaniboshigizga qo'yung, tuzukmi?

Uzoqboy — Hayr, qani, bismilla... (Boshiga kiyar.)

Tansuqoy — Hay, hay judo layik, binoyi bo'lubdur. Shunday yarashdiki, amirdek bo'ldingiz.

Uzoqboy (tabassum qilib) — Sani ko'ziga shunday ko'runaman-diya. Agar mani bozorg' chiqarib sotaman desang, hech kim uch puliga olmaydur. (Do'ppini boshidan olub berar.)

Tansuqoy — Odamlar sizni uch pulga olmasalar mayli. Man sizni ming ming tillog'a ham sotmayman. (Joyiga kelub) Manki sizni yaxshi ko'raman, ko'zumga to'ra va

amirdan ham yaxshiroq ko'rinasiz-diya, otasi! (Yana do'ooi tikar... Shul cho'gda birav sahna orqasidan chaqirar: "Uzoqboy! Ho Uzoqboy ")

Uzoqboy — Xo'sh,xo'sh! (Oyoqqa turub xotunig'a) Bahoiddinul maktabdan kelsabuyur, eshakning oxirga o't solub, tagini shupursun! Qolgan choyni qaytub kelub ichaman. (Chig'ar.)

Tansuqoy — Xo'sh.

(1-2 daquqadan so'ngra Bahoiddinul kelib salom berib, onasining qo'lidan o'par. Onasi aning manglayidan o'par.)

Tansuqoy — Ha, o'g'lum, ozod bo'lub keldingmi?

Bahoiddinul — Ha.. Ona! Manga "jaz"lik kulcha pishurdingizmi? Judo och qoldim.

(Kitoblari bilan salla-jomasini Mihga osar.)

Tansuqoy — Ha. Xayollama, olib e, qorningni nondan to'yg'azma, o'g'lum! Osh vaqti bo'lgan.

Bahoiddinul — Hayr, bo'lmasa, bir kulchani yarmini yerman.(Non olar.)

Tansuqoy — Ma, bu qandolatni ham olib,e! Tunokun otang to'ydan keturgan edilar. Tamog'imdan o'tmay, sanga saqlab ko'ygan edim. (Kissasidan chiqarar berar.)

Bahoiddinul (olub shodlanib) — Voy, onajon, ilohi mingga kiring-eee.Quruq nonni ko'nglim tortmay turgan edi.(Chig'ib ketmoqchi bo'lur.)

Tansuqoy — Bahoiddinuljon!

Bahoiddinul (burulub qarab) — Labbek!

Tansuqoy — Eshakka nahoriy berib,tagini shupurub, so'ngra ko'chag'a chik, o'g'lum! Otang aytib ketdilar.

Bahoiddinul — Haliyam shunday qilaman. Otam tashqarida o'zumga ham aytib edilar. (Yaqinroq kelib) Ona, otam "Erta avvalgi eski maktabingga boraber", dedilar. Nimaga munday derlar-o ? Bu domlam judo yaxshi —ku!

Tansuqoy (hayron bo'lub) — E-e, otangni jinurubdurmi? Nimaga munday der ekanlar! Bor, ishingga ketaber, man o'zum otangga gapuraman.

Bahoiddinqul — Otam mani o'lduraman desalar hamki, endi eskimaktabga bormayman. Oning domlasi yomon, falloqi bor. (Chig'ar.)

Tansuqoy (o'z- o'ziga) — Tavba. Bahoiddinqulning otasi ajab g'alati odam-diya. O'zlari bilarlarki, Bahoiddinqul hecha yillardan beri eski maktablarda o'qub hech nima bo'lmaydi, loaqal namozligini ham o'rganmadi. Endi Xudoga shukr, bu yangi maktabga borgaidan beri namozligini ham bilayobdur O'ish-yozishni ham o'rganayobdur. Man, xıyla adablik ham bo'lubdur.

(Uzoqboy kirib o'turub, yana choy ichar.)

Tansuqoy — Otasi! Nimaga Bahoiddinqulga avvalgi maktabinga bor, debsiz.

Uzoqboy—Ha, bu domlasi manga ma'qul bo'lmadi, eski maktabig'a bora bersun.

Tansuqoy — Nimaga ma'qul bo'lmadi, oxir?

Bu yangi somlasi judo yaxshigina o'qutub turgan edi-ku. (Erig'a qarab sekingina) Otasi! Yoki bu domla ham juvonboz ekanmi? Bahoiddinqulg'a xushomad-pushomad qilibdurmi?

Uzoqboy — Yo'q-e-e,unday emas. Bu domlasi — jadid. Jadidlar juvonbozlikni yomon ko'rarlar.

Tansuqoy — Unday bo'lsa, yana nima uvhun bu domla manga ma'qul bo'lmadi deysiz?

Uzoqboy (bir oz achchig'lanib) — Obboh! Muncha gapni cho'zar ekansan. Jadidlarni e'tiqodi sof bo'lmaydur.San bilmaysan, shu domla tunokun kelib, xotunlar olmoq, to'g'risida man bilan qancha masala taloshlik qilib ketdi. (Xotuni hayron bo'lub qarar.)

Bularning e'tiqodiga qaraganda, birdan ortuq xotun olmoq judo qiyin ekan. Adolatmi, madorami, allakmi nima go'ru sho'rlar lozim emish.

Tansuqoy (Xalqg'a qarab) — Ha... bukunlar biror hodisa bo'lganga o'xsahydur. Erimning yusuni bujo! (Eriga) Bu gapini boshqa biror ma'nosi bordur. Siz onglamagandursiz?

Uzoqboy (achchig'langan tovush ila) — Ongladimmi, onglamadimmi, qo'y, gapni cho'zub yuborma! (Yuzini qaytarub) Manki, noqis ul-aql xotunlar bilan gaplashub o'tursam, endi man ahmaq bo'lmay, kim ahmaq bo'lsun! (Xalqg'a) Shul sababdan “ xotunlar suhbatida ko'proq o'turgan kishi ahmaq bo'latur” derlar-diya.

Tansuqoy — Bu vajhdan g'am yemang, otasi! Unday bo'lganda, xudoga sukr, mani onam bor! Kelip uyg'a qarashub turarlar-diya.

Uzoqboy —E, qo'y-qo'y, onangni. Og'zingga olma. U echora yetmishga kirib, kampir bo'lub qolgan, u qaysi ishning uhdasidan chiqadur? Ilgari bir-ikki martaba shunday mavridlarda kelib, faqat sanga oz-moz qarashgan edi. Ammo uy ishlarining hech birini qilolmagan edi. O'zi asoga suyanib, qaltirab bazo'r yurabdur-u, non pishirolmasa, kir yuvolmasa... biror kambag'al beva xotunni xizmat uchun saqlay desam, ul ham to'gri kalmaydur. Chunki bir yoqdan oning nomahramligi bor, ikkinchi yoqdan begona xotunga uncha ishonub ham bo'lmaydur. Ana, man shu hollarni o'ylab, nima qilishimni bilmay, hayron bo'lub turupman... Ma, choynik va piyolani olub, tokchag'a qo'y.

Tansuqoy (olib qo'ygan vaktida) — Hayr, otasi to jonim bot-har qancha xizmat bo'lsa, o'zimdan qolmaydur, qachonki qari bo'lub, ishdan chig'ip qolsam, so'ngrabir hisobini topasiz-diya. Bu to'g'rida behuda xayol qilib xafa bo'lmang.

Uzoqboy (qopchug'idan timorg'a o'xshas birkog'azni chiqarib) — Ma! Bu ko'z tomarini Eshon bobo berdilar. Yetti qabat jild qilib Bahoiddinqulning do'ppisig'a tikib qo'y!

(Tansuqoy shodlanib olub, peshonabandining uchig'a bog'lab qo'yar.)

Uzoqboy (oyog'larini cho'zub) — Kel mahsilarimni tort!,

(Tansuqoy mahsilarini sug'urib, bir chetda qo'yub,

o'nig'a o'turar, yana do'ppi ila yengil bo'lub turar.)

Uzoqboy (oyoqg'a turub belidagi uzun futasini yoshyesha) — Oy, manga qara! Man ko'nglimda bir isni ma'qul ko'rdim. Qani, san shunga nima deysan?,

Tansuqoy — Nima ish ekan ayting!

Uzoqboy — Sizga xizmat qilmoq uchun biror bevameva olsam, qanday bo'ladur? San shu isga nima maslahat berasan? (O'turar.)

Tansuqoy (qiti o'chub, qo'lidan do'ppi yerg'a tushar) — Hali gap shulmi? Voy, man o'lay-y-y!

Uzoqboy (uyalub, tabassum ila) — Qo'rqma! Qo'rqma! Man uni cho'ralik uchun olaman deyabman-ku. Manga o'zi kerak emas, ximati kerak.

Tansuqoy — Yo'q-o, manga cho'ri va ximatgor kerak emas. Man o'zim ham cho'ringiz, ham xotunningiz. Voy, yuzum qaro, endi kundoshdor bo'lamanmi.(“Oh” tortib) Ha, endi nima yomonlik ko'rdingizki, xotun olaman deysiz? (Do'ppini olub bir lattag'a o'rab qo'yar.)

Uzoqboy — Man sandan hech yomonlikko'rganim yo'q. San Yaxshi, yaxshi ko'rganimni o'zing ham bilasan-ku. Bu to'g'rida mani haqimda gumoni bad qilma. Oni olganimdan so'ngra san oyim bo'lub, yetti qabat ko'rpacha ustida o'turub, qo'lungni sovuq suvg'a ham urmaysan, har qancha xizmat bo'lsa o'zi qila beradur. Tuzukmi?

Tansuqoy (balandroq tovush ila) — Yo'q,yo'q-o,man kundoshdan bezor-o-o. Voy, ilohi kundoshning yuzi qursun... Agar siz mani chinaki yaxshi ko'rsangiz, munday gaplarni aslo og'zingizga olmang. Man sizdan bir nafas ayrilsam o'laman. Bilasizmi?

Uzoqboy — Bilaman, bilaman. Men hem sendek... Hozir bildimki, san mani haqimda boshqa gumon qilding. Bu gumoning xato. San o'ylaysanki, man xotun olgandan so'ngra sanga uncha qarashmasam yoki sani butun unutup, so'fi qilib ko'ysam, yo'q. Bu vajhdan xotirjam bo'l. Man unday insofsiz odam emasman. Man xotunni san uchun olaman deyabman-ku. Bilasanmi? Agar san ruxsat bersang,oyda-yilda oning uyig'a ham bir-ikki martaba kirib chig'aman. Bo'lmasa-yo'q.

Tansuqoy — Otasi! Bu xom va'dalar bilan mani alday olmaysiz. Man sizni hamma so'zingizga ishonaman, ammo kundosh vajhidan sizga ishonmayman, ha!!! Mani sizdan umidim shul edimi? Manda nima ayb ko'rdingizki, xotun olaman deysiz?

Uzoqboy — Ko'y,ko'y gapurma, endi tamom bo'ldi. Bildimki bu to'g'rida hech bir gapni ma'qul qildurub bo'lmas ekan. Uf-f-f! (Xalqg'a qarab) Biz xo'b odam bilan maslahat qilishar ekanmiz. (Nos chakib, boshini solib, oylab turar.)

Tansuqoy — Man ba'zi kishilarning xotunlaridek uy ichida isroflilik, xiyonatkorlik qilmasam. Sizni bir xasdek narsangizni o'zingizdan bejizat biravga beramsam. Yok man ba'zi xotunlardek qo'limdan ish kelmaydurgan, xunarsiz bo'lmasam. Yoki tomva devordan, eshikning tirqishidan noharam kishilarga qaraydurgan buzuk xotunlardan bo'lsam. Yoki man ba'zi ko'chalarda xotunlardek to'y va aza va xiyofat va hammoni bahona qilib bemavrid ko'chaga chiqadurgan bo'lmasamki, mandan ko'nglingiz qolib, ustunga xotun olsangiz. Sizga muhabbat qo'yganman. Man dunyoda ko'z ochub faqat sizni ko'rganman. O'n besh yildan beri qancha umidlar bilan etagingizni oshlab yurubman. Halihacha hech bir vajhdan mani xafa qilganingiz yo'q edi, endi xafa qilsaizmi? Endi bevoorlik qilasizmi? (Yig'lar.)

Uzoqboy (nosuni tuflab) — E, ko'y, yig'lama! Azbaron xudo, yig'lama! Sani yig'laganini ko'rmoqqa toqatim yo'q.

Tansuqoy — Toqatingiz bo'lmasa, xotun olmang. Agar mani holimga rahmingsiz kelsa, agar manadan zarracha umidingiz bo'lsa, zinhor bu ishni qila ko'rmang... Kelib, mandan maslahat so'raysiz-o! Dunyoda qaysi xotun o'zining ustig'a keladurgan kundosh uchun maslahat beribdur?! O'zingiz bilmaysizmi? Xotuning rashi judo baland bo'ladurç Xoh xotunni o'lduring, xoh ustigga xotun olaman deng, ikkavi badi barobar. (Yig'lar.)

Uzoqboy (Oyoqqa turub, etagini qoqar; xalqg'a qarab) — Muni haliga qarasam rahmimkeladur. Shayton aytadurki, ikki kunlik dunyo g'animat, xotun ol! Amma rahmon aytadurki, xotun olma! (O'ylab.) Kel-e, nafs! Sani ham yo'lungga borun, dumog'ingni choq qilay! Bu dunyoda armoning qolmasun! (Xotunig'a cijddiyat ila) E, maha qara! Behuda yig'lama! Yig'lamoqdan hech murod hosil bo'lmaydur. Man sandan bir gap so'rayman, shunga to'g'ri javob ber. San musûlmonmi?,

Tansuqoy (ko'zlarini artub, qarab) — Alhomdilillo musûlmonman.

Uzoqboy — Ha! Borakolla! Alhamdulillo hammamiz musûlmon. O'zing bilasanki, har bir musûlmon kishiga to'rtagacha xotun olmoq durust. Man bu kin ikkinchi xotun olmoqni kasd qilibman. Sanki musûlmon bo'lsang, bukun taqdiringga tan berib, rizo bo'l-diya. (Eshik tarafig'a yurar.)

Tansuqoy (oyoqqa turub) — Mani aziz boshimga rahm qiling, otasi! Siz xotun olsangiz, man o'laman. (Yig'lar.)

Uzoqboy — Qo'y, behuda yig'lama! Naf'i yo'q. (Chig'ar.)

Tansuqoy (erining ketidan bir-ikki qadamyurub, xalqg'a qarab yig'lagan tovush ila) — E, xudo, erimga o'zung insof ber! Yoki kundoshning yuzini ko'rsatguncga tezroq jonimni ol! Ey xudo, hozir jonimni ol! Endi o'lганиm yaxshi! E voy-y-y!

Parda tushar

UCHINCHI PARDA

Tansuqoy bilan Suyaroyning uylari. Qo'shsha uy orasida devor. Uylarning o'ng yoqdagisi Tansuqoyniki bo'lub, jihozlari avvalgicha. Chaptarafdagi uy Suyaroyniki bo'lub, jihozlari ko'b va ham devorlari so'zoniy, bolinpo'sh kabi narsalar bilan ziynatlangan. Tansuqoy o'z uyini supurub turgani Suyarou o'z holidan o'ziga shikoyat qilib turgan holda parda ko'tarilur.

Suyaroy (devorga suyanib, bir narsani tika-tika xafalik va ma'yusiyatlil holatda o'z-o'ziga) — Oh! Manim bu zohiriy yaloq-yuluq ziynatlarimni ko'rgan kishilar aytadurganlarki, "Suyaroy xo'b baxtlik-diya". Dunyoning molu matoidan. Zebu ziynatidan hech kamchilik yo'q. Eri ham yaxshi ko'rub, Suyaroning tortgan xatidan chiqmaydur. Yegani oldida yemagani ketida, har vajhdan vaqti xush, dumog'i choq", deb. Oh! Munday o'laydurgan kishilar koshki manim ko'nglimdagi qayg'i va hasratlardan mingdan birini bilsalar edi. Ul vaqtda muncha xato gumon qilmoqqa hojat qolmas edi... Kishi dunyo molu bilan yokieri yaxshi ko'rgani bilan aslo baxtlik bo'lmaydur. Baxtlik bo'lub rohat bilan yashamoq uchun ikki tarafning muhabbati kerak... Muhabbatsiz eru xotunlikdan, muhabbatsiz tirikchilikdan ming martaba o'lum yaxshi. Oh! Man bu yerga o'z xohishim bilan kelgan emasman. Mani otam, insofsiz otam o'z ıxtiyori bilan Uzoqboyg'a berdi. Kelganimda olti oy bo'lubdur, haligacha bir soat nari tursun, bir daqıqqa hamshodlik yuzu ko'rganim yo'q. Chunki Uzoqboyning qılıg'i ahloqı, harakatlari manga ma'qul emas. To'g'risi muning yulduzi manga

muvofoiq tushmagan. Manim ko'nglimda oning zarracha muhabbati yo'q. (Yig'lagan tovush ila) Shulsababdan manim yeganim zaha,r kiyganim kafan. Endi nima qilay, qayoqg'a boray, qochmoq mumkin bo'lmasa, qochgan bilan qutulomasam. Harbi soat ko'zimga bir oydek uzoq ko'rinadur. Endi bu eru xotunlik umrlik savdo bo'lsa. Bir oylik yoki bir yillik ish bolmasaki, tishimni tishimg' qo'yub chidab tursam, sabr qilsam. E xudo, o'zung to'zum ber. Yoki eriming mihabbatini ko'nglimda sol — yo tezroq jonimni olki, endi mundan ortuq qyg'urmoqqa holim yo'q. (Tashqarig'a chiqar.)

Tansuqoy (supurub bo'lib, supurgini biryoqqa otar.) — Uf-fl Nafasim bo'g'azimda tıqildi, voy, boshim aylanib ketdi-e. (Ko'ragini ushlab,uzun yo'talur.) E xudo! Tezroq mushkilimni oson qil. Endi jonimdan toydim. Bir tarafdand, otasining javrı zulmi, ikkinchi tarafdand, kundoshdorlikning azobi mani oyog'dan yiqıtdı. Endi sil bo'lubman. (Yana yo'talur.) Ey xudo! Dargoxinga qanday nosukrligim o'tgan ekanki, mani munday balolarg'a giriftor qıldıng. Oh, man qanday baxtiqaro ekanman, koshki onadan tug'ulmagan bo'lsa edim. Uykumda rohat bo'lmasa, oturish-turushimda rohat bo'lmasa. Balki hayvonlarda tinchik, rohat bordur. Hayvonlarda ham o' halig'a holig'a yarasha baxt va saodat bordur, ammo manga yo'q. Uydagi ishlar mani bo'ynumg'a tushkan. Kundoshim bo'lsa, kelganidan beri qo'lini sovuq suvg'a ham urgani yo'q. Muning ustig'a, man bilan otasining oramizda chaqımchilik qilib, sovuqlik tushurgani mani butun kuydurdi. Kecha-kunduz yo'q gaplarni bo'lmagan ishlarni ayta-ayta, oxır otasining ko'nglini mandan qoldurdi. Qancha tuhmatlarni bo'yning'a taqıb, mani otasinin ko'zig'a yomon qilib ko'rsatdi. Mani suyuqlik do'stimdan, umrlik rafıqımdan ajratdi. Xayr, ilohi o'zi ham mandek yaxshi ko'radurgan yoridan ayrılıb, sil bo'lub o'lsun. To halqumimda ho'l bor, shunday qarg'ayman. (Yana yo'talur. Shul chog'da sahna orqasidan oyoq tovushi eshitilur.)

Tansuqoy (shosub) — E, otasi kelibqoldimi? (Oftobg'a ham soyaga qarab) Ha, mana soya bu yerg'a tushubdur. Osh vaqti bo'lgan ekan. Tezroq sabzini to'g'rab olay. (Xaltadan sabzi olib, pichoq ila po'stini olib turgan vaqtda Uzoqboy yo'talin kirar. Tansuqoy oyoqqa turub, salom berib yana o'turub, o'z ishiga mashg'ul bo'lar.)

Uzoqboy (iltifot qilmay, qovoq solib) — Ha, endi sabzi to'g'rayobsanmi? Oshing qachon bo'lur?

Tansuqoy — Shomdan keyin tayor bo'lar. (Yo'talur.)

Uzoqboy— O'h-ho'-o',keck bo'lur ekan-ku. Tez bo'l, tez bo'l. Barvaqtroq taraddud qilsang bo'lmas edimi?

Tansuqoy — Himaqilay, otasi tobim yo'q. Yolg'iz o'zim qaysi bir ishni bajaray. (Kundosh tarafga ishoraqilib) Unga ham ayting, endi ishlay bersun-diya. Qachongacha qimirlamay, dam yotadur. Erining huzurini ko'radurgan kishi xizmatini ham qilsun-dya! Men umrimda munday xushyoqmas xotunni aslo qo'rganim yo'q.

Uzoqboy (acchig'langan tovush ila) —Xayr, xayr, ko'b vaqillama! Aytaman, u ham minba'd uy xizmatini kam-kam qilaberadur... Obbox! Qilgan xizmatlarinhni darrov minnat qilding-diya. Endi qilgan-qilmaganing barobar bo'ldi,tamom.

Tansuqoy (balandroq tovush ila) — Ha, minnat qilsamham tuzuk-diya. (Eriga qarab) Manga qarang! Muni olmasdan ilgari nim va'dalar qilgan edingiz? Esingizde bormi? Insof qiling,otasi! Mendan qo'ramasangiz hamki, xudodan qo'qing. (Yo'talur.)

Uzoqboy — sekin-sekin gapur, tashqarida mehmon bor.Hamsoyalar nima derlar. Mani do'st va dushmanlar orasida sharmanda qilding-ku. Sallami yerga urding-ku.

Tansuqoy — Endi sekin gapurolmayman. Butun jonimga tekdi. Nima qilay? Jonin quynagidan beixtiyor shovqunlab gapura beraman-diya! Siz hech kimni rioyai xotir qilmasangiz hamki, o'g'lingiz Bahoiddinqulning xotiri uchun madora qilib turmoqingizkerak edi. Sizni muncha javr va zulmingizga man chidab turubman. Mandan boshqa xotun bolsa edi, allaqachon chig'ib ketar edi. Bilasanmi? O'n besh yilning ichida mani bir martaba "cherti" qilganingiz yo'q edi. Endi bu Suyarinning gapig'a kirib,mani aziz boshimg'a musht qo'yadurgan bo'ldingiz-o! Voy, sho'rim qursun.

Uzoqboy — Bas, bas, bo'ldi. Endi ko'b shovqunlama...Nima qilay,oxir. Muddaongni ayt. Uni qo'yub, yana sanminan bo'laymi?U bechora ham qancha umid bialn etagimni ushlabdur.Endi unga qarashmasam, javr bo'ladurç U hali yosh. San bo'lsang, bir martaba baxt va saodat ko'rub,o'z davringni surding. Qo'y, endi u bechora ham davrini sursun. Ko'nglida armoni qolmasun.

Tansuqoy — Siz so'zumni ergi fahmladingiz. Uning baxridan keching, demayman. U bilan mag'rurbo2lub, mani unutmang derman. Uni har gapig'a ishonub,mani muncha mazob bermang, derman. Manga hech narsangiz kerak emas. Manga faqat ochuq

yuzingiz bilan suchuk so'zingiz kerak. Rahm va shafqatingiz bilan lütfu madorangiz kerak. Ana, sizdan talabim shul. Bidingizmi? (Yo'talur.)

Uzoqboy — Bu so'zlaring tuzuk, ma'qul. Agar sen manim gapimdan chiqmasang, man ham bu aytganlaringni qilaman.

Tansuqoy — Gapingiz nima,ayting. Agar ma'quldek bo'lsa, jonim bilan ming martaba qabul qilaman.

Uzoqboy — sanga aytadurgan gapim ham nasihatim shulki, kundoshingni xafa qilma. U bilan har kun urushma muvoso qil! Eshitmanki, san uni xeshu taborining qoshida piching otib, kinoyakik so'zlar aytub, uyalturar ekansan. “ Turing, uni qiling! Turing, muni qiling!” deb ish buyurar ekansan. Bu ishlarning yaxshi emas.

Tansuqoy —Hamma ayb uning o'zida.Avval u gapini bilin aytsun, ishini bilin qilsun. Ko'rpachag'a qarab oyog'ni uzatsun, so'ngra man ham anga mubofiq ish qilay-diya. Man uning ishini qilsam tuzuk, ammo unga ish buyursam tuzuk emasmi! Bo'lmasa man undan kammi? Yoki man oning cho'risimi? Yo u osmondan tushgan,men o'rdan chiqqanmi? Ikkovimiz ham odam bolasi odammiz. Orammizda tafovut shulki , u boy qızı man undan ulug'man, undan bir necha ko'ylak ilgari yirtgan. Endi u avval mani izzat qilsun, so'ngra man uni izzat qilay-diya! (Yo'talur.)

Uzoqboy — Oy,manga qara! San bu mahmanlikingni qo'y. Agar san mani xursandligimni tilasang va ham o'zungni tinchlikingni xohlasang,mundan keyin kundoshing bilan janjal va g'avg'o qilma, manim xotirim uchun musovoi madora qil! Bo'lmasa, ko'nglingni qaro qilaman, ongladingmi?

Tansuqoy — man mundan o'z darajasini bilmaydurgan chirtak xotun bilan aslo muvoso qilolmayman. Qo'lingizdan kelgan ishni qila bering. Siz qızıqmi? Qaysiodamo'z jonining dushmani bilan muvoso qilibdur?

Uzoqboy (achchig'lanib mushtini ko'rsatub) — Bo'lmasa, ana bu sizlarni bir-biringiz bilan muvoso qilduradur.

Tansuqoy — Mayli uring! Kuchingiz boricha uring, o'lduring! Man o'lmoqni, bo'ynimga olaman, ammo u bilan muvoso qilolmayman.

Uzoqboy — Shoshmay tur, hali man sani nima qilaman. (Chig'ib ketar.)

Tansuqoy — man erimdan fila qilmayman, erim ilgari yaxshi edi. Ana shu badbaxt kundoshim keldi-yu, erimni quturturub, man bilan g'ash qildurdi. (To'g'ragan sabzini olin, tashqarig'a chig'ar.)

(Suyaroy o'z uyig'akirib, yo'qotgan bir narsasini izlab turar. Oning ketidan Uzoqboy kirar. Xotunu selom berib, yana narsa izlamoqqa mashg'ul bo'lar.)

Uzoqboy (achiq yuz ila iltifot qilib) — Vaalaykum assalom, ha! Nimani ahtaryobsiz, begim? (So'ylasha-so'ylasha, salla, jomasini mixga osib, so'ngra o'turub, mahsilarini sug'urar.)

Suyaroy — Sanduqchanning kalidi qo'ygan joyimda yo'q. Shu izlab yurubman. Sabil qolsun shul uy. Ko'nglunga ham urubdur. Kishi qoygan narsasini o'z joyidan topolmasa.

Uzoqboy (Hayron bo'lub) — Ey, uni kim olar ekan? Sandukchada mani pulum bor edi-ya... Oxtar, oxtar! Qayerde qo'ygan eding!

Suyaroy — Ana shul gilamning tagida qo'ygan edim. Bu uyda o'g'lingiz bilan onasidan boshqa begona kishikirmasa, kimdan gumon qilaman?

Uzoqboy — Uh, uyim kuydi. Bo'lmasa, pulni o'gurlatdimdesang-chi. (Sanduqchani qo'lig'a olib silkitib ko'rar.) Yo'q, pul yo'q. Sanduqcha yengil. Uf, uyimni orqamda qilding, boru budum shuning ichida edi. San qanday ahmaq ekansan. Kalidni ehtiyot qilmabsan? Agar pulim yo'qolsa, sani sog' qo'yamanmi? (O'zi ham axtarar.)

Suyaroy — Qo'gan joyimda bo'lmasa, man nima qilay. Uyumda shu hovlidagi odamlardan boshqa hech kim kirgan yo'q. Bu yaqinlarda manim xeshu taborim kelgan yo'qki, alardan gumon qilsak.

Uzoqboy — Unday bo'lsa, Bahoiddin qul yoki onasi o'g'urlagan bo'ladur-diya. Bahoiddin qul-ku hali yosh. Munday ishlarga aqli yetmaydur-o!

Suyaroy — Man birovning haqida gumoni bad qilmayman. Pulni kim olganligi manga qorong'u, anik emas.

Uzoqboy — Shoshmay tur, mehmonni uzatib kelib, kundoshingni bir qiy lab, ko'ray. Ehtimolki, pulni shul o'g'urlagan bo'lsa. (Chig'ar.)

Suyaroy (Kissasidan kalidni Chiqarub) — Mana, kalid o'zimda. Pul ham menda... To bu kundoshimning otiniog'urlikga chiqarub, tilini qisqartmasam, otim Suyaroy yo'q ekan. Pulni bir yerda tobshurub kelay.(Uydan chig'ar.)

(Tansuqoy o'z uyig' kirar. Ketidan onasi ila o'g'li kirarlar. Karomatoy salomlashub,bir-birlarini o'pushub ahvol so'rashurlar.)

Tansuqoy (qo'pacha solub) — Bu yoqqa o'tung, onajon, ushbu kunlar siz bilan akamni sog'inub, ko'zlarim uchub tutgan edi.(Qo'lini uzatib) Faranji chashmbandingizni bering,taxlab qo'yay.

Karomatoy (o'turub) — Yo'q qizim, qo'y, taxlama man hozir qaytaman ... (Nabirasini o'z yonida o'tquzub navozish qilalar.)

Tansuqoy — Bu qanday kelmoq! Bir-ikki kecha yotmasdan darrav qaytub ketasizmi? (Dastutxon hozirlar.)

Karomatoy — Oh, nima qilay qizim. O'zing bilasanki havlida mandan boshqa uy ishlarni bajaradurgan kishi yo'q... Necha kechadan beri ustma-ust tushumda sani noyinch, behuzur ko'raman. Ushbu kun judo toqat qila olmadim. Sandan bir xabar olib ketay, deb keldim. Har nima, vaqting xushmi? Kundoshing bilan musova qilib yurbsanmi?

Tansuqoy (Choynikda choy solib o'g'liga berar) — Ma! Samovarchidan damlab kel! (O'g'li choynikni olib chig'ar. Tansuqoy dasturxon tarafig'a ishora qilib) Ona, non yeng!.. Oh, onajon,qaysi bir dardimni so'rasiz. Dardim zo'r.(Yo'talur) Man mundan ilgari sizg'a necha martaba aytgan edimki, kundoshim kelganidan beri man bir nafas vaqtxushlikni ko'rganim yo'q.Bu kundosh emas ekan, bir balo ekan. Kecha-kunduz g'idi-g'idi qilib, kuyovingizni man bilan g'ash qildurub qo'ydi. Kuyovingiz manga kun ko'rsatmaydurgan bo'ldilar. Kirganda ham mani urushlar, chiqg'onda ham urushlar, so'karlar. Hatta ushbu kunlar xudoyi salomimni ham alik olmaylar. Qaysi kun hech behuda gapni bahona qilib boshimg'a bir musht soldilar. Uch soat behush bo'lub, o'zimni bilmay yotdim. (Boshini ushlab) O'shandan beri, onajon, miyam bejo, joyimdan tursam, boshim aylanadur.(Yig'lar.)

Karomatoy (rahmi kelib tasalli berar) — Xayr, hech voqea yo'q, qizim yig'lama,yig'lama! Eru xotunlikda kundoshdorlikda shunday gaplar bo'ludur. Xudo

xohlasa ering bilan yana apoq-chapoq bo'lun ketasan. Zarari yo'q, sabr- bardosh qil, qizim!" Sabr qilsang, g'oradan halvo pishar". Yolg'iz sanmi kundosh ko'rgan? Shu necha o'tgan azizu avliyolarning xotunlari ham kundosh ko'rganlar. O'shal xotunlar ham o'z kundoshlari bilan muvoso-madora qilganlar. San ham muvoso qil, qizim! Inshoolo, yana vaqting xush bo'lub ketadur. Har gapda behuda qayg'urub, o'zinga xafalikni ola berma! Xafalikdan ko'p dardlar paydo bo'ludur.

(Bahoiddin qul choyni keturub berib ketar.)

Tansuqoy — O'zingiz bilasizki, onajon, man kuyovingizga tushganimdan beri bir kun xafalikni ko'rganim yok edi. Endi bu kunda xafalikga qanday chiday! Oh onajon, koshki mandek baxtsiz qizingizni tug'magan bo'lsa edingiz. (Yo'lub choynisuzar.)

Karomatoy — Qo'y qizim choyni suzma! Dasturxonningni yig'ib ol! (Duo qilar) Munday g'am va g'ussalarni ko'rgan kishining tamog'idan non va choy o'tar ekanmi?

Tansuqoy (Choynik va dasturxonni olib, bir tarafda qo'yar) — Onajon, man o'ylaymanki, kundoshim manga jodu bergan ham kuyovingizni mandan sovutqandur. Chunki kundan-kun oriqlanib ketayobman. Tobim yo'q, yo'talim bor. (Yo'talur.)

Karomatoy — Yo'taling timoqnikidir. Shamol yegansan, qizim! Timoqning kishig'azarari yo'q. Naf'ibor. "Kasaling timoq bo'lsun!" derlar-ku. Ammo kundoshing sanga jodu bergan bo'lsa, ehtimol berar, jo'gi kelganda kundoshiga bildurmay joduni oldur. Kundoshing sani kuyovidan sovutkan bo'lsa ham , ehtimol. Kundoshlikda shunday gaplar bo'ludur. Muni ham iloji oson. Mulla muhammadi degan katta duoxon bor. O'shal kishiga borib, eringni o'zingga isitgil. Yana zulayhobibi xalifamgaborib, o'zing bilan eringni qaytarma qildur. So'ngra birar kun uch- tortta momosi zo'r folbinlarni chaqirib, o'zingni ko'churma qildirsang, xudo xohlasa asl qadimgidek bo'lub ketasan.

Tansuqoy — Bu ishlarda ancha pulxarpjot bo'ludur. Hozirda bir pulim ham yo'q. (Bir bog'chasini ochub) Xayr, bo'masa, shu so'zonimni akamga eltub bering, erta bozorda sotub bercunlar.(Onasig'a berar.) Oh! Bir vaqt qancha ko'z nuriman oqizib, muni tikgan edim.

Karomatoy — Xayr, parvo qilma, qizim! "Yaxshi molim- yomon kunim" derlar. " Bos omon bo'lsa yana do'ppi topilur". Bu dardu balolardan qutulub qolsang, yana necha

munday narsalarni tıkasan. (Ro'ymolig'a bog'lab olar) Xayr,endi man ketaman, qızim, kech bo'lmasun. (Oyoqqa turar.)

Tansuqoy — Xayr, bo'lmasa, hamma yoru do'stlarni so'rang! (Onasining Paranjichasbandini boshiga berar.) Bu so'zoniy judo og'ir-ku,siz yo'la charchaysiz, ona. Akamga aytasangiz-chi, kelib olib ketsunlar.

Karomatoy — Xayr, tuzuk, borub darrov akangni yuboraman... qızim xushyor bo'lub yur. Kundoshning yomon ekan. Osh- poshingda zahar solib bermasun... Xayr, xudoning panohida. (chig'ar)

Tansuqoy (uch-to'rt qadam yurub) — Xayr, xush keldingiz, xudonin penohida. (Shil cog'da eshik tarafidan oyoq tovushi eshitilur. Tansuqoy qo'rqub) Ey, xudo-ey-y, ko'nglum bezillaydur.Yana otasi kelib ko'nglimni qaro qilmasa edi. (So'zoniysini bir joyda yashurar. Uzoqboy nihoyatda achchig'lanib kirar.)

Uzoqboy — Bayagi chig'ib ketgan xotun kim edi?

Tansuqoy (Qo'rqub titrar) — Onam edilar.

Uzoqboy (Yaqinroq kelib) — Ha, og'urlagan pulungni onanga berib yubordingmi?

Tansuqoy (hayron bo'lub) — Qaysi pulni? Kimni pulini otasi?

Uzoqboy (tislarni g'ijrlatib, ko'zlarini olayturub) — Yana o'zingnibilmaslikga sol! Sanduqchadan o'g'urlagan pulungni derman.

Tansuqoy — Xudo ursunki, manolganim yo'q, otasi. Mundan ilgari ham birar martaba pulungiznio'g'urlaganmi edim? Mani sinamaganmisiz? (Xalqg'a) Yo Bahoiddinni, ey-y, bu nechuk tuhmat edi.!

Uzoqboy v Kundoshingni qasdida olgandursan. To'g'risini ayt, oldingmi? Agar iqror bo'lmasang o zamon sani uch taloq qilib yuboraman!

Tansuqoy (Yig'lab) —Ey, xudo ursunki,man olganim yo'q. Yuzum qıbladan qaytsunki, man olganim yo'q. Mani nohaq azop berman, otasi!

Uzoqboy — Hali iqror bo'lmaysanmi? (Urar... Sochidan ushlab, tashqarig'a sudlab chıqarib, yana urar. Tansuqoy yuzlari qong'a bo'yalg'on holda “Voy o'ldum, voy

o'ldum!" deb uyg'a kirib, o'zini yerg'a otub behush bo'lar... Shul chog'da Rustam ila Uzoqboy bir-birlari ila g'avg'alashib uyg'a kirarlar.)

Rustam (chap qo'lidayengi ichida ichida bedona) — Muni nimaga urdingiz? Bechora zaifai mushtiparni shunday ayamay urasizmi? Bu nimagunoh qildiki,urdingiz?

Uzoqboy (muloyimlik ila) — Rustam uka! San eru xotunning orasig'a kirma, bemaza bo'lasan.

Rustam — Nimaga kirmayin? Muni bekas ko'rdingizmi? Ayting! Nimauchun urdingiz, derman? (Hamshirasiniko2tarub o'tquzar.)

Uzoqboy (achchiqlanib) — Xotunum-diya urdum. "Erman — har nima derman". (Shul chog'sa Suyaroy eshikni rafidan boshini qikib qarar.) —Qarama,nomahram kishi bor.Eshikni yop!

(Eshik "taq" etip yopilur.)

Rustam — Er degan xotunni bemutod ura berar ekanmi? (Hamshirasina urushning sababini so'rar. Ulbayoni hol qilar. Rustam achchiqlanib Uzoqboyga yovuqroq borib) — Muning o'g'urlikini kim ko'rubdur. Bu mundan ilgari ham o'g'urlik qilgan edimi?

Uzoqboy — Yo'q. Hozir kundoshining qasdidagi o'g'urlik qilgan bo'lsa ehtimol.

Rustam (bedonasini qo'tig'iga solib) — Hali san kundoshning so'zig'a ishonib muni urdingmi?

Uzoqboy — San ko'b "mıq-mıq" qilma! Urdim. Yana uraman. Nima deysan? (Tansuqoy turub ajratmoqchi bo'lar...Eshikning rofidan yana Suyaroy qarar.)

Rustam — sani kim zo'r qilgan? Qani, man ham sani uray, Joning achiydurmi? (Uzoqboyi bir shapaloq urar, ikkovlari yoqalashub, bir-birlarini urarlar,Rustam Uzoqboyi ko'tarub yerga urar... Eshik butun ochilur, Tansuqoy bilan Suyaroy chapak chalib dod-faryod qilarlar.)

Tansuqoy –Suyaroy — E, voe-y-y, erimni o'ldirdi-ey!

Parada tushar

TO'RTINCHI PARDA

Uchinchi manzaraning ayni. Tansuqoy og'ir suratda kesal bo'lub to'shaka yotgon. Oldida bir choynikda suv va bir tufdonqo'yilgan. Bosh tarafida Bahoiddinqul o'turub onasini yeşpab turgan. Suyaroy o'zuyida yasanub turgan chog'da parda ko'tarilur.

Tansuqoy (yo'talub, bolg'am solar) — Voy, ko'kragim,voy o'laman, voy xudo, tezroq omonatigni ol! Munday ortuq ozob chekar holim yo'q. Bolam, bir qult suv ber, tamog'im quridi. (O'glu choynikdan choy ichirar.) Xudoga shukr, har nima, san bor ekansan. Bolam, endi man o'laman. (Yig'lagan tovush ila) Onangdan ayrilasan bolam.Yetim bo'lub qolasan, bolam!

Bahoiddinqul (yig'lab) — İlohi, o'lmang,onajon! Agar siz o'lsangiz, o'gay onam mani yolg'iz ko'rub, har kun urushadur...

Tansuqoy — Xayr, mani jonimilabarobar erka bolamni ozor beradurgan kishini xudoga havola qildim. Xudoning o'zu jazosini bersun!..

Uzoqboy (Suyaroyning uyig'a kirar) — Ha,nima qilayobsan?

Suyaroy — Manga javob bering, onamnikiga boraman. Ukam aytun ketdi. “Bibi sashanba” qilar emislar. (Prahji- chasmbandini bo'g'chadan olar.)

Uzoqboy (Maololam ila)— E san g'alatmi? Kundoshing bu yerda o'lub yotubdur. Sani ko'ngling havo istaydur. Endi munga kim qarashadur?

Suyaroy — Bo'yy,manga nima? Onasi qarashsun-diya.

Uzoqboy — Xayr,bor, bor! Yana kundoshligingni qilding-diya. (Suyaroy paranjisini boshiga olub, chig'ib ketar.Uzoqboy o'z-o'zuga) — Uf! Man ikkinchi xotun olmadim,bir baloni oldim. Muning kasofatig'a uyumdan xayru baraka uchdi, davlatim barbod bo'ldi. Do'stu dushmanlarim orasida pardam yirtildi. Man huzur va halovat ko'ramanmi,deb muni olgan edim. Yo'q,aldandim.Bir yil ichida bir kun ham rohat ko'rolmadim.Balkiilgari ko'rgan huzuru rohatlarim ham burnimdan chiqdi. Endi bildimki,dunyoda eng g'avg'asi ko'b uy — ikki xotunlik uy ekan. Eng notinch,rohatsiz kishi hamikki xotunlik kishi ekan. Men ahmaqlik qilib, ikkinchi xotun olgan ekanman. (Chig'ib ketar.)

Tansuqoy (yo'talur) —Voy jonim! Esiz, joni javonim! Tur, bolamdarrob otangni chaqir, kelsunlar... O'zimni bilmay,allaqanday bo'layobman. So'ngra chopub borub katta onangni olib kel!Beriroq kel, bolajonim! Sani bir o'pub qolay. (O'par.) O'pganimning oxirinchisi shuldur. (Yig'lab) Oh, bolam,onasiz qolasan!

Bahoiddinqul (Yig'lab onasini quchog'lar) — İlohi, o'lmang, onajoon! Siz o'lsangiz man kimni"ona" derman. Siz o'lguncha man o'la, onajon. (Turub ketar.)

Uzoqboy (kirib, xotunining oldida o'turar) — Ha, bukun qalaysan? Yengil bo'ldingmi? Nimaga yig'layobsan?

Tansuqoy (yo'talur) — Endi o'laman otasi! Voy.

Uzoqboy — Xudo soqlasun, unday dema!.. Dard bosqa, ajal bosqa. Kasal bo'lgan kishi o'la berar ekanmi?

Tansuqoy — Yo'q otasi, o'laman, bukun judo holimtaboh. Hayr, har nima bo'lsa,sizni erlik haqingiz bor. Haqingizda adabsizlik qilgan bo'lsam, kechuring, manadan rozi bo'lung,otasi!

Uzoqboy (yig'lagan tovush ila) — E, man sandan ming martaba rozi... San mandan rozi bo'l-diya!man sani haqingga ko'bjabr qildim. Badbaxt kundoshinni so'zig'anishonub,sanga tuhmat qildim. Endi gunohimdan o't! Mandan rozi bo'l. Bo'lmasa, qiyomat kunijavobda qoloman.

Tansuqoy (erining qo'lidan ushlab) — Xayr,endi qilgan jabru zulmlaringizga iqror bo'ldingiz. Man sizdan rozi bo'ldim. Xudo ham rozi bo'lsun. Otasi, sizga vasiyatimshulki, mandan nusxa va nishona qolgan aziz bolamni xoru zor qilmang. Doim colidan xabardor bo'lub Turing. Mabodo o'gay onasi turti-nuqqi qilib, erka bolamni azob bermasunki, arvohim qaqshaydur...

Uzoqboy — Bu vajhdan g'am yema! Sani o'g'lung— mani o'g'lum. Albatta, jonim boricha asrayman.

Tansuqoy — Xayr, endixotirim jam'bo'ldi... İshingizga keting,kech bo'lmasun. (Uzoqboy chig'ib ketar. Tansuqoy ahvoli buzulub, jon uzar...) — Oh, bolam! Voy onajon! Oh, otajonim qaydasiz! (Shul chog'da ko'zig'a otasining ruhi ko'runar.) (Qo'llarini uzatib) — Otajon! Otajon!Mani olin keting! (Ruh ko'zdan go'yib bo'lar.

Tansuqoy azob chekib o'lar. Shul chog'da onasibilan bolasi kelib yig'lashub, dodu faryod qilisharlar.)

Parda tushar

3.3. KO'KNORI

(Turkistoniylar Maishatiden, Bir pardalik kulgi)

Ashxos:

Bobosharof — Ko'knorilarning oqsoqoli, 50 yoshar.

Shohmusa — Ko'knori ham chakidaxo'r, 60 yoshar.

O'ktam — Chakidaxo'r ham ko'knori (kal), 30 yoshar.

Samovarchi — Faqat chakidaxo'r, 40 yoshar.

Qo'zi — Qozining mulazini, 30 yoshar.

Sarimsoq — Qozinin mulozimi, 35 yoshar.

MUSHAXXIS AFANDILAR DIQQATINA!

Ko'knor, bang va chakida iste'molig' giriftor bo'lgan kishilarning ishlari: g'iybat, shiqoyat, xurofot, afsonago'ylik va bedonabozlikdan iborat bo'lub, turadur gon o'runlari qorong'u va iflos, kiyadur gon kiyimlari nihoyatda kir va yirtiq, yeyadur gon narsalari: palav, shirinlik, non va choydur. O'zlari qon ozlik va kuchsizliklari sababi ko'zlari botgan, yuzlari sarg'aygan, bellari bukraygan, asabiyulmijoz va qo'rqqoq bp'lab, so'ylashganda o'ylab, murad, birta-birta so'ylashurlar. Yurganda esa sekisekin qadam bosub yururlar.

KO'KNORXONA MANZARASI

Ko'knorxonani ichi tor va qorong'u bo'lub, birtagina kichkina eshiki bor, shift va devorlari qaro. O'rtasida o'choq bo'lub, oning atrofida yirtiq kigiz parchalari solingan, shift yoki devorig'a bir don bedona qafasiosilgan. Eshik tarafida samovarchi bo'lub, oldida samovar va uch-to'rt yamoqlik choynik-piyola va bir chilim turubdur. O'choq yonid Bobo sharof bilan Shohmuso o'turubdururlar.

Bobosharof boshi solingan va ko'zi yumulgan holda bir chuqurgina tabaqda ko'knor ezib turar.

Shohmuso (oldida bir choynik, o'ng qo'lida bir piyola choy, chap qo'lida yengi ichida bedona; mudraydur. Piyoladagi choynikning bir ozi to'kulganda seskanib, boshini ko'tarib, qolganini ichar. Bedonsig'a og'zidan tufrok berib) — Ha, jonivor-eee, judo suvsab qolgan ekansan!

Bobosharof (Boshini ko'tarib, burnini qoqib) — Ha, bedonangizga suv berdingizmi? (Tanini qashib, yana ko'knor ezar.)

Shohmuso — Ha, jo'ra! Bedonamga og'zimdan suv berdim. Jonivor judo suvsagan ekan. Tilimni hamcho'kiydi-o. (Bedonasining oyog'iga solib, chiqarar.)

Bobosharof — Ha, bechora jonivorni suvsadim demoqqa tili yo'q-diya! Bir fasl unutib qarashmasangiz o'lub qoladi! Samovarchi! Birta chilim kelturing!

Samovarchi — Xo'sh! (Chilim keturar. Ckakib yo'talurlar.)

Bobosharof (samovarchiga qarab) — Bir choynik choy qilib keling! Achchig'gina bo'lsun. (Mudrar.)

Samovarchi — Xo'sh! (Choy keturgan vaqtda yo'lda oyog'imo'qishib yiqilar. Choynik sinar. Bular seskanib ketarlar, kayflari uchar.)

Shohmuso (qo'lidan piyolasi tushar) — Butun yukarimizyorlilib ketdi-ya! Har nim, o'zingiz bezarar yiqildingizmi?

Samovarchi (joyidan bazo'r oyoqqa turub) — O'zim bezarar yiqildimku-ya, lekin choynik sinib qoldi-ya! (Choynikning sinik parchalarini terib olar.)

Bobosharif — Bechoraga ko'b zarar bo'lubdur-ku? Har nima, choynik qadoqg'a yaraydurmi?

Samovarchi — Yo'q mayda-mayda bo'ldi. Qadoqg'a turmaydi!

Bobosharof — Xayr, hech voqea yo'q! Ajali yetgan ekan-diya! Xudoni mathamatdan o'zingiz o'lmay qoldingizmi, sukr qiling!

Samovarchi — Ha, xudoga sukr! O'zim eson qoldim.” Boshomon bo'lsa, do'ffi topilur!”

Shohmuso — Ho, borakallo! Odam degan ana shunday sherimard bo'ladi! (Bedonasini qalpoqining tagida qo'yub nos chakar.)

Bobosharof (andan noskaduni tilab olub, nos chakar) — Biz ham ilgari sizdek bedonag'a ishqboz eduk!

Shohmuso — Ha! So'ngra nigama bedonabozlikni tashladingiz?

Bobosharof (nosunu tuflab) — Shu bir kun jonivor bedonamizni qo'limizda uslab turub bir kun xayoli ko'knor bilan qo'yub yurubmiz-ku? (Choy ichar.)

Shohmuso (boshini ko'tarib) — Uh! So'ngra nima bo'ldi? (Qalpoqtagidan bedonasini olar.)

Bobosharof — Nima bo'latur deysiz! Sabil qolg'ur pishak poylab turgan ekan, irg'ib olib qochdi-ya!

Shohmuso — Uh! Tu-tu-tu! Oxir darrov pishakni ushlab, og'zidan bedonani tortib olmadingizmi?

Bobosharof — Ey, jo'ra! Pishak ushlamoq oson mi? Uni kucukdan boshqa narsan ushlolmaydur! Yslagan bilan uni og'zidan bedonani tiriklay olib bo'lur ekanmi?

Shohmuso — Voqean, rost deysiz! Pishak sharni bolasi-diya! “Pishak sherni tumshukidan tumshuqidan tushgan” derlarku' (Tanini qashib yelkasidan birta bit topib ochogq'a tashlar) O', sabilay-y-y. Tapponchadek “kars” qiladur-o! (Choy ichar.)

Bobosharof — Zog'novidni o'zi, umri bo'yincha shirin qonimizni ichib “so'qum”dek bo'lub qolgan-diya!.. Ana o'shandan beri, jo'ra, biz bedonabozlikni bahridan kechilgan! (Ko'knori eza-eza mudrar.)

Shohmuso (burnini yengi bilan artub) — O'shal bedonangiz qaysi jinsdan edi. Uch bor gorov quyub, juda zo'ravor avazlik bedonalar bilan urushturub gavorni yutgan eduk. (Yoqasidan bit topib, ikki tirnoqini orasig'a qo'yub o'ldurur.)

Shohmuso — Obbo! Shunday yaxshi bedonadan ajrab qolibsiz-o!

Bobosharof — Ha, jo'ra! Bedonadan ajrab yo'q ekan-diya! Bo'lmasa, qo'lida shunday yaxshi bedonasi bor odam allaqchon boy bo'lub qolar edi!

(Shu choqda Shohmusoning to'r ichidagi bedonasi “chx-cho'x! Chax-cho'x!”der.)

Shomuso (boshini ko'tarib shodlanib) — Xo', joningdan-a! Xo' jonindan-a!

Bobosharof — Bechora Samandarboy shu yil to2rt tanob yeride ko'knor ekibdur! Siz ham eshitdingizmi?

Shohmuso — Yo'q! Hazir sizdan eshitdim, e padar rahmat! Ilohi biri ming bo'lsun-diya!

Bobosharof — Samandarboyni o'zini ham ko'b yaxshi kishi derlar. Doim faqir va kambag'allarga xayr va saxovat qilib turar ekan!

Shohmuso — Ha, shunday yaxshi odamlarning sharofafi bilan dunyo xarob bo'lub ketar edi-ku!

(Shul vaqtda O'ktam salom berip kirar.)

Bobosharof — Ha, O'ktamboylar bukun kech qoldingiz?

O'ktam — Ha! Kech qolganimni sababi bor! Bukun ishi judo katta qilib yuborduk! Avval bedona bozorig'a borub, birta bedona sotub olduk. Undan keyin bir nosfurus chiroylikgina boladan uch pulg'a nos olib, to'b-to'g'ri shu yerg'a kelduk-diya! (Nos tuflar.)

Bobosharof — O'xu-u-u. Voqean ishingiz katta ekan. Bo'lmasa nosfurus bolag'a ham xushdor bo'lub keldim, desangiz-chi?

O'ktam — Xushdor bo'lub edim-kuya! Lekin bir abrozorni odam bilan “g'ujurri” qilib o'ruscha so'ylashganini ko'rub yana ixlosim qaytdi!

Shohmuso (yaqosini ushlab) — Tavba! Shular bir qatre joni bilan o'ruschai qandoq o'rganadur-o! O'ruslar yangi kelgan vaqtlarda faqat birgina musulmon o'ruslarga tilmochlik qilari edi. Endi bu zamaonda hama odam o'ruschadan bo'lun qolibdur! Bobo! Bular O'ruschani qayerdan o'rganlar ekan-o?

Bobosharof — Eh-e-e! Siznixabaringiz yo'q! Zamona buzulub ketdi-ku! Necha yildan beri musûlmon bolalar urusni ishkul,gimnoza-simnoza dean katta maktablarig'a borib, o'qub kelayobdurlar. Hali o'shal maktablar musûlmonlar bilan liqqa to'ladurlar!

Shohmuso (yaqosini uslab) — Tavba! Nauzanbilla minaz zolim! (Nauzibilloh min zolik.) Bularni ulamolarimiz man' qilmaylarmi? Qadimgi mullalar: “har kim o'ruscha gapursa, o'lar vaqtida iymonin shayton oladi”, deb gapurardilar.

Bobosharof — Ex-e-e! Endigi mullalarning o'zlari ham o'g'ullarini odam bo'lsun deb o'rus maktabig'a oyarlar. Xozirda ko'b mulla,xo'ja sayyid, hatto mufti va qozi va a'lamlarni ham o'ruscha o'quyturgan bo'lgan.

O'ktam — Go'plariga Munkar-Nakir kirganda, savol va javobni o'zlari berarlar-diya! Bizlarg'a nima!.. (Samavarchiga qarab) Birta choy qiling! Acchig'gina bo'lsun! (Bedonasini qo'ltig'idan chig'arar.)

Shohmuso— Shunday-kiya! Zamonning buzulganini aytamiz-diya! Zamona oxir bo'lub qiyomat yaqinlashganda, boslab ulamodan futur ketar ekan.

Bobosharof — Har nima bo'lsa, bizlar avom ,bu mas'alani ulamolar bilarlar. O'tgan mashayixlar: “mullaning aytganini qil!Qilganini qilma!” deganlar-ku!..

O'ktam — Undoq bo'lsa,mullalar namoz o'kular, ro'za tutarlar, bizlar bu ishlarni qilmay yursaq, tuzuk ekan-diya!..

Bobosharof — Obbo! So'zdan so'z chiqarib judo yaxshi ishni esimizg'a soldingiz-diya, O'ktamboyl! “Boshi kal bo'lgan kishi chug'ul, ig'vogar bo'ladi”,derlar. Voqean shu gap to'g'ri ekan .(Kulusharlar.)

O'ktam — Hazil va mazoqingizdan qo'yung, bobo! Yarim tangalik doru bering! (Pul berar.)

(Bobosharof qutichasidan doru olub berar, Shahmuso bilan samovarchi ham doru sotib olarlar. Hammalari doruni yutushub, ustidan choy ichishub kayflanisub o'turarlar.)

Shohmuso — Biron adolatlik qozi bo'lsa edi, shu sabil ramazon oyinikelasi yilg'a qoldursa edi!

Bobosharof — Xayr, biron fatvo topib, ramazon oyini kelasi yilg'a qoldurdi ham deyluk! Ikkinchi yilda qandoq ro'za tutamiz?

Shohmuso (kulub) — Sodda ekansiz! Kelasi yilg'acha kim bor, kim yo'q! Bizlar ozirgi ramazonning ilojini topib turayluk!

O'ktam — Kelasi yilg'acha o'lmay qolsak, yana biron hıylai shar'iy topamiz! Uni g'amini yemanglar! (Hammalari nos chakarlar.)

Bobosharof — Mani xayolimcha, qozi-pozining adolatidan umidqilmay, qorong'u uyda qorinni to'yg'azib, so'ngra labg'a kesak surtub, ko'chada “man ro'za” deb yurmoqdan bosqqa hıyla va iloj yo'q! Shunday emasmi? (Boboning aqlig'a olar tahsin va ofarin derlar.)

Bobosharof (Tanini qashib, bitta burga turub, O'ktamga ko'rsatar) — Bolam, bu nima? Mani ko'zum o'tmadi!

O'ktam — Uv, sabil, burga ekan, qochib ketdi. (Krtidan quvar.) Girmonni sarbozdek dikillab qayerg'a qochasan? (Oyog'ı bilan tepub o'udrar.)

Shohmuso — Burga, bitni bizlar ko'b o'lduramiz.shh jonivorlarni o'ldurmoq shariat yuzasidan qandoq bo'lsa. Bobo?

Bobosharof — Odamzodg'a zarar yetkazadurgan munday jonivorlarni o'ldurmak cavob ekan!

Shohmuso — Ha! Shundaqa! Unday esa, O'ktamboyl uka! Mani ko'ylak-ishtonimni olovg'a qoqib berib, savobg'a doxil bo'l, bolam! Judo bitlanibman! (Tanini qashar.)

O'ktam — Xayr! Nash'ani qilib bo'layluk, so'ngra!..(Bedonasining qanotini tagig'a suv puflab, oyog'larini yalab, boshini og'ziga yaqın kelturub, baland tovush ila”quvv” der.)

Bobosharof (O'ktamg'a qarab) — O'shal ellik so'mlik bedonaningizni odamlar ko'b maqtıylar, o'zi qandoq qıchqıradi?

O'ktam — “Bobog' dongolong, dongolong!” deb qıchqıradi. O'zi mulladan chıqgan-diya, zoti asil!

(Shul vqtda samovarning “karnayş” yerga “jarang” qilib tushub ketar. Hammalari seskanib qo’rqlarlar.)

Bobosharof (samovarchiga) — He, sadqai odam bo’lung! Boxabar bo’lung-diya! Yuz yillikkayfimizni uchurdingiz-o! (samovarchi ofv istar.)

O’ktam — Uzoqboy pudratchi bor-ku! O’shani har pudratdan ming so’m foyda qiladir,derlar-o!

Bobosharof — Uv-v, yegani g’ijja moy, desangiz-chi!

Shohmuso (kulub) — Yegani zahar deng, zahar!

Bobosharof — Nimaga yegani zahar ekan?

Shohmuso — U odam osonlik bilan topmaydi! Kuchukdek ko’cha-bako’cha yurub, qancha o’ruslarga” guspodin, idtasti, pajaiska, ispasipa” deb xushomadlar qilib pul topar ekan-u, yegon oshi badanig’a zahar bo’lmaydimi?

Bobosharof — Darvoqe, rost deysiz! Bizlardagi huzur va rohat, kayfu nash’a alarda yo’q!

O’ktam — Bobo! Nimaga hamma odamlar boy bo’lub ketayobdurlar?!

Bobosharof — Musûlmonlarni boy qilgan o’rusniébonkasi” bo’ldi-diya! Bo’lmasa, musûlmonlarga pul qysi go’rda edi! Musûlönobod vaqtida ming tangasi bor odamni katta boy, der ekanlar. Endigi zamonda: o’n ming so’m luk odamni ham boy demiyalar!

Shohmusa — Jo’ra! O’ylab turgansizshu hamma xayru baraka o’shal qadimgi boylarda ekan! Hozirgi boylarda xayru baraka yo’q!

Boboishraf — Durust-diya! Qadimgi boylar har yil mollaridan beva va bechoralarga zakot berar ekanlar! Endiki boylarni ko’rsangiz, zakot bermoqlari nari tursun, agar “hay-hay” demasengiz, o’zlari zakot olmoqdan ham uyalmiyalar! Endi bularga xayr va baraka qaysi go’rdan kelsun!

O’ktam — Ko’bam undoq emas-o! Xozirgi boylardan ham zakot beradurgani bor, deb eshitamiz-ku!

Bobosharof — Xayr, mingtadan birtasi zakot beradi ham deduk, shular qachon halol zakot berarlar! Xuv-v o'shal xaridor olmaydurgan uch mririlik mollarni uch tanga hisoblab, zakotxo'rlarg'a berarlar-diya! Endi shul hilda ham zakoy bo'ldimi?

Shohmuso — Ha, bu oxir zamin boylarning hammasi hıylakor bo'lub qolgan!

O'ktam — Bobo! Bizlar ham ittifoq qilishib, o'ruslani" bonka"siga bitta katta arza yozdurub bersak, pul qarz beradimi?

Bobosharof — Beradi. Ammo kosib kishiga beradi, bashartiki, mus'ulmon chilonlarimiz ra'u qilsalar-diya! Xudoga sukr!Bizlar ham ko'pchilik, mana hozir shahrimizda 27 ko'knorxon bor. Shu ko'knorxonalarning har birida loaqal elliktadan ko'knori bordur!

O'ktam — Unday esa bosh bo'lub bir g'ayrat qiling, bobo! Bizlar ham bonkadan pul olib, boy bo'lub qolayluk: "Kasbimiz bedonabozlil", deymiz-diya!

Bobosharof — Har bedona boshidan necha pul foyda qilasizlar, deb so'rasa, nimadeb javob beramiz?

O'ktam — E,muni javobi oson! Aytamizki: birta suv bedonani bir miri, yarım tangaga olib, bir oy-ikki oy ko'taramiz. Agar xudo berib,tol'e'imiz madad qilsa, bir-ikki martaba urushdurub yuz tangadanming tangag'acha sotamiz. Agar mobodo, yaxshi urushqoq bo'lub chiqmasa,to'rga solib, bir yil boqamiz, ana so'ngra...

Shohmuso (so'zini kesib) — E, uka, ko'b vaqqillama! Judo, miyamni yeding-ku! Shu gaplaringni hammasi to'g'ri. Voqean, agar shu mazmunda o'rusga arza bersak! O'rus ham jon deb pul beradue-kuya,lekin yana o'z mus'ulmon chilonlarimiz ishni buzub qo'yarlar-diya!

Bobosharof — Nima deb ishnibuzar ekanlar?

Shohmuso — Yongi o'zingiz aytdingizki, to chilonlar ra'y qilmasa, bonkapul bermaydur. Ana shundayki bo'lsa, o'rus pul bergan vaqtda, chilonlarimizdan :” Shogmuso” yoki bobosharof qanday odam?” deb so'rasa, albatta obro'y deb, ishni belini sindururlar-diya!

O'ktam (boshini qashib) — E, undoq bo'lsa, qo'yunglar, boy bo'lmoqni bahridan ham kechduk! Yana shu kambag'alligimiz yaxshi-e!

Shohmuso — Bonka pulini xosiyati ham yo'q. Mana, ko'rmaysizmi: bonka pulidan boy bo'lganlarning ko'bisi birta-birta sinib, yana “ Ahmad porina” bo'lub qolayobdur!

Shohmuso — Xa, borakllo! behuda xayollar bilan ovora bo'lub, obi-nash'amizdan qolduk-o! He, boyligi qursun!

O'ktam Bobo! Tezroq ko'knorni bering, ichib kayf qilayluk-e!

Shohmuso — Ko'knor tayor, faqat sofkorisi qoldi. (Burnini ro'ymolchasig'a qoqib, yana o'shal ro'ymolcha bilan ko'knorni soflar.) Mana! Obi hayot ham tayor bo'ldi, boshlab o'zum ichay!

(Ichar vaqtida: eshon qozining Sarimsoq va qozi degan mulozimlari bosib kelarlar. Baboning qo'lidagi piyolasi tabaq ustig'a tushub sinar. Hammalari qo'rqushub nima qilmoqlarini bilmaylar. O'ktamnin qo'lidan bedonasi chig'ar.)

Sarimsoq — Ushla bu ro'zaxo'r ko'knorilarni, qozixonag'a olib boramiz!

(Bobosharof qancha yalubub tavba qilar, hatta pul bermoqchi bo'lur, qabul qilinmaz.)

Shohmuso (soqolini ko'rsatub) Shu mo'ysafedimnixurmat qilib shu daf'a gunohimdan o'tung! (Qancha dua qilib yalinar.)

(O'ktam bedonasini ushlamoqchi bo'lur. Qozi qo'ymay, boshig'a bie shapaloq urar. Boshidan qalpoqi tushub sharmanda bo'lur. Ikki qo'libilan boshini yopar. Oxir qozi mulozimlari ko'knorilarning qo'llarini orqalarig'a bog'lab, boboning bo'ynig'a ko'knor kosani, O'ktamnin bo'yniga chilimni, samovarchining bo'ynig'a samobarni, Shohmusoning bo'ynig'a samovar karnayini taqib, ko'knorxonadan birga olib chig'arlar.)

3.5. TO'Y

(Turkiston maishatidan olingan 4 parda va 4 manzarlik teatr risolasi)

KERAKLIK ASHXOS ASBOBI:

Boy — 50 yashar.

Abdulahad — boyning mahrami, 20 yoshda.

Imom — 30 yosda, bir oz basir tillik, ahli ilm.

Oqsoqol — boy mahallasining ellikboshisi,50 yoshda.

Bobo Xitob — bo'z bolalarnin bobosi, 40 yoshda.

Eshnazar — ko'bkoritozlarning bobosi, 35 yoshda.

Xıdırboy — boyning jo'rasi,60 yoshda.

Hojiboy — boy mahallasidan bir mo'ysafid, 80 yoshda.

Mirzo — bankning xızmatkori,25 yoshda.

Juvon — 16 yoshda.

Ashulachi — juvonning hamrohi, 25 yoshda.

Boybacha — boyning xatni qilinadurg'on o'g'li 12 yoshda.

Gadoy — 60 yoslarda, kiyimlari yırtıq, iflos,tılanchi

Orziqul — 25 yosda , juda g'ayur, bo'z bola.

O'lmas — 25 yoshlarda, bo'z bolalarning jo'rasi.

Mehmonxona ashyosi: gilam,ko'rpacha, dasturxon, sochiq.

To'y lavozimi: 3 la'li shiravor, 16 dona non, choynak-piyola, 3 tabaq osh,8 kalla qand,8 to'n.

Bazmg'a keraklik narsalar: bir tog'ora,3-4 shisha musallasga o'xshagan narsa, 3-4 dona 3 so'mlik qog'oz, pichoq.

Du'kon ashyosi: 3-4 tup har xıl chit, g'aladon, 5-6tangalik mayda pul, daftar.

Sudibniy pristuf kiyumli, poliska libosi.

BIRINCHI PARDA
“MASLAHAT OSHI”

Parda ko'tarilganda, mehmonxona manzarasi ko'rinur. Mehmonxonada to'y qiladurgon boy ila mahrami ham mahalla imomi va oqsoqoli choy ichishub o'turarlar.

Boy (qichqirar) — Abdulahad!

Abdulahad — Labbe.

Boy — Darrov borib, mahalla bo'z bolalarini kattasi Bobo Xitob ko'pkoritoz Eshnazar ham Xidirboy jo'ram ila Hoji boboni chaqirib kel. To'yning maslahatini qilarmiz.

Abdulahad — Xo'b, jonim bilan (Chiqib ketar.)

(Bir oz fursatdan so'ng tayinlangan odamlarni birga olib kirar. Mehmonxonada o'turganlarning hammasi o'runlaridan turarlar.)

Boy — Marhamat. Marhamat. (Joy ko'rsatar, bular. “Siz o'tung!” deb bir-birovlarini qo'l va etaklaridan tortishuv o'turarlar.)

Domla (qo'l ko'tarib fotiha o'qur) — Xudovandi karim boyimizni katta to'ylag'a yetkursun!

Mehmonlar — Ollo akbar. (Qo'llarini yuzlariga surtarlar.)

Boy — Inshollo, duolari qabuldur.

Domla — Albatta ! Uch kishidan ziyoda bir majlisda qilingan duoni xudo qabul qilur emish, deb ko'b katta mo'tabar eski kitoblarg'a yozilgandur.

Boy — Ha! Albatta, hech shak yo'q, azizlardan o'rgulay. Alardan hech gap qolgan yo'q. Hammasini kitoblarg'ayozib ketgandurlar. (O'ridan turub.) Hammalari xush kelubdurlar!

Mehmonlar (nimzex bo'lub va qo'llarini ko'ksilarig'a qo'yub) — Salomat, salomat!

Boy (qichqirar) — Abdulahad!

Abdulahad — Labbe, xo'sh! (Eshikdan kirar.)

Boy — Dasturxon ketur, choy va la'li olib kel!

Abdulahad — Xo'sh. (Hammasini keturub qo'yar. Bobo Xitob choyni olib suzar. Alar non va shiravordan tanovul qilurlar.)

Boy (mehmonlarga qarab) —Xudoga sukur, qulbachalaringiz katta bo'lubdue. Shul oyda xatna to'yiniqilub, bo'ynumuzdan soqit qilayluk, deb o'ylab turubmiz. Nima maslahat berasizlar?

Domla (boyga qarab) — He, he,muborak bo'lsun.Xudo hamma bandasig'ashunday kunlarni nasib qilsun!

Boy — Xudoy zayr, muborak qilsun.

Oqsoqol — Boy bobo! Ha tariqa to'y qilmoqchimiz? Kichikroq, kambag'alvormi? Yoki ovoza chiqaraturg'on boy zebmi?

Boy —Ushbu to'g'rida biron maslahat beringlar, deb sizlarni chaqirdim. Har nima bo'lsa, sizlar mahallani kattakoni,shahrimizning urf-rasmini bilasizlar. Manim ixtiyorim sizlargadur. Baharhol bir maslahoat beringlarki, boshqa boy jo'ralarimiz ayb qilmayturg'on to'y bo'lsun. Agarmumkin bo'lsa, bizinki alarnikidan ham bir parda ziyod bo'lsun.

Oqsoqol — Albatta, man mahalla tarafidan tayinlangan ellikboshidurman. Shaharni har go'shasida to'y va yo azabo'lsa, borub bir o'n qadoqlik qand yoki gazlik yirtish olub yurgandurman. Siz ushbu mahallada katta boy boo'lub turub, agar kichkina to'y qilsangiz, xaloyliq aytadurki, falonchi boyni ko'rdunglarmi? Kichkina toy qilub, bizlarga qand bermadi vaholanki,o'shal boyning mahallasidagi oqsoqoli bizni to'ylarimizdan to bir o'n qadoqlik qand olmaguncha ketmas edi. Darvoke, shundaydur. Agar katta to'y bersangiz, boyligingiz ma'lum bo'lub, ovozangiz chiqar. Va ham bizni obro'yimzni olasiz. Shunday emasmi, janob boy?

Boy — Borakalla, oqsoqol! Xud ko'nglundagicha maslahat berdingiz-o, rahmat! Xayr, sizinki-ku ma'qul (domlaga qarab) janob domla, taqsir! Siz nima maslahat berasiz?

Domla — Boy amak! Oqsoqolni so'zlaridan ma'lum, bo'lduki, to'yungiz judo katta ham ovozalik bo'lur ekan. Xudo yomon ko'zdan saqlasun, bul to'yingizg'a janob qozi, mufti, mudarris va katta ulamolarni taklif qilub, bir donadan yaxshi zarrin to'nlardan bermoqingiz lozimdur. Chunki," ulamo varasai anbiyo", demishlar. Ulamoni izzat qilasangiz, payg'ambarni izzat qilg'andek bo'lasiz va ham bu ehsoningiz abas ketmas, sizga dastgiri oxirat bo'lur.

Boy — Ha, taqsir, rost deysiz! Oxiratnş nari qoyayluk. Bu ishimizni bu dunyoda ham qanchamanfaati borligi ma'lumdur. Chinonchi, bizni odamlar ustig'a qo'yub yotgan nasiyalarimiz ham juda ko'b. Nasiyaxo'rlar ila qozixona da murofia va janjal qilishganimizda, qozi va muftilarimizning bizning' na'filarimizg'a harakat qilishlari mumkin bo'lur. Bulardan boshqalari ko'chada to'g'ri kelganda, manga ta'zim qilub salom berurlar. (Tabassum qilub). Ana, muni ko'rub ba'zi odamlar: "Boy juda mo'tabar odam bo'lgan ekan", deb gumon qilurlar.

Domla — Albatta, boy bobo! Agar janobingizg'a malol kelmasa, yana bir maslahat bermoqchi edim.

Boy — Yo'q yo'q, aslo malol kelmaydur, gapuraving. Sizdek katta ulomoni maslahatig'a quloq solmasak, kimni maslahatig'a quloq solamiz, taqsir?

Domla — To'y — xudoni xazinasini, derlar. Ya'ni, xudoni xazinasidan har qancha olinsa, kam bo'lmaydur. Hozir siz go'yo xudoning xazinasini ustig'a o'to'rubsiz. Ana shunday g'animat vaqtda madrasa, majlis, mazorlar, xonaqohlarda ham o'shal uch so'mlik arzon baho to'nlardan in'om qilsangiz, xayringiz nihoyatda o'runlibo'lub tushar edi.

Boy — O'xo'! sizni maslahatingig'a qarasak, ko'chalarg'a ishsiz, faqat oti "oquymiz" deb yurganlarga to'n bermoq lozim ekan-da! Taqsir! Biz bu yil bog'imizg'a to'n ekanimiz yo'q. To'n ila dehqonchilik ham qilmaymiz.(Odamlarga qarab.) To'n,to'n,to'n, indamay tursam, gadoylarga ham to'n ber, deydur-o! (Domlaga qarab.) Xayr, taqsir! Sizni bu so'zingiz ham butun sinmasun. Sizning xotiringiz uchun o'shal aytkon mullabachchalarimizni ba'zi odamshavandasig'a 8 tangalik to'nlardan beramiz. Hech ishimiztushmasa ham mayli-da!

Domla (qo'lini ko'ksig'a qilib) — Qulluq, qulluq, qulluq. Sizni bu xizmatigizga o'shal mullabachalar tarafidan tashakkur qilaman.

Boy (Bobo Xitobga qarab) — Oqsoqol ila domlani bergan maskatlari tamom bo'ldi-ku, endi siz nima deysiz, Bobo Xitob?

Bobo Xitob — Oqsoqolni maslahatlari tuzuk, domlanikini, qo'yvering. O'shal nafi tegmaydurgon mullachchalarga berilaturg'on to'nlarning pulig'a o'z mahallamizni bo'z bolalarga bazm va mayxo'rlik qilib bersangiz, yaxshi emasmi? Mani xayoling'abo'z bolalarimizni ko'nglini topsangiz, o'zingizga ham yaxshi bo'lur. Chunonchi, kechalardaog'rilardan qo'rqqmasdan bahuzur, tinchgina yotarsiz; o'zingiz yoki bola-chaqalaringiz o'lganda, bo'z bolalar o'luklaringizni ko'taralar. Bulardan boshqa ham boshingizga ish tushkanda, masalan, birav ila urushkaningizda yoki o'g'ullaringizga biron olfta yomon ko' ila qaraganda, bo'z bolalarimiz tarafingizni olub, sizni himoya qilalar. Ana, boy bobo! Mani bergan maslahatimni sizga 72 jihatdan foydasi bor!

Boy — Sizning so'zingiz ham tuzuk-ku-ya, lekin domlamizni ko'ngli qolmasin, deymiz-da! Domlamiz ham bizga keraklik odam, Chunki, o'lsak, janozamizni o'qurarlar va ham pashnamozizdurlar. (Domlag'a qarab.) Taqsir! Sizdan bie masala so'rayman: shul mayxo'rlikni kitoblarga nima deb yozgan bo'lsalar?

Domla — Yaxshi masaladan so'radingiz, boy bobo! Siz so'ramaganda ham hozir bu majlisda so'zni mavqei kelgan uchun bu to'g'rida shar'iy masalarni islomiyada fohishabozlik harom bo'lganidek, juvonbozlik ham mutlaq qilmoq hojat ham emas. Chunki buning haromligi hammaga ma'lumdur. Har kim harom ishni qilsa, tongla qiyomatda mustahiq alob bo'latur. (Boyga qarab) Albatta, munday bazm-mazmni to'yingizga yo'l bermang, boy bobo! Munga isfof qilinaturgon aqchangizni maktab yolig'a yoki kambag'al mullabachalarga xayrot qilasangiz, yaxshi bo'lmasmi?

Bobo Xitob (achchig'lanib, domlaga qarab) — Taqsir, nima deysiz? Bazm va mayho'rlik, harom, deysizmi? Bizlar qirqga kirib, haligacha bu ishlarning haromligini hech ulamodan ashitkanimiz yo'q edi. Hatto bu islarni Buxoro qozi kaloni ham man' qilmaydur. Endi sizdaka nima yesirak mullalar man' qilasizlarmi? Ehtimolki, siz ham yangichiqqan jadidchilardan bo'lsangiz.

Domla — Yo'q-e! Man jadid-padidni bilmayman, az ro'yi shariat to'g'rusini aydim-da. Endi xoh qiling, xoh qilmang. Man o'z vazifamni bo'ynumdan soqit qildim.

Bobo Xitob — Ha! Taqsirjon! Man sizni muddaoingizni bilaman. “ Dardi kampir — g'oza”, derlar. Sizni ham dardingiz to'nda! (Joyidan turub, achchig'lanub) Ko'b yaxshi, ana man hozir borub bo'z bolalarg'a: bazm va mayxo'rlikni boy qabul qildi. Ammo dpmla imonimiz bu ish shar'iy emas, deb qo'ymadi, deyman. Alar bu so'zni eshitub, albatta, sizni imomatchilikdan bekor qilarlar.

Domla (qorqub) — Yo'q, yo'q, borubmundoq deman-e! O'turung joyingizga, o'turung! Biz bilmasdan so'zlabmiz. Tavba qilduk, minba'd munday demaymiz-e, eshon bobo! (boyga qarab) Boy bobo! Endi bizga ijozat bering, xuftonning vaqti ham bo'ldi, masjidga borub, yana to'yg'a kelub, xizmat qilamiz. (Fotiha o'qub, chiqib ketar. Hech kim o'rindan turmas.)

Bobo Xitob (domlaning orqasidan ola-ola qarab, so'ngra yuzini boyga qilib) — Boy amaki! Domla imomingizni bergan maslahatini ko'rdingizmi? Agar bu goj domlani so'zig'a kirib , bazm qilib bermasangiz, hammadan ayrilib, bebro' bo'lasiz. To'yingizg'a mahallangiz kirmaydur. Qaysi kun qulog'imga chalindi: bo'z bolalar aytar emishlarki,”Agar boy to'yiga bazm va mayxo'rlik qilib bermasa, boyni mahalladan chiqarub, to'yig'a bormaymiz.O'lsa, o'likini han ko'tamaymiz”. Darvoke,manim ko'rsatgan maslahatimg'a qarab ish qilmasangiz, ma'arakadan so'ngra, ehtimolki, boshingizga yomon hodisalar paydo bo'lsa, boy,boy amaki!

Oqsoqol (ham boyg'a qarab) — Albatta, albatta. Bobo Xitpbni so'lari to'g'ri. Sizga necha jihatdan foydasi bor! Xoh bukun, xoh boshqa kun hech vaqt sizni ishingiz mahallasiz bitmaydur. To shularga rioya qilub, qo'llarig'a no'xtangizni bermasangiz bo'lmaydur.

Boy — Sizni so'zingizga qaragandabiz ashak bo'lub no'xtamizni bularga berar ekanmiz-da. Ey balee, oqsoqol! (Hammalari kulisharlar.)

Oqsoqol — Xuso qilmasun, shuxiylik qilamiz-da! Shunfay xursandlik kunlarda (qo'li ila ko'rsatub) shular har nima qilsa ham, mayli, zarari yo'q.

Boy — Ha! Xudoga shukr, yaxshi va nekbaxt bandalardan ekanmizki, shunday kunlarga yetduk. Endi shular har nimaqilsa ham, shukur qilamiz. Xo'b, Bobo Xitobniki ma'qul. (Eshnazar'ga qarab.) emdi siz gapuring-e, Eshnazarboy, qani siz nima maslahat berasiz?

Eshnazar — Bizni desangiz,ota! (Qo'li bilan ko'rsatub.) Bu tamoni Shahrixong'cha borub uloq chopkanmiz. Xayr, bu Shahrisabz, Buxoro, Kattaqo'rg'on, Karimialarda bo'lsa, bizni qo'limizdan ulog' chopmagan ko'bkori qolgan yo'q, desak, shu noningiz ursun,ishoningiz yolg'on emas. Hamma chog'andozlar mani falonchi boyni chog'ondozi deb bilarlar. Bu to'yingizniovozasini eshitub, albatta, hammalari kelarlar. Bizlarni taraflarimizg'a mundoqcha katta to'ylar uloqsiz bo'lmaydur.Voqeon uloqsiz to'y to'y emas-da, boy otojon! Siz bu to'yingizda hech bo'lmaganda, uch kun judo katta dang'llagan ko'bkori bersangiz kerak. To'dadan uloq olib chiqaraturg'on chog'andozlarga loaqal tuya, ot, eshak, juda xasislik qilgancha, to'n bermoqingiz lozim. Ha! Oxir bechora chog'andozlarni ham dumog'i chog'bo'lub ketsun-da! Sizni davlatingizdan kam qiladimi? Yana muni ustig'a ovozangiz chiqadi. Obro'y paydo qilasiz.

Boy (suyunib) —Ha, agar to'yimga shunday ko'bkori bersam, ovozam hali bu dunyoni qo'ying, u dunyoga ketadur-ku-ya, lekin shu chog'andozlarni ulog'b olub chopganda, "Hu, qizini" deb so'kub yuborgani yomon-da!! Maylimi, Eshnazarboy!

Eshnazar (kulub) — E, boy ota! Sodda ekansiz, o'sha o'zingiz havlida o'turung. Ko'bkorig'a borub ham nima qilasiz? Xizmat bo'lsa bizlat qilamiz! Asloparvo qilmang! Ulatni so'kkanini o'zingiz eshitmasangiz bo'lgani. Odamlar katta-katta kishilarni orqasidan so'karlar, hali bizu siz-ku!

Boy — Voqeanrost deysan, Eshnazar o'lum! Biz havlda chog'andozlarni haqiq'a duo qilib o'turamiz Ilohi, Xudoni o'zi saqlasun-ku, lekin mabodo birontasi otdan yiqilub bo'yni sinmasa, to'yim azaga aylanmasa, deb qo'rqaman.

Oqsoqol (boyga qarab) — E! Insololo, hech ofat yo'q. Bilasizmi boy bobo! Ko'bkoritozlarni piri juda zo'r! Xayr,biron kasofat bo'lub 3-4 tasi o'lganga ham nima? O'lsa, o'z ajali bilan o'ladurgandi-ya. Sizni ko'bkoringiz o'ldiradimi? Vaholanki, ajali yetmagan odam minordan ham yiqilsa, o'lmaydur deyilar

Boy —. Rost,rost. (Eshnazarga qarab) Qandingni ye-e Eshnazar bergan maslahating bilan! Sani shuncha miyang bor ekan-uy mani xabarim yo'q-q!! (Kulisharlar Hıdırboy jo'rasig'a qarab.) Siz mug'ambirlik qilib bizlarning so'zimizni o'g'urlab o'turubsiz-a! Emdi maslahat sizga,nimadeysiz? Oxıy, so'ylashub o'turung, jo'ra!

Xıdırboy — Maslahatchilaringizni bergan maslahatlarini hammas, joyiga tushti-ku! Ammo mani xayolimg'a haliyam bir kamchilgi bor, agar bemalol bo'lsa, aytar edim.

Boy (Taajjub ve tabassum qilib) — O'tgan mashoyıxlar aytgan ekanlarki, "Maslahatlik to'n qısqa kelmas"; man sizlarni maslahat oshiga chaqirganimdan muddaom yo'yim kamchiliksiz bo'lsun edi! Ikkı soatdan beri maslahatşashib o'turubmiz. Haliyam kamchiligi bor ekan-da? Xayr,qani gapuring,bu azizlar bilmagan kamchiligi qayerda ekan?

XıdırBoy — Jo'raq bu ulug' to'yingizni biz mayda shahrimizni juvonlari yaramaydur, to'g'rini aytsam, shahrimizda yaxshijuvon ham qolgan yo'q.U,bizu siz, bo'z bolalik vaqtimizda bazm qilgandurgon yaxshi juvonlarni hozirgi juvonlar tushlarida ham ko'rolmaylar. (Boshini sollab, qo'li ila tizzasig' urub.) Xayr, shunday zamonlar o'tib ketdi-ya! Lekin jo'ra o'shalvaqtlarda bizlarga hazrat Xızır qaragan ekan-da! (Yana boshini sollab,bir oz o'ylab turgandan so'ng.) Haliman to'yingiznibir kamchiligini aytmoqchi edimo. So'dan so'z chiqib,shuncha gapirup ketubmizu xabarimiz yo'q. (Yokasini ushlab) E, tavba! Odam qarisa, laqqa bo'lur,derlar. Voqean biz ham laqqi bo'lubmiz... (Hammalari bir-birig'a qarab tabassum qilarlar.) Esitamanki, Buxoro, Toshkand va Farg'ona taraflarig'a bir qultum harom suv bilan ichaturgan juda parichehra juvonlar bor ekan. Ana, usha juvonlardan 5-6 tasini tiligrom bilan chaqirib ketursangiz, shu bazmingiz ham bazmjon bo'ladi-da, jo'ra! Shu ikki kunlil dunyoda bizi siz yan shundoq kunlarni ko'ramiz yo yo'q. Dam g'animat-diydor g'animat. Shu vaqtda ko'nglingizda har qancha orzu-havas bo'lsa, qilib qo'yganingiz yaxshi.

Boy — E,ofarin aqlingizga, jo'ra! To'g'risini desam, bular bergan maslahatlari bir taraf, yakka o'zingizdiki bir taraf bo'ldi-ey!

Xıdırboy (Juda xursan bo'lub) — Jo'ra! Kattani aqli boshqa ba kichkinani aqli bosqa! Bilasizmi? Bilar bu (soqolini ushlab ko'rsatar) soqolni oluftalik ko'tiga oqarturgan hali

biz laqqi bo'lub qolgan bo'lsak ham, bu oxir zamon bo'z bolalarini yuztasini aqli bizga bor.

Boy — Rost, rost. O'zingiz ham 32 go'laxga olov qo'ygan-da, jo'ra! (Hammalari kulisharlar.)

Oqsoqol (Hoji boboga qarab) — Siz hech gapurmaysiz, Hoji bobo! Bizlarnimaslahatimizni xohladingizmi? Har nima bo'lsa, siz dunyo ko'rgan; haj taraflariniz to'yin qanadaqa bo'ludur? Gaplashub o'turing.

Hoji bobo — Ushbu yil Ka'batulloga borayotganimda, Istambulda yigirma olyi kun qoldim. Bir kun taxtdan tushirilgan sultonning ikki o'g'ulchasini xatna qilmoqchi ekanlar. 3-4 rafiqlarim bilan birgalashub tomoshasig'a borduk. 8 oshyonalik bir katta havlini tagiga borub yetkanimizda, rafiqlarimning biri: “ ana shu yerda to'y bo'ludur”, — dedi. Darvozasi tagiga qorovul bo'lub turgan bir to'radan ruxsat olub, ichkari kirduk. Bruti olinmagan bir turk bizlarni 4 oshyonag'a olib, chiqdi. Qarasak tahminan 30-40 kishi Turkiya amaldoru askarlaridan hammalari kursilarg'a o'turubdurlar. Bizlarg'a ham kursi olun keldilar. Choyni ichib bo'lub erdukki, bolalarni yotquzub kesdilar. So'ngra hammalari birta-birta chiqib ketdilar. Bizlar ham shu ishga hayron bo'lub chiqib ko'shxonamizg'a kelduk: so'ngra ba'zi odamlardan surushdurub bildikki, u yerlarda to'y va bazm, ko'bkori degan narsa yo'q ekan.

Boy — Xudoga sukur-e! Bo, o'zimiz nekbaxt bandalardan ekanmiz. U yerda odamlari dunyoni fahmig'a ham bormas ekanlar-da!..

(Shul asnoda tashqaridan”taq-taq” tovushi kelur.)

Boy — Abdulahad! Tashqari qara! Kim keldi.

Abdulahad (tashqariga chiqib keldi) — Bonkni mirzosi emish. Boyg'a ishim bor, deydur.

Boy — Ayt! Kelsun.

(Abdulahad chiqib,bonk mirzosini birga olub kirar.)

Mirzo — Assalomu alaykum!

Boy (xohlamay, qovoq solib) — Vaalaykum assaom. Ha! Nima uchun keldingiz gapurung?

Mirzo — Bukun bonkaga Peshovardan sizni otingizga Boltaboy degan odam tarafidan besh ming so'm pul keldi. Mana shuni povestkasini keturdim. Daftarg'a qo'l qo'yub oling. (Qo'ltig'idan daftarini olub bir joyni ochib, boy tarafig'a uzatar.)

Boy — Eshon Mirzo! Mani tanimdan o'zingiz qo'l qo'ya qoling. Mani qo'lum yo'q.

Mirzo — Nimag'a yolg'on so'ylaysiz. (Qo'li ko'rsatib.) Mana shu qo'llaringiz o'zingizniki emasmi?

Boy (Tabassum qilub) — E,mirzojon! Ya'ni xat bitolmayman, deganimiz-da!

Mirzo —Janobingiz umringizda maktab degan joyni ham ko'rganingiz yo'q edimi?

Boy — Yo'q, yo'q-e! Biz ham o'n yil riyozat tortib maktab gardini yegan. Lekin (Peshonasini turtub ko'rsata) Bu peshonamizga taqdir yozmagan ekanki, hech nima bo'lmay kelduk! Mirzo uka!

Mirzo — Boy bobo, behuda aybni peshonangiz ilan taqdirni bo'ynig'a qo'ymang. Ayb domlangizni nodonligida ekan. Agar domlangiz o'qutmoqlik tariqasini yaxshi bilsa edi, siz to'rt yilda butun xat-savod chiqarib, yana jo'g'fiya, hisob, tarixi islom degan ilmlardan ham xabardor bo'lur edingiz.

Boy — Emdi bilduk siz ham jadidchilardan eakansiz. Qo'yung,ko'p gapurmat tezroq daftarg'a qo'l qo'yub bering! (Mirzo dimog'ı qo'yub daftarg'a qo'l qo'yar.) (Boy istehzo ila mehmonlarg'a qarab.) Jo'g'rofiya, tarixi islom nima? Xayr, hisobni bo'lsa-ku, xudoga sukur, o'zimiz bilamiz. Haligacha hech bir hisobig'a dar qolg'onimiz yo'q. (Yoqasini ushlab.) Tavba qildim xudoyo! (Mirzo kayfi uchub chiqib ketmoqchi bo'lar.)

Bobo Xitob (qichqirar) — Mirza aka, (bir piyola choyni uzatib) o'turung, bir piyola choy ichib keting! (Mirzo zo'r ila o'turub ichar.)

Oqsoqol — Ana,boy! Aytmadimmi to'yni pulini xudoni o'zi yetkurar.

Boy — Ha! Bu ham xudoning marhamati-da! Bu pul sakkiz yildan beri kuyub yotkon edi. Ana, bachchag'ar to'xo'rlarni nasibasig'a qarangi,muni xudo tepa to'ynuqdan

tashladi. Biz to'y xarojotig'a o'n ming so'mpulni tugunlab qo'ygan eduk! Bu pul bilan endi o'n beshming so'm bo'ldi.

Mirzo —Boy amak! Hali siz to'yungizda o'n besh ming so'm xarojot qilmoqchi bo'ldingizmi? Qilaturgan to'yingiz xatna to'yimi, inhoq to'yimi?

Boy (Bir oz achchig'lanib) — Xatna to'yi qilamiz. Ha! Sizni xayolingizda shuncha pul ham ozlik qiladurmi? Biz sizni maslahat oshig'a chaqirgan yo'q edik-ku, Mirzo uka!

Mirzo (joyidan oyoqqa turib, bir oz shiddat ila) — Man bu yerga xizmatim uvhun keldim. Sizg'a maslahat bermoq uchun kelgan bo'lmasam ham, lekin "Mo'min barodari mo'min", degan so'zni mazmunga amal qilib, sizg'a xayrihlik yuzidan bir-ikki og'iz gapurmoqni o'zumga lozim bilaman. Boy amak! Xatna qilmak sunnatdur. Bir sunnatni bir joy keturmoq uchun o'n besh ming so'm xarojat qilib to'y bermoqlik lozim emas. Ya'ni kishi xatna uchun to'y bermagan ila gunakor bo'lmaydur. Toy va azalarda pul isrof qilmoq odati faqat bizning Turkistonda rasm bo'lub qolubdur. Bosqa mamlakat mus'ulmonlari munday ahmoqlikni aslo qilmaylar. Shuning uchun alar kundan-kun boy bo'lub, bizlat esa bu isroforkorlik sababidan mulk va molimizdan ayrilib, gadoy xolig'a tushmakdamiz. Boy bobo! "Do'st achitib aytadur, dushman kuldurub" derlar. Man sizga xolis do'st bo'lganim uchun aytarmanki, qancha mashaqqatlar ko'rub topkan oqchangizni behuda yerg'a sarf qilib o'g'ullaringizni o'qutsangiz. Ham o'g'ullaringiz odam bo'ladur va ham qolgan o'n ming so'mi kissangizda qolur.

Boy (juda achchig'lanib) — E,mirzo! San bir qatra joning bilan manga nasihat berasan. Man sandan hali to'y. Shuncha ota bobomizdan qolgan urf-rusumni sani bir o'g'iz gaping bilan barham berasizmi? Bor, san nasihatini o'zungga qil! (Mehmonlarga qarab.) O'zi shapka qo'yub, yana odamlarga nasihat beradur-a!

Oqsoqol — Mirzo! Shu qilgan beodabchiliginga boramiz, o'lukingga! Omin, (hammalari) olloh akbar. (Fotiha o'qurlar.)

Mirzo (boyga qarab) — Xayr, boy bobo! Inshoollo, o'lmasam, oxir holingizni ko'rub salom beraman. (Chiqib ketar.)

Parda

IKKINCHI PARDA

Hovli manzarasi, bir tarafda 3-4 stulga boy, oqsoqol, domla imom va xatna qilinaturgan bola o'turarlar.

Domla — Janob boy! Odamlarni soat nechaga xabar qilg'on edingiz?

Boy — Ba'zilarini soat sakkizda, ba'zilarini soat uyda. Soatingizni ko'rung, necha bo'lubdur?!

Domla(qo'ltug'idan soatni chiqarub) — Soat sakkiz bo'lubdur.

Boy — Ha! Bo'lmasa, odamlar hozr kelarlar.

(Shul esnoda bir juvon va bir hofiz (ashulachi) kelarlar. Salom bering,hammalari oyoqqa turarlar. Juvon boy ila quchoqlashub ko'rushar. Ammo bosqalari ila qo'l berub ko'rushar.)

Boy — Marhamat qilsunlar, yuqorig'a o'tsunlar!

Joy ko'rsatar. Juvon ila hofiz o'turub, fotiha o'qurlar.)

Hofiz — Xudo boy davlatlarini ziyoda qilub mundan ham kattaroq to'ylarg'a yetkursun! To'yungiz muborak bo'lsun, boy bobo!

Boy — Qulluq,qulluq. Xush kelubdurlar.

Hofiz— Juvon — Salomat! Salomat!

Boy(qichqirar)—Abdulahad!

Abdulahad— Labbe!

Boy — Bularni oldig'a bir choynak choy keturub qo'y! Ermak qilub o'tursunlar! Hali osh tayor bo'lgani yo!q.

Abdulahad — Xo'sh!(Keta turub qo'yar.)

Boy (O'g'lig'a qarab) — O'g'lum, juvon akangni qoshlarig'a borub o'tur. (Borub o'turar.)

Juvon — Keling, boybaccha! (Iltifot qilub, bir piyola choy berar.)

Hofiz (juvonga qarab) — Boybachchaga choyqand qilib bering!

(Juvon Boybachcha qo'lidan piyolani olub, o'zi bir qut ichib, yana qaytarub berar.)

Boy (Oqsoqol va domlga qarab) — Bekor, o'turmanglar! Juvonga xushomad qilinglar! Choyqand qildirub ichinglar!

(Boy bir piyola choyni juvonni oldiga olub kelar. Juvon bir qo'lini boyni bo'ynig'a solgan holda choyqand qilib berar. Boy juda sevinub, choyni ichib maza qilar.)

Domla (Juvonga qarab) — Sadag'angiz bo'lay, qaysi kun sizni ko'chada qo'rub, diqqat bo'lub salom berdim. Durust iltifot qilmay, bazo'r labingizni pichirri qilib o'tdingiz-o! Shundoq kelib qo'limga tushar ekansiz-ku! Endi qalaysiz?

Juvon (kulub) — Ey,taqsir! Siz ulamo bo'lub shundaychin gapirasiz, ayb emasmi?

Domla — Ey dardingiz ursun! Tegishamiz-da, biz juvonboz emas,ya'ni ro'boz. Faqat nazzora qilmiz-da! (Oqsoqolga qarab.) Oqsoqol bobo! Bu oftobchaga qarang! Xudoni qudratidan o'rgulay, shundoq parichehralarni yaratubdur-o! Kitoblarg'a aytibdurlarki, to odamg'a ishqı haqiqiyg'a aslo yetub bo'lmas ekan.

Oqsoqol (boshini sollab) — Ha, taqsir, albatta! (Bir piyola choyni olub, juvonni qoshig'a borar. Qo'lini huvonning boynig'a solub, shoyqand qildurub olar. Yana juvonning yuzidan o'par. Hammalari kulusharlar. Choyni ichib, mazza qilar.) Ho, lekin toza qand bo'lubdur-diya!

(Shu asnoda 3-4 nafar sharning boy va a'yonlari salom berib kirarlar. Hammalari joylaridan turub, "mathamat,marhamat", deb alarni o'tkuzarlar, alaro'turub, fotiha o'qurlar.)

Boy —Xush kelubdurlar!

Mehmonlar — Salomat, salomat! To'y muborak bo'lsun!

Boy — Qulluq,qulluq!

(Abdulahad dasturxon, non,shiravor choy keturar. Osoqol dasturxon solar, non va la'li qo'yar. O'zi ham oturar. Mehmonlar Xo'rakka mashg'ul bo'lurlar.)

Mehmonlardan biri (to'y egasida qarab) — Xudo, ziyoda qilsun. Ajab zebo to'y qilsiz! Alalxusus bu (qo'li ila juvonnini ko'rsatar) oftob butun havlingizni munavvar qilibdur! (Juvondan iltimos qilalar.) Bizga yaqinroq o'turun-e, jonimg'a utung! Dam g'animat, bir oz diydor ko'rayluk! (Juvon kelar, choyqand qilub berar.)

Boylardan biri (boshqa birisiga qarab) — Turdiboyni vekselini uchut qildingizmi?

Ul — Yo'q, uchut qilmaduk. Chunki u bizdan mol olmaydur. Loaqal ko'chada ko'rganda, bizga ta'zim qilib salom ham bermaydur-o! Biz uni vekselini uchut qilsak-u, u boshqa kishidan borub mol olsunmi! Qo'yung, mundaqayni mutakabbir odamni vekselini qabul qilmay, xo'b joyiga tegurayluk. Oxir kelib oyoqimizga bosh qo'ysun. So'ngra bir ish bo'lur-da!

(Shul asnoda palov kelur. Tanovul qilurlar, qand kelur. Shirovarlar tqasim qilinur. Toboqlar olinur. Mehmonlarga to'nlar kiygizilur. Muboerakbodlik qilinur. Mehmonlar fotiha o'qub, chiqib ketarlar. Dasturxonlar yig'istirilur.)

Boy (qichqirar) — Abdulahad!

Abdulahad — Balle.

Boy — Kecha tayin qilgan gapim esingga bormi?

Albatta, xabardar bo'l! Gadoylarni ravozadan kirguzma! Kambag'alroq odam kelsa, o'sha sayisxona oldig'a o'tkuza qo'l! Ularga faqat osh va non bersang bo'ludur.

Shiravor, qand-pand hojat emas. Albatta, shundoq qil, bolam!

Abdulahad — Xo'sh. (Ishiga ketar.)

(Yana 2-3 nafar mulla ila 2-3 nafar avom kishilar kelarlar. "Marhamat", deb joy ko'rsatilur. Alar "Siz o'tung", deb bir-birovlarini to'rga o'tmoqg'a taklif qilib, qo'l va etaklaridan ushlab tortisharlar. 2-3 daqiqadan so'ng o'turushib, fotiha o'qimoqg'a ham qancha taklif qilurlar. Tabrik va beyoni xushomadiy qilinur. Oqsoqol dasturxon sola, non shiravor, qo'yar. So'ngra palov qo'yar. Oshg'a qo'l uzatmoqg'a ham qancha taklif qilinur. Biri suyakni nihoyatda toza bo'lgunichaga chaynar. Bu orda juvong' qancha xushomadlar qilinur, shoyqand qildirilib ichilur. Osh yeyilgandan so'ngqand, to'n

berilur. To'n kiyganlarni muborakbodlik qilinur. Mehmonlar uzun fotiha o'qub chiqib ketarlar.

Dasturxonlar yig'istirilur. Bir nafar gadoy tilanchi kelub, ochligini arz etar. Bir kafgir osh yoki bir dona non beringlar, deb tavallo va zori qilur.)

Boy (gadoyga qarab achchig'lanib) — Padar la'nat, sani kim bu yerga taklif qildi? Chiq, ket! Ko'zumga ko'runma!

Gadoy (yig'lab) — To'yungizni ovozasini eshitub, bir tosh yo'ldan keldim. Mani noumid qilmang, haqqingizg'a ko'b suo qilaman. Ilohi boybachchalarning katta to'yini ko'ring. Man ojiz-notavonniquruq yuborman.

Boy (nihoyatda achchig'lanib, oyoqq'a turar) — Man gadoylar, kambag'allar uchun to'y qilganim yo'q. Yo'qol, e, sanga yo'l berganni!.. (Gadoyni quvib chiqar.)

Parda

UCHINCHI PARDA

MAYXO'RLIK MAJLISI

Mehmonxona da Bobo Xitob ila Orzuqul, Tesha darva qilub, choy ichishib o'turarlar.

Orzuqul (Bobo Xitobga qarab) — Bobo! Juvoningiz qani? May nima bo'ldi? Oxir, tezroq mayxo'likni ilojini qiling. Vaqt o'tmasun!

Bobo Xitob — Man ne bilaman, boy bilarlardi-ya.(Teshaga qarab.) Tur! Tesha, boyni chaqirib kel!

(Tesha boyg'a ketar.)

Orzuqul (bir oz achchig'lanib) — E, bu boyingni qilaturg'an bazmidan o'rgulay, bizlarni ipsiz boglab qo'yubdur. Shu bugun Botur jo'ram : “Yur, islovotg'a boramiz, piva ziyofat qilaman”, deydi. Qabul qilmadimki, bu kecha boynikiga bazm bor, deb.

Bobo Xitob — Orzuqul! Ko' b bachalik qılma! Odam degan muncha yengil bo' lmaydur. (Shul esnoda boy, Tesha kirarlar.)

Boy — Ha! Bolam, nima deysizlar?

Bobo Xitob — Boy bobo! Assalomu alaykum! Juvoningiz qani? Oxıy, bular mani tang qılub turubdurlarki, vaqt o' tdi, qachon bazm qılamiz, deb?

Boy — Shohmanglar, o' g' lum! Shu zamon juvon keladur.

Orzuqul — Juvonni qayerga yuboruvdingiz?

Boy — Shu butun juvob: “Badanim kir, hammom boraman”, deb juda yalinavardi. So' ngra yakka bormasun, deb O' lmas jo' rangiz bilan birga yubordim. Shu zamon kelar, bir fasl sabr qılinglar, o' g' lum. (Chıqib ketar.)

Orzuqul (Bobo Xitobga qarab) — E, bu boyning ham toza bemaza ekan. O' sha valadi zino O' lmasg' a juvonni ishini bitkardi... Uf! (Achchıg' lanib, ko' zlarini olaytirin, xafa bo' lar.)

Bobo Xitob — Uka! Odam degan muncha badgumon bo' lmaydur. Gumon odamni imonidan ajratadur ekan, o' sha bechora O' lmasni haromzodaligini haligacha hech kimdan eshitganimiz yo' q.

Orzuqul (qahr ila) — Siz nima bilasiz, e Bobo Xitob?! Man O' lmasni o' n yildan beri hamma qılgan ishlarini bilaman. Bu padar la' nat juda beyandisha haromzoda-di-ya! Bu ko' b besoqollarni pardasiniz yırtgan. Har kim buni qo' liga tushdi, to o' shanga naqsh qılib urmasa, iloji yo' q. Xayr, man bu beyandisha O' lmasni to o' ldurmasam, nomim Orzuqul emas ekan-diya!

Bobo Xitob (qorqub) — Ey Orzuqul uka! Sanga nima bo' ldi? Qo' y bir fasl bejanjal o' turayluk. Biz bu yerga janjal uchun kelganimiz yo' q, vaqti xushluk uchun kelgan.

Boy (kulib kirar) — Mana-yo! Juvoningiz ham kelib qoldi. Hozir kiradur. (Bobo Xitobga qarab.) Bo' z bolalaringizni hammasi shulmi?

Bobo xitob — Bo'z bolalarni to'qquztasi shu oqshom Poyqoboqg'a bir jallogb'a va'dalik ekanlar. Mandan javob olub ketdilar. Xayr, hech voqea yo'q, o'zimiz ham kifoya

Boy — Bu ham sizlarni toleingizdi-ya! Endi ular ichaturgan mayni ham o'zingiz ichib, ko'b kayf qilaszlar. Qni, endi gapuringlar? Sizlarg' araq va piva keturaymi? Yoki o'zum uchun pishurulgan musallasi shar'iydan keturaymi?

Bobo Xitob — E, o'sha harom piva va araqni qo'ying, musallasi shar'iyini keturung! Bizlar ham shuni ko'broq ichub yurubmiz.

Boy — Xo'b, xo'b! Musallas keturamiz. Shukur davlatxonamizda uch xum musallasi shar'iy bor. (Chiqib ketar.)

(Juvon ila O'lmas kirar. Hammalari xursand bo'lub, salom berib, o'runlaridan turarlar. Juvon bila ko'rushib, qancha xushomadlar qilishib, juvonni o'tkazurlar. Juvon Bobo Xitob ila O'lmasni O'tasida turar. Bu ishga Orzuqulni rashki kelib, ola-ola qarar.)

Boy (kirar) — Jamoa, xush kelibsizlar!

Bo'z bolalar — Salomat, salomat!

Shul asnoda Abdulahad bir tag'orani ko'tarib kelar, tag'orani o'taga quyib, 2-3 shisha musallasga o'xshagan bir suvni tag'orag'a quyar. Hammalari soqiylikni Bobo Xitobga taklif qilalar. Bobo Xitob qabul qilib, musallasdan birpiyola to'ldurib, boyga uzatarki, "Siz musallasni tabarrukiy qilib bering" deb.)

Boy (piyolani qo'liga olub) — Shu juvonni salomatligiga! (Ichar.) (Bobo Xitobga qarab.) Xabardor bo'lub turung! Mabodo bo'z bolalar biron ko'ngil qarolik qilmasunlar!

Bobo Xitob — Yo'q, xotirjam bo'lung, boy bobo! Insholloo, hech nima bo'lmaydur!

(Boy chiqib ketar. Bobo Xitob o'ng tarafdan boslab, hammalarig'a bir marotabadan musallas berar. Bular ham qancha muqarrariy takliflar ila icharlar. Bo'z bolalarni boshi qizir, juvonga xushomad qilalar. Oxir, juvoni o'ynatmoqg'a qaror berib, g'azal o'qushub, qarsak urarlar, juvon o'ynar. Shul asnoda boy o'g'li ila kirib, Juvonning chakkasiga bir necha qog'oz oqcha yopishtirib chiqib ketar.)

Bobo Xitob (Juvonga qarab) —Ukajon, dardingiz ursun,bir oz o'turub, damingizni oling. Judo tellab ketdingiz-ku?

(Ro'ymolchasi bilan juvonning yuzuni artib qo'yar. Juvon yana avvalg'i hoyig'a o'turar.)

Orzuqul — Hoy, juvon! Tasadduqingiz bo'lay,bizlarni ham yonimizg'a kelub o'turung! Bizlarni xorimiz bormi? Yonimizg'a o'turmaysiz (Qo'li ila O'lmasni ko'rsatub.) Yo, bu go'shna purzo'r oluftadan qo'rqasizmi? Mundaqayni futa qo'shoqork ishkam jizu bizlarni yonida ko'b o'turmang, pushaymon bo'lasiz.

(Juvon joyidan turmoqqa harakatqilar,ammo O'lmas qo'ymasdan o'tqazar.)

O'lmas (Achchig'lanib) —Bizlar kuchimizga g'arqa, bizki go'shna puzo'r bo'lsak, ana endi zo'rlikimizni ko'rsatamiz-da!

(Orzuqul joyidan turib, Juvonni qo'lidan tortar. O'lmas uni bir tarkasi urar, u muni urar. Ikkovci yokqalashur. Hamrohlari ajratmoqchi bo'lurlar, ammo kuchlari yetmaydur. Ko'b g'avg'o va shovqinlashgandan so'ng, Orzuqul qo'lga pichoq olib, O'lmasni quvlab chiqar. Bular ham orqalaridan chiqarlar.)

Parda

Parda ko'tarilur. Eshnazar sahnaga baland ovoz ila chaqirar: “Erta dushanba, seshanba, chahorshanba kunlari Afrosiyobda ko'bkori bo'ladur. Ko'rmaganlar armonda qoladur”.

Parda Tushar

TO'RTINCHI PARDA

Do'kon manzarasi. Bir narsa ustida 3-4 to'p har xil chit turar. Boy ko'hna libos kiygan, parishonhol bo'lub Abdulahad ila choy ichishub o'turar.

Boy — Abdulahad, bolam! G'aladonda necha pul bor? Olib, sana!

Abdulahad (sanar) — Bir yuz o'ttiz so'm 23 tiyni pul bor ekan.

Boy (hayron bo'lub) — Oh! Mani xayolimga pul ko'b edi-ku, nima bo'ldi?

Abdulahad — To'rt ming so'm pul bor ediki, “ Boshqacha to'lovin bor, yaqinda beraman”, deb qo'ydingiz. So'ngra to'yg'a pul darkor bo'lib qolganda, olib harajat qilmadingizmi?

Boy — E, voqeon, rost deysan-o! To'y xarojatiga o'n besh ming so'm pul yetishmaganda, bu to'rt ming so'mni ham olun xarojat qiluvdim. Esimda ham yo'q. Daftarg'a qara! To'lovingiz vaqti qachon bo'lsa?

Abdulahad (Daftarg'a qarab) — Shu bugun 23 aprelda “Maskavskiy bonka” ga beshming so'm to'lavingiz vaqti ekan.

Boy (shosib) — Oh! Uy, uyim kuydi!(Abdulahadni so'kar.) To'lavimizni vaqti shuncha yaqinlashgan ekan-ku, nimaga manga bidurmaysan?

Abdulahad (shiddat ila) — Manga nima deysiz? Man o'sha to'rt ming so'mni olganingizda, shu gapni aytuvdim. Siz: E, xudoni o'zi yetkurar”, deb quloq solmadingiz.

Boy — Xayr, har nima bo'ldi, mayli endi. San darrov borib Naiyalarni undurib kel. (Abdulahad salla va jomasini kiyub, daftarini qo'lig'a olar). Agar nasiyadan ko'p pul undurolmasang, Xidirboy jo'ramni qoshlarig'a borub, uch ming so'm pul undurib kel.

Abdulahad — Xo'b. (Chiqib ketar.)

(Boy peshonasiga qo'lini qo'yub, xafa bo'lub o'turar. Shul asnoda “ Maskavskiy bonka”ning xizmatkori qo'lig'a daftar olub kirar. Muni ko'rgan zamon boyning quti uchar.)

Boy — Assalomu alaykum, ha mirzo, nima gap?!
Mirzo (povestkani olub) —Shu bugun soat o'nda bonkaga besh ming so2m to'larsiz. Mana bu povestkani olub daftarg'a qo'l qo'ying! (Daftarini uzatar.)

Boy (yalinib) —Mirzojon! O'zingiz qo'l qoya qoling! Bilasiz ki manim qo'lum yo'q.

(Mirzoqo'l qo'yub, povestkani boyga berubchiqib ketar. Boy yana xafa bo'lup oturar. Shul asnoda bir xaridor kelub, bir to'p chitni ko'rar.)

Boy — Ha. Qaysisi ma'qul bo'ldi?

Xaridor (chitlarning u yoq-bu yog'ingi ko'run oxir birini xohlar) — Muni olchini necha pul?

Boy — Tangamiri, necha olchin olasiz?

Xaridor — Bir olchin olar edim. Xayr, qirq ikki pul beraman-da, boy bobo!

Boy (xaridorning qo'lidan chitni tortib) — Sani beraturgan 42 puling qaysi darding'a darmon bo'latur, ket! Bosqa joyni ko'r!

Xaridor (ola-ola qarab) — Dardingiz juda zo'r ekan-diya!(Bir chig'ip ketar.)

(Boyni dimog'i kuyuib o'turar. Shul vaqtda ko'bkoritoz Eshnazar kirar.)

Eshnazar (xursandlil ila) — Assalomu alaykum, boy bobo!

Boy (qovoq solub) — Valeykum! Ha, Eshnazar, tunov kun ko'bkori qanday o'tdi? Gapur!

Eshnazar — E, boy bobo! Ko'bkorini aslo so'raman. Shundaqayni ko'bkori dunyo bino bo'lgandan beri aslo bo'lgani yo'q.

Boy — Tez-tez gapur, qanaka bo'ldi?

Eshnazar (o'n barmoqini ko'rsatub) — O'n kishi otdan yiqilisp to'rttasi o'ldi. Oltitasini oyyoq'i sindi. Besh ot o'ldi. O'n toqquz ot kasal bo'lub qoldi.

Boy — Ilohi hammasi olsun edi. Shu to'y va bazm va ko'bkorini kasofatiga mani balo urdu-ku!

Eshnazar (hayron bo'lub) — Boy bobo xudo saqlasun. Sizni nima balourdi?

Boy — O'n to'qquz ming so'mni hech behudag'a to'yg'a isrof qildim. Hozir g'ala donimda ilkki yuz so'mcha ham pulim yo'q. Agar shu bugun bonkaga besh ming so'm topshursam, do'konim pechat' bo'latur. Ana! Balo bundan ham ziyod bo'ladurmu? Eshnazar!(Ikki qo'lini ko'ziga qo'yub, yig'lar. Eshnazarni kayfi uchar.)

Eshnazar (boyga tasalli berib) — E, boy bobo! Aslo xafa bo'lmang! Taqdiringizda shundoq gaplar bor ekan. Siz haliyam nekbaxt ekansizki, shundoq davrlarnisurub qolqoldingiz! Endi o'lsangiz hamki, dunyodan beyarmon ketarsiz. G'am yemang!

Shukur, mana o'g'lungiz katta bo'lubdur. Agar shu vaqtda o'g'lunguzni qadoqxonag'a eltib qo'ysangiz, oyiga loaqal besh so'm topib, sizni bahuzur boqar.(Chiqib ketar.)

(Boy boshini ko'tarib, hafa bo'lub o'turar. Shul vaqtda Abdulahad pishib-horib kirar. Daftarni yerg'a otar.)

Boy (shosub) — Ha! Bolam, necha pul undurdung! Qani chig'ar?

Abdulahad —Nasiyalardan bir pul ham undurganim yo'q. Birtasi: “Erta kel”,deydur.Birtasi: “Hali savdo yo'q, kelasi hafta beraman”, deydur. Yana birtasi aytadurki, “Shul kechakar tushimzdaham pulni rangini ko'rolmay turubmiz. Boyingizga ayting, yana 5-6 so'm qarz berub tursunlar. Ho', bozorlar yaxshi bo'lub, orqamizg'a oftob tekkanda, pullarini beramiz-da!”

Boy (achchig'lanib) — Bu kun pulni o'rnig'a gap olub keldim, desang-chi? Xidir jo'rang'a bordingmi, u nima dedi?

Abdulahad — Xidirboy jo'rangizg'aborub aytdimki, bukun boyimizni katta to'lovlarini va'dasi yetubdur. Har nav qilib uch ming so'm topib bering emish. Jo'rangiz aytdilarki: “O'h-o'h! Endi jo'ramizni to'yidan yegan palavimizni har luqmasini ming so'mga tushar ekan-di-ya. Borib ayt: Jo'ram boshdan ko'tlarg'a qarab olu yesunlar edi”.

Boy (Jo'rasini so'kib) — Halitayin mundoq dedimi? (Tizzasiga urub.) Hoy, otangga! Bu dunyoni jo'ra va ishnosi ham bekor ekan. Uf... (Betoqat bo'lur.) Vaqtda kelib oshingni yeylar, vandin ni olarlar, to'nungni kiyarlar. Bir kun boshingga ish tushkanda gocharlar. Hiy-la va nayrang qilib,kinoya ham aytarlar... Oh, zolim falak! Beobro' qilding mani! Endi o'bro'yim to'kuldi, sharmanda bo'ldum! E, xudo hozirjonimni ol! Bu holimdan ming martaba o'lganim yaxshi! (Abdulahadga.) Abdulahadjon bolam! Shu yomon dam o'turgan bilan hech murod hosil bo'lmaydur. Emdi nima qilamiz, oxiy!

Abdulahad — Man bilmasam ham o'zingiz bilasiz.

Boy (Bir oz o'ylab) — Ha! Bir ish xotirimga keldi. Daftarni ichidan besh dona ming so'mlik vekselni ol, Murodboyg'a borub, o'shang'a qo'lqo2yadurub kel! Bonka'g'a qo'yub, pul olub, qarzimizni beramiz.

Abdulahad — Xo'b. (Vekselni olub ketar. 1-2 daqiqadan so'ng qaytib kelar.) Murodboyingizni sarmoyasi to'yga tamom bo'ldi Emdi sirqmoqg'a yaqinlasgan. Man veksel berib,bosh og'ruq olaymu? Mabodo sinib qolsa, shuncha pulni man to'lasam kerak. Borib aytki, agar mani veksel bermaganim qattig' tegsa, xo'jayining bonqag'a chilon bo'lganda, mani vekselimni uchut qulmasun. Man unga xushomad qilmayman.

(Shul asnoda Sudebniy pristug ila bir poliska kirar.)

Boy — Boy, uyimkuydi. Obro'yim to'kuldi, endi o'lganim yaxshi! (Dodu faryod qilub chit to'plarini o'stig'a o'zini tashlar. Pristufni yozgani qo'ymas.)

(Sudebniy pristuf boyg'a so'q urub,mollarini yozmoqg'a mashg'ul bo'lur. Boy qo'rqub, bir chetga pusub o'turar. Shul asnoda bonk mirzosi salom berib kirar. Sudebniy pristuf ila ko'rushkandan so'ng boyg'a qarab, dedi:)

Mirzo — Ha! Boy bobo, oxir holingiz shu bo'ldimi? Qaysi kun sizga aytmab edimmiki, pulni isrof qilmang, pushaymon bo'lasiz. Ana! Man shundoq kunlarni o'lab, nasihat qilib edim!

Boy — Ta'na qilmang! Tavba deng, bolam! Ilohi mundoq qaro kunlar hech kimning boshig'a tushmasun!

Mirzo (taassuf qilib,xalqqa qarab) — Oh! Voy! Biz, Turkiston musûlmonlari, bu nodonlik balosidan qachon qutular ekanmiz? Bizlarni ilmsizlik sharobxo'r qildi, ahmoq va isroforkor qildi. mana, oxir beobro' va xonaboyron qildi. Boshqa millatlar topgan pullarini ilm va maorif, din va millat yo'liga sarf qilub, kundan-kun taraqqiy topsalar, bizlar jaholat va nodonligimiz sababidan topganmolimizni hatto bog' va hovlilarimizni sotub, to'y ve aza, bazm va ko'bkori yolig'a harojat qilub, o'zgalarning bir parcha nonig'a muhtoj va hor-zor bo'lmakdamiz. Agar biz, musûlmonlar, ushbu fursatlarni g2animat bilub, to2y va azada, urf va rasm bo'lgan isroflarni barham bermasak, ozgina vaqtda hozirgi mûlk-molimizdan ham ayrilub, o'zimiz darvadar bo'lurmiz. Ollo taolo jumla musûlmon birodarimizg'a ibrat ko'zi bersun!

Parda

TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE METİNLER

3.6. ESKİ MEKTEP YENİ MEKTEP

(Türkistan hayatından alınmıştır. Eski Mektep Yeni Mektep
İsimli 3 perdelik bir tiyatrodur.)

ŞAHISLAR

Molla Açıldı: Eski mektep muallimi, öfkeli ve mutaassıp, 35 yaşında.

Eşankul: Oğlunu eski mektebe getiren bir kişi, 45 yaşında.

Böri: Çar Kitap¹, okuyan talebe, 14 yaşında.

Artuk: “Hoca Hafız” okuyan kişi, 16 yaşında.

Selim: Heftiyek² okuyucusu, 12 yaşında.

Melik: Ezberci, Ahmet (Yesevî) okuyucusu, 10 yaşında.

Kamilbay: Açık fikirli, yeni mektep taraftarı, 35 yaşında.

Kabilcan: Kamilbay’ın hizmetkârı, 25 yaşında.

Hoca İmam: Gerçekçi bir âlim, hakkaniyetli bir kişi, 50 yaşında

Ellikbaşı³: Eski fikirli, avamdan bir kişi, 40 yaşında.

Muallim Nureddin: Kamilbay’ın açtığı yeni mektebin muallimi, 25 yaşında.

Ahmedcan: Birinci sınıf talebesi, 9 yaşında.

Abdullah: İkinci sınıf talebesi, 10 yaşında.

İsmail: Üçüncü sınıf talebesi, 12 yaşında.

Osman: Dördüncü sınıf öğrencisi, 14 yaşında.

BİRİNCİ PERDE

Eski mektep manzarası. Mektebin içi zindan gibi karanlık olup, ortasında bir ocak, duvarında ise falaka asılıdır. Bir tarafta eski püskü bir ibrikte su, diğer tarafta yırtık minder üstünde üç dört kat giyinmiş, kıyafetleri perişan olan, esrarkeş görünümlü öfkeli bir Hoca oturmuş, bir yanında çaydanlık, fincan ve bir tane kuru ekmeğe, önünde dört ayaklı tahta, tahtanın yan tarafında ise hasır üzerinde oturan Selim ve Melik isimli iki çocuk ders çalışmaktadırlar.

Hoca (elinde sopa ile) — Evet, okuyun!

Melik (gökyüzüne bakıp) — Elhamdülillah... (Yanlış okur.)

¹ Eski mektep eğitiminde, medreselerde talebelere okutulan mektep müfredatındaki, dört kitaptan oluşan eser.

² Kur’an’ın yediden bir kısmını içeren ve medreselerde okutulan kitap.

³ Türkistan’da idari bir görev.

Selim (Hocanın sopasına bakarak) — Kaf ba lam peş kul he peş hu kulfu-vav ba lam zevval Kulfuvalam elif zallahi peş huvv kulfuvalahu. (Tekrarlar.)

Hoca (Selim'e sopa ile vurur) — Yazıya bakarak oku be bedbaht! Niye sopaya bakıyorsun? Sopadan mı korkuyorsun? Yazıya bak!

Seli (ürküp, korkarak) — Tamam Hocam, tövbe ettim. Şimdi yazıya bakarak okuyacağım. (Yine tekrar eder.)

Hoca (kolunun altından çay torbasını çıkarıp, çaydanlığa çay atar, çaydanlığı Selim'e vererek) — Al, bunu demleyip gel!

Selim (çaydanlığı alıp) — İki som⁴ verin!

Hoca (elini cebine atıp) — Yeterli param yokmuş ya! Senin paran yok mu?

Selim (ceplerini karıştırıp, güçlkle bir som bulur) — Bir som varmış.

Hoca (Melik'e bakıp) : Senin paran yok mu? Varsa bir som ver!

Melik — Babam şuradan helva alıp yiyeyim diye bir som vermişti. Helvacıdan helva alıp yedim başka param yok!

Hoca (Selim'e bakıp) Tamam, git parayı semaverciye ver! Kalanı veresiye olsun, çayı al gel! Allah izin verirse öderiz. (Selim çıkıp gider. Hoca kuru ekmeği bölmeye çalışır ama bir türlü bölemez. Sonunda dizine vurarak böler.) Ya hu ne sertmiş! (Selim demlenmiş çayı getirip Hocanın önüne koyar. Hoca demliğin kapağını kaldırıp bakar) Çayın yarısını yolda dökmüşsün bedbaht!

Selim (korkarak) — Hayır Hocam. Ben dökmedim, kendi kendine dökülmüştür o.

Hoca — Hiç kendi kendine dökülür mü? Seni ahmak!

(Çakı ile ekmeği parçalayıp piyaleye⁵ atar, üzerine çay koyarak yer. Çocuklar fırsattan istifade hasırın cilleri⁶ ile birbirlerini kovalayarak oynamaya başlarlar.)

Hoca (yemeğini yedikten sonra dua okur) — Evet, okuyun bakayım! (Çocuklar ürkererek okumaya başlarlar. Melik'e bakıp) Git evinden bir kucak odun alıp gel! Ateş yakalım.

Melik: Tamam. (gidip odun getirir.)

Hoca (Selim'e bakıp) — Dersini biliyor musun?

Selim — Biliyorum Hocam, biliyorum.

⁴ Özbekistan para birimi.

⁵ Küçük kâse.

⁶ Hasır örülen ot.

Hoca — Haydi oku! (kitabı bakarak dinlemeye başlar, Selim Hocanın elindeki sopaya bakarak okur. Hoca sevinerek) Hey maşallah, maşallah oğlum! Dersini çok iyi biliyormuşsun!

Selim (sevinçle) — Hocam şimdi bana ders verin!

Hoca — Tamam, şimdi ödevini veririm.

(O sırada Artuk adındaki bir çocuk, kitabını kolunun altına sıkıştırmış vaziyette mektebe girer)

Artuk — Selamün aleyküm!

(Çocuklar okumayı bırakırlar)

Hoca — Ve aleyküm selam. Perşembelik⁷ ekmeğın nerede?

Artuk — Unuttum. Cumartesi günü getiririm.

Hoca (öfkelenir) — Cumartesiye kadar aç mı oturayım? Git, çabuk alıp gel! Evinde ekme yoksa parasını getir!

Artuk — Tamam. (Kitabını tahtanın üzerine koyup çıkacakken)

Hoca — Hey, Artuk! Bana bak, buraya gel! Taşkul'un evini biliyor musun?

Artuk — Biliyorum Hocam, biliyorum.

Hoca — Yalan söyleme! Nasıl biliyorsun anlat bakayım, neredeymiş Taşkul'un evi!

Artuk — Taşkul'un evi Tokimdozlik Sokağındaki mescidin yanında. Kapısı havuzun karşısında.

Hoca: Evet, doğru biliyormuşsun. Şimdi sen git, Taşkul'un annesine, babasına şöyle söyle; gelecek pazartesi günü erkenden Hocam Taşkul'u neşrih bohçası⁸ ile bekliyor. Tamam mı?

Artuk — Tamam, tamam. (çıkıp gider)

Hoca (bir az düşünüp) — Off!... Yine bir şey söylemeyi unuttum. Kalk Selim! Kapıdan Artuk'u çağır, gelsin!

Selim — Tamam. (Kapıya çıkıp yüksek sesle): Artuk, Artuk! Hey, hey!. Artuuuuuk!

Artuk (işitip gelir) — Yine ne diyorsunuz Hocam?

Hoca — Bak yine perşembeliğimi unutup gelme! Haydi, Artukçuğum, sen bir yolunu bulup, Taşkul'un ailesini neşrih bohçası konusunda ikna ediver gel! Sonra ben senin payına düşeni veririm, şekerleme de veririm. Tamam mı?

⁷ Eskiden medreselerde her Perşembe günü talebelerin hocalarına yiyecek, giyecek, para vb. getirdikleri hediyelere "perşembelik" denirdi.

⁸ Eskiden medreselerde öğrencilerin okumaya başlaması üzerine hocalarına giysi, yiyecek, para ve benzerleriyle dolu takdim ettiği hediye bohçasına neşrih bohçası denirdi.

Artuk — Tamam Hocam tamam. (güle oynaya çıkıp gider)

Selim (ayağa kalkıp) — Hocam müsaade!

Hoca — Git, çabuk gel! Tuvalette kesikle oynayıp durma! (Çıkar)

Melik (ayağa kalkıp) — Hocam burnumu temizleyip geleyim mi?

Hoca — Git, eğlenme çabuk gel! (Hoca kendi kendine) Bu ahir zaman çocuklarını böyle şeylerle kandırmazsak olmaz. Bundan önceki neşrih bohçasından şu bedbaht Artuk 3 tenge⁹ çalmıştı. Eğer bu defa da buna bir şey vermezsem, yine büyük ihtimalle paranın birazını çalar. (Başını sallayıp biraz tefekkürden sonra) Bu usûl-i cedit hangi mezardan çıktı da başımıza bela oldu? Ceditçiler çıkmadan önce mektebimiz çocuklarla dolup taşardı. Güçlülük oturacak yer bulurduk. Her hafta bir neşrih bohçası gelirdi. Ebcedlerin, Kuranların, özgürlüğün haddi hesabı yok idi... Yediğimiz önümüzde yemediğimiz arkamızdaydı. Bu usûl-i cedit çıktığından beri bütün bereketimiz uçup gitti. Mektepte sadece üç dört tane kel ve kör çocukla kaldık. Off!. Şimdi bu naz u nimetleri rüyamızda bile göremiyoruz, kuru ekmekle karnımızı doyurmaya çalışıyoruz. Ahh! Allah! Sadakamız olsun! Eğer bu ceditçilerin cezasını çabucak vermezsen halimiz harap olacak!

(Kolunun altından mendilini alıp gözlerini ve burnunu siler)

(Selim mektebe girip ibrikten su içmek ister. Melik ibriği Selim'in elinden alıp önce kendisi içer.)

Selim (öfkelenerek) — Hocam! Hocam! Hocam diyorum!

Hoca — Ne var Hocam, Hocam? Ölesice! Ne diyorsun?

Selim— Melik su içirmiyor.

Hoca (Melik'e bakıp) — Hey, bacaksız! Bir sıkımlık canıyla şuncağıza kötülük mü ediyorsun? İbriği ona ver, su içsin!

Melik (korkarak) — İşte, içtim ben, şimdi sen iç.

(Selim ibriği alıp su içer, ikisi de yerlerine otururlar. Hoca, Melik'e "Sen sopayı hak ettin!" der. Melik kendini yerlere atar, yuvarlanır, ayaklarını yukarı kaldırır.)

Hoca (sopası ulaşmaz) — Boynun kırılınsın emi, bedbaht!

Melik — Hocam, tövbe ettim. (Oturur.)

Hoca (Selim'e bakarak) — Oku, çabuk! Dersini al! (Selim hatasız okur.)

Evet, böyle ol! Haydi, bu ne? (Elifi gösterir)

⁹ Akçe, kuruş.

Selim — Elif.

Hoca (Üstün'ü gösterip) — Bu ne?

Selim (bilemez, korkuyla Hocaya bakarak) — Peş.

Hoca (öfkelenir, Selim'in yüzüne elinin tersiyle bir defa vurur) — Seni sersem, yobaz!

Kör mü oldun? Üstün bu!

Selim (ağlayarak) — Ah! Hocam, tövbe ettim. Üstün, üstün.

(Hoca ebcetteki harf ve hareketleri tek tek göstererek anlatır)

(Selim yanlışı yunluş okur. Melik de okur. Artuk gelip dosdoğru ibrikten su içmeye gider.)

Hoca (sabırsızlıkla) — Eee, çabuk söyle! Neşrih bohçası işi ne oldu. Taşkul'un annesi, babası ne dedi?

Artuk (suyu içip, nefes alarak) — Hocam, söylediklerinizi gidip söyledim. Taşkul'un anne-babası dediler ki: “Bunun evvelki Hocasına neşrih bohçası yollamıştık. Şimdi bu Hocası neşrih bohçası istiyormuş öyle mi? Bu ne kadar gözü aç bir Hocaymış. Kendisi bilmiyor mu neşrih bohçasının bir defa yapıldığını?”

Hoca (keyfi kaçır) — Tamam, sen ne dedin?

Artuk — Ben de dedim ki: Eğer bu sözlerinizi gidip Hocama anlatırsam, Hocam Taşkul'u suçlamaz ancak sizden de asla razı olmaz. Oğlunuz bir defa neşrih bohçası getirdiyse daha önce bunu neden söylemediniz? Şimdi biçare Hocamın bunca emeği boşa mı gitsin? Dedim

Hoca— Evet, aferin! İyi yapmışsın. Korkutmuşsun onları. Sonra onlar bu sözlerine ne dediler?

Artuk — Sonra onlar dediler ki: “ Öyleyse sen git! Biz Taşkul'u bu Hocaya vermiyoruz. Üç yıldan beri çocuğumuz eski mektepte zar zor okuyor, güçlkle okuma yazma öğrendi. Sonunda okuma yazma bilmeyen molla mı olacak? “(Biraz düşünüp) Ayy! Kim ne demişti? Kahretsin unuttum!

Hoca(halka bakarak) — Elçi olarak gönderdiğim kişiye bak!

(Artuk'a bakarak) Çabuk konuş be! Unutacak zaman mı şimdi?

Artuk — Evet, evet neredeyse hatırladım. (Başını kaşıyarak) Ne zor oldu ya! Evet, sonra onlar dediler ki “ İşte şimdi biz Taşkul'u usûl ü mecide göndereceğiz.

Hoca — Usûlü mecit değil, usûl-i cedit . Seni yobaz, sersem!

Artuk — Hocam usûl celidi nedir? Usûl celidi iyi mi?

Hoca (öfkelenerek) — Bırak sen bu sözleri anlayamazsın. Usûl-i cedit derken a-ba ba-ba de-de gibi manasız safsata sözleri okutan mektebi söylüyorlar. O mektep insanı dinden çıkarır. Neyse, sonra sen ne dedin?

Artuk — Ben hiçbir şey diyemedim.

Hoca — Onlar ne dediler?

Artuk — Onlar da ses çıkarmadılar, ben de ses çıkarmadım.

Hoca — Hey, cahil, ahmak! “O mektep çocuklarınızı kâfir eder” deyiversen olmaz mıydı?

Artuk — Ben nereden bileyim. Başında bunu anlatsaydınız, bende üstüne birkaç yalan ekleyip onlara anlatırdım. Usûl-i ceditten heveslerini kaçırdım. Ondan sonra Taşkul neşrih bohçası getirirdi.

Hoca — Bırak, bırak! Şimdi çokbilmişlik yapma! Otur! Onun neşrih bohçasını Allah bana nasip etmedi. Tamam, perşembelik ekmeğin nerede?

Artuk — Evde ekme kalmamış. Annem dedi ki: “Yarın ekme pişiririm, perşembelik ekmeğini cumartesi günü götürüp verirsin Hocana.”

Hoca — Öyle ise ekmeğin parasını getirsen olmaz mıydı?

Artuk— Babamın bozuk parası yokmuş.

Hoca (alay ederek) — Babamın bozuk parası yokmuş! Yalancı! Bu yalanı da sen uydurdun. Öyle ki babanın cebinde hiç yoktan sekiz som vardır. Baban mescitte çalışmıyor mu?

Artuk — Yok, babam dükkânda kumaş dokuyucusu.

Hoca — Aç, kitabını oku! İnsan evladı ol! Evet, okuyun!

(Çocuklar yüksek sesle okumaya başlarlar.)

Artuk (şarkı makamında) — “Eger an turki Şerazi be dest arad dili mara, ba hali hinduyaş bahşam Semerkandu Buharara”.¹⁰ (tekrar eder).

Hoca (Artuk’a bakıp) — Sen bunları okutadur. Ben bir abdest alıp geleyim. (Sarığını çıkarıp, ağzına ot atıp, başına kuşağını sararak çıkıp gider.)

(Çocuklar okumayı bırakıp birbirleriyle oynamaya başlarlar, sonra da güreşe tutuşurlar.

Artuk Selim’i devirir o sırada Hoca girer.)

Hoca (öfkelenir) — Bedbahtlar, çarpılasıcalar! Ben bir anlığına çıktığımda bunca yaramazlık mı yapılır?

¹⁰ Eğer o Şirazlı Türk kızı benim gönlümü alırsa, onun Hint güzelliğine Semerkant ile Buhara’yı bağışlarım.

(Çocuklar korkarlar, hemen oturup okumaya başlarlar. Hoca sarık ve kıyafetlerini giymeye başlar. Eline sopasını alıp oturur.)

Hoca — Estağfurullah el azim! Oyunu kim başlattı?

Artuk — Ben okuyun dedim, Selim okumadı. Yakamdan tutup “kalk güreş tutacağız” dedi. Sonra ben de kalktım, onu kaldırıp yere vurdum.

Hoca (Selim’e bakıp) Böyle mi oldu?

Selim (ağlayarak) — Hayır Hocam! Yalan söylüyor. Kendi beni bırakmadı. Güreş tutup yıktı.

Hoca — Söylediklerin makul değil, bedbaht! Bütün suç sende! Daima her belayı sen başlatıyorsun, sonrada ayıbını başkalarının boynuna takıyorsun. Kaç gün boyunca mektebe gelmeyip, sokaklarda aşık oynadığını gördüm ama görmezlikten geldim. Şimdi düştün mü elime? Kalk Artuk!

Falakayı al, bunun ayağına bağla! (Artuk falakayı alıp Selim’in ayağına bağlar. Bir ayağından kendi bir ayağından Melik tutup kaldırırılar.) Yine güreş tutacak mısın? Yine mektepten kaçacak mısın?

Bu ayağınla mı kaçtın? (Selim ağlar, feryat eder. Tövbe eder. O sırada Eşankul isminde bir kişioglunu mektebe getirir. Hoca çocuklara bakar) Kalkın çabuk yerinize geçip oturun!

(Çocuklar otururlar)

Eşankul — Selamün aleyküm.

Hoca — Ve aleyküm selam. (Selamlaştıktan sonra yer gösterir, otururlar.)

Eşankul (oğluna bakıp) —Tepsiyi Hocanın önüne koy!

(Oğlu tepsiyi koyup, babasının yanına oturur. Dua ederler.)

Hoca — Hoş geldiniz!

Eşankul (elini göğsüne koyup) — Sağ olun, efendim sağ olun!

Hoca — Evet, oğlunuzu mektebe mi getirdiniz?

Eşankul — Evet efendim. Bu evlatçığım sokaklarda başıboş gezmesin diye hizmetinize getirdim.

Hoca — Hay, hay çok iyi. (Tepsinin üzerindeki kitabı bir kenara koyup) Allah uzun ömür versin! Oğlunuz ağır başlı ve edepli görünüyor. Haydi buyurun!

Eşankul — Peki Efendim.

(Ekmekten yerler. Hoca çocukların ellerine birer parça ekmek verir, onlar da yerler.)

Hoca — Oğlunuz başka bir mektepte okuyor muydu?

Eşankul — Evet efendim. Evlatçığım 7-8 yıldan beri mekteplerde okuyor. Çor kitap eskitti. Şimdi cenabınızdan rica ediyorum. ”Hoca Hafıza” geçirip, eline kalem verirsiniz, beş vakit namazda size dua ederim. Aleyhi hazret İmamı Azam pirimizin ruhları sizi korusun!

Hoca — Allah izin verirse, canla başla hizmet ederim. Siz de Börican’ı her gün mektebe gönderin tamam mı?

(Çocuklar bu fırsattan istifade edip, Hasırın cilleri ile oynaşp dururlar. Böri ise şaşırıp gâh Hocaya gâh o tarafa gah bu tarafa bakarak burnunu kolu ile siler.)

Eşankul — Peki, efendim. Fakat pazar günleri gelmez ise dövmeyin ha! Pazar günleri Dükkânımızdan eve gerekli ufak tefek şeyleri alıp gelir. Ama diğer günler gelmezse falakaya yatırım, dövün efendim. Eti sizin kemiği bizim.

Hoca — Maşallah, ihlasınıza! İlmin kadrini biliyorsunuz. Geçmiş azizler: “Hırs molla meşavat az zabri çöb; Biedeбра her güca yaby biköb”¹¹ demişler. Biz de Hocalarımızdan ne kadar tokat yedik. Hizmetlerini görüp bu mertebeye ulaştık. Böylece fazl u kemale erdik.

Eşankul — Evet efendim, elbette. Anneler ve babalar, Hocanın vurduğu yerde gül biter derler. Biz de on yıl mektepte okuduk. Bizim zamanımızda Hocalar mektepten kaçan çocukların ayağının altını kesip tuz serperlerdi. Şimdi bu zamanlarda falaka bile yok olacak.

Hoca — Bu cihetten ayıp Hocalarda değil, zamandadır. Bu zaman böyle şeyleri kaldırmaz. Öhhö!. Şimdi yedi yaşındaki çocuklar tam kanuncu olmuş. Allah göstermesin bunların ayağını kessek, hemen polise arz edip bizi hapse attırırlar.

Eşankul (başını kıpırdatıp) — Evet efendim, doğru, doğru!

Hoca — Tamam, haydi şimdi Börican oğlum beri gel! Kitaptan başlayarak okuyalım.

(Böri Hocanın önüne gelir. Hoca kitabın başından bir iki sayfa öğretip dua okur.)

Eşankul (cebinden para alıp Hocaya verir) —Efendim! Buna evlatçığıma kâğıt, kalem, mürekkep alıp verirsiniz: (Ayağa kalkar.)

Hoca — Tamam, tamam. Gidiyor musunuz? Bir çay içemedik. (Ayağa kalkar.)

¹¹ Sopanın korkusundan ayı bile molla olur, edepsizi nerede bulursan orada sopala.

Eşankul — Yok efendim. Sağlıcakla kalın. Çaya gerek yok. Efendim teveccüh buyurun, evlatçığım molla olsun.

Hoca — Peki, peki. Börican'ı güzelce okuturuz. Lakin siz de bunu erkenden, gün doğmadan önce mektebe yollayın.

Eşankul — Efendim! Evde şuncağızdan başka yardımcımız yok. Olsaydı söylediğiniz vakitte gönderirdim. Evlatçığım erkenden kalktı. Hemen mal ve diğer işlere baktı, sonra üç dört yol su getirdi. Ondan sonra yemeğini yiyip, çayını mayını içip mektebe geliverdi. Bu yüzden geç kalırsa dövmeyin efendim.

Hoca — Peki, peki. Siz nasıl memnun olacaksınız biz de öyle yaparız. Bizim hizmetimiz çoktur.

Hoca — Hoşça kalın, Allaha emanet! (Oturur.) Evet, okuyun. Ha, aslan çocuklar! Evet! Evet! Evet! (Çocuklar yüksek sesle okuyuverirler. Hoca ekmekleri tepside alıp, mendile sarıp koyar. Çocuklara bakıp) Çocuklar, çocuklar! Hey, çocuklar! (Çocuklar duymazlar. Sopayı tahtaya “tak” diye vurup, çocukların okumalarını durdurur) Selime bakıp, “Kalfamdan ders aldınız mı?”

Selim — Evet Hocam, dört ders alıp “Küfiven ehada” geçtim.

Hoca (sevinip) — Hey, maşallah aslan! Çok gayretlisin. Haydi, öyleyse gel, Tebbet'e geçirelim. Adet ve kural şöyle ki: “Tebbet'e tabak, Kulya'ya kaymak” getirirler. Sen de bir tabak pilav getirecek misin?

Selim — Evet Hocam. Bir tabak pilav getiririm. Para da getiririm. Hocam! Azatlık¹² getirirsem beni serbest bırakır mısınız?

Hoca — Evet bir tabak yemek ve para getirirsen hepinizi ikindide serbest bırakırım. Sonra güzel güzel oynarsınız.

Selim (sevinip) — Peki Hocam, tamam.

Hoca (arkasına bakıp) — Tamam, haydi artık kalkıp bunun kulağını çek Tebbet'e geçiyoruz.

(Artuk kalkıp Selim'in kulağını tutar.)

Selim — Hocam! Halifeme söyleyin kulağımı sert çekmesin ağrıyor.

Hoca — Evet, çok sert çekme! Kulağı kopacak.

Artuk — Eğer yemeği çabucak getirirse, kulağımı yavaşça çekerim!

¹² Öğrencilerin mektepten daha erken ayrılabilmeleri (günü birlik erken paydos etmesi) için hocalarına verdikleri hediye.

Selim (güçlkle) — Tamam, tamam. Yemeği çok hızlı getireceğim. (Hoca Selim'i Tebbet'e geçirir. (Artuk Selim'in kulağını sertçe çeker. Bütün çocuklar Hocam serbest bırakın diye bağırlar. Selim kulağını tutup) Ahh ahh!

Hoca — İşte şimdi Selimcan'ın babasının hizmetini göreceğiz. Haydi, şimdi her şeyinizi toparlayadurun. Ders saati bitmiştir.

(Çocuklar bağıra çağıra çabucak gidip oturlar.)

Hoca — Tırnaklarınız kesildi mi? Haydi bana gösterin!

(Çocuklar korkup titreyerek, tek tek gelip Hocaya tırnaklarını göstermeye başlarlar. Hoca tırnağı uzun çocukların tırnaklarına sopa ile vurur.) Tamam, şimdi şu duvarın önüne gidin, ellerinizi bağlayın, dik durun! Müslümanlık adabı ve namaz kılmayı öğreteceğim.

(Çocuklar Hocanın gösterdiği yere gidip dururlar. Buradan çıkıp evinize vardığınızda ne diyorsunuz?)

Çocuklar — Salamün Aleyküm!

Hoca — Birisi çağırdığında ne diyorsunuz?

Çocuklar — Efendim.

Hoca — İş verildiğinde ne diyorsunuz?

Çocuklar — Peki.

Hoca — Evet böyle. Damlara çıkıp uçurtma uçurmayın! Sokaklarda çelik çomak, aşık, işti oynamayın! Tamam mı?

Çocuklar — Tamam.

Artuk— Hocam, Cuma günü de mi oynamayalım?

Hoca — Cuma günü oynayabilirsiniz, zararı olmaz. Siz bilmiyor musunuz, “perşembe şadiyan, Cuma baziyan, cumartesi vur tokmak sur tokmak” derler. (çocuklar sevinip fısıldayarak aşık ve uçurtma oynamaktan bahsederler.) Haydi, şimdi ben namazdan sorayım sizde cevaplayın! Sabah namazı kaç rekât? (Çocuklar birbirini dürterler, ses çıkarmazlar. Hoca Artuk'a bakıp) sen bunlardan büyüksün cevap ver!

Artuk (düşünüp) — Altı rekât; üç rekâtı sünnet üç rekâtı farz.

Hoca — Yanlış söylüyorsun, lüzumsuz mal! Dört rekât iki rekâtı sünnet iki rekâtı farz. Önce iki rekât sünnet kılınır. Haydi, söyleyin! Niyeti kardem begüzarem. (Çocuklar Hocanın söylediklerini tekrar ederler. Sena, eltehiyat, selavat, dua, duayı keneveti öğretir.) Bu hafta bu kadar yeter. Allah izin verirse gelecek hafta cenaze duası, iyi

Müslüman olmak, 12 farz, 21 vacip, dinin usûlü, ez key baz Müsülmaniy, serem haki reh her çar server, başında ne var? Ayrıca kalan dört rekât namazın niyetlerini de öğretirim.

Selim — Hocam, bugün “başında ne var” ı sorun! En güzeli bu.

Hoca — Tamam, öyleyse söyleyin! Başında ne var?

Çocuklar — Devlet tacı.

Hoca— Kulağında ne var?

Çocuklar — Ezan ve kamet.

Hoca— Gözünde ne var?

Çocuklar — Muhammed nuru.

Hoca — Ağzında ne var?

Çocuklar — Kelime-i şahadet.

Hoca — Arkanda ne var?

Çocuklar — Şeriatın hepsi.

Hoca — Belinde ne var?

Çocuklar — Hizmet kemeri.

Hoca — Elinde ne var?

Çocuklar — Cömertliğin hayrı

Hoca —Ayağında ne var?

Çocuklar — Abdest meshi

Hoca — Burnunda ne var?

Çocuklar — Felaket kiri. (gülüşürler)

Hoca — Gülmeyin! Niye gülüyorsunuz? Şeriatta utanç yoktur. Eski azizler derler ki: Der talep kerden hakikati kar az hüda şerm daru şerm medar. (Çocuklar kendilerini durduramayıp gülüşüverirler. Hoca öfkelenip) Heyy! Gülmeyin diyorum! Gülmeyin! (Sonunda çocuklara doğru koşar vuracak gibi olur.) Ee cennete gidesiceler. Hiç beyhude gülünür mü? (Çocuklar korkup susarlar. Hoca yerine gelip kavuk ve kıyafetini bırakıp başına kuşağını bağlayıp, çıkıp gider.) Tamam, siz oynamadan sessizce oturun ben bir taharete gidip geleyim. (Ağzına ot atıp, çıkıp gider. Çocuklar birbirleri ile itişip kakışırlar, Hoca girer.)

Hoca — Hey bedbahtlar, ben bir nefes alamadan siz hemen böyle huzursuzluk mu çıkarıyorsunuz? (Çocuklar hemen yerlerine otururlar.) Estağfurullah el azim! İtişip kakışmayı kim başlattı?

Selim — İşte bu Artuk kalfam gelin oynayalım deyip bizi rahat bırakmadı. Ekmeğinizden de alıp yedi.

Hoca (Melik'e bakıp) — Öyle mi?

Melik — Evet Hocam öyle öyle. Ben hiç oynamadım.

Hoca (Melik'e sopayla bir defa vurup) —Yalan söyleme! Sen de oynadın ya.

Melik (ağlayarak) — Tamam Hocam Tövbe ettim bir daha oynamam.

Hoca (Selim'e bakıp) — Artuk'u sırtına al.

Selim — Hocam: Ben bunu kaldıramam bu çok büyük.

Hoca (Böri'ye bakıp) — Al sen kaldır. (Böri korkusundan hayır diyemez, zorla Artuk'u sırtına alır. Hoca sopayla Artuk'un sırtına vurur.) He bedbaht yine başıbozukluk yapacak mısın? (Artuk ayy öldüm diye feryat figan eder. Böri'nin sonunda gücü yetmez, Artuk'la birlikte düşer. Hoca yorgun düşüp, sessizce ve hızlı hızlı nefes alarak yerine geçer. Çocuklar da yerlerine geçerler.)

Hoca (Böri'nin tepsi ve sofrasını verip) — Cumartesi günü hepiniz hasır parası getirin tamam mı?

Çocuklar — Peki.

Hoca — Haydi, gidin serbestsiniz.

(Çocuklar hep birlikte yüksek sesle selamün aleyküm deyip koşarak çıkarken, Böri'nin ayağı takılır, düşer.)

Perde

İKİNCİ PERDE

ESKİ İLE YENİ KAVGASI

Misafirhane manzarası. Avrupai tarzda; bir tarafta kerevet, ortada bir masa ile üç dört sandalye vardır. Kamilbay kerevette oturmuş vaziyettedir.

Kamilbay (bir iki dakika tefekkürden sonra ayağa kalkıp bir o tarafa bir bu tarafa yürüyerek, kendi kendine) — Zamanımız ilim ve hüner zamanıdır. Bu zamanda başka milletlere esir olmadan rahatça yaşamak için zamanın ilim ve hünerlerini bilmek

gerekir. Dikkatli ve gelişmeye açık olan bir millet her zaman kendi hukukunu ve dinini koruma usûlünü bilir, zamanı geldiğinde de bu yolda kendi canını feda etmeye hazır olur. Bilgisiz milletler bu faziletlerden mahrumdur. Bu milletler esir olup, ayaklar altında kalmaktan başka çare bulamazlar. Sonunda canlarından aziz olan dinlerinden de ayrılırlar. Yani cahilliği yüzünden dünyası da dini de elinden alınır. Şuan biz Türkistanlılar olarak dini ve dünyevi ilimlerden gerektiği kadar haberdar değiliz. Eski mektep ve medreselerimiz ise baykuş yuvasına benzeyen harabelerden ibarettir. Medreselerimizde dünyevi ilim bir kenara dini ilimlerin aslı olan hadis ve tefsir de okutulmuyor. Muallim yetiştirmek için muallim mektepleri de yok. Meslek öğrenmek için endüstri hanemiz yok. Zamanevi ticaret ilmini bilen tüccarlarımız yok. Çocuklarımızın iptidai tahsili için muntazam, iptidai mekteplerimiz yok. Olsa da yok denecek kadar az. Zenginlerimizin bezm, köpkeri¹³, toy ve cenazelerde israf edecek paraları olmasına rağmen bir tane mektepleri himayelerine alıp terbiye etmek için himmet ve gayretleri yok. Doğrusu hissiyatları yok. Yeter! Yok, yoktan başka söyleyecek bir şeyimiz yok. Eğer bu yokluk hali devam ederse, kısa sürede şuan ki varlığımız da yok olur. Yani yok oluruz. Şimdi bu inkırazdan kurtulmak için ne yapmak gerek? (Biraz düşünüp) İnkırazdan kurtulmak için bir yok var ki o da maarif yolundan ibarettir. Tek yol olan maarife ulaşmak için de bir yol var ki, o da yeni mekteptir. Şimdi biz Müslümanların yapması gereken şey; eski mektepleri ıslaha başlamak ve yeni mektepler açmak için elimizden gelen gayreti göstermektir. Ta ki çocuklarımız başlangıç tahsilini tamamlayarak, ilim aşığı olup, öğrendiklerini aktarmaya başlayana kadar. Böyle böyle inkıraz belasından kurtuluruz. (Kerevete oturup, hizmetkârı Kabilcan'ı çağırır.)

Kabilcan (gelip ellerini bağlar) — Efendim, ne istersiniz?

Kamilbay — Git, mahalledeki Molla Açıldı mektepdarını çağırıp gel!!)

Kabilcan — Tamam. (Çıkıp gider. Bir dakika sonra Molla Açıldı gelir.)

Molla Açıldı — Selamün aleyküm.

Kamilbay — Ve aleyküm selam. Buyurun! (Çayı gösterir)

¹³ Köpkeri (Gökbörü): Bir oğlağın başı ve ayakları kesilir, içi doldurularak tekrar dikilir. Bu oğlak sınırlandırılmış bir meydana bırakılır. Atı iyi kullanan bir grup yiğit toplanarak bu oğlağı alıp, belirtilen bölgeye bırakmaya çalışırlar. Bazı bölgelerde ise farklı oynanır: Sınırlandırılmış alanda oğlağı alan yiğit meydana bir tur dönerek oğlağı tekrar yere atar ve bir puan kazanır. En çok puanı toplayan yiğit oyunu kazanmış olur. Toy gibi özel günlerde eğlenmek amacıyla oynanan bu oyuna köpkeri (gökbörü) adı verilir.

(Molla Açıldı iki kat olup bay ile selamlaştıktan sonra bir sandalyeye oturur, eğilip altına baktıktan sonra başka bir sandalyeye oturur, dua okur.)

Kamilbay — Hoş geldiniz.

Molla Açıldı (ellerini göğsüne koyup) — Sağ olun, sağ olun! (şaşkınlıkla bir o tarafa bir bu tarafa bakınıp durur)

Kamilbay — Kabilcan!

Kamilbay (gelip) — Buyurun!

Kamilbay — Çay ve ekmek getir!

Kabilcan— Tamam. (Bir tepside ekmek ile bir bardak çay getirip bırakır.)

Kamilbay — Haydi Buyurun!

Molla Açıldı —Peki, peki. (ekmeği ufalayıp yer. Bardaktaki kaşığı alıp) Efendim bu gümüş mü? Kalay mı?

Kamilbay — Gümüş efendim. Buyurun çayınızı için!

Molla Açıldı — Peki, peki. Efendim bu kaşık Müslüman yapımı mı yoksa Rus yapımı mı?

Kamilbay — Rus yapımı. Bunu yapacak ilim Müslümanlarda yok.

Molla Açıldı — Haaa öyle mi? Rus elinin değmediği bir şey kalmamış. (bardağı alıp bir yudum içer, hem eli yanar hem ağzı, demliği yerine koyup) Efendim, ben ömrüm boyunca Müslüman yapımı fincandan başka bir şeyde asla çay içmedim. Eğer mümkün ise bir tane Müslüman yapımı fincan getirseniz, çayımı ona koyup içerdim.

Kamilbay (tebessüm edip) — Peki. (fincan almaya gider)

Molla Açıldı (eli ile bardağı ve kaşığı gösterip) — Bundan çay içmek şeriata göre doğru değil. Ata- babalarımız hazreti Adem zamanından bu yana çayı fincanda içmişlerdir.

Kamilbay (fincanı getirip verir) — İşte efendim!

Molla Açıldı — Sağ olun! Beni bir meşakkatten kurtardınız. (oturur, çayını bardaktan fincana doldururken biraz dökülür. Utandığından) Aaa! Bunun dibi delik mi? (içer)

Kamilbay — Mektebinizde gelişme var mı? Keyfiniz yerinde mi?

Molla Açıldı — Elhamdülillah efendim. Hüda'nın verdiği kanaat ediyoruz. Ölüden hallice yaşıyoruz.

Kamilbay — Geliriniz iyi mi?

Molla Açıldı — Evet, şöyle böyle.

Kamilbay — Kaç tane talebeniz var?

Molla — Efendim beş tane. Yok ya yalan oldu. Beş tane idi, bir tanesi neşrih bohçasını getirmemek için, kaçıp gitti. Şimdi dört tane kaldı.

Kamilbay — Hayret doğrusu! Neden talebeniz bu kadar az? Önceden çok idi!

Molla (ah çekip) — Sözün dibini eşelemeyin efendim, söz çok.

Kamilbay — Peki, ne sözüymüş o?

Molla Açıldı — Efendim, bu cedit mi mecit mi denen bela topluluğu çıktığından beri hiç tadımız kalmadı. Bilmiyorum bunların Hocaları muskacı mı ki bütün talebeleri tek tek elimizden aldılar. Off!. Neyse Allahüteala bunların cezasını vermeden bırakmaz. Ne yazık ki bunlar pek çok Müslümanı yoldan çıkarıyorlar. (sakalı ile oynar)

Kamilbay (şaşkınlıkla) — Bu sözleriniz çok ilginç. Ceditçilerin kendileri de Müslümandır. Öz dindaşlarını nasıl dinden çıkarıyorlarmış? Belki bu sözlerinizin bir delili vardır. Delilsiz sözün hiçbir yerde kabul görmediğini kendiniz de biliyorsunuzdur.

Molla Açıldı — Evet, elbette efendim doğru söylüyorsunuz. (Öksürerek yerinden kalkar bir köşeye giderek balgam tükürür. Burnunu da karıştırıp duvara sürer. Halka bakıp) Söylediklerine bakılırsa bu adam da ceditçiye benziyor. Eee... Allah bizi bu beladan çabucak kurtarsın! (gelip sandalyeye oturur) Efendim, biraz rüzgâr yemişim. Birkaç günden beri öksürük var, nezle olmuşum.

Kamilbay — Önemli değil, inşallah iyileşirsiniz.

Molla Açıldı — Nefesiniz mübarek! İnşallah öyle olur. Bu sabah...

Kamilbay (sözünü kesip) — Haydi efendim anlatın! Kim kimi yoldan çıkarmış?

Molla Açıldı (biraz cesaretlendikten sonra) — Efendim, bu cedit muallimleri talebelerimizi yoldan çıkarttılar. İşte buna yoldan çıkarma derler. Anladınız mı bay efendi?

Kamilbay — Evet ne kastettiğinizi anladım. Efendim bu düşünceniz yanlış. O muallimler sizin talebelerinizi yoldan çıkarmadı. Belki onların iyi ve kolay anlaşılır olması talebelerinizi o tarafa çekmiştir. Bu ceditçilerin aybı değil sizlerin aybı olsa gerek! Sizin bu haksız şikâyetleriniz nefsinizin, taassup ve cahilliğinizin sonucudur.

Molla Açıldı (öfkelenip) — Bay efendi, siz bana yavaş yavaş cahil mi diyorsunuz? Ben on iki yıl medresede durup Hocamın ayakkabılarını çevirdim!

Kamilbay (şiddetle) — Eğer yüzyıl ayakkabı çevirseniz dersinizi anlamadıysanız hiçbir şey olamamışsınızdır. Tasalanmayın, bu safсата sözleri bırakın efendim. Eğer istediğiniz talebe sayısını artırmak ise siz de mektebinizi ıslah edin! Eğer siz mektebinizi ıslah

etmek için harekete geçerseniz, çok kısa bir sürede talebeleriniz artar. Farz edelim talebelerinizin sayısı artmadı, ben size aylık 25 som veririm anlaştık mı?

Molla Açıldı (sevinerek) — Anlaştık, anlaştık. Eee öyleyse iş bitti. Söylediğiniz parayı hemen verin! Ben de şimdi gidip mektebi ıslah etmeye başlayayım. Hay, hay! Çok iyi, Allah daha çok versin!

Kamilbay — Peki, biz sözümüzde dururuz. Siz önce ıslah usûlünü anlatın! Mektebinizi nasıl ıslak edeceksiniz?

Molla Açıldı (halka bakıp) — Bu da ne saf adammış. (Bay'a bakıp) Tadilatın dalı budağı mı olurmuş. Paranıza göre usta, gündelikçi, saman, alçı taşı getirip önce mektebin dışını sıvattırım, sonra da içine badana yaptırırım. İşte sonra görürsünüz, mektebim sizin misafirhanenizden bile güzel olur.

Kamilbay (halka bakıp) — Biz de buna adam deyip konuşuyoruz, duvara anlatıyormuşuz. Efendim siz benim söylediklerimi anlamadınız. İslahtan maksadım yani Usûl-i cedit mekteplerinden feyz alarak, siz de okutma düzenini değiştirin diyorum.

Molla Açıldı (öfkelenerek) — Öyleyse yanıyorsunuz. Günde 25 som verseniz ben ceditçiliği asla kabul etmiyorum. (Halka bakıp) Bu adam beni parayla kandırmaya çalışıyormuş. Ceditçilerden feyz al diyor ya! Ceditçiler gelip bana talebe olsun!

Kamilbay (canı sıkılarak) — Neden kabul etmiyorsunuz?

Molla Açıldı — Efendim, ben bu ceditçiliği kabul etsem en başta büyük üstadım bana ah eder. Ondan sonra mahalle ehli de beni mekteplerden kovar. Sonra iki cihan avaresi olurum. (sonra ayağa kalkıp) Eee... Benle tartışmayı bırakacak mısınız bırakmayacak mısınız? Eğer arzunuz bu mektebi elimden almak ise işte ben şimdi gidip mektebin anahtarını ellikbaşuya götürüp vereyim. (çıkıp gider.)

Kamilbay (ayağa kalkıp Hocanın arkasından bakarak) — Hey akıl yoksunu, cahil! İşte bizim eski mekteplerimizin hali. Bunlara ıslahtan bahsetsen canları çıkar! Şimdi bunun gibi cahil, mutaassıp kişiler milletin çocuklarını okutsa ne olur? Şuan Türkistan da binlerce mektepte yüz binlerce evladımız bunun gibi cahil Hocanın elinde harap ve perişan haldedirler. Muallimi, mürebbiyesi böyle cahil olan bir milletin insan sınıfına girmesinin mümkünatı var mı? (İki elini kaldırıp) Ey Allah'ım! Sen İslam ehline merhamet et! Sen merhamet etmezsen vay halimize! (sonunda üzgün bir şekilde oturur, o sırada hizmetkârı girer.)

Kabilcan — Hoca imam ile ellikbaşı geldiler.

(Hoca İmam ile ellikbaşı girip Bay ile selamlaşır. Hepsini oturup dua okurlar)

Kamilbay — Hoş geldiniz.

Hoca İmam ve Ellikbaşı(ellerini göğsüne koyup) — Sağ olun, sağ olun!

(Kamilbay hizmetkârını çağırıp çay ve ekmek ister, onları yiyip içerek otururlar)

Kamilbay — Bir iş için gelmiş benziyorsunuz.

Hoca İmam — Evet. Cenabınızdan bir isteğimiz vardı. Bu sabah Molla Açıldı mektepdarını çağırıp, ona “mektebini ıslah et! Talebelerini usûl-i cedit düzeni ile okut!” demişsiniz. O da teklifinizi kabul etmemiş. Mektebin anahtarını cenap Ellikbaşıya bırakıp gidecek olmuş. Bu hadiseden mahalle ehlinin de haberi olmuş ve bu işe rızaları yoktur. Şimdi cenabınızdan ricamız şu ki; bu işten vazgeçin, mektebi de mahalle ehline bırakın! Olmayacak iş için avare olmayın!

Ellikbaşı — Gerçekten de mahalle mektebini bu usûl-i cedit mektebine çevirmek mümkün de değil. Çünkü bunu mahallede bir kişi istese yirmi kişi istemiyor. Halkın istemediği ya da topluluğun muhalefetine sebep olacak bir kaideyi mahalle mektebinde uygulamak iyi olmaz. Hâlbuki bu usûl-i cedit için Buhara-i Şerif ulemaları “şeriata uygun değildir” diye fetva vermişler. Bunun gibi şeriata uygun olmayan şeyleri mahalle mektebinde uygulamak doğru olur mu?

Kamilbay (Hocaya bakıp) — Efendim, bu usûl-i cedit mektebi şeriata uygun değil mi?

Hoca İmam— Ben usûl-i cedit mektebini henüz görmedim. Ama Buhara ulemaları yasaklamış diye de duymadım. Bundan dolayı şu an bu doğrultuda kendi adıma bir şey söyleyemem.

Kamilbay —Efendim, Buhara’da usûl-i cedit için ”şeriata uygun ve de faydalı” diye fetva veren pek çok itibarlı ulema varmış. Şimdi bizler bu ulemanın hangisinin fetvasına inanacağız? Yani cenabınıza soruyorum ki mesela; bir şehirde bir molla çıkıp şeriata uygun değil diye fetva verse, başka şehirdeki ulemalar da meselenin doğruluğunu araştırmadan o mollayı taklit etse doğru olur mu?

Hoca İmam — Hayır, asla doğru değildir. Gerçekten de meselenin aslını delili ile birlikte bilmek her âlim kişi için gereklidir. Taklit avama göredir. Gerçek âlimlerin başkalarını körü körüne taklit etmesi asla doğru olmaz. Buna göre şimdi ben de Buhara ulemalarının fetvalarına sessiz kalacağım. Kendi teftişimden sonra konuşuruz.

Kamilbay — Efendim, dua edin! Yakında ben de kendi avlumda bir usûl-i cedit mektebi açacağım. İmtihan vaktinde cenabınızı davet ederim. Gelip, imtihanı gözden geçirir, şeriata uygun mu değil mi beyan edersiniz.

Hoca İmam — Çok iyi! Allah izin verirse gelip görürüm. Eğer usûl-i ceditin iyiliği gerçek ise o zaman iki oğlumu da mektebinize getirip bırakırım. Lakin şeriata uygun olmayan bir yeri varsa size bildiririm. Olur mu?

Kamilbay — Olur efendim. Benimde bu karara rızam vardır. Sohbetinizden memnun kaldım. Sağ olun!

(Hoca ve Ellikbaşı Bay'dan müsaade isteyip, dua okuduktan sonra giderler)

ÜÇÜNCÜ PERDE İMTİHAN MECLİSİ

Yeni mektep manzarası. Mektep binası sağlığı koruma kurallarına uygun olup, duvarına haritalar yapıştırılmış. Bir tarafta muallim bir sandalyede oturmuş. Muallimin önünde bir masa, yanında bir levha. Karşısında iki sırada dört talebe oturuyor. Diğer tarafa da üç dört sandalye konulmuş. Perde kaldırıldığında çocuklar ayağa kalkıp hep birlikte muallime selam verirler.

Muallim — Ve aleyküm selam. İştée... Bugün imtihan günüdür. Bugün sizleri halkın önünde, bir yıl içinde okuduğunuz ve yazdığınız şeylerden imtihana tabii tutacağım. Ta ki sizlerin ilim yolunda gösterdiği gayretler ve benim talim ve terbiyeniz için gösterdiğim aciz hizmetim halk tarafından da görülene kadar. (eli ile işaret edip) Oturunuz!

(Çocuklar otururlar, o sırada Kamilbay girer)

Çocuklar (ayağa kalkıp) Selamün aleyküm.

Kamilbay — Ve aleyküm selam. (Muallim, Bay'a yer gösterir, hep birlikte otururlar. Kamilbay muallime bakıp) Hoca imam ve Ellikbaşına imtihanı haber verdiniz mi?

Muallim — Evet. “Saat sekizde mektebe teşrif ediniz” diye davetiye göndermişim. (saatine bakar) Şimdi gelmeleri gerek.

(O sırada Hoca imam ve Ellikbaşı girerler, çocuklar ayağa kalkıp selam verirler)

Hoca İmam — Ve aleyküm selam.

(Birbirleri ile selamlaştıktan sonra oturup dua okurlar. İyi şanslar dlenir)

Kamilbay (Hocaya bakıp) — Geçen yıl cenabınızı imtihan meclisine davet edeceğime dair söz vermişim. Bugün teklifimi kabul edip imtihana geldiğiniz için teşekkür ederim. Şimdi cenabınızdan rica ediyorum; imtihan süresince gözünüze görünen iyi, kötü, şeriata uygun olan ya da olmayan şeylerin her birini söyleyin! Eksikliğimiz var ise gidermek için harekete geçelim. Buradaki halk da doğru ve yanlışın hangi tarafta olduğunu anlayıp feyz alsınlar!

Hoca İmam — Tamam efendim. Ben de bir yıl önce cenabınıza söylemişim ki; “Usûl-i cedit mektebini ömrümde hiç görmedim eğer görmeye muvafık olursam hiç kimseye uymadan, şeriata uygun olan ve uygun olmayan yerlerini söylerim. ” Şimdi de o sözümde duruyorum. Haydi, Buyurun, çocukların imtihanını başlatın!

Kamilbay — Peki efendim, şimdi imtihan başlayacak fakat imtihandan evvel cenabınıza bir meseleyi sormaya mecburum.

Hoca İmam — Peki, olur sorun!

Kamilbay — Efendim, bazı ulemalarımız “sandalyeye ya da sıraya oturmak şeriata uygun değildir” diyorlar. Bu söz doğru mu?

Hoca İmam — Bildiğime göre bu söz doğru olmasa gerek. Çünkü sandalyeye oturmak bir tür örf-adetten ibarettir, dine müdahalesi yoktur. Yani sandalyeye oturmayı şeriatımız yasaklamamıştır. Sağlık açısından baktığımızda da, yerde oturmaya göre sandalyede oturmak daha faydalıdır. Zira sandalyede oturan bir kişi yerin zararlı rutubetinden kurtulur. Hülâsa bu doğrultuda söz çok, söylemeye kalksam imtihanınız geç kalır. Çabucak imtihanınızı başlatsanız iyi olur.

Kamilbay — Tamam efendim. (Muallime bakıp) Haydi, talebeleri imtihan etmeye başlayın efendim!

Muallim — Güzel. (Çocuklara buyurur) Salavat getiriniz. (Çocuklar hep birlikte salavat getirmeye başlarlar. Hoca imam ve Ellikbaşı müteessir olurlar ve gözlerinden yaş akar, silerler)

Hoca İmam (muallime bakıp) — Bunların hepsi okuma yazma da birlikteler mi?

Muallim — Hayır efendim. Bunlar dört sınıftan oluşuyor. Her sınıfın bildiklerinin derecesi diğer sınıftan farklıdır. Mesela birinci sınıf talebesi alt kademedir. En üst kademe dördüncü sınıf talebesidir.

Hoca İmam — Çok güzel. Bunlar mektepte kaç yıl okuyup okuryazar oldular ve hangi ilimleri öğreniyorlar?

Muallim — Dört yıl, bu süre de okuma yazmayı öğreniyorlar. Ayrıca hesap ilmi, coğrafya, İslam Tarihi, Kur’an’ın tecvidini de tamamıyla öğreniyorlar.

Hoca İmam — Hay hay! Çok güzelmış. Bizim eski mektepte okuyan çocuklarımızın onda biri zar zor okuma yazma öğreniyor.

Ellikbaşı — Öyle efendim. Ben on üç yıl eski mektepte okuyup kel kör bir okuma yazma öğrendim. Fakat yazı yazmamı istesenz kendi adımla yazmam.

Muallim — Bu mektepte okuyan çocuk, bir yılda isim uzmanı olup, kendisinin ve diğer kişilerin adını yazabilir. Bizler okuma ve yazmayı birlikte öğretiyoruz. Bu yüzden çocuklar okuma- yazmayı bir arada öğrenip bitiriyorlar.

Ellikbaşı — Bizim eski mektepteki Hocalara bakarsak ohoo!. Çocuklar Mirza Bedi'nin kitabına başladıktan sonra eline kalem verirler. (Hocaya bakıp) Efendim, çocuklar bu yüzden okuma-yazmayı öğrenemiyorlarmış.

Hoca İmam — Evet, öyle öyle.

Kamilbay (muallime bakıp) — Birinci sınıf talebesini imtihan edin efendim!

(Muallim Ahmetcan'ı kaldırıp okuma-yazma ve namazdan imtihan eder, bunlar “aferin” derler)

Kamilbay — İkinci sınıf talebesini imtihan edin!

(Muallim Abdullah'ı heftiyek, akaid, hesap ve okuma-yazmadan imtihan eder.)

Hoca İmam (övgüyle) — Bu mektepte harikulade bir kural varmış; çocuklara özel olarak akaid öğretiliyor. Bu çocukların itikadı küçüklükten sağlamlaşıyor.

(Muallim üçüncü sınıf talebesi İsmail'i İlmihal, coğrafya, hesap, Kur'an'ın tecvidi, okuma-yazmadan imtihan eder)

Kamilbay —Efendim, çocuklara coğrafya öğretmenin zararı yok mu?

Hoca İmam — Yok, hatta faydası var. Çünkü çocuklar küçüklükten coğrafyayı öğrenirler, dünyanın ahvalinden haberdar olup, uyanık olurlar. Bu ilim çok faydalıdır. Eski ulemalarımız da bu ilme hizmet edip pek çok muteber kitaplar yazmışlar.

(Muallim dördüncü sınıf öğrencisi Osman'ı İslam Tarihi, matematikte dört işlem, kompozisyon, coğrafya ve Kur'an'dan imtihan eder. Sonra bütün çocuklar Vasliy Efendinin münacaatını okur, sonra da dua okurlar. İmtihan tamamlanır)

Kamilbay (muallime bakıp) — Şimdi talebeleri teneffüse çıkarın! Bizler cenap Hoca ile biraz sohbet edelim.

(Hoca İmam muallim ve talebeleri çok tebrik eder, dua okurlar, onlar çıkar)

Kamilbay — Haydi efendim, şimdi mektebimiz hakkında ne diyorsunuz? Mektebimizin bir kusuru ya da şeriata uygun olmayan bir yeri var mıymış?

Hoca İmam — Cenap bey, ben bu imtihanın sonunda memnun oldum ve bu mektepte ilim edep, ahlak ve faziletten başka hiçbir şey bulamadım. Bizlerin vaktiyle akaid, tecvid, hesap ilimlerini öğreten kişilerden öğrendiğimiz bu ilimleri burada mektep çocuklarına öğretiyorlarmış. Bu çok büyük bir iştir. Keşke dört beş yıl önce bu mektepten haberim olsaydı, gelişmesi ve ilerlemesi için elimden geldiği kadar hizmet ederdim. Ne yazık ki bizim hemşerilerimiz, Müslüman biraderlerimiz böyle medeni ilim ve edep öğretilen bir mektepten habersizdirler. Allah izin verirse, bendeniz bundan

sonra bu mektebin iyiliğini her yerde; ulema ve avamlar meclisinde beyan edeceğim. Vadem yettiğince de duacımız olan iki oğlumu da bu mektebe getireceğim. Ondan sonra cenap Ellikbaşı ile ikimiz mahalle ehli ile ittifak yapıp, mahalle mektebine de bir tane usûlü cedit mektebi koyarız.

Kamilbay — Sağ olun efendim! Keşke diğer ulemalarımız da sizin gibi muhakkik, hakkani ve basiretli olsalardı. O zaman bütün mekteplerimiz usûl-i cedit mektepleri gibi olurdu.

Hoca İmam — Cenap bey, müsterih olun! Sonunda hak galebe çalar. “Elhak ya’lu vela ye’la aliya”¹⁴ derler. Şayet bir gün ulemayı kiramlarımız da bu mektebi kendi gözleriyle görüp, iyiliğine inanırlarsa o zaman bunun gelişmesi için harekete geçerler diye umut ediyorum.

Kamilbay — Efendim, bizim zenginlerimiz buldukları paraları bezm, köpkeri, toylarda israf ediyorlar. Eğer oralarda israf edilen paralar bunun gibi doğru bir yerde kullanılsa, pek çok çocuk cahillikten kurtulur, dinden, ilim ve edepten haberdar olurdu.

Hoca İmam — Evet, elbette. Nihayet muhterem zenginlerimiz de yavaş yavaş gözlerini açmaya başladılar. Siz buna örmek oldunuz ki bu cihetten mesut ve bahtiyarsınızdır. Din ve ilim yolunda bu kadar gayret ve fedakârlık edip, milletimizin çocuklarını terbiye ettiğiniz için, tüm milletimiz adına teşekkür ediyorum. Allahüteala sizin gibi eğitim sever kişilerin sayısını artırsın!

Kamilbay — Şu ana kadar milletim için lafi edilecek bir şey yapmasam da bundan sonra ömrüm yettiğince bütün varımı yoğumu işte bu mukaddes yolda harcamak niyetindeyim.

Hoca İmam — Maşallah himmetinize! Ömrünüz uzun, servetiniz ziyade olsun!

(Bay’dan müsaade isteyip, dua okur, çıkıp giderler.)

Perde

¹⁴ Hak yücedir ondan üstün ve yüze hiçbir şey yoktur.

3.7. MAZLUME HATUN

(Türkistanlı Manevi Hemşehrilerime Hediye

4 perdelik dram)

1. Uzakbay: İkinci hatunla evlenecek semiz ve zengince bir kasap, 40 yaşında.
2. Tansukay: Uzakbay'ın ilk eşi; yumuşak tabiatlı 30 yaşında.
3. Bahaidinkul: Uzakbay'ın oğlu; başında bir delik var, 14 yaşında.
4. Rüstem: Tansukay'ın ağabeyi; bekâr, züppe 32 yaşında.
5. Kerametay: Tansukay'ın annesi; 60 yaşında.
6. Elmurad: Tansukay'ın babası; temiz giyimli, ihtiyar ve nurlu (ölmüş), 70 yaşında.
7. İşan Dede: Uzakbay'ın komşusu ve yakın arkadaşı, cahil bir insan, 60 yaşında.
8. Süyeray: Tansukay'a kuma gelen kız, 18 yaşında.
9. Muallim: Yeni fikirli ve doğru sözlü, usûl-i ceditçi 30 yaşında.

BİRİNCİ PERDE

Uzakbay (tek başına çay içip oturur, bir iki dakikadan sonra oğlunu çağırır) — Bahaidinkul! Hey, Bahaidinkul! (sahne arkasından “efendim” sesi gelir)

Bahaidinkul (başı mendil ile sarılmış şekilde yavaşça girer) — Selamün aleyküm. Evet, baba ne diyorsunuz?

Uzakbay — Evet, iyi misin oğlum? Bugün bir şeyler yedin mi?

Bahaidinkul — Evet. Annem biraz şulle¹⁵ pişirip verdi, onu içip terledim. Allah'a şükür biraz hafifledim. Bugün sıtma da tutmadı.

Uzakbay — Evet oğlum. İyileşmişsin biraz, rengin mengin de yerine geldi. Oğlum, git Hacı İşan Dedeni alıp gel! Seni bir okuyup üflesin! Onunla konuşacak başka meselemiz de var.

Bahaidinkul — Tamam. (çıkıp gider)

Uzakbay (çay içe içe) — Bakıyorum, benimle yaşıt arkadaşlarımin çoğu iki tane, üç tane hatta bazıları dört tane hatun almış keyfini sürüyorlar. Bunların hangisiyle sohbet

¹⁵ Pirinçli, soğuk yemek.

etsem, yeni aldıkları hatunu övüyor. İnsanı heveslendiriyorlar, ağzımızın suyu akıyor ya! Şimdi bende on dört yaşında bir kız alıp keyfini sürmesem olmaz. Bu hatunum üç dört tane doğurdu ve yaşı da otuza geldi. Şimdi bununla yaşamanın hiç zevki yok.

(o sırada İşan Dede elindeki uzun tesbihi toplaya toplaya, selam verip girer, Uzakbay ile selamlaşıp başköşeye oturup dua eder.)

Uzakbay — Hoş geldiniz İşan Dede, bu aralar hiç görünmüyorsunuz.

İşan Dede — Sağ olun! Evet, oğlum, biz dünya işini terk ettik. Dindar insanız başka işimiz yok. Allah'ın emrettiği beş vakit namazı kılıp, ondan sonra pirimizin emrettiği zikir ve dualar ile meşgul olup evde yatıyoruz. (sakalını gösterip) Yaşlandık oğlum, ayağımızın biri çukurda. Bir o tarafa bir bu tarafa gidecek halimiz yok.

Uzakbay — Allah korusun, öyle demeyin! Siz hala çivi gibisiniz. Daha yüz yıl ömür görürsünüz.

İşan Dede (gülüp) — On yıl ömür görmeye de razıyız. Gözümüzde nur, belimizde güç ve kuvvet kalmadı. Ahımız gitti vahımız kaldı. Şimdi Allah'tan tek dileğimiz iman yavrum, iman.

Uzakbay — Evet, elbette. İman bütün Müslümanların Allah'tan dileğidir. (Oğlunu çağırır) Bahaidinkul!

(öteden" efendim "sesi iştilir)

İşan Dede — Oğlunuzun sağlığı yerinde değil mi? Biçare çocuğun rengi uçmuş, başı bağlanmıştı. (dudağını kımıldatıp durur)

Uzakbay — Evet, yeğeninizi, üç dört gündən beri sıtma tutuyor.

Bahaidinkul (girer) — Ne diyorsunuz, baba?

Uzakbay — Tepsi, sofraya getir! (çaydanlığı uzatıp, Al, çay demleyip gel oğlum!

Bahaidinkul — Tamam. (çaydanlığı alıp çıkar)

Uzakbay — Eeveet!. İşan Dede şehirde ne haberler var?

İşan Dede — Şükür, sakinlik... Eeveet!.. Söylediğim gibi Razıkbay üçüncü hatunu boşayıp göndermiş. Kusur kendisinde mi hatunun da mı bilmiyoruz.

Uzakbay — Çilingir olan Razıkbay mı? Evet, kendisi de iyi bir adam değil. Kötü niyetli, kurnaz birine benziyor.

İşan Dede— Büyük günahkârmiş, ben de öyle işittim. Kendisi şarapçymış, oğlancılık, fuhuş âdeti de varmış. Hatta kendi mahallesinde camide namaza bile gitmezmiş.

(yakasını tutup) Nazuinbillah minezzalim. (Neüz billa min zalik.) Bunun gibilerin yüzünden dünya günden güne harap oluyor, oğlum.

Uzakbay — Evet, elbette öyle.

(Oğlu istenilen şeyleri getirir)

Uzakbay (oğluna) — İşan Dede'nin yanlarına otur. Mübarek nefesleri ile iki üç defa üflesinler. Bu kişi yedi defa hacca gidip, pirlere el veren, çok mübarek bir adam. Nefesi tesirli. (sofra kurmakla meşgul olur)

İşan Dede— Haydi yakınıma otur oğlum, nefesimin hepsi değsin! (fısıldayarak üç dört defa kuf ve suf kıldıktan sonra uzunca bir dua okur) İşte, Allah izin verirse iyileşirsin oğlum.

Uzakbay (kesesinden para alıp oğluna uzatır) — Al, bunu İşan Dedene ver! (oğlu parayı alıp Eşan'a verir)

İşan Dede (tebessüm edip) — Ee, nezrini¹⁶ de mi veriyorsunuz, eyvallah eyvallah. Bahtınız açık olsun! (alıp kesine koyar)

Uzakbay — Evet, İşan Dedesi kuru kuruya olmasın diye biraz verdim. Eşan pirinizden buna bir tane muska getirip verseniz. Annesi istemişti.

İşan Dede — Peki, peki. Şeyhimizden bunun için muska alırım. (sözü bittiği zaman durmadan dudağını kımıldatır)

Uzakbay (oğluna) — Kalk şimdi eve gidip yat oğlum!

(Oğlu yavaşça kalkıp, çıkıp gider)

İşan Dede — Torunumuz mektebe gidiyor mu?

Uzakbay — Evet, önceden eski mektebe gidiyordu, şimdi yeni çıkan usûl-i cedit mektebinde okuyor. Bunu ben götürüp bırakmadım. Annesi götürmüş. (sofra tarafını işaret edip) Buyurun!

İşan Dede (elini göğsüne koyup) — Yok, teşekkür ederim. Siz yiyiverin. Ben niyetlendim, oruç tutuyorum. Pirimiz “Recep ayında oruç tutmak sevap” dedi. Bütün müritlerine oruç tutmayı emretti. Pirin emri vacip deyip çoğumuz oruç tutuyoruz.

Uzakbay — Ee... Öyle ise biz boşuna çay ve ekmek istemişiz. (sofrayı toplaya toplaya) Oruçlu kimsenin karşısında bir şeyler yemek iyi değil derler.

İşan Dede — Uzakbay oğlum! İki günlük dünya geçip gidiyor. Siz bir gayret ile çabucak pirimize el verin! Bizim pirimiz dört dörtlük evliya, her yönüyle tam bir

¹⁶ Eskiden şeyhlere, alimlere mübarek nefeslerini üfleyip dua ettikten sonra verilen hediye.

ganimet. İşte böyle azizlerin duasını vakitlice alırsanız, sonra iki dünyada da darda kalmazsınız. Pirimizin kerametleri maşrıktan mağribe kadar herkese malum olmuştur.

Öyle yapın, oğlum!

Uzakbay (tebessüm edip) — Nasihatleriniz doğru lakin biz hala genciz. Dünyanın yalan dolanı ile avareyiz. Şimdi pirinize bağlansak bile emirlerini yerine getiremeyiz. Tamam, sakalımıza aklar düşsün, sonra bağlanırsınız. Şimdi bizler nereye yetişelim İşan Dede?

İşan Dede — Sizin bu sözünüz de doğru oğlum. Lakin gençlikte tövbe etmenin fazileti başkadır. Yaşlılıkta herkes tövbe eder. Peygamberimiz demişlerdir ki: “Der cevaniy tevbe kerden neş’ei peygamberiy est, verne der piriyki, her gabre Müsülman meşevad¹⁷” İşte, şimdi anladınız mı gençken tövbe etmenin derecesi ne kadarmış?

Uzakbay— Evet, anladım. (başını sallayıp) Elbette, doğru doğru. Tamam, öyle ise, siz önce babalık yapın, güzel bir kız bulup bizi evlendirin! Dünyanın zevki sefasından hevesimizi alalım. Sonra malımızdan zekât verip, helal para ile Beytullah’a gidelim. Kara yüzümüzü Hacer’ül Esved’e sürüp, günahlardan temizlenip gelelim. Ondan sonra pirinize el verip, kalan ömrümüzü sizin gibi dindarlık ile geçirelim.

İşan Dede — Hay hay! Çok güzel olur. Allah sevabınızı artırsın! Tamam, işte biz dünürlük hizmetini yaparız. Bu yüzden endişelenmeyin. Size münasip bir kız buluruz.

Uzakbay — Biz de sizin hizmetinize hazırız. Allah izin verirse sizi her şekilde memnun ederiz.

İşan Dede — Allah’a şükür siz zenginsiniz. Siz dört taneye kadar hatun alsanız da gücünüz yeter. Çok hatun almanın fazileti çok fazladır oğlum. Bir fazileti şu ki: Kişinin nesline ve soyuna bereket hâsıl olur. İkinci fazileti şu ki: İmanlı Muhammed ümmeti çoğalır. Bunlardan da başka fazileti çoktur. Eğer siz dört tane hatun alsanız, her hatununuz dört-beş tane doğursa, bir bakmışsınız çoluk-çocuğunuz bir kale dolusu olmuş.

Uzakbay (sevinip) — Evet, öyle öyle İşan Dede. Bazı kişiler beş tane hatun alıyorlar. Bu da şeriata göre doğruymuş öyle mi?

İşan Dede — Evet, doğru. Dördüncü hatunu Sofi kılan¹⁸ kişi beşinci hatunu alabilir. Tilavbay hacca gittiğinde beşinci hatunu almıştı. Şuan pirimizin de beş tane hatunu var. Eşan kadımızın da beş tane hatunu var derler. (bir az düşünüp) Evet!. Çok hatun

¹⁷ Gençken tövbe etmek peygamber neşesidir, yaşlanınca her kafır Müslüman olur.

¹⁸ Geçmişte şeriataın emrettiği üzere dördüncü hatunun üzerinde de tekrar evlenmek isteyen kişiler, en büyük hatunlarını sofî kılardı. Yani o kadın eşinin evinde yaşasa dahi karı kocalık münasebetleri olmazdı.

almanın bir güzelliği de şu ki: kişi asla muhtaç kalmaz. Çünkü hatun tayfası çok faydalı bir iki hüner sahibi oluyorlar. Mesela: doppi¹⁹ dikmek, şalvar dokumak ve buna benzeyen hünerler. Eri fakir olan hatunlar yine böyle hünerler ile erine ve kendisine bakabilirler. (iftihar ile) Hâlihazır da bizim küçük hatunumuz hafta da bir iki kaftan dikip, pazara götürüp satıyor. Onun sayesinde çocuklarına huzurla bakıyor. (tebessüm edip) Biçare peder, rahmetli ara sıra “Al bunu tütün parası yap” diye bize üç dört som verirdi. Ama büyük hatunumuzun hüneri yok. Onunla bana büyük oğlumuz bakıyor. (Ot içer, Uzakbay da ondan bir atım ot alıp çeker.)

Uzakbay — Bize hatunun hüneri gerekmez. Güzel olsa kâfi.

İşan Dede — Eğer hatununuz hem güzel olsa hem de hüneri olsa o zaman “nur üstüne nur” olur oğlum. (yanlılıkla ağzına ot attığı aklına düşer. Ee kahrolası, tuf tuf tuf! Oruç tuttuğumu unutmşum. Bilmeden ağzımıza ot attık oğlum. Siz de hiç söylemiyorsunuz.

Uzakbay — Ayy!. Ben de unutmşum, İşan Dede. Yoksa bildirirdim ya! (Otu tükürür.)

İşan Dede (yine tükürür) — Bir fincan su verin, ağzımı çalkalayayım. Tamam, bundan oruç bozulmaz. Buna ziyafetullah derler. Ziyafetullah, Allah’ın sadakası oluyor. Bugün bana ota ziyafet verdi.

Uzakbay — Su yokmuş ya, İşan Dede! İşte şu çay ile ağzınızı çalkalayın! (Bir fincan çay verir.)

İşan Dede — Sıcak değil mi? Tamam, olur verin! (Çalkalarken ağzı yanar.)

Uzakbay — Tamam, öyleyse İşan Dede hızlıca hareket edip bizi evlendirin! Kimin güzel kızı var haberiniz var mı?

İşan Dede— Fakirin kızını mı alırsınız yoksa zengin kızını mı? Size hangisi uygun.

Uzakbay — Fakirin kızını almam. Fakirin yüzü kurusun. Fakir kızı hırsızlık yapıp evin bereketini kaçıır. Bize bay kızı bulun! Zengin kızından kimse zarar görmez. Eğer babası ölür ise mirasının bize de faydası dokunur.

İşan Dede — Elbette, sizin bu sözünüz doğru lakin fakir kızını alsanız, onun toyu küçük olur. İşte, biz bu tarafını düşünüp, fakir kızını önerdik.

Uzakbay — Bize kaynata olacak kişi bizim gibi onurlu, zengin, iyi insan olsun diyorum İşan Dede. Biz oğlumuzun sünnet toyundan yeni çıkmış olsak bile hala birkaç bin som harcamaya gücümüz yeter. Tamam, eğer işimiz ters gidecek gibi olsa, hemen bir tane

¹⁹ İşlemeli takke.

bağımızın bir kenarından iki-üç tenab ²⁰ satarız. Allah’a şükür şuan on tenab bağımız var İşan Dede. Eşek tüccarı Polatbayın kızı var mı?

İşan Dede — Evet, onu mu diyorsunuz? Kızı var. Lakin oğlum, kendisi çok alçak adam. Onun kızı size uygun değil. “Kebuter be kebuter ğaz be ğaz²¹” denk dengi ile tezek çuvalı ile. Doğrusunu söyleyecek olursam Polatbay sizin elinize su bile dökemez. Varın siz düşünün. O beş som para etmez, kötü eşeklerini bulup kuyruğunun altına karanfil koyup on soma satan dolandırıcı bir adam. (gülüşürler.) Böyle kavgacı onursuz kişi kendi kızını bir kâse su için nikâhlayıp veririm dese bile sizin kabul etmeniz doğru değil. Öyle değil mi oğlum?

Uzakbay — Evet, elbette öyle. Hıdırbay’ın kızını alalım mı, ona ne diyorsunuz İşan Dede?

İşan Dede — Hıdırbay’ın mal varlığı doğru olsa bile, kendisinin soyu bozuk diyorlar. Babası köle annesi cariyeymiş. Bunun kızını da size layık görmüyorum. (biraz düşünüp) Evet!. İşte birinin kızını buldum adı şey idi, kahrolası, aklıma gelmiyor. (düşünür)

Uzakbay (sabırsızlıkla) — Haydi, haydi adı ne? Kendisi ne iş yapıyormuş? Zengin mi?

İşan Dede — Evet, Evet Ortakbay koyun tüccarıdır. İşte bu kişi sizin gibi onurlu, koyun pazarında üç tane itibarlı adam var ise, bir tanesi bu kişidir. Kimseye borcu morcu yok huzurlu, mutlu, aslı, nesebi de çok bilinmese de, bozuk değil. İşte o koyun tüccarı, siz kasap meslekleriniz de birbirine uygun muvafık eğer bu kişinin kızını Allah size takdir ve nasip ederse alsanız sonra size koyunculuk ve çiftçilik kalır. (gülüşürler.)

Uzakbay — Elbette, bize kaynata olduktan sonra kızının hatırı için koyunları bedava vermezse bile ucuza verir. Ortakbay’ın malı mülkü çok mu?

İşan Dede — Evet oğlum, bir tane büyük avlusu var, iki tane bağı var tarlada birkaç batman yeri varmış üç-dört dükkânı da var diyorlar.

Uzakbay — İyiymiş, anlaştık. Acele etmeyin İşan Dede! Kızın yüzü nasılmış hiç kimseden duydunuz mu? Kız güzel mi?

İşan Dede — Kız peri gibi çok güzel derler. Geçen gün büyük hatunumuz hamamda görmüş. Gelip çok övdü. Kızın yüzü ayın on dördü gibi. Boyu uzun, kaşları yay gibi, dudakları Bedaşan lali gibi, gözleri kapkara vişne gibi, ağzı gonca gibi, çenesi asılı duran elma gibi. Teni bembeyaz süt gibi, saçı uzunluktan yere değiyormuş. Sözün özü şu ki: leyla gibi baştan ayağa güzellikmiş.

²⁰ Ölçü birimi.

²¹ Güvercin güvercin ile kaz kaz ile.

Uzakbay (sonunda heveslenerek ağzının suyunu kult kult yutup) — Oldu, oldu şimdi tamam oldu. Gönlümüz cız etti. Bu kız bize çok uygunmuş. Şimdi bunu hemen bize alınız. Babası başka birine vermesin!

İşan Dede — Tamam, tamam dünürlük bizim boynumuzda.

Uzakbay— Bir dakika, İşan Dede! Ortakbay bu kızını bize verir mi ki? Eğer bize vermez ise kızının aşkından ölür gideriz ya!

İşan Dede— Eğer ben dünürcü olarak gidersem, başka çaresi yok ki, kızını size verir. Çünkü Ortakbay'ın bana olan inancı öyle büyük ki “öl desem ölür, diril desem dirilir.”

Uzakbay — Ee öyleyse iş bitti. Yeni hatundan yana talihimiz açılmış. Allah izin verirse, gelecek perşembe günü, Hoca imam ve ellikbaşı ile birlikte dünürlüğe gidiniz! Ben bu akşam onları ziyafete çağırırım siz de akşam vaktinde gelin! Toyun alışverişlerini konuşuruz.

İşan Dede — Tamam, akşamı kılıp avlunuzda iftar yaparız.

Uzakbay — İşan Dede, biz ikinci hatunu aldığımızda gelininiz kıskanarak feryat eder. Bunu nasıl kandırırız?

İşan Dede — Siz çok garip adammışsınız oğlum. Hatunun haddine düşer mi ki bu konuda ağzını açıp ses çıkaracakmış. Bu şeriatın emrettiği bir iş. Şeriata göre dört taneye kadar hatun almak doğrudur. Siz hatununuzdan korkuyor musunuz? Eğer hatununuzdan korkuyorsanız zinhar ikinci hatun almaya heves etmeyin! Sonunda pişman olursunuz.

Uzakbay — Yok ya ben hatunumdan korkmuyorum. Yani nasıl bir tedbir alsam da hatunum bana gücenmese diyorum. Biçare hatunumu bu zamana kadar hiç azarlamamıştım o babası rahmetli de beni asla incitmedi.

İşan Dede — Haa!. Öyleyse siz hatununuzu kandırın. Deyin ki: “Ben sana hizmet için bir cariye alıyorum. Sen bu cihette benden şüphelenme ben seni düşündüğümünden bu işi yapıyorum. Onu aldıktan sonra sen yedi kat minder üstünde huzurla oturup, elini sıcak sudan soğuk suya değdirmezsin. Ne işin olursa o hemen yapıverir. Eğer merhamet edip de kendi isteğiyle izin verirsen onun evine de ayda yılda bir defa girip çıkarım.” Bu sözlerden önce bir iki çeşit kumaş mumaş getirip verin! Sonra kandırın! Sonun da istediğiniz olur.

Uzakbay — Bu hileler ile razı olmazsa sonra ne yapacağım?

İşan Dede — Bununla olmazsa bağırıp korkutun! Bununla da olmadı, sonra bir iki defa yuvarlayıp ölmeyecek bir yerine vurun. Haydi, şimdi kumasını kabul etmesin!

Hatun tayfasına asla yüz vermeyin ki sonra dişlerinizi sayar, sizi üzer oğlum. Hatun dediğini böyle zapt edip, ateşini alın ki, kamçınızın ucundan daima kan damlasın! Geçmiş azizler söylemişlerdir ki “Bala yaştan hatun baştan.”

(Bu sırada muallim selam verip girer. Bunlar ürperir ayağa kalkıp muallim ile selamlaşır onu başköşeye oturturlar. Muallim oturup dua eder. İyi dileklerde bulunur)

Uzakbay — Bugün sizi hangi rüzgâr attı da efendim buraya geldiniz?

(İşan Dede ile muallim her zaman birbirlerine düşmanca bakarlar.)

Muallim — Evet, kendi işim için bu tarafa gelmiştim. Bahaeddinkul’dan bir haber alıp gideyim diye girdim. İki-üç günden beri mektebe gelmiyor.

Uzakbay — Biçare evlatçığının iki-üç günden beri sağlığı yerinde değil. Sıtma tutuyor.

Muallim — Allah şifa versin! Doktora gösterdiniz mi? (İşan Dede başını kımıldatır.)

Uzakbay — Yok efendim. Evlatçığının hastalığı doktora gösterecek derecede değil. Daha yeni İşan Dedesi bir iki defa mübarek nefesleri ile üflediler. Allah izin verirse, yarına iyi olup, mektebe gelir.

(Sofra serip, soğuyan çayı süzer, muallime bir fincan çay uzatır.)

Muallim (Eşan tarafını işaret edip) — Önce bu kişiye verin.

Uzakbay — Yok efendim bu kişi oruçluymuş.

Muallim (Çayı alıp) — Ee!. Ramazana hala iki ay var.

(O sıra da sahne arkasından namaz vakti diyen bir ses gelir.)

İşan Dede — Tamam, âmin Allahu ekber! Cemaat sevabından kalmayın. (Ayağa kalkıp kapı tarafına yürür.)

Uzakbay (ayağa kalkıp) — Öyle mi? Tamam namazı kılıp yine gelin İşan Dede! Konuşmamız hala tamamlanmadı.

İşan Dede — Tamam tamam (çıkıp gider.)

Uzakbay — Büyük bir mesele üzerine geldiniz efendim. (oturur.)

Muallim — Ne meselesi idi?

Uzakbay — Efendim, biz ikinci hatun alacağız. Mesele o idi.

Muallim — Ne sebeple ikinci hatun alacaksınız?

Uzakbay — Efendim, hiçbir sebeple değil. Şimdi bu hatunumuzun yaşı otuzlara geldi. Pek zevki kalmadı biz ise hala genciz gönlümüz genç hatun istiyor.

Muallim — Özürsüz, keyfi zevki sefa için ikinci hatun almanın zarardan başka bir şeyi yok.

Uzakbay — Efendim özür ne demek?

Muallim — Özür şu ki, mesela: Önceki hatununuzun çocuğu olmasa ya da bir bulaşıcı hastalığı olsa ve hemen iyileşemeyecek olsa o zaman ikinci hatunu almak caiz olur. O zaman da şeriata göre iki hatununuzda birden adaletli bir şekilde davranmanız gerekir. Eğer iki hatun arasında adaleti sağlayamayacağınızdan korkuyorsanız, o zaman şariat sebebiyle ikinci hatunu almanız asla doğru olmaz.

Uzakbay (şaşıarak) — Efendim, adalet nedir? Adalet padişahlarda olmaz mı? (çay içer)

Muallim — Hayır. Adalet sadece padişahlara mahsus değildir. Kişinin kendi hatunlarına eşit muamelede bulunmasına da adalet derler.

Uzakbay —Efendim, bu iş mümkün değil. Bir er hiçbir zaman iki hatunu birden güzel göremez. Elbette ikisi arasından gencini beğenir, yaşlı olanı o kadar istemez. Öyle olsa bile biçare er iki hatuna birden nasıl eşit muamelede bulunsun?

Muallim — Elbette, bir er iki hatunu birden beğenemez. Öyle ise iki hatun arasında madora kılsın!

Uzakbay (halka bakıp) — Allaha şükür özü ile adaletinden kurtulduk, şimdi madorasını kaldı. (Muallime) Efendim madora nedir? Bana Özbekçe konuşun! Ben öyle molla sözlerini anlamıyorum.

Muallim — Mesela: Sevilen hatuna pek çok iltifatta bulunulmasın ki, diğer hatun da kıskanmasın! Sevilmeyen hatun ise iltifatsız kalsın, gönlü incinmesin!

Uzakbay (halka bakıp) Allah vurdu şimdi. Kalan ömrümüzü madora ile geçireceğiz. (muallime bakıp) Efendim, madoranızı da anladım. Lakin bu böyle devam edemez. Madoranın üç dört günden fazlası kişinin içini eritir. Biz canımızı yolda bulmadık ki madora yolunda harcayalım.

Muallim— Sözlerinizden malum oldu ki, sizin hatun almak için bir özrünüz yokmuş. Yine hatunlarınız arasında adalet ve madora da sağlayamazmışsınız. Neyse, bu halde sizin şariat sebebiyle ikinci hatunu almanız doğru değil.

Uzakbay (cevap bulamadığından tebessüm ve saygı ile bir fincan çay uzatır) — Efendim, Allah için doğruyu söyleyin! Bu sözleri kitapta görüp mü söylüyorsunuz? Yoksa benimle çene çalmak için kendiniz üretip mi söylüyorsunuz? (yalvararak) Allah rızası için doğruyu söyleyin!

Muallim (şiddet ile) — Bu söylediklerim kendi ürettiğim düşünce ve hayaller değil ya da bazı safsata kitaplardan da değil! Aksine Kur'an-ı Kerim'den Allah'ın sözüdür.

Uzakbay — Hay, hay! Kitap sözüne safsata demeyin efendim kabahat olur. Siz de mollasınız bilmiyor musunuz? Kitap sözünden şüphelenen kişi kâfir olur.

Muallim — Bazı cahil mollaların yazdığı kitaplar, mübalağa ve safsata dolu oluyor. Bunu siz bilmiyorsunuz. İşte! Kitap sözüne ihlas ve itikadınız ne kadar çok. Ben size Kur'an-ı Kerim'den anlatıyorum. Ne için inanmıyorsunuz?

Uzakbay — Efendim doğruyu söyleyecek olursam, sizin bu sözleriniz hakkında şüphem var. Eğer bu sözleriniz kitap sözü olsaydı, bu zamana kadar büyük âlimlerden pek çok defa işitirdik. Bizler daima ulemalar ile muhatap oluruz. Lakin şu ana kadar hiçbirinden böyle sözleri işittiğimiz olmadı. Yoksa sizin bildiğiniz meseleleri onlar bilmiyorlar mı?

Muallim — Hayır, benim bildiğim meseleleri onlar da biliyorlar. Ama onların bir kötü âdeti var ki; avam toplantısına katıldıklarında, avamın hoşuna gitmeyecek önemli meseleleri konuşmuyorlar. Eski zamanda avam, ulemaya tabi imiş. Ne yazık ki bu zamanda ulemamız avama tabi ve yalakalık yapmaktadırlar. Bu sebepten halk arasında fuhuş, şarapçılık ve çok hatun alıp onlara zulüm etmek gibi şeriatın yasakladığı şeyler günden güne çoğalıyor.

Uzakbay (bir az öfkelenir) — Efendim, ulema için böyle edep dışı sözler söylemeyin, kabahat olur! Efendim, sözü kısa kesin! Bu sözleri söylemekteki arzunuz nedir? Yani ikinci hatunu alma mı diyorsunuz?

Muallim (şiddet ile) — Size ikinci hatunu almayı men etmeye hakkım yok. Eğer siz hatunlarınız arasında adaleti sağlayamamaktan korkmuyorsanız, şeriata göre dört taneye kadar hatun almanız caiz.

Uzakbay — Evet, maşallah! İşte şimdi söz tamam oldu. Efendim, ben adalet madalet bilmiyorum. Onca ulemamız, ulularımız dört beş tane hatun almışlardır. Benim de gücüm yetse o kadar alırım. Eğer hatunlarımdan biri sözümü dinlemez, beni üzerse, güzelce benzetir, döverim. Yoksa beni ayaklar altına alırlar. (elini yüzüne sürer) Âmin, Allahu Ekber!

Muallim — Bay Efendi, siz kızmışsınız, biraz sakın konuşun. Hatunlara haksız yere küfretmeye hiç kimsenin hakkı yok. Hatunlar da bizim gibi insan evladı, bizler gibi hakları olan insanlardır. Onlar dilsiz hayvan değil ki isteğimize göre çalıştırılm.

Hâlbuki şeriatı göre hayvanlara da zulüm etmek doğru değil. Peygamberimiz aleyhi selam buyurmuşlardır ki : “Sizlerin en hayırlınız hatunlarına iyi davranmanızdır. ”

Uzakbay (ayağa kalkıp) — ben bir taharete gidip geleyim! (ot atıp, çıkıp gider)

Muallim(Uzakbay’a) — Bu doğrultuda hata avamda değil, ulemamızda. Ulema ne yaparsa halk da o işi iyi mi kötü mü diye düşünmeden kendisi de yapar. Bu yüzden halkı suçlamak doğru olmaz. Su baştan çamur olur. Bunun için : “fesat-ul âlim fesat-ul alem” demişler. Off!. Ey Allah’ım, sen ulemamıza insaf ve akıl ver!

(Uzakbay ellerini kuşağına kurulaya kurulaya girer)

Muallim (ayağa kalkıp) — Tamam, bana müsaade, gideyim.

Uzakbay — (kuşağını beline bağlayıp) — Öyle mi? Hemen gidiyor musunuz? Bir çay daha içseydik?

Muallim (kapı tarafına doğru yürüyüp) — Yok, teşekkür ederim. Çok çay içtik. Eyvallah, Allaha emanet! (çıkıp)

Uzakbay — Öyle ise tamam, Allah’a ısmarladık! (halka bakıp) Off!. Bu molların ya gizli bir hastalığı var ya da ikinci hatun almaya parası yok.

(o sırada İshan Dede girer)

İshan Dede — Evet oğlum, canınız sıkılmış. Misafiriniz nerede?

Uzakbay — Misafir gitti. Bu tarafa geçin, üzüntümün sebebini anlatacağım. Söz çok.

İshan Dede — Yok oğlum, gidiyorum. Avluya bir misafir gelecekti. Akşamı kılıp gelirim. Sonra öğütlerimizi tamamlarız. Tamam, haydi sözün özü ne? Çabuk çabuk anlatın!

Uzakbay — Ee... Şu bayağı molla “ birden fazla hatun alan kişi, hatunlarına adaletli davransın, yoksa ikinci hatun almak şeraite göre doğru değil” deyip canımı sıktı.

İshan Dede (öfkelenir yüksek ses ile) — Ee... Yanlış söylemiş. O bıyığı kesilmemiş yarı cahil molla! Bunlar şeriatı ne zamandan beri biliyorlar? Şeriatı büyük kavuklu ulemalar bilir. Biz yetmiş yaşına girdik. Bu zamana kadar da hiçbir ulemadan böyle adalet madalet denilen sözleri duymadık. Yedi yaşından yetmiş yaşına kadar bütün insanlar bilirler ki; şeriatı göre dört veya 5 taneye kadar hatun almak doğru. Ahh! Ben o zaman burada değildim. O yarım molları benzetip, rezil ederdim. Şanslıymış, öyle olmasa ömründe işitmediği sözleri benden işitirdi. Estağfurullah el azim!.

Uzakbay — Evet, siz olsaydınız, ikimiz birleşip iyice canına okurduk. Yazık ki ben yalnızdım.

İşan Dede — Eştağfurullah el azim! Siz sylemediniz mi ki: Siz insanlara nasihat vereceğinize, şeriattan bahsedeceğinize önce sünnete uygun olarak kendi bıyığınızı kesin! Sakalınızı kesmeyin ki göğsünüze kadar uzasın!

Uzakbay — Tartışmamız adeta “yazıklar olsun sana” sözüyle bitecek bir sona giderken, kendisi de lafin nereye gittiğini anlayıp kaçtı.

İşan Dede — Tamam, olan oldu. Geçmişe salavat. Siz bu yüzden asla üzülmeyin!
(ıkar)

Uzakbay— Yok, zlmyorum. Allaha ısmarladık! (arkasından çıkar)

Perde Kapanır

İKİNCİ PERDE

Tansukay'ın evi. Ev eşyaları ortada. Duvarda çivilerde ayna, kadın, erkek ve çocuklar için her tür kıyafet asılmış. Tansukay bir tarafa oturmuş, şu beyitleri okuya okuya doppi dikerken perde açılır.

Tansukay —

“Ümrüm ahir bolganda ne kılğaymen, hüdaya!

Can hakkumğa kelgende ne kılğaymen, hüdaya!

Canım cüda bolğanda, tenim münde kalğanda,

Tahta üzra olğanda ne kılğaymen hüdaya!

Kul Hoca Ahmed sen bende, Nefs ilgide şermende,

Mahşer küni bolğanda ne kılğaymen hüdaya²²!”

(gökyüzüne bakıp) Ah! Allah! Tövbe ettim. Kötülük ettim, hata ettim. Sen günahımı affet! Senden başka sığınacak yerim yok. (o sırada sahne arkasından takır-tukur sesi gelir) İşte, babası geldiler. (ayağa kalkıp, aynaya bakarak yanaklarını hızlıca al al yapar) Uzakbay (sahne arkasından yüksek sesle) — İşşş!. iş diyorum. İş , ey haram ölll!. (bağırır) Bahaidinkul! Gelip eşeği bağla!

Tansukay — Tamam tamam, çıktım işte. (koşarak çıkar, bir süre sonra Uzakbay elinde kamçı girer. Arkasından da hatunu heybeyi zar zor taşıyarak girer, bir tarafa koyar) Off! Heybe çok ağırmış, ne aldınız babası?

Uzakbay (kamçıyı uzatıp) Al! Bu akşam üç dört tane misafir gelecek. Ufak tefek bir şeylerden çokça getirdim. Tahminen üç tabak pilav pişirsen yeter.

Tansukay — Başka bir yemek yapmayayım mı?

Uzakbay — Yok, pilav kâfi. Misafirler o kadar nezakete layık kişiler değil. (Üstündeki kaftanı çıkarıp verir) Al, doppimi ver!

Tansukay kaftanı alıp çiviye asar, doppiyi alıp giydirir)

²² Ömrüm ahir olanda ne yapayım ya Allah!
Can boğaza gelende ne yapayım ya Allah!
Can bedenden ayrılınca, tenim burada kalınca,
Tahta üstüne yatırılınca ne yaparım ya Allah!
Kul Hoca Ahmed sen bende, nefis elinde kepaze,
Mahşer günü olunca ne yaparım ya Allah!

Uzakbay — Demlenmiş çayın var mı? Çok susadım. (Oturup) Off!. Bugün hava çok sıcak oldu, yandım. (eteği ile kendini yelpazeler)

Tansukay — Evet, var babası. İçerim diye bir çaydanlık demledim. Şimdi birlikte içeriz. (getirip koyar)

Uzakbay (çayı süzer) — Sizlere bir-iki çeşit kumaş getirdim, heybeden al!

Tansukay (sevinir, kâğıtlara sarılı kumaşları açıp bakar) — Vay, vay! Ne kadar güzel, ne kadar güzel kumaşlar almışsınız babası. Bu çok güzelmış, kendime gömlek dikerim. (başka birini alıp) Bundan Bahaidinkulcuğuma gömlek, şalvar dikerim ya da size dikeyim mi babası?

Uzakbay — Yok, bana dikmene gerek yok. Bahaidinkul'a dik! Bana şu eski püsküler yetiyor. (bir fincan çay uzatır) Al! Çay içiyor musun?

Tansukay — Tamam, verin! (alıp içer)

Uzakbay (kıyafetlerini gösterip) — Kıyafetlerimin her yeri kirlendi. Bohçada temiz kıyafet varsa, alıp ver!

Tansukay — Yok, temizi yok. Kıyafetleriniz hepsi kirli babası. Bu gün iki tandır ekmek pişirdim, çok yoruldu, çamaşır yıkayamadım. Yarın ise Pazar, çamaşır yıkamak doğru değil. Tamam, pazartesi günü kıyafetlerinizi yıkarım. (fincanı verir)

Uzakbay— Eee!. Böyle hurafelere inanmayı bırak. Yarın gömlek ve şalvarlarımı yıka. Ne günahı varsa benim boynuma.

Tansukay — Hayır babası ya! “Pazar günü çamaşır yıkamanın hiç fazileti yok”, derler. Karı koca arasına soğukluk girermiş. Tamam, hiçbir şey olmaz. Bir gün bekleyin babası! (yerine oturup doppisini diker)

Uzakbay (alaylı bir şekilde) — Vah! Çok önemliymiş, hurafeleriniz batsın! (halka bakarak) Pazar günü çamaşır yıkamayın diye Allah veya peygamberden emir geldi mi söyleyin! (çay içer)

Tansukay— Öyle söyleyip şüpheye düşmeyin babası! Bu sözler kitapta varmış! Geçen gün Hoca ninem okumuşlardı.

Uzakbay — Öyle mii? Tamam. Ben bu zamana kadar bu hurafeleri kadınların geveze dünyasında türemiş sanıyordum.

Tansukay —Evet, öyle babası. Bizim adet ve inançlarımızın hepsi kitaptan çıkmıştır. Asla şüphe etmeyin! Edepsizlik olur. (Doppiyi getirip) Bu doppiyi sizin için diktim. Haydi, başımıza giyin! Olmuş mu?

Uzakbay — Tamam, haydi bismillah... (başına giyer)

Tansukay — Hay, hay! Tam size layık, yerinde olmuş. Öyle yakıştı ki emir gibi oldunuz.

Uzakbay (tebessüm edip) — Senin gözüne öyle görünüyorum. Eğer beni pazara götürüp satayım desen hiç kimse üç kuruşa bile almaz. (Doppiyi başından alıp verir)

Tansukay — İnsanlar sizi üç pula almasalar da olur. Ben sizi bin altına bile satmam. (yerine gelip) Ben sizi beğeniyorum, gözüme asilzade ve emirden bile daha güzel görünüyorsunuz babası. (yine doppi diker, o sırada sahne arkasından biri çağırır.

Uzakbay, hey Uzakbay!)

Uzakbay — Tamam, tamam! (ayağa kalkıp hatununa) Bahaidinkul mektepten geldiğinde söyle, eşeğin ahırına ot koysun, altını da süpürsün! Kalan çayı geldiğimde içerim. (çıkır)

Tansukay — Tamam.

(Bir iki dakika sonra Bahaidinkul gelip selam verir, annesinin elinden öper. Annesi de onu alnından öper)

Tansukay — Evet, oğlum geldin mi?

Bahaidinkul — Evet anne. Bana et ve çörek pişirdiniz mi? Çok acıktım.

(Kitapları, kavuğunu ve kıyafetini çiviye asar)

Tansukay — Evet. Bekleme alıp ye! Karnımı ekmekle doyurma oğlum! Yemek vakti geldi.

Bahaidinkul — Tamam öyle ise, bir çöreğin yarısını yerim. (ekmek alır)

Tansukay — Al, bu pastayı da ye! Önceki gün baban toydan getirmişti. Boğazımdan geçmedi sana saklamıştım. (cebinden çıkarıp verir)

Bahaidinkul (alıp sevinir) — Vay, anneciğim, bin yıl yaşa inşallah! Kuru ekmeği canım istemiyordu. (çıkıp gidecek olur)

Tansukay — Bahaidinkulcuğum!

Bahaidinkul (eğilip bakar) — Efendim!

Tansukay — Eşeğe yemini verip, altını süpür! Sonra sokağa çık oğlum! Gitmeden baban söyledi.

Bahaidinkul — Zaten öyle yapacağım. Babam dışarıda bana da söyledi. (yakınına gelip) Anne, babam “yarın eski mektebine gidiver” dedi. Niye öyle diyor ki? Bu Hocam çok iyi ya!

Tansukay (şaşıırıp) — Aaa! Babanı cin mi çarptı, niye öyle demiş ki? Git, işini gör! Ben babana söylerim.

Bahaidinkul — Babam seni öldürürüm dese bile eski mektebe gitmem. Onun Hocası kötü, falakası var. (çıkır)

Tansukay (kendi kendine) — Bahaidinkul'un babası çok ilginç bir insan. Kendileri de biliyor ki, Bahaidinkul kaç yıldan beri eski mekteplerde okuyup hiçbir şey öğrenemedi. Neredeyse namazını bile öğrenemedi. Şimdi Allah'a şükür, bu yeni mektebe gittiğinden beri namazını da biliyor. Okuma yazmayı da öğreniyor. Hayli edepli de oldu.

(Uzakbay girip oturur, yine çay içer)

Tansukay — Babası Bahaidinkul'a niye eski mektebe git diyorsunuz?

Uzakbay — Evet, bu Hocasını gözüm pek tutmadı. Eski mektebe gidiversin!

Tansukay — Niye gözünüz tutmadı? Bu yeni Hocası çok iyi okutuyordu. (Erine bakıp yavaşça) Babası, yoksa bu Hocasının sübyancılık âdeti mi varmış? Bahaidinkul'a sarkıntılık mı yapıyormuş?

Uzakbay — Yok ya! Öyle değil. Bu Hocası ceditçi. Ceditçiler sübyancılığı kötü görürler.

Tansukay — Öyle ise ne için bu Hocayı gözüm tutmadı diyorsunuz?

Uzakbay (bir az sinirlenip) — Haydaa! Sözü niye bu kadar uzatıyorsun? Ceditçilerin itikadı saf değildir. Sen bilmiyorsun, bu Hoca dün gelip, hatun almak konusunda benimle birçok meseleyi tartışıp gitti. (hatunu şaşkınlıkla bakar) Bunların itikadına göre birden fazla hatun almak çok zormuş. Adalet mi, madora mı ne türlü belalar lazımmış.

Tansukay (halka bakıp) — Bugünlerde bir şeyler olmuşa benziyor. Erimin hali bir garip. (erine) Bu sözün başka bir anlamı vardır. Siz anlamamışsınız.

Uzakbay (öfkelenip yüksek ses ile) — Anladım mı, anlamadım mı bırak! Lafı uzatıp durma! Ben ki kusurlu, eksik akıllı hatunlarla oturup konuşursam, şimdi ben ahmak olmayayım da kim ahmak olsun! (halka) Bu yüzden, “hatunlarla çok oturup konuşan kişiler ahmak oluyor” derler.

Tansukay (ah çekip) — Tamam tamam, ben bilmiyorum babası. Siz kendi bildiğiniz gibi yapiverin! Siz nasıl memnun olacaksınız ben de öyle memnun olurum. (bir az sessizlik) Evet, aklıma gelmişken biraz önce çağırın kimdi? Ne diyormuş?

Uzakbay — Nesimbay komşumuzmuş. Toyunu haber verip gitti.

Tansukay — Ne toyuymuş?

Uzakbay— Nikâh toyu. Üçüncü hatun alıyormuş. Al! Çay içiyor musun?

Tansukay— Yok, yetti, içmiyorum. Vay yüzü kurusun! O nasıl adammış?

Uzakbay — Onun adamlığıyla ne işin var? Gücü yetiyormuş, hatun almasın mı?

Tansukay — İşim yok, öyle söyleyiverdim. (dikilip bakar) Babası! Bugün niye haliniz perişan? Moraliniz bozuk. Yoksa pazarda biriyle kavga mı edip geldiniz? Haydi anlatın!

Uzakbay — Yok, kimseyle kavga ettiğim yok. Senin haline bakıp bazı zamanlar keyfim kaçıyor. (hatunu doppi dikmeyi bırakıp bakar) Hala çamaşır yıkıyorsun, hala ekmek pişiriyorsun, daha neler neler yapıyorsun. Yalnız başına bin iş düşüyor. Bir rahat nefes yüzü göremiyorsun. Bu hal devam ederse kısa bir sürede iş yapamaz hale gelirsin. İşte, benim keyfim bu yüzden kaçıyor, anladın mı? (elini çaydanlığa uzatır, çay otunu alıp çiğneyip yutar)

Tansukay — Doğru diyorsunuz. Ne yapayım babası? Üzerime düşen işi yapıyorum. (Doppi dikip) benim kayınvalidem veya elim yok ki bana yardımı dokunsun... Ah!. Keşke Sacide kızım ölmeseydi, şimdi bana yardımcı olurdu. Bende bunca azabı çekmezdim. Kaderim böyleymiş. Bu cihetle alınma bir şey yazılmamış.

Uzakbay — “Sıcak ten dertsiz olmaz” derler. Sende iyi biliyorsun ki bir de insanın bir iki gün hasta olması var. Ben düşünüyorum da Allah göstermesin eğer sen bir iki gün güçsüz kalsan, evin hali nice olur?

Tansukay —Bu yüzden asla kaygılanmayın babası! Öyle olsa bile Allah’a şükür benim annem var. Gelip eve bakar.

Uzakbay — Eee!. Bırak bırak anneni. Ağzına alma hiç. O biçare yetmişine girmiş, nine olmuş, o hangi işin üstesinden gelebilir? Önceleri bir iki defa, böyle zamanlar da geldi, yalnız sana az maz bakmıştı. Ama ev işlerinin hiçbirini yapamamıştı. Kendisi bastona dayanarak güçlkle kalkıp yürüyor. Ekmek pişiremez, çamaşır yıkayamaz. Bir yoksul dul hatunu alayım desem. O da doğru gelmiyor. Bir tarafta onun namahreliği var, diğer tarafta yabancı bir hatuna o kadar güvenmek de olmaz. İşte ben senin bu hallerini düşünüp, ne yapacağımı bilmiyorum. Şaşırıp kaldım. Al, çaydanlığı ve fincanı kaplığa koy!

Tansukay (alıp koyduğu zaman) — Tamam babası, daha canım var ne hizmet olur ise kendim yaparım. Ne zaman ki yaşlanır, iş yapamayacak hale gelirim, o zaman bir çaresini buluruz. Bu konu da beyhude düşünüp, kaygılanmayın!

Uzakbay (küçük çuvaldan muskaya benzer bir kâğıt çıkarıp) — Al, bu nazar muskasını İşan Dede verdiler. Yedi kat cilt ile ciltleyip, Bahaidinkul'un doppisine dik! (Tansukay sevinerek alıp başörtüsünün ucuna bağlar.)

Uzakbay (ayağını uzatıp) — Gel meshlerimi çıkar!

(Tansukay meshleri çıkarır bir kenara koyar, sonra yine yerine oturup doppi ile meşgul olur)

Uzakbay (ayağa kalkıp, belindeki uzun kuşadı aç aça) — Hey, bana bak! Ben, kendimce bir işi makul gördüm. Haydi, sen buna ne diyorsun?

Tansukay — Ne işi imiş? Söyleyin!

Uzakbay — Sana hizmet etmek için, bir dul mul alsam nasıl olur? Bu işte senin tavsiyen nedir? (oturur)

Tansukay — (keyfi kaçır, elindeki doppi yere düşer) — Sözüünüz bu mu? Vay ben öleydim!

Uzakbay (utanıp, tebessüm ile) — Korkma korkma! Ben onu cariyelik için alacak değilim. Bana kendisi gerek değil, hizmeti gerek.

Tansukay — Yok ya bana cariyeye ve hizmetkâr gerek değil. Ben hem cariyeniz hem hatununuzum. Vay kara bahtım! (ah çekip) Şimdi üzerime kuma mı gelecek? Ne kötülük gördünüz ki hatun alacağım diyorsunuz? (doppiyi alıp bir beze sarıp bırakır)

Uzakbay — Hayır, ben senden hiç kötülük görmedim. Sen iyisin. Seni iyi gördüğümü sen de iyi biliyorsun. Bu konuda benim hakkımda kötü düşünelere kapılma! Onu aldıktan sonra sen hanım olup, yedi kat minder üstünde oturur, elini sıcak sudan soğuk suya sokmazsın. Ne işin olsa o yapar. Olur mu?

Tansukay — Hayır, hayır. Ben kumadan rahatsız olurum. Vay Allah'ım! Kumanın yüzü kurusun! Eğer siz beni gerçekten iyi görüyorsanız, asla böyle sözleri ağızınıza almayın! Ben sizden bir nefes ayrılısam bile ölürüm. Biliyor musunuz?

Uzakbay — Biliyorum, biliyorum, ben de senin gibiyim... Şimdi anladım ki sen benim hakkımda başka bir şüpheye kapıldın. Sen sanıyorsun ki ben hatunu aldıktan sonra sana hiç bakmam ya da seni tamamen unutturum. Hayır, bu sebepten telaşlanma! Ben öyle insafsız bir adam değilim. Ben hatunu senin için alıyorum diyorum ya! Biliyor musun?

Eğer sen izin verirsen ayda yılda bir iki defa onun evine giderim. İzin vermezsen gitmem.

Tansukay — Babası bu ham sözlerle beni kandırılıyorsunuz. Ben sizin sözünüze inanıyorum ama kuma meselesinde size inanmıyorum. Benim sizden ümidim bu muydu? Bende ne hata gördünüz ki hatun alacağım diyorsunuz?

Uzakbay — Sus, sus konuşma! Şimdi anlaşıldı. Bu konuda hatuna ne söylersen söyle kabul ettiremezmişsin. Off!. . (halka bakıp) Biz çok insanla istişare ettik. (Ağzına ot atıp başını eğer, düşünerek oturur)

Tansukay — Ben bazı kişilerin hatunları gibi, ev içinde israf yapmadım ve ihanet de etmedim. Sizin bir çöpünüzü dahi sizden izinsiz birine vermedim. Ya da ben bazı hatunlar gibi elimden iş gelmez, hünersiz değilim. Ya da dam ve duvardan, kapının deliğinden namahrem erkeklere bakan bozuk kadınlardan da değilim. Ya da ben bazı sokaklardaki hatunlar gibi toy, cenaze, ziyafet ve hamamı bahane edip vakitli vakitsiz sokaklara çıkan kadınlardan değilim ki benden soğuyup, üzerime hatun alasınız. On beş yıldan beri ne ümitler ile eteğinizi tuttum. Şu ana kadar hiçbir sebep ile beni üzmemiştiniz. Şimdi üzecek misiniz? Şimdi vefasızlık mı yapacaksınız? (ağlar)

Uzakbay (otu tükürüp) — Eee!. Ağlamayı bırak! Allah aşkına ağlama! Senin ağlamayı görmeye takatim yok.

Tansukay — Takatiniz yok ise hatun almayın! Eğer biraz merhametiniz var ise, eğer benden zerre kadar ümidiniz var ise zinhar bu işi yapmayın! Gelip benden tavsiye istiyorsunuz ha? Dünyada hangi hatun üzerine gelen kuma konusunda tavsiye verir? Kendiniz bilmiyor musunuz? Hatunlarda kıskançlık çok olur. Ha hatunu öldürmüşsün, ha üzerine hatun alacağım demişsin! İkisi de aynı şey. (ağlar)

Uzakbay (ayağa kalkıp eteğini toplar, halka bakıp) — Bunun haline bakınca acıyorum. Şeytan diyor ki iki günlük dünya, fırsat bu fırsat, hatun al!” Ama Rahman diyor ki : “Hatun alma!” (düşünür) Gel ey nefis! Senin yoluna gidip, gönlünü hoş edeyim! Şu dünyada içimde ukde kalmasın! (hatununa şiddet ile) Eee!. Bana bak! Beyhude ağlama! Ağlamakla hiçbir murat hâsıl olmaz. Ben sana bir şey soruyorum, buna düzgünce cevap ver! Sen Müslüman mısın?

Tansukay (gözlerini kurulayıp bakar) — Elhamdülillah Müslümanım.

Uzakbay — Evet, maşallah! Elhamdülillah hepimiz Müslümanız. Sen de biliyorsun ki her Müslüman erkek dört taneye kadar hatun alabilir. Sen de Müslüman isen kararına razı ol! (kapı tarafına bakar)

Tansukay (ayağa kalkıp) — Benim aziz başıma merhamet edin, babası! Siz hatun alırsanız ben ölürüm. (ağlar)

Uzakbay — Sus, beyhude ağlama! Faydası yok. (çıkar)

Tansukay (erinin arkasından bir iki adım atıp) — Ey Allah'ım erime insaf ver ya da kumanın yüzünü göstermeden çabucak canımı al! Ey Allah'ım şimdi canımı al! Şimdi ölsem daha iyi! Ahh, vayyy!

Perde

ÜÇÜNCÜ PERDE

Tansukay ile Süyeray'ın evleri. İki ev arasında duvar var. Ön taraftaki ev Tansukay'ın olup, ev eşyaları önceki gibi. Sol taraftaki ev Süyeray'ın olup, eşyaları çok ve de duvarları ipek halılar ile süslenmiş. Süyeray halinden kendi kendine şikayet ederken perde açılır.

Süyeray (duvara yaslanmış, bir şeyler dike dike kaygılı ve mutsuz bir şekilde kendi kendine) — Ahh! Benim bu çeşit çeşit ziynetlerimi görenler de diyorlardır ki: “Süyeray çok şanslı. Dünyanın malı mülkü. . Ziynetlerinden hiçbir eksiği yok. Eri de hoşnut, Süyeray'ın sözünden çıkmıyor. Yediği önünde yemediği arkasında. Vakti hoş, keyfi yerinde. ” Ah!. Böyle düşünen kişiler keşke benim gönlümdeki kaygı ve kederin binde birini bilseler idi. İnsan dünya malıyla ya da erinin hoşnutluğu ile asla mutlu olmuyor. Mutlu olup, rahat yaşamak için iki tarafın da sevgisi gerek. Ölüm, sevgisiz evlilikten, sevgisiz yaşamaktan bin defa daha iyi. Ah ah! Ben buraya kendi isteğimle gelmedim. Beni insafsız babam kendisi istediği için Uzakbay'a verdi. Geldiğimden bu yana altı ay oldu hala bir saat değil bir dakika bile mutluluk yüzü görmedim. Çünkü Uzakbay'ın giyimi, ahlakı ve hareketleri bana hiç uygun değil. Doğrusu bununla yıldızımız uyuşmadı. Benim kalbimde onun zerre kadar sevgisi yok. (Ağlamaklı bir ses ile) Bu yüzden benim yediğim zehir, giydiğim kefen. Şimdi ne yapayım, nereye gideyim? Kaçmak mümkün değil. Kaçsam bile kurtulamam. Bir saat gözüme bir ay gibi uzun görünüyor. Bu karı kocalık ömürlük bir ticaret. Bir aylık ya da bir yıllık değil ki, dişimi sıkıp dayansam, sabretsem. Ey Allah'ım sabır ver ya da gönlüme erimin sevgisini koy. Ya da canımı al ki, artık kederlenecek halim kalmadı. (dışarı çıkar)

Tansukay (yerleri süpürdüğü süpürgeyi bir kenara atar) — Off!. Nefesim boğazıma takıldı. Ayy!. Başım döndü! (göğsünü tutup uzun süre öksürür) Artık canıma yetti. Bir taraftan babasının zulmü, bir taraftan kumanın azabı beni mahvetti. (yine öksürür) Ey Allah'ım! Dergâhına nasıl şükürsüzlük yaptım ki, beni böyle belalara giriftar eyledin? Ahh!. Benim bahtım ne kadar karaymış. Keşke annemden doğmasaydım. Bugün böyle kara günleri görmemiş olurum. Belki hayvanlar bile benden daha rahattır. Hayvanlara bile onlara yakışacak hayat ve mutluluk var ama bana yok. Evdeki işlerin hepsi bana kaldı. Kuma ise geldiğinden beri elini sıcak sudan soğuk suya sokmuyor. Bunun üstüne bir de babası ile benim aramda muhbirlik yapıp, aramıza soğukluk girdi. Gece gündüz

söylenmeyen sözleri, olmayan işleri anlata anlata sonunda babasını benden soğuttu. Bana pek çok iftira attı. Beni babasının gözüne kötü gösterdi. Beni en sevdiğim dostumdan, ömürlük eşimden ayırdı. Allah'ım, kendisi de benim gibi olsun! O da benim gibi sevdiği yârinden ayrılınsın! Verem olup ölsün! Boğazımda hal mi var sanki böyle beddua ediyorum. (yine öksürür, o sırada sahne arkasından ayak sesi işitilir)

Tansukay (şaşırp — Aaa!. Babası mı geldi ki? (güneşe ve gölgeye bakıp) Evet, gölge buraya düşmüş. Yemek vakti gelmiş. Hızlıca sebzeleri doğrayayım. (çuvaldan havucu alıp, bıçak ile kabuğunu soyarken, Uzakbay öksürerek girer. Tansukoy ayağa kalkıp selam verir sonra yine oturup kendi işiyle meşgul olur)

Uzakbay (iltifat etmeyip, suratını asarak)— Havucu şimdi mi doğruyorsun? Yemeğin ne zaman olur?

Tansukay — Akşamdan sonra hazır olur. (öksürür)

Uzakbay—Öh höö. . çok geç! Çabuk ol! Çabul ol! Önceden hazırlasan olmaz mıydı?

Tansukay — Ne yapayım babası, hastayım. Tek başına hangi işi bitireyim. (kuma tarafına işaret edip) Ona da söyleyin o da çalışsın! Ne zamandan beri hiç kımıldamıyor, dinleniyor. Erinin huzurunu gören kişi, hizmetini de görsün! Ben ömrüm boyunca böyle sevimsiz bir hatun asla görmedim.

Uzakbay (öfkeli bir ses tonuyla) — Tamam, tamam çok söylenme! Söylerim. O da kendi evinin işini az az yapar. Vay canına! Yaptığın işlere hemen minnet ettin. Şimdi yapmışsın yapmamışsın bir önemi kalmadı.

Tansukay (yüksek sesle) — Evet, minnet etsem de haklıyım. (erine bakıp) Bana bakın! Bunu almadan önce ne sözler vermiştiniz. Hatırlıyor musunuz? İnsaf edin babası! Benden korkmuyorsanız Allahtan korkun! (öksürür)

Uzakbay — Sessiz sessiz konuş, dışarıda misafir var. Komşular ne derler? Beni dosta düşmana rezil ettin, kavuğumu yere düşürdün.

Tansukay — Şimdi sessiz konuşamam. Canıma yetti, canım yandığı için istemeden yüksek sesle konuşuverdim. Siz hiç kimsenin hatırını saymıyorsunuz. Hâlbuki oğlunuzun hatırı için bana madora kılmanız gerekiyordu. Sizin ettiğiniz zulüm ve eziyetten yorgun düştüm. Benden başka hatun olsaydı, şimdiye kadar çoktan çıkıp gitmişti biliyor musunuz? On beş yılda bana bir defa bile bağırışlığınız yoktu. Şimdi bu Süyeray'ınızın sözüne inanıp, benim aziz başıma yumruk vurur oldunuz. Vay!. Talihim batsın!

Uzakbay — Tamam, tamam yetti! Çok bağıрма!. Ne yapayım? Ne istediğini söyle? Onu bırakıp senle mi olayım? O biçare ne ümitlerle eteğimi tutuyor. Şimdi ona bakmazsam eziyet olur. O hala genç. Sen ise biraz mutluluk ve huzur gördün, kendi devrini sürdün. Bırak şimdi o biçare de devrini sürsün! İçinde ukde kalmasın!

Tansukay — Siz söylediğimi anlamadınız, ben ondan vazgeçin demiyorum. Onunla gururlanıp, beni unutmayın! Onun her sözüne inanıp, bana bu kadar azap etmeyin diyorum. Bana hiçbir şeyiniz gerek değil. Yalnız güler yüzünüz ile tatlı sözünüz gerek. Merhamet ve şefkatiniz ile lütfu madoranız gerek. İşte, sizden isteğim budur, anladınız mı? (öksürür)

Uzakbay — Bu sözleriniz doğru, makul. Eğer sen de benim sözümden çıkmazsan, ben de bu söylediklerini yaparım.

Tansukay— Sözünüz ne? Söyleyin! Eğer makul ise seve seve kabul ederim.

Uzakbay — Sana söyleyeceğim söz ve nasihatim şu ki: kumanı üzme! Onunla her gün kavga etme, anlaşmaya çalış!” Duydum ki sen kardeşinin yanında kinayeli, iğneli sözler söyleyip onu utandırıyormuşsun. “Kalkın onu yapın, kalkın bunu yapın!” diye iş buyuruyormuşsun. Bu yaptıkların doğru değil.

Tansukay — Bütün hata onun kendisinde. Önce lafını bilsin de konuşsun! Minderine otursun, ayağını uzatsın, ben de onun işini yapayım. Ben onun işini yaptığımda doğru oluyor da, ona iş buyurduğumda yanlış oluyor öyle mi? Benim ondan eksik bir yanı mı var? Yoksa ben onun cariyesi miyim? Ya da o gökyüzünden düşmüş ben yerden mi çıkmışım? İkimiz de insan evladı insanız. Aramızdaki tek fark şu ki, o zengin kızı, ben ise fakir kızıyım. Yaşa baktığımızda ben ondan daha büyüğüm, birkaç gömlek fazla eskittim. Şimdi önce o bana hürmet etsin, sonra ben ona hürmet edeyim. (öksürür)

Uzakbay — Hey! Bana bak! Sen bu kendini beğenmişliği bırak! Eğer beni memnun etmek ve kendin mutlu olmak istiyorsan, bundan sonra kuman ile tartışıp kavga etme! Benim hatırım için eşit madora kıl. Olmazsa kalbini kırarım, anladın mı?

Tansukay — Ben böyle haddini bilmeyen densiz ile asla eşit olamam. Elinizden geleni ardınıza koymayın! Şaşırdınız mı? Hangi insan can düşmanı ile kendini bir görür?

Uzakbay (öfkelenir yumruğunu gösterir) — Öyle ise bu, sizleri birbirinizle eşit hale getirir.

Tansukay — Tamam vurun! Var gücünüzle vurun, öldürün! Ben ölmeyi kabul ediyorum ama onunla eşit olmayı kabul etmiyorum.

Uzakbay — Acele etme, dur ben sana neler edeceğim. (çıkıp gider)

Tansukay — Ben erimden şüphe duymuyorum, erim önceden iyiydi. İşte şu bedbaht kumam erimi kudurtup, huzursuzluk çıkardı. (doğradığı havucu alıp dışarı çıkar)

(Süyeray kendi odasına girip, kaybolan bir şeyi arayıp durur. Onun arkasından Uzakbay girer. Hatunu selam verip yine bir şeyi aramakla meşgul olur.)

Uzakbay (güler yüz ile iltifat edip) — Ve aleyküm selam. Evet, ne arıyorsunuz sultanım?

(konuşa konuşa, kavuğunu, kıyafetini çıkarıp çiviye asar, sonra oturup meshlerini çıkarır)

Süyeray — Sandığın anahtarı koyduğum yerde yok, onu arıyorum. Kahrolsun şu ev. İnsan koyduğu şeyi koyduğu yerde bulamaz mı?

Uzakbay (şaşırp) — Kim almış olabilir ki? Sandıkta benim param vardı. Ara ara! Nereye koymuştun?

Süyeray — İşte şu kilimin altına koymuştum. Bu eve oğlunuz ile annesinden başka kimse girmiyor. Kimden şüpheleneyim?

Uzakbay — Ah evim yandı! Öyleyse parayı çaldırdım desene! (sandığı eline alıp sallayarak bakar) Yok, para yok, sandık hafif. Off! Evimi başıma yıktın, varım yoğum bunun içindeydi. Sen ne kadar ahmakmışsın. Anahtarı gözetemedin mi? Eğer param kaybolursa, seni sağ koyar mıyım? (kendisi de arar)

Süyeray — Koyduğum yerde yoksa ben ne yapayım? Evime bu avludaki insanlardan başka kimsenin girdiği yok. Bu yakınlarda benim akrabalarımından da gelen olmadı ki, onlardan şüphelenelim.

Uzakbay — Öyleyse Bahaidinkul ya da annesi çalmış olsa gerek. Bahaidinkul daha çocuk, böyle şeylere aklı ermez.

Süyeray — Benim kimse hakkında şüphem yok. Parayı kimin aldığı konusu bana karanlık, emin değilim.

Uzakbay — Acele etme, dur! Misafiri gönderip geleyim. Kumana bir eziyet edip görelim. Büyük ihtimalle parayı bu çaldı. (çıkıp)

Süyeray (cebinden anahtarı çıkarıp) — İşte, anahtar bende, para da bende. Bu kumanın adını hırsıza çıkarıp, dilini kısaltmazsam, dost düşman arasında adını dolandırıcıya çıkarmazsam benim adım da Süyeray değil. Parayı bir yerde bulup geleyim. (evden çıkar)

(Tansukay kendi evine girer, arkasından annesi ile oğlu girer. Kerametay ile selamlaşır, öpüşüp hal hatır sorarlar)

Tansukay (minder koyup) — Bu tarafa oturun anneciğim! Bu günler sizi ve ağabeyimi özlemiştim, gözlerim dalıp duruyordu. (elini uzatıp) Örtünüzü verin, katlayıp bırakayım. Kerametay— Yok kızım, bırak katlama! Ben şimdi gideceğim. (torununu yanına oturtup, sever)

Tansukay — Bu nasıl gelmek, bir iki gece yatmadan hemen dönecek misiniz? (sofra hazırlar)

Kerametay — Ah! Ne yapayım kızım? Sen de biliyorsun ki, avluda benden başka ev işleriyle ilgilenen kimse yok. Kaç geceden beri üst üste seni rüyamda huzursuz bir şekilde görüyorum. Bugün dayanamadım, senden bir haber alıp gideyim diye geldim. Her neyse. Zamanın güzel geçiyor mu? Kuman ile iyi geçiniyor musun?

Tansukay (çaydanlığa çay koyup oğluna verir) — Al. Semavercide demleyip gel! (oğlu çaydanlığı alıp çıkar, Tansukay sofraya işaret edip) Anne, ekmek yiyin! Ah anneciğim derdimin hangisini soruyorsunuz? Derdim çok. (öksürür) Ben bundan önce size kaç defa söylemiştim. Kumam geldiğinden beri bir nefeslik iyi vakit geçirmedi. Bu kuma değil, belaymış. Gece gündüz konuşup, güveyiniz ile aramıza huzursuzluk soktu. Güveyiniz bana gün göstermez oldu. Geldiğinde dövüyor, gittiğinde dövüyor ve de küfrediyorlar. Hatta bu günlerde Allah'ın selamını bile almıyorlar. Geçen gün beyhude sözleri bahane edip kafama yumruk attılar. Üç saat baygın kaldım, kendime gelemeden yattım. (başını tutar) O zamandan beri rahatsızım anneciğim. Ne zaman ayağa kalksam başım dönüyor. (ağlar)

Kerametay — (merhametle teselli verir) — Tamam, hiçbir şey olmaz kızım. Ağlama ağlama! Karı koca ve kuma arasında böyle şeyler olur. Allah izin verirse erinle yine iyi olur gidersen. Zararı yok, sabret kızım! Bir tek sen mi kuma gördün? Geçmiş nice aziz evliyaların hatunları da kuma gördüler. O hatunlar da kendi kumalarıyla geçinip gidiyorlar. Sen de madora kıl kızım! İnşallah yine iyi olursun. Her söze beyhude beddua edip, kendini üzme. Üzüntüden pek çok dert peyda olur.

(Bahaidinkul çayı getirip verir, gider)

Tansukay — Siz de biliyorsunuz anneciğim, ben güveyinize geldiğimden beri, bir gün bile üzüntü yüzü görmemişim. Şimdi bu üzüntüye nasıl dayanayım. Ah! Anneciğim, keşke bu bahtsız kızınızı doğurmasaydınız. (öksürür, çayı süzer)

Kerametay — Bırak kızım, çay doldurma, sofranı topla. (dua eder) Böyle gam ve kederi gören insanın boğazından ekme ve çay geçer mi?

Tansukay (sofrayı ve çaydanlığı bir tarafa koyar) Anneciğim, ben kumamın bana büyü yaptırdığını ve güveyinizi benden soğuttuğunu düşünüyorum. Çünkü günden güne zayıflıyorum, sağlığım yerinde değil, öksürüğüm var. (öksürür)

Kerametay — Öksürüğün boğazından geliyor. Üşütmüşsün kızım! Bademciğin insana zararı yok, faydası var. “Hastalığın bademcik olsun” derler. Ama kumanın sana büyü yaptırma ihtimali var. Mürit geldiğinde kumana fark ettirmeden büyüü bozdur. Kumanın seni güveyinden soğutma ihtimali de var. Kumalıkta böyle şeyler olur. Bunun da ilacı kolay. Molla Muhammedî denen büyük bir muskacı var. O kişiye gidip kocanı kendine yeniden bağla. Yine Züleyhabibi Hocama gidip, erini kendine döndür. Sonra bir gün üç dört tane yaşlı falcı çağırıp, büyü yaptırırsan Allah izin verirse geçmişteki gibi olursun.

Tansukay — Bu işler için biraz para harcamak gerekiyor. Benim kenarda birkaç kuruş pulum bile yok. (bir bohçayı açıp) Tamam, olmazsa, şu başörtüyü ağabeyime götürüp verin! Yarın pazarda satsınlar. (annesine verir) Ah! Bir vakit ne kadar göz nuru dökerek dikmişim bunu.

Kerametay — Tamam, umursama kızım. ” Yahşi malım yaman künim”²³ derler. Başın sağ olsun, do’ppi yine dikilir. Bu dert ve belalardan kurtulursan, yine bunun gibi nice şeyler dikersin. (mendiline bağlar) Tamam, şimdi ben gidiyorum kızım. Geç olmasın. (ayağa kalkar)

Tansukay— Tamam, öyleyse herkese selam söyleyin! (annesinin örtüsünü başına verir) Bu başörtü çok ağır, siz yolda yorulursunuz anne. Ağabeyime söyleyin gelip alıp gitsinler.

Kerametay — Tamam, doğru, gidip hemen ağabeyini gönderirim. Kızım dikkatli ol! Kuman kötü imiş. Yemeğine falan zehir koymasın! Allah’a ısmarladık, Allah’a emanet ol! (çıkart)

Tansukay (bir iki adım yürüyüp) — Tamam, hoş geldiniz, Allah’a emanet! (o sırada kapı tarafından ayak sesi işitilir, Tansukay korkup) Ey Allah’ım takatim kalmadı. Yine babası gelip içimi karartmasa bari. (başörtüsünü bir yere saklar) Sonunda Uzakbay öfkeyle girer)

²³ Ak akçe kara gün içindir, anlamında atasözü.

Uzakbay — Biraz önce çıkıp giden hatun kimdi?

Tansukay (korkudan titreyerek) — Annem idiler.

Uzakbay (yakınına gelip) — Evet. Çaldığın parayı ona verip gönderdin mi?

Tansukay (şaşıır) — Hangi para? Kimin parası babası?

Uzakbay (dişlerini gıcırdatıp, gözlerini iyice açarak) — Bilmezlikten gel tabi! Sandıktan çaldığım parayı diyorum.

Tansukay—Allah çarpsın ki ben almadım babası. Bundan önce bir defa bile paranızı çaldım mı? Beni sınımadınız mı? (halka bakıp) Ya Bahaidin bu nasıl iftira?

Uzakbay — Kumandan intikam alıyorsundur. Doğruyu söyle, aldın mı? Eğer itiraf etmezsen şimdi nikâhını bozarım.

Tansukay (ağlar) — Allah çarpsın ki ben almadım! Yüzüm kıbleden dönsün ki ben almadım! Haksız yere eziyet etmeyin babası!

Uzakbay — Hala inkâr mı ediyorsun? Döver, saçından tutup dışarıya sürükler, yine döver. (Tansukay yüzü kana boyanmış halde) “Vay öldüm, vay öldüm” diyerek eve girip kendini yere atıp bayılır. O sırada Rüstem ile Uzakbay tartışarak eve girerler)

Rüstem (sol kolunun içinde bildircin) — Bunu niye dövdünüz? Biçare zavallıyı böyle acımadan dövdünüz mü? Bu ne günah işledi ki dövdünüz?

Uzakbay (mülayim bir şekilde) — Rüstem kardeş, sen karı kocanın arasına girme! Huzursuz olursun!

Rüstem — Niye girmeyeyim? Bunu sahipsiz mi gördünüz? Söyleyin! Ne için dövdünüz diyorum! (kardeşini kaldırıp oturtur)

Uzakbay (öfkelenip) — Hatunum diye dövdüm. “Ermen her nime dermen”²⁴ (o sırada Süyeray kapının eşliğinden kafasını çıkarıp bakar. Uzakbay’ın gözü takılır) Bakma! Namahrem adam var, kapıyı kapat! (kapı tak diye kapanır)

Rüstem — Er dediğin hatununu döver miymiş? (kardeşine dövmesinin sebebini sorar, o da anlatır. Rüstem öfkelenir, Uzakbay’ın yanına gidip) Bunun hırsızlığını kim görmüş? Bundan önce hiç hırsızlık yapmış mıydı?

Uzakbay — Hayır, şimdi büyük ihtimalle kumasından intikam almak için hırsızlık yapmıştır.

Rüstem (bildircinini koltuğunun altına alıp) — Yani sen kumanın sözüne inanıp mı dövdün bunu?

²⁴ Erim, ne istersem derim (atasözü)

Uzakbay —Sen çok gevezelik etme! Dövdüm, yine döverim ne diyorsun? (Tansukay kalkıp ayırmaya çalışır, kapının eşiğinden yine Süyeray bakar)

Rüstem — Seni kim güçlü kılmış? Haydi, ben de seni döveyim, canın acıyor mu? (Uzakbay'a bir tokat atar, birbirlerinin yakasından tutup, dövüşürler. Rüstem Uzakbay'ı kaldırıp yere vurur. Kapı tamamen açılır. Tansukay ile Süyeray feryat ederler)

Tansukay-Süyeray — Vayy! Erimi öldürdü ayy!.

Perde

DÖRDÜNCÜ PERDE

Üçüncü manzaranın aynısı. Tansukay ağır hasta, döşekte yatar. Önüne bir çaydanlık su ve tükürük kabı konulmuş. Baş tarafına Bahaidinkul oturmuş, annesini yelpazeleyip durur. Süyeray kendi evinde süslenmiş bir şekilde dururken perde açılır.

Tansukay (öksürür, balgam tükürür) —Vay yüreğim! Vay ölüyorum! Vay Allah'ım çabucak emanetini al. Daha fazla azap çekecek halim kalmadı. Oğlum bir yudum su ver damağım kurudu. (oğlu çaydanlıktan çay içerir.) Allah'a şükür! Neyse ki sen varsın oğlum. Ben şimdi ölüyorum. (ağlamaklı bir ses ile) Annenden ayrılıyorsun oğlum. Yetim kalıyorsun oğlum.

Bahaidinkul (ağlar) — İlahi, ölmeyin anneciğim! Eğer siz ölürseniz üvey annem beni yalnız görüp her gün döver.

Tansukay — Tamam benim canım, nazlı oğluma kızacak insanı Allah'a havale ediyorum. Allah'ın kendisi cezasını versin!.

Uzakbay (Süyeray'ın evine girer) — Evet, ne yapıyorsun?

Süyeray — Bana izin verin! Annemlere gideyim. Kardeşim söyleyip gitti. “Bibi şeşenbe”²⁵ yapıyorlarmış. (örtüsünü bohçadan alır)

Uzakbay (kınayarak) — Sen ne garip birisin. Kuman burada ölüyor. Sen gezmek istiyorsun. Şimdi buna kim bakacak?

Süyeray — Ayy! Bana ne annesi baksın!

Uzakbay — Tamam, git git! Yine kumalığını yaptın. (Süyeray örtüsünü başına alıp çıkıp gider. Uzakbay kendi kendine) Off!. ben ikinci hatun almadım, bir bela aldım. Bunun yüzünden evimin bereketi kaçtı, malım mülküm ziyan oldu. Dost ve düşmanlarımın arasında huzur görürüm diye bunu almıştım. Yok, aldandım. Bir yıl içinde bir gün bile rahat yüzü görmedim. Önceki rahatlığımı ve huzurumu bile unuttum. Şimdi anladım ki dünyada kavgası en çok ev, iki hatunlu ev imiş. En huzursuz, rahatsız insan iki hatunlu insan imiş. Ben ikinci hatunu alarak ahmaklık ettim. (çıkıp gider)

Tansukay (öksürür) — Vay canım! Canım yavrum! Kalk oğlum, çabuk babanı çağır gelsinler! Kendimi bilmiyorum, bir tuhaf oluyorum. Sonra koşup büyükanneni alıp gel! Yanıma gel oğlum! Seni bir defa öpeyim. Seni son öpüşüm budur. (ağlar) Ah oğlum annesiz kalıyorsun.

²⁵ Bibi şeşenbe: İp eğiren hatunların piri olarak görülen bir hatunun şerefine, takvalı kadınlar tarafından salt günleri düzenlenen bir tür merasimdir.

Bahaidinkul (annesini kucaklar) —Hey Allah'ım, ölmeyin anneciğim! Siz ölürseniz, ben kime anne derim. Siz ölürseniz ben de ölürüm anneciğim. (kalkıp gider)

Uzakbay (girip hatununun önüne oturur) — Evet, bugün nasılsın? Hafifledin mi? Niye ağlıyorsun?

Tansukay (öksürür) — Ölüyorum babası. Vay!

Uzakbay — Allah korusun, öyle deme! Dert başka, ecel başka. Hasta olan insan ölür müymüş?

Tansukay — Yok babası, ölüyorum. Bugün halim çok kötü. Tamam, neyse. Sizin erlik hakkınız var. Edepsizlik ettiysem affedin, benden razı olun babası!

Uzakbay (ağlamaklı ses ile) — Ben senden bin defa razıyım. Sen benden razı ol! Ben sana çok zulmettim. Bedbaht kumanın sözüne inanıp sana iftira attım. Şimdi günahımı affet! Benden razı ol! Yoksa kıyamet günü hesap veremem.

Tansukay (erinin elinden tutup) — Tamam, şimdi ettiğiniz eziyetleri itiraf ettiniz. Ben sizden razı oldum. Babası size vasiyetim şu ki benden hediye kalan aziz oğlumu acınacak hallere düşürmeyin. Daima halinden haberdar olun! Üvey annesi nazlı oğluma eziyet etmesin. Kemiklerim sızlar.

Uzakbay— Bu yüzden kaygılanma! Senin oğlun, benim de oğlum. Elbette ömrüm boyunca korurum.

Tansukay— Tamam şimdi içim rahatladı. İşinize gidin geç olmasın! (Uzakbay çıkıp gider. Tansukay'ın durumu kötüleşir) Ah oğlum! Ah anneciğim! Ah babacığım! Neredesiniz? (o sırada gözüne babasının ruhu görünür, ellerini uzatıp) Babacığım, babacığım! Beni de alıp gidin! (Ruh gözden kaybolur, Tansukay acı çekerek ölür. O sırada annesi ve oğlu gelip ağlaşırlar, feryat ederler.)

Perde

3.8. ESRARKEŞ

(Türkistanlıların hayatından bir perdelik komedi)

Kişiler:

Dede Şeref— Esrarkeşlerin aksakalı, 50 yaşında.

Şahmusa — Esrarkeş ve tiryaki 60 yaşında.

Öktem — Tiryaki ve esrarkeş (kel), 30 yaşında.

Semaverci — Sadece tiryaki 40 yaşında.

Kazi —Kadının yardımcısı, 30 yaşında.

Sarımsak — Kadının yardımcısı, 35 yaşında.

OYUNCULARIN DİKKATİNE

Esrar ve afyon kullanan kişilerin işleri: Gıybet, şikâyet, hurafe, efsanecilik ve bildircincilikten ibarettir. Durdukları yerler; karanlık ve eskidir. Giydikleri kıyafetler; kirli ve yırtık; yedikleri şeyler; pilav, tatlı, çay ve ekmektir. Kendileri kansızlık ve güçsüzlük yüzünden gözleri çukurlarına kaçmış, yüzleri sararmış, belleri bükülmüş bir halde, asabi tabiatlı ve korkak olurlar. Konuştuklarında düşünerek, uyuklayarak ve teker teker konuşurlar. Yürüdüklerinde ise yavaş yavaş adım atarak yürürler.

ESRARHANE MANZARASI

Esrarhane içi dar ve karanlık olup, tek kapılı, eski ve duvarları siyahtır. Ortasında ocak, onun etrafına kilim parçaları serilmiş, duvarda bir tane bildircin kafesi asılmış. Kapı tarafında semaverci olup, önünde semaver ve üç dört tane yamalı çaydanlık, fincan ve bir nargile duruyor. Ocağın yanında Dedeşeref ve Şahmusa otururlar. Dede şeref başı aşağı eğik ve gözleri kapalı şekilde, çukur bir tabakta esrar ezer.

Şahmusa (önünde çaydanlık, sağ elinde bir fincan çay, sol kolunda yen içinde bildircin uyuklar. Fincandaki çayın bir kısmı döküldüğü için ürperip başını kaldırır, kalanını içer.

Bıldircinına ağzıyla su verip) — Evet, hayvan çok susamışsın!

Dede Şeref (başını kaldırıp, burnunu silerek) — Bildircinınıza su verdiniz mi? (tenini kaşıyıp yine esrar ezer)

Şahmusa — Evet, dostum! Bildircinıma ağzımla su verdim. Hayvan çok susamış. Dilimi de gagaladı. (bildircininin ayağını ağzına sokup, çıkarır)

Dede Şeref — Evet, biçare hayvanın susadım diyecek dili de yok ki. Biraz unutup bakmasan ölüp kalır. Semaverci! Bir nargile getirin!

Semaverci — Tamam. (nargile getirir, içerek otururlar)

Dede Şeref (semaverciye bakıp) — Bir çaydanlık çay demleyip gelin!

Semaverci — Tamam. (çay getirirken yolda ayağı takılır, düşer. Çaydanlık kırılır. Bunlar irkilip gelirler, keyifleri kaçar)

Şahmusa (fincanı elinden düşer) — Ödümüz koptu ya! Neyse, düştünüz ama size bir şey olmadı ya?

Semaverci (yerinden güçlkle ayağa kalkarak) — Bana bir şey olmadı lakin çaydanlık kırıldı. (çaydanlığın kırık parçalarını toplar)

Dede Şeref — Biçare çok mu zarar gördü? Neyse, çaydanlık işe yaramaz mı?

Semaverci — Hayır, parça parça oldu. İşe yaramaz.

Dede Şeref — Tamam, bir şey olmaz. Eceli gelmişti. Allahtan siz ölmediniz, şükredin!

Semaverci — Evet, Allah'a şükür! Bana bir şey olmadı. “Baş aman bolsa doppi tapılır.²⁶”

Şahmusa — Hey maşallah! Adam dediğin işte böyle aslan gibi olur. (bildircinini kalpağının altına koyup esrar içer)

Dede Şeref (ondan esrar isteyip alır, esrar içer) — Biz de önceleri sizin gibi bildircina meraklıydık.

Şahmusa — Evet! Bildircinciliği sonra neden bıraktınız?

Dede Şeref (otunu tükürüp) — Bir gün bildircinim kolumda dururken bir süre esrar hayali ile unutmuşum. (çay içer)

Şahmusa — Eee!. Sonra ne oldu? (kalpağının altından bildircinini alır)

Dede Şeref — Ne oldu dersiniz? Kahrolası kedi bekleyip duruyormuş. Atlayıp aldı, kaçtı ya!

²⁶ Baş sağ olunca doppi bulunur. (Atasözü)

Şahmusa — Aaa!. Tüh tüh tüh! Hemen kediyi yakalayıp ağzından bildircinınızı almadınız mı?

Dede Şeref — A dostum! Kedi yakalamak kolay mı? Yakalasan bile onun ağzından bildircini canlı alabilir misin?

Şahmusa — Sahiden doğru söylüyorsunuz. Kedi, aslanın yavrusu. “Kedi aslanın burnundan düşmüş” derler. (tenini kaşıyıp bir tane bit bulur, ocağa atar) Kahretsin! (çay içer)

Dede Şeref — Kahrolası, ömrü boyunca tatlı kanımızı içe içe sığır gibi olmuş. İşte ondan beri biz bildircincilikten vazgeçtik. (esrarı eze eze uyuklar)

Şahmusa (burnunu yeni ile silip) — Bildircinınız hangi cinsten idi?

Dede Şeref — Kırdan çıkma, çok güçlü idi. Üç defa rehin verip, çok güçlü bildircinlerle dövüştürdüm. (yakasından bit bulup, iki tırnağının arasında ezip öldürür)

Şahmusa — Vah! Öyle güzel bildircinden ayrılmışsınız.

Dede Şeref — Evet dostum. Bildircinden yana şansımız yokmuş. Yoksa elinde böyle bildircini olan adam, şimdiye kadar zengin olurdu.

(O sırada Şahmusa'nın kafes içinde bildircini öter)

Şahmusa (başını kaldırıp sevinerek) — Ha canım benim ha canım!

Dede Şeref — Biçare Semenderbay bu yıl dört tenab yere esrar ekmiş. Siz de duydunuz mu?

Şahmusa — Hayır, şimdi sizden duydum. E babanıza rahmet biri bin olsun!

Dede Şeref — Semenderbay'ın kendisi için de çok iyi biri diyorlar. Daima yoksullara, fakirlere hayır ve cömertlik yaparmış.

Şahmusa — Evet, böyle iyi adamların hatırına dünya abat olur. Öyle olmasaydı dünya şu ana kadar harap olurdu.

(o sırada Öktem selam verip girer.)

Dede Şeref — Evet, Öktembay bugün geç kaldınız.

Öktem — Evet, geç kalmamın sebebi var. Bugün işi zor bitirdik. Önce bildircin pazarına gidip, bir tane bildircin satın aldık. Ondan sonra bir esrar satan güzelce bir çocuktan, üç soma esrar alıp dosdoğru buraya geldik. (esrar içer)

Dede Şeref — Ooo! Sahiden işiniz çokmuş. Öyleyse esrar satan çocuk da hoşuma gitti deseniz ya!

Öktem — Hoşuma gitmişti lakin bir aydın ile tartıştım, Rusça konuştuğunu gördüm yine keyfim kaçtı.

Şahmusa (yakasını tutup) — Tövbe! Bunlar bir damla canıyla Rusçayı nasıl öğrenmiş? Rusların şehrimize yeni geldiği zamanlar, sadece Müslümanlardan bir kişi Ruslara tercümanlık yapardı. Şimdi herkes Rusça konuşur olmuş. Dede, bunlar Rusçayı nereden öğrenmiş?

Dede Şeref — Eee! Sizin haberiniz yok. Zaman bozuldu. Kaç yıldan beri Müslüman çocuklar Rusların mekteplerine, liselerine gidip, okuyup geliyorlar. Hala o mektepler Müslümanlar ile ağzına kadar doludur.

Şahmusa (yakasını tutup) — Tövbe! Nauzanibilla minez zalim!(Nauzubillah min zolik) Bunları âlimlerimiz yasaklamıştır. Eski mollalar: “Her kim Rusça konuşursa o anda imanını şeytan alır” derlerdi.

Dede Şeref—Eee! Şimdiki mollalar da oğullarını adam olsunlar diye Rus mekteplerine gönderiyorlar. Şimdilerde pek çok molla, Hoca, seyit hatta müftü ve kadılar bile oğullarına Rusça öğretiyor.

Öktem — Mezarlarına Münker ve Nekir geldiğinde sorularına onlar cevap verecek. Bize ne! (semaverciye bakıp) Bir tane çay getirin, demli olsun! (bıldırcımını kolunun altından çıkarır.)

Şahmusa — Öyle. Zamanın bozulduğunu söylüyorum ya! Zaman son bulup kıyamet yaklaştığında zarar ulemadan gelir.

Dede Şeref — Her neyse bizler avamız, bu meseleyi ulema bilir. Atalarımız: “Mollanın söylediğini yap, yaptığını yapma” demişler.

Öktem — Öyle ise, mollalar namaz kılar, oruç tutar, biz bunları yapmasak da olur.

Dede Şeref — Vay! Sözden söz çıkarıp çok güzel bir işi aklımıza düşürdünüz Öktembay! “Başı kel olan kişi, fesat olur” derler. Sahiden de bu söz doğruymuş. (gülüşürler)

Öktem — Şakayı bırakın Dede! Yarım kuruşluk hap verin! (para verir)

(Dede Şeref kutusundan ilaç alıp verir, Şahmusa ve semaverci de hap satın alır, hepsi hapyı yutup üstüne çay içerler, keyiflenip otururlar.)

Şahmusa — Adaletli bir kadı olsaydı da kahretsin, şu Ramazan ayını gelecek yıla taşıyaydı.

Dede Şeref — Tamam, bir fetva ile Ramazan ayını gelecek yıla taşıdı diyelim, o yıl nasıl oruç tutacağız?

Şahmusa (gülüp) — Safmıışsınız. Gelecek yıla kim öle kim kala! Biz şuan ki Ramazan ayının çaresini buluyoruz.

Öktem — Gelecek yıla kadar ölmezsek, yine bir hile buluruz. Onu dert etmeyin!

(hepsi esrar içer)

Dede Şeref — Bana sorarsanız, kadının madının adaletinden ümidi kesin! Karanlık evde karnımızı doyurup, sonra kese ile dudağımızı keseriz. Sokakta da ben oruçluyum deriz. Bundan başka hile ve çare yok. Öyle değil mi?

(Dede'nin akılını överler ve aferin derler)

Dede Şeref (tenini kaşıyıp, bir tane pire bulur Öktem'e gösterip) — Oğlum, bu ne? Benim gözüm kesmedi.

Öktem — Off! Kahretsin pireymiş, kaçıp gitti. Almanya askeri gibi nereye kaçıyorsun? (üzerine basarak öldürür)

Şahmusa — Pire ve biti biz çok öldürüyoruz. Bu hayvanları öldürmek şeriata göre nasıl acaba Dede?

Dede Şeref — İnsanlara zarar veren böyle hayvanları öldürmek sevapmış.

Şahmusa — Haa öyle mi? Öyleyse Öktembay kardeşim, benim gömleğimi ve şalvarımı ateşe tutun! Siz de sevaba dâhil olun oğlum! Çok bitlenmişim. (tenini kaşır)

Öktem — Haydi, neşelenelim, sonra... (Bıldırcınının kanadının altına ağzından su püskürtür, ayaklarını yalayıp başını ağzına yakın getirip kuvv der)

Dede Şeref (Öktem'e bakıp) — O elli somluk bıldırcınınızı çok övüyorlar. Nasıl bağılıyor?

Öktem — Vovoğ, dongolong dongolong! Diye bağıırır. Molladan çıkma gibi asil.

(o sırada semavercinin karneyi²⁷ şangırtyla yere düşer. Hepsi irkilir, korkarlar)

Dede Şeref (semaverciye) —Hey! Biraz insan ol! Dikkatli olun! Yüz yıllık keyfimizi kaçırdınız. (semaverci özür diler)

Öktem —Müteahhit Uzakbay var ya! O her sözleşmesinden bin som kâr sağlıyor diyorlar.

Dede Şeref — Ooo! Yediği yağ ile bal desenize.

²⁷ Üflemeli boru çalgı, borazan.

Şahmusa (gülüp) — Yediği zehir deyin, zehir!

Dede Şeref — Niye zehirmiş?

Şahmusa — O adam parayı doğru yolda bulmadı. Enik gibi sokak sokak gezip pek çok Rus'a “merhaba, teşekkür ederim, lütfen” diye yalakalıklar yaparak para kazanmış. Yediği yemek vücuduna zehir olmaz mı?

Dede Şeref — Doğru diyorsunuz. Bizlerdeki huzur, rahat, neşe ve keyfi onlarda bile yok.

Öktem — Dede, niye bütün insanlar zengin oluyor?

Dede Şeref — Müslümanları zenginleştiren, Rusların bankası oldu. Öyle olmasa, Müslümanlarda para hangi mezarda idi. Müslümanların abat zamanında bin sikkesi olan insana çok zengin derlerdi. Şimdi on bin somu olan adama bile zengin demiyorlar.

Şahmusa — Dostum, düşünürseniz bütün hayır ve bereket eski zenginlerdeymiş. Şimdiki zenginlerde hayır ve bereket yok.

Dede Şeref — Doğru. Eski zenginler her yıl mallarından dul ve biçarelere zekât verirlermiş. Şimdiki zenginlere baksanız eğer “hay hay” deseniz sizden zekât almaya utanmazlar. Şimdi bunlara hayır ve bereket hangi mezardan gelsin?

Öktem — Çoğu öyle değil. Şuan da zenginlerden zekât verenler var diye duymuştum.

Dede Şeref — Tamam binde biri zekât veriyor diyelim, onlar nasıl helal zekât versinler? Onlar alıcısı olmayan üç kuruşluk mallarını üç som hesaplayıp muhtaç insanlara verirler. Şimdi bu hile ile zekât olur mu?

Şahmusa — Evet, bu ahir zaman zenginlerinin hepsi hilekâr olmuş.

Öktem — Dede, bizler de ittifak yapıp, Rusların bankasına bir tane büyük dilekçe yazdırıp versek, ödünç para verirler mi?

Dede Şeref — Verir. Ama zanaatkâr kişilere verir. Eğer Müslüman isterseler... Allah'a şükür! Bizler çoğunluktaız. Şuan şehrimizde yirmi yedi tane esrar hane var. Bu esrar hanelerin her birinde muhtemelen elli tane esrarkeş vardır.

Öktem — Öyle ise bize öncülük edin. Gayret edin Dede! Bizler de bankadan para alıp zengin olalım. Mesleğimiz bıldırcıncılık deriz.

Dede Şeref — Tamam, “bıldırcın başına ne kadar kâr sağlıyorsunuz” diye sorarsa, ne cevap vereceksiniz?

Öktem — Eee! Bunun cevabı kolay. Derim ki: Bir tane bildircını yarım sikke artı bir miriye²⁸ alıp, bir iki ay bakıyoruz. Eğer Allah izin verirse, talihimiz yüzümüze gülerse, bir iki defa dövüştürüp, yüz sikkeden bin sikkeye kadar satabilir. Eğer iyi dövüşemiyorsa başköşeye koyup bir yıl kadar bakarız. İşte sonra...

Şahmusa — Eee! Kardeşim çok konuşma! Gerçekten beynimi yedin ya! Bu sözlerinin hepsi doğru. Eğer Ruslara bu şekilde bir dilekçe versek, Rus parayı verir ama yine kendi Müslüman azalarımız işi bozar.

Dede Şeref — Ne deyip işi bozuyorlarmış?

Şahmusa — Yani kendiniz söylediniz, azalar istemezse para vermiyorlar. İşte öyle olsa, Rus parayı verdiği zaman; Şahmusa ya da Dede Şeref nasıl birisi diye sorarsa, elbette azalarımız, bunlar; “esrarkeş, kumarbaz, hırsız, onursuz kişiler” deyip işin belini kırarlar.

Öktem (başını kaşıyıp) — Eee! Bırakın o zaman! Zengin olmaktan vazgeçtik. Yine bu fakirliğimiz iyi.

Şahmusa — Banka parasının bereketi de yok. Banka parasından zengin olanların çoğu kırılıp, “Ahmed parine²⁹” olur.

Şahmusa — Evet, maşallah! Beyhude hayaller ile avare olup, neşemizi kaçırdık. Zenginliği batsın!

Öktem — Dede esrarları çabucak verin! İçip keyfini çıkaralım.

Şahmusa — Esrar hazır, yalnız tazesı kaldı. (burnunu mendile silip, yine aynı mendille esrarı) İşte, abı hayat hazır oldu, önce kendim içeyim.

(İçtikleri sırada Kadı Eşan'ın, Sarımsak ve Kozi denilen yardımcıları basarlar. Dede'nin elindeki fincan tabağın üzerine düşüp kırılır. Hepsi korkup, ne yapacaklarını şaşırırlar.

Öktem'im kolundan bildircını çıkar.)

Sarımsak — Yakala bu oruçsuz esrarkeşleri, kadıhaneye götüreceğiz.

(Dede Şeref çok yalvarır, tövbe eder. Hatta para verecek olur, kabul edilmez)

Şahmusa (sakalını gösterip) — Şu aksakalıma hürmet edin, bu defalık affedin! (pek çok dua ederek, yalvarır)

(Öktem bildircını yakalamaya çalışır, Kozi izin vermez, kafasına bir tane tokat atar. Başından kalpağı düşer, rezil olur. İki eliyle kafasını kapatır. Sonunda kadı yardımcıları

²⁸ miri: Özbek para biriminde beş kuruş.

²⁹ Bir yerde ticaret yaparken, mesleği değişen ve yeni işinde rağbet görmeyen kişi anlamında kullanılır. Taciklerde “Ahmedi parine sevdageri Kermine” adında bir masal bulunmaktadır. Bu masal Özbekler arasında “Bayağı Bayağı Bayhoca'nın Tayağı” adıyla bilinir.

esrarkeşlerin ellerini arkalarına bağlayıp; Dede'nin boynuna esrar kâsesini, Öktem'in boynuna nargileyi, Şahmusa'nın boynuna semaverin borusunu takarak, hep birlikte esrar haneden çıkarlar.)

Perde

3.9. TOY

Gerekli Şahıs Esbabı

Bay — 50 yaşında.

Abdulahad — Bay'ın hizmetkârı, 20 yaşında.

İmam — 30 yaşında, biraz sivri dilli, ilim ehli.

Aksakal — Bay'ın mahallesinin ellikbaşısı, 50 yaşında.

Dede Hitap — Delikanlıların dedesi, 40 yaşında.

Eşnazar — Köpkeri oyuncularının dedesi, 35 yaşında.

Hıdırbay — Bay'ın arkadaşı, 60 yaşında.

Hacıbay — Bay'ın mahallesindeki bir ihtiyar, 80 yaşında.

Mirza — Bankanın hizmetkârı, 25 yaşında.

Oğlan — 16 yaşında.

Şarkıcı — Oğlanın arkadaşı, 25 yaşında.

Baybaça — Bay'ın sünnet edilecek oğlu, 12 yaşında.

Dilenci — 60'lı yaşlarda, kıyafetleri yırtık, eski.

Arzıkul — 25 yaşında, çok kıskanç, delikanlı.

Ölmes — 25 yaşında, kavgacı, züppe.

Teşa — 20'li yaşlarda, delikanlıların arkadaşı.

Misafirhane eşyası: Kilim, minder, sofra, havlu.

Toy için gerekli şeyler: 3 tepsi tatlı, çaydanlık, fincan, 3 tabak yemek, 8 şeker, 8 kaftan.

Bezm için gerekli şeyler: Bir leğen, 3-4 şişe şaraba benzeyen bir şey, 3-4 tane 3 somluk kâğıt, bıçak.

Dükkân eşyası: 3-4 top her türden kumaş, çekmece, 5-6 sikkelik bozuk para, defter.

Adli polis kıyafeti.

BİRİNCİ PERDE

TAVSİYE YEMEĞİ

Perde açıldığında, misafirhane manzarası görünür. Misafirhanede toyun sahibi bay, hizmetkârı, mahallenin imamı ve aksakalı çay içerek otururlar.

Bay (bağırır) — Abdulahad!

Abdulahad — Efendim.

Bay — Hemen git, mahalle delikanlılarının büyüğü Dede Hitap, köpkerici Eşnazar ve Hıdırbay arkadaşım ile Hacı Dedeyi çağır gel! Toyun istişaresini yapacağız.

Abdulahad — Tamam, baş üstüne. (çıkıp gider)

(Bir süre sonra görevlendirilen insanlar birlikte girerler. Misafirhanede oturanların hepsi yerlerinden kalkarlar)

Bay — Buyurun, buyurun. (yer gösterir, bunlar önce “siz oturun” deyip, birbirlerinin el ve eteklerini çekerek otururlar)

İmam (elini kaldırıp dua eder) — Allahüteala, bayımızı daha büyük toylara ulaştırısın!

Misafirler — Allahuekber! (ellerini yüzlerine sürerler)

Bay — İnşallah dualarınız kabul olur.

İmam — Elbette! Üç kişiden fazla olan meclislerde edilen duaları Allah kabul eder diye yazılmıştır eski ve muteber kitaplarda.

Bay — Elbette, hiç şüphe yok, âlimlere can kurban. Onlardan hiç söz unutulmamış, hepsi kitaplara yazılmış. (yerinden kalkıp) Hepiniz hoş geldiniz!

Misafirler (hoşnut olup, ellerini göğüslerine koyarak) — Sağ olun! Sağ olun!

Bay (bağırır) — Abdulahad!

Abdulahad — Efendim, buyurun! (kapıdan girer)

Bay — Sofra getir, çay ve tepsi alıp gel!

Abdulahad — Tamam. (hepsini getirip bırakır; Dede Hitap, çayı doldurur, diğerleri de ekmek ve tatlıdan yerler)

Bay (misafirlere bakıp) — Allah’a şükür evladımız büyüdü. Bu ay sünnet toyunu yapıp, üzerimizden atalım diye düşünüyorum. Nasihatleriniz nelerdir?

İmam — Evet, evet mübarek olsun! Allah her kuluna böyle günleri görmeyi nasip etsin!

Bay— Allah hayırlı etsin, mübarek olsun!

Aksakal —Bay Dede, nasıl bir toy yapacaksınız? Fakirlerinki gibi küçükçe mi yoksa zenginlerinki gibi ses getiren görkemli bir toy mu?

Bay — İşte bu yüzden nasihat veresiniz diye sizi çağırdım. Her neyse sizler mahallenin büyüklerisiniz, şehrimizin örf ve adetlerini bilirsiniz. Benim ihtiyarım sizlerdedir. Herhalde bir nasihat verirsiniz, diğer zengin arkadaşlarımın ayıplamayacağı bir toy olsun! Eğer mümkün ise bizimki onlarınkinden bir kademe daha üstün olsun!

Aksakal — Elbette, ben mahalle tarafından seçilmiş ellikbaşıyım. Şehrin hangi köşesinde olursa olsun, cenaze veya toylara gidip on kadar şekerleme ya da biraz yirtiş³⁰ alırım. Siz bu mahallenin büyük zenginlerinden biri olarak, küçük bir toy yapsanız, halk der ki filanca zengini gördünüz mü? Küçük toy yapmış. Bizlere şeker vermedi. Hâlbuki o bayın mahallesindeki aksakal bizim toylarımızdan en az on şeker almadan gitmezdi. Gerçekten de öyle. Eğer büyük bir toy yaparsanız, zenginliğiz herkesçe malum olur, sesiniz duyulur. Öyle değil mi Bay dede?

Bay — Maşallah Aksakal! Tam gönlümüze göre bir nasihat verdiniz, teşekkür ederim. Tamam, sizinki uygun. (Hocaya bakıp) Cenap Hoca, efendim, siz ne nasihat edersiniz?

İmam — Bay Dede, efendim, Aksakalın sözlerinden malum oldu ki, toyunuz çok büyük ve şöhretli olacak. Allah kötü gözlerden sakınsın! Toyunuza kadı, müftü, müderris ve büyük âlimleri davet edip, birer tane güzel altın kaftanlardan vermeniz gerekir. Çünkü “Âlimler peygamberlerin varisidir” denmiştir. Ulemaya izzet ve ikramda bulunursanız, peygambere izzet ve ikramda bulunmuş gibi olursunuz. Hem bu ihsanınız abes olmaz, ahirette de yardımcı olur.

Bay — Evet efendim doğru söylüyorsunuz. Ahiret bir kenarda dursun! Bu yaptığımızın bu dünyada da pek çok menfaati olduğu malumdur. Çünkü veresiye satışlardan dolayı insanlardan çok alacağım var. Borçluları dava ettiğimizde kadı ve müftülerin bizim faydamıza karar vermesi mümkün olur. Bunlardan başkası ile de sokakta karşılaştığımızda bana saygı gösterir, selam verirler. (tebessüm edip) İşte bunu görenler: “Vay çok itibarlı bir adam olsa gerek” diye düşünürler.

İmam — Elbette Bay Dede! Eğer canınız sıkılmayacaksa yine bir nasihat etmek isterim.

Bay — Hayır, hayır asla sıkılmaz. Söyleyiverin! Sizin gibi büyük bir âlimin nasihatini dinlemeyeceğiz de kiminkini dinleyeceğiz efendim?

İmam — Toy, Allah’ın hazinesi derler. Yani Allah’ın hazinesinden ne kadar alırsanız alın, eksilmez. Bu durumda şimdi siz de Allah’ın hazinesi üzerinde oturuyorsunuz. İşte şimdi bunu fırsat bilip, medrese, mescit, mezar, tekkelerde toprak yiyen biçare talebe mollalara da o ucuz kaftanlardan armağan etseniz yerinde bir hayır olur.

Bay— Ooo! Sizin nasihatimize bakacak olursak, sokaklarda işsiz, kimsesiz, “okuyoruz” diyenlere kaftan vermemiz gerek. Efendim, biz bu yıl bağımıza kaftan ekmedik. (adamlara bakıp) Kaftan, kaftan, kaftan, ses çıkarmasam, dilencilere de kaftan ver

³⁰ yirtiş: Cenaze defnedildikten sonra cenazeye katılanlara hediye olarak dağıtılan kumaşa verilen ad.

diyecek. Tamam, efendim, sizin bu sözünüzü de tamamen kırmış olmayayım. Sizin hatırınız için, talebelerin adama benzeyen bazılarına sekiz tengelik kaftanlardan veririz. Hiç işimiz düşmese de olsun!

İmam (elini göğsüne koyup) — Teşekkür, teşekkür, teşekkür! Sizin bu hizmetiniz için o mollacağızlar adına teşekkür ediyorum.

Bay (Dede Hitap'a bakıp) — Aksakal ile Hocanın nasihatlerini tamamladık. Şimdi siz ne dersiniz, Dede Hitap?

Dede Hitap — Aksakalın nasihatleri doğru, Hocanın kileri boş verin! O yardımı dokunmayacak mollalara verilecek kaftanların parasına, kendi mahallenizin delikanlılarına içkili eğlence tertip edin. İyi olmaz mı? Benim fikrime göre, delikanlıların gönlünü kazansanız sizin için de iyi olur. Çünkü geceleri hırsızlardan korkmadan huzurlu bir şekilde yatarsınız. Ya da siz veya çoluk çocuğunuz öldüğünde delikanlılar ölülerinizi kaldırır. Bunların dışında başınıza bir iş geldiğinde, mesela; biri ile kavga ettiğinizde ya da oğullarınıza bir züppe yan gözle baktığında, delikanlılar sizin tarafınızda olur ve sizi korurlar. İşte Bay Dede, benim ettiğim nasihatın size yetmiş iki türlü faydası var.

Bay — Sizin sözünüz de doğru. Lakin Hocanın gönlü kalmasın diyorum ya! Hocamız da bize gerekli bir insan. Çünkü öldüğümüzde cenazemizi kaldırır ve namazımızı kırlar. (Hocaya bakıp) Efendim size bir meseleyi sorayım: Bu sarhoşluk meselesi hakkında kitaplarda ne yazmaktadır?

İmam — İyi bir meseleden soru sordunuz Bay dede. Siz sormasaydınız bile, şimdi bu mecliste, sözün yeri geldiği için, bu konuda, şer'i meseleleri açıp toyunuzda içkili eğlenceyi yasaklayacaktım. İslam şeriatında fuhuş haram olduğu gibi oğlancılık da mutlak bir şekilde haramdır. İçkinin haram olduğunu anlatmaya gerek bile yok. Çünkü bunun haram olduğu herkesçe malumdur. Her kim haram bir işi yaparsa, kıyamet gününde layığını bulur. Böyle bezme mezme toyunuzda asla yer vermeyin Bay dede. Bunun için israf edeceğiniz akçeleri mektep yolunda ya da mollacağızlara hayrat yaptırmak için kullansanız daha iyi olmaz mı?

Dede Hitap (öfkelenip Hocaya bakarak) — Efendim ne diyorsunuz? İçkili eğlence haram mı diyorsunuz? Bizler kırk yaşına girdik, hala da bu işlerin haram olduğunu hiçbir molladan işitmemiştik. Hatta bu işleri Buhara başkadısı bile yasaklamadı. Şimdi

sizin gibi yarım akıllı mollalar mı yasaklıyor? Büyük ihtimalle siz de yeni çıkan ceditçilerden birisiniz.

İmam — Hayır. Ben cedit medit bilmiyorum. Şeriatın doğrularını söyledim. Şimdi ister yapın, ister yapmayın! Ben kendi vazifemi yaptım, benden günah gitti.

Dede Hitap — Evet efendim, ben sizin niyetinizi biliyorum. Herkes kendi derdine yanarmış, derler. Sizin derdiniz de kaftan. (yerinden kalkıp öfkeyle) Çok güzel, ben şimdi gidip delikanlılara: “İçkili eğlenceyi Bay kabul etti ama imamımız “Bu iş şeriata uygun değil” diye izin vermedi diyeyim. Onlar bunu işittiklerinde, elbette sizi imamlıktan azledeceklerdir.

İmam (korkarak) — Yok yok, gidip öyle demeyin! Oturun yerinize oturun! Düşünmeden söyledim, tövbe ettim. Böyle demeyin, pir dede. (baya bakıp) Bay Dede, şimdi bize müsaade edin! Yatsı namazı vakti oldu, mescide gidip namazımızı kılalım. (dua okuyup çıkıp gider, kimse yerinden kalkmaz)

Dede Hitap (İmamın arkasından düşmanca bakıp başını zengine çevirip) — Bay efendim, imamımızın nasihatini gördünüz mü? Eğer bu eğri Hocanın sözüne inanıp, içkili eğlence yapmazsanız herkesten ayrılır, onursuz olursunuz. Toyunuza mahalleli bile gelmez. Geçen gün kulağıma çalındı, delikanlılar diyorlarmış ki: “Bay, toyunda içkili eğlence yaptırmaz ise, Bay’ı mahalleden atar, toyuna da gitmeyiz. Ölürse, ölüsünü bile kaldırmayız.” Gerçekten de benim nasihatime göre iş yapmazsanız, toydan sonra başınıza kötü hadiseler gelebilir Bay efendi.

Aksakal— Elbette, elbette. Dede Hitap’ın sözleri doğru. Size pek çok cihetten faydası var. Ha bugün ha başka bir gün, sizin işiniz mahalle olmadan bitmez. Onlara uyup, yularınızı vermeseniz olmaz.

Bay — Sizin sözünüze bakarsak, biz eşek olup, yularımızı da bunlara vermişiz. (hepsi gülüşür)

Aksakal — Allah etmesin! Haylazlık yapıyoruz ya! Böyle güzel günlerde, (eli ile gösterip) şunlar ne yaparsa yapsın hiç sıkıntı değil.

Bay — Evet, Allah’a şükür! İyi ve kısmetli kullardanmışız ki, bu günleri gördük. Şimdi bunlar ne derseler desinler, şükrederiz. Tamam, Dede Hitap’ın ki de makul. (Eşnazar’ bakıp) Şimdi siz söyleyin Eşnazarbay! Sizin nasihatiniz nedir?

Eşnazar — Bizi diyorsanız baba, (eli ile gösterip) bu tarafta Şehrihan’a kadar gidip köpkeri oynamışlığımız var. Şehrisebz, Buharai Kattkurgan, Kermine gibi yerlerde

bizimle köpkeri oynamayan kişi kalmadı. Bütün çevendaz³¹lar beni filanca zenginin çevendazı diye bilirler. Bu oyunun ünü işitilir, elbette herkes gelir. Bizim taraflarda, böyle büyük toylar köpkerisiz olmaz. Gerçekten de, köpkerisiz toy toy olmaz, Bay dedeciğim!! Siz bu oyunun için hiç değilse üç gün ihtişamlı köpkeri oynatınız. O biçare çevendazlarında gönlü hoş olsun. Sizin zenginliğiniz eksilir mi? Yani böylece şanınız duyulurdu.

Bay (yaslanıp) — Evet, eğer toyumda böyle köpkeri versem, ünüm bu dünyayı bırak diğer dünyaya kadar gider. Lakin bu çevendazların oğlağı alıp koştığında “Hay kızını” diye küfretmeleri de kötü ya! Öyle değil mi Eşnazarbay?

Eşnazar (gülüp) — Eee Bay Dede! Safmışsınız. O gün siz avluda oturun! Köpkeriye gidip ne yapacaksınız. Yapılacak bir şey olursa, bizler yaparız. Asla kaygılanmayın! İnsanlar büyük kişilerin arkasından küfrederler.

Bay — Gerçekten de doğru söylüyorsunuz Eşnazar oğlum. Biz avluda çevendazlar için dua edelim. Allah korusun! Bir tanesi attan düşüp boynu kırılır, toyum cenazeye döner diye korkuyorum.

Aksakal (zengine bakıp) — İnşallah, hiçbir şey olmaz. Bilmiyor musunuz Zengin Dede? Köpkeri oyuncularının piri çok güçlü. Tamam, kötü bir şey oldu, üç dört tanesi öldü diyelim, ne olacak? Öldüyse kendi eceliyle öldü. Sizin köpkeriniz mi öldürdü? “Eceli gelmeyen insan minareden düşse bile ölmez” derler.

Bay — Doğru, doğru. (Eşnazar’a bakıp) Aferin! Senin bu kadar aklın var mıymış, benim haberim yoktu. (gülüşürler, Hıdırbay arkadaşına bakıp) Siz kurnazlık yapıp, bizlerin sözünü çalılıyorsunuz. Simdi nasihat sırası sizde. Ne diyorsunuz? Haydi anlatın dostum!

Hıdırbay — İstişarecilerinizin önerilerinin tamamı yerindeydi. Ama bana göre hala bir eksikliği var. Eğer canınız sıkılmayacak olsa söylerdim.

Bay (taaccüp ve tebessüm ile) — Atalarımız demişler ki: “Nasihat kaftanı kısa gelmez.” Benim sizleri istişare yemeğine çağırmaktaki arzum toyumda hiçbir eksiğin olmaması idi. İki saatten beri istişare edip oturuyoruz. Hala da eksikliğimiz varmış. Tamam, haydi söyleyin! Bu azizlerin bilmediği eksiklik neredeymiş?

Hıdırbay — Dostum, bu büyük toyunuza küçük şehrimizin oğlanları layık değil. Doğrusunu söylersem şehrimizde güzel oğlan da kalmamış. Sizin, bizim o delikanlılık

³¹ Köpkeri gibi oyunlarda, atı iyi kullanmaları ile bilinen yiğitlere çevendaz denir.

zamanlarımızda eğlencelere katılan güzel, genç oğlanları, şimdiki genç oğlanlar rüyalarında bile göremezler. (başını sallayıp, eli ile dizine vurup) Böyle zamanlar geçip gitti. Dostum, o zamanlarda bize Hızır hazretleri bakmış. (yine başını sallayıp, biraz düşündükten sonra) Ben toyunuzun bir eksikliğini söyleyecektim. Laf lafı açtı, bu kadar konuştuğumuzdan haberimiz yok. (yakasını tutup) Ee, tövbe! “İnsan yaşlandıkça et yığınının dönermiş” derler. Gerçekten biz de et yığını olduk. (hepsi birbirlerine bakıp tebessüm ederler) İşittim ki; Buhara, Taşkent, Fergana taraflarında, bir içim su gibi, çok güzel peri yüzlü oğlanlar varmış. İşte o oğlanlardan beş altı tanesini telgraf ile çağırıp getirseniz, bu eğlenmeniz de eğlenmenin alması olur dostum. Şu iki günlük dünya da biz de siz de böyle günler görelim. “Vakit ganimet, güzele sahip olmak ganimet.” Şu zamanda gönlünüzde ne kadar arzu ve heves var ise hepsini gerçekleştirmeniz iyi olur.

Bay — Aferin aklınıza dostum! Doğrusunu söylersem, bunların nasihatleri bir yana sizin ki başka bir yana.

Hıdırbay (çok memnun olup) — Dostum, büyüğün aklı başka, küçüğün aklı başka. Biliyor musunuz? (sakallarını tutup gösterir) Bizler bu sakalı züppelik yolunda ağarttık, şimdi biz yaşlanmış olsak bile, bu ahir zaman delikanlılarının yüz tanesinin aklı bizde var.

Bay —Doğru, doğru. Sizin de ne çakal olduğunuzu biliriz. (hepsi gülüşür)

Aksakal (Hacı Dede’ye bakar) — Siz hiç konuşmuyorsunuz, Hacı Dede. Bizim nasihatlerimizi beğendiniz mi? Her neyse, siz dünya görmüşsünüz, Hac taraflarının toyu nasıl oluyor? Anlatıverin!

Hacı Dede — Bu yıl Kabetullah’a gittiğimde, İstanbul’da yirmi altı gün kaldım. Bir gün tahttan indirilen sultanın iki oğlunu sünnet edeceklermiş. Üç, dört eşimle birlikte gösteriye gittik. Sekiz odalı, büyük bir avlunun önüne vardığımızda, eşlerimizden biri : “Şurada toy yapılıyor” dedi. Kapısının önünde bekçilik yapan bir askerden müsaade isteyip, içeri girdik. Bıyığı kesilmemiş bir Türk bizi dördüncü odaya alıp gitti. Gördük ki, tahminen otuz, kırk kişi Türkiye’nin devlet memurları ve askerlerinin hepsi sandalyelere oturmuşlar. Bizlere de sandalye alıp geldiler. Lakin bizler uyanıklık edip, “Sandalyeye oturmak doğru değil” deyip, yere oturduk. Beş, altı dakikadan sonra hepimize birer bardak çay verdiler. Çayı içiyorduk ki çocukları yatırıp kestiler. Sonra herkes tek tek çıkıp gitti. Bizler de bu işe şaşırıp, çıkıp hanemize geldik. Sonra bazı insanlara sorup anladık ki, buralarda toy, eğlence, köpkeri denilen şeyler yokmuş.

Bay— Allah’ a şükür, biz talihli kullardanmıŖız. Oradaki insanlar, dünyayı da anlayamamıŖlar. (bu sırada dıŖarıdan “tak tak” sesi gelir)

Bay — Abdulahad, dıŖarı bak! Kim geldi?

Abdulahad (dıŖarıya çıkıp, gelir) — Bankanın mirzası gelmiŖ, Bay ile iŖim var diyor.

Bay—Söyle, gelsin!

(Abdulahad ıkıp, Mirzayı alıp geri gelir)

Mirza — Selamün alyeküm.

Bay (isteksiz bir Ŗekilde, yüzünü asarak) — Ve aleyküm selam. Evet, ne için geldiniz? Söyleyin!

Mirza — Bugün bankaya PeŖaver’den sizin adınıza Baltabay isimli birisi tarafından beŖ bin som para geldi. İŖte onun celp kâğıdını getirdim. Defteri imzalayın! (kolunun altından defteri alıp, bir yerini açıp Bay’ın tarafına uzatır)

Bay — Pir Mirza, benim yerime siz imzalayın! Benim elim yok.

Mirza — Niye yalan söylüyorsunuz? (eli ile gösterip) İŖte Ŗu eller sizin değil mi?

Bay (tebessüm edip) — Mirzacığım, yani yazı yazamıyorum, diyorum.

Mirza — Cenabınız ömrünüzde mektep denilen yeri de mi görmedi?

Bay— Hayır hayır. Biz de on yıl matematiğe katlanıp mektebin tozununu yuttuk. (alnını gösterip) Lakin alnımızda kader yazmıyormuŖ, hiçbir Ŗey olmadık, Mirza kardeŖ.

Mirza — Bay dede, boŖuna ayıbı alnınız ile takdirin üzerine atmayın! Ayıp Hocanızın cahillięindeymiŖ. Eğer Hocanız okutmanın ilmini iyi bilseydi, siz dört yılda okuma yazmanın tamamını öğrenir, yine coğrafya, hesap, İslam tarihi denilen ilimlerden de haberdar olurdunuz.

Bay— Ŗimdi anladık, siz de ceditilerdensiniz. Bırakın, çok konuŖmayın! Defteri imzalayıverin! (Mirza keyfi kaçıp defteri imzalar) Coğrafya, İslam tarihi ne? Tamam, hesabı biz de biliyoruz, Allah’a Ŗükür. Ŗuana kadar hiçbir hesapta eksik kalmadık. (yakasını tutup) Tövbe ettim Allah’ım! (Mirza’nın keyfi kaçar)

Dede Hitap (bağırır, bir fincan ayı uzatıp) — Mirza kardeŖ, oturun! Bir fincan çay içip öyle gidin!

(Mirza güçlükle oturup içer)

Aksakal Bay, iŖte ben toyun parasını Allah verir diye söylemedim mi?

Bay— Evet. Bu Allah’ın merhameti iŖte! Bu para sekiz yıldan beri duruyordu. İŖte Ŗimdi bu toyucu çocukların nasibine bakın ki, Allah tepeden tırnağa paraya gömdü. Biz

toy masrafı için on bin som para ayırmıştık. Şimdi bu para ile birlikte on beş bin som oldu.

Mirza — Bay Efendi, şimdi siz toyunuz için on beş bin som harcama mı yapacaksınız? Yapacağınız toy sünnet toyu mu, nikâh toyu mu?

Bay (biraz öfkelenip) — Sünnet toyu yapacağız. Size göre bu kadar para az mı? Biz sizi istişare yemeğine çağırmamıştık, Mirza kardeş.

Mirza (yerinden ayağa kalkıp biraz sesli bir şekilde) — Ben buraya işim için geldim. Size nasihat vermek için gelmesem de “Mümin müminin kardeşidir” sözünü göz önüne alarak size iyilikseverliğim sebebiyle bir iki söz söylemeye kendimi mecbur hissettim. Bir sünneti yerine getirip, toy yapmak için on beş bin som harcama yapmanıza gerek yok. Yani insan sünnet için toy yapmazsa günahkâr olmuyor. Toy ve cenazelerde para israfı yalnız bizim Türkistan’da adet haline gelmiş. Başka ülkelerin Müslümanları böyle bir ahmaklığı asla yapmıyorlar. Bu yüzden onlar günden güne zenginleşiyor, bizler ise bu israflar sebebiyle mal ve mülkümüzden ayrılp, muhtaç bir hale geliyoruz. Bay dede “Dost acı söyler, düşman güldürür” demişler. Ben size halis bir dost olduğum için söylüyorum. Ne meşakkatlerle bulduğunuz parayı boş yere israf etmeyin! Sonunda pişman olursunuz. Şu on beş bin som akçenin beş bin somunu kullanıp oğullarınızı okutsanız, hem oğullarınız adam olur hem de on bin som cebinizde kalır.

Bay (çok öfkelenir) — Eee Mirza! Sen bir damla canınla bana nasihat mi veriyorsun? Ben sana toy meselesini sormadım. Bunca yıllık babalarımızın, dedelerimizin örf ve âdetinden, senin bir sözünle vaz mı geçeceğim? Git, sen nasihatini kendine ver! (misafirlere bakıp) Kafasına şapka takmış, bir de insanlara nasihatte bulunuyor ya!

Aksakal — Mirza! Bu kadar edepsizlik yaptığın için seni mahalleden attık. Şimdi ne ölüne ne de dirine geliriz. Âmin! (hepsi) Allahuekber! (dua okurlar)

Mirza (Bay’a bakıp) — Allah’a ısmarladık Bay Dede. İnşallah ölmezsem, son halinizi gördüğümde selam veririm. (çıkıp gider)

Perde

İKİNCİ PERDE

Avlu manzarası. Bir tarafta üç dört masa, Bay, Aksakal, Hoca İmam ve sünneti yapılan çocuk otururlar.

İmam — Bay cenap, insanlara saat kaç için haber verdiniz?

Bay — Bazılarına saat sekizde bazılarına saat onda. Saat kaç olmuş?

İmam (kolundaki saati çıkarıp) — Saat sekiz olmuş.

Bay— Öyleyse insanlar şimdi gelirler.

(o sırada bir oğlan ve bir hafız (şarkıcı) gelir. Selam verirler, hepsi ayağa kalkar. Oğlan, zengin ile kucaklaşarak selamlaşır ama diğerleriyle sadece tokalaşır)

Hafız— Allah zenginliğinizi artırsın, bundan daha büyük toylara ulaştırın! Toyunuz mübarek olsun, Bay dede!

Bay — Teşekkür, teşekkür. Hoş gelmişsiniz.

Hafız- Oğlan — Sağ olun, sağ olun!

Bay (bağırır) — Abdulahad!

Abdulahad — Efendim.

Bay— Bunların önüne bir çaydanlık çay getirip bırak. Otururken eğlensinler! Yemek hala hazır olmadı.

Abdulahad — Tamam. (gider)

Bay (oğluna bakıp) — Oğlum, git oğlanın yanına otur!

Oğlan — Gelin, Küçük Bey! (iltifat edip, bir fincan çay verir)

Hafız (oğlana bakıp) — Küçük beye çaykand kılın³²!

(Oğlan, küçük beyin elindeki fincanı alır bir yudum içip geri verir)

Bay (Aksakal ve Hocaya bakıp) — Boş oturmayın! Oğlana güler yüz gösterin! Çaykand kılın!

(Bay bir fincan çayı oğlanın önünden alıp gelir. Oğlan, bir elini Bay'ın boynuna atmış halde çaykand kılıp verir. Bay çok sevinir, çayı içip keyfini çıkarır.)

İmam (oğlana bakıp) — Sadakanız olsun! Geçen gün sizi sokakta görüp, selam verdim.

Aldırış etmeden, zorla dudaklarınızı kımıldatarak, fısıldayarak bir şeyler söyleyip geçtiniz. Böyle elime düşersiniz işte. Şimdi nasılsınız?

Oğlan (gülüp) Ey efendim! Siz ulemasınız, böyle konuşmanız ayıp değil mi?

³² çaykand kılmak: Bezm alemlerinde, eğlence meclislerinde gönül eğlendiren oğlan veya kızın, başkasının çayından bir yudum içmesi ya da diğerlerinin oğlan veya kızın çayından birer yudum içmeleri. Böylece çayın daha tatlı, lezzetli, bal gibi olduğuna inanılır.

İmam — Ah, dertten kurtulmayasınca seni! Biz oğlancı değiliz, yüzcüyüz. Saedece güzelliğe bakarız. (Aksakal'a bakıp) Aksakal dede, şu güneşe bakın! Allah'ın kudretine kurban olayım, böyle peri yüzlüleri yaratmış. Kitaplarda söylerler ki: İnsan, mecazi aşk olmasaymış, gerçek aşka asla ulaşamazmış.

Aksakal (başını sallayıp) — Evet efendim, elbette. (bir fincan çayı alıp, oğlanın yanına gider, elini boynuna atarak çaykand kıldırır ve oğlanın yüzünden öper. Hepsi gülüşür, çayını içip keyiflenir). Çay amma da lezzetli oldu!

(O sırada üç dört kişi; şehrin zenginleri ve elit kişiler selam verip girerler. Hepsi ayağa kalkıp “buyurun, buyurun” diye onları oturturlar. Onlar da oturup dua okurlar)

Bay — Hoş geldiniz!

Misafirler — Sağ olun, sağ olun! Toyunuz mübarek olsun!

Bay — Teşekkür, teşekkür!

(Abdulahad, sofrayı açar, ekmek, çay ve tatlı getirir. Aksakal sofrayı açar, ekmek ve tepsiyi koyar, kendisi de oturur. Misafirler yiyip içmekle meşgul olur)

Misafirlerden biri (toyun sahibine bakıp) — Allah ziyade eylesin! Çok güzel bir toy yapmışsınız. Bilhassa, (eli ile oğlanı gösterip) bu güneş bütün avluyu aydınlatmış. (oğlana teşekkür eder) Bize yakın oturun, canımıza can katın! Fırsattan istifade biraz mülaki olalım. (Oğlan gelip çaykand kılıp verir.)

Zenginlerden biri (başka birine bakıp) — Turdubay'ın senedini nakde çevirdiniz mi?

O — Hayır, çevirmedik. Çünkü o bizden mal almıyor. Neredeyse sokakta gördüğünde, bize saygı gösterip selam bile vermiyor. Biz onun senedini nakde çevirsek, o başka birinden mi mal alsın? Boş verin! Ben böyle kibirli bir adamın senedini kabul etmiyorum, geri gönderelim. Önce gelip ayağımıza kapansın, sonra bir iş olur.

(O sırada pilav gelir, yerler. Şeker gelir, tatlılar ikram edilir, tabaklar alınır. Misafirlere kaftanlar giydirilir. İyi dileklerde bulunurlar. Misafirler dua edip, çıkar giderler. Sofralar toplanır)

Bay — (bağırır) — Abdulahad!

Abdulahad — Efendim.

Bay — Gece söylediklerimi hatırlıyor musun? Uyanık ol, dilencileri kapıdan geçirme! Fakir birileri gelirse onları seyishanenin önüne geçir. Onlara yemek ve ekmek verebilirsin. Tatlı, şeker falan vermene gerek yok. Böyle yap oğlum!

Abdulahad — Tamam. (işine gider)

(Yine iki üç molla ile iki avam kişi gelir. “Buyurun” deyip yer gösterirler. Birbirlerini başköşeye oturmaya davet ederler, el ve eteklerini tutarak tartışır. Dua etmek için de bir birlerini davet ederler. Aksakal sofrayı serer, ekmek ve tatlı koyar. Sonra pilav koyar. Yemeğe başlamak içinde birbirlerine teklifte bulunurlar. Biri kemiği taze olduğu için çığner. Bu sırada oğlana pek çok iltifatta bulunulur. Çaykand kıldırıp içilir. Yemek yenildikten sonra, şeker ve kaftan verilir. Kaftanlar giyildikten sonra, toy kutlanır. Misafirler uzunca bir dua okuduktan sonra, çıkıp giderler.

Sofralar toplanır. Bir tane dilenci gelip, açlığını arz eder. Bir kap yemek veya bir tane ekmek verin diye yalvarır.)

Bay (dilenciye bakıp öfkelenir) — Lanetin oğlu lanet, seni buraya kim davet etti? Çık git, gözüme görünme!

Dilenci (ağlayarak) — Toyunuzun sesini duydum. Bir hayli yoldan geldim. Beni ümitsiz bırakmayın! Size çok dua ederim. Ey Allah’ım, küçük beyin büyük toyunu görün! Benim gibi aciz ve çaresiz birini eli boş yollamayın!

Bay (sonunda öfkelenir, ayağa kalkar) — Ben dilenciler ve fakirler için yapmıyorum toyu. Yok ol, defol git yoluna! (dilenciye kovup çıkar)

Perde

ÜÇÜNCÜ PERDE İÇKİ MECLİSİ

Misafirhane de Dede Hitap, Arzıkul ve Teşa toplanmış, çay içip otururlar.

Arzıkul (Dede Hitap'a bakıp) — Dede oğlan nerede? Şarap ne oldu? İki saatten beri sıkıldık. Çabucak içkinin çaresini bulun! Vakit geçmesin!

Dede Hitap — Ben nereden bileyim? Bay biliyor. (Teşaya bakıp) Kalk Teşa, Bay'ı çağırıp gel.

(Teşa, Bay'ı çağırmaya gider)

Arzıkul (biraz öfkelenip) — Eee bu Bay'ın bezmine kurban olayım, bizi ipsiz bağladı. Bugün arkadaşım Batur: “Yürü geneleve gidelim, bira ile de ziyafet çekeriz“ dedi. Bu gece Bay'ın bezmi var diye kabul etmedim.

Dede Hitap — Arzıkul! Çocukluk yapma! Erkek dediğin böyle hafif olmaz. (o esnada Bay, Teşa girerler)

Bay — Evet oğlum, ne diyorsunuz?

Dede Hitap — Bay dede, selamün aleyküm. Oğlan nerede? Bunlar beni “vakit geçti, ne zaman bezm yapacağız diye” rahat bırakmıyorlar.

Bay — Acele etmeyin oğlum! Az sonra gelir oğlan.

Arzıkul — Oğlanı nereye yolladınız?

Bay — Oğlan bugün “Bedenim kirli, hamama gideyim” diye çok yalvardı. Bende yalnız gitmesin diye arkadaşımız Ölmes ile birlikte yolladım. Az sonra gelirler, biraz sabredin oğlum! (çıkıp gider)

Arzıkul (Dede Hitap'a bakıp) — Eee! Bu Bay'ın da hiç tadı yok. Oğlanı o veledi zina Ölmes'e güvenip göndermiş mi? Bu haramzade, oğlanın işini çoktan bitirmiştir. Off!. (öfkelenir, kaygılanır)

Dede Hitap — Kardeş, erkek dediğin bu kadar şüpheli olmaz. Şüphe adamı imanından ayırmış. O biçare Ölmes'in haramzade olduğunu şüana kadar ben kimseden duymadım.

Arzıkul (kahır ile) — Siz ne biliyorsunuz dede Hitap? Ben Ölmes'in on yıldır yaptığı her işi biliyorum. Bu lanet oğlu lanet akılsız haramzadedir. Bu birçok sübyana tecavüz etmiştir. Eline kim düşerse bedenini sonuna kadar sömürmesini iyi bilir. Hayır, ben bu akılsız Ölmes'i öldürmezsem adım da Arzıkul değil!

Dede Hitap (korkup) — Arzıkul kardeş sana ne oldu? Bırak biraz sakin oturalım. Biz buraya kavga etmek için gelmedik, hoş vakit geçirmek için geldik.

Bay (gülerek girer) — İşte, oğlanınız geldi. Şimdi girer. (Dede Hitap'a bakıp) Delikanlıların hepsi bu kadar mı?

Dede Hitap — Delikanlıların dokuz tanesi bu akşam Paykabağ'a bir tüccara söz vermişler. Benden izin alıp gittiler. Olsun bir şeycik olmaz, biz de yeteriz.

Bay — Bu da sizin şansınız. Şimdi onların içeceği şarabı siz içip keyfini çıkarırsınız. Haydi, şimdi konuşun! Sizlere votka ve bira getireyim. Ya da benim için hazırlanan şeri şaraptan getireyim mi?

Dede Hitap — Eee! Haram bira ve votkayı boş verin! Şeri şaraptan getirin. Bizler onu çokça içeriz.

Bay — Tamam tamam. Şarap getirelim. Allah'a şükür zengin evimizde üç küp şeri şarap var. (çıkıp gider)

(Oğlan ve Ölmes girer. Hepsi memnun olur, selam verip, ayağa kalkarlar. Oğlan ile selamlaşır, pek çok iltifat edip, oğlanı oturturlar. Oğlan, Dede Hitap ve Ölmes'in arasına oturur. Arzıkul bu durumu kıskanır, düşmanca bakar)

Bay (girer)— Hoş geldiniz cemaat!

Delikanlılar: Sağ olun, sağ olun!

(o sırada Abdulahad bir leğeni kaldırıp getirir; leğeni ortaya koyarak, iki üç şişe şaraba benzer suyu leğene döker. Hepsi Sakiliği Dede Hitap'a teklif ederler. Dede Hitap kabul eder, şaraptan bir fincan doldurup Bay'a uzatır : “Şarabın açılışını siz yapın” der.)

Bay (fincanı alıp) — Şu oğlanın sağlığına! (içer) (Dede Hitap'a bakıp) uyanık olun! Delikanlılar kimsenin kalbini kırmasınlar.

Dede Hitap — Yok, içiniz rahat olsun Bay Dede! İnşallah hiçbir şey olmaz.

(Bay çıkıp gider, Baba Hitap sağ taraftan başlayıp hepsine birer defa şarap verir. Onlar içerler. Delikanlıların başı dönüp, oğlana iltifat ederler. Sonunda oğlanı oynatmaya karar verirler, gazel okuyup alkışlarlar, oğlan oynar. O esnada Bay ile oğlu girip oğlanın alınına birkaç tane kâğıt akçe yapıştırıp, çıkıp giderler.)

Dede Hitap (oğlana bakıp) — Kardeşçğim, kör olmayasica, biraz oturun! Çok terlediniz.

(mendili ile oğlanın yüzünü kurular. Oğlan yine önceki yerine oturur)

Arzıkul — Hey oğlan! Sadakanız olsun! Bizim yanımıza da oturun! Bizi hor mu görüyorsunuz? Yanımıza neden oturmuyorsunuz? (Eliyle Ölmes'i gösterip) Yoksa bu kıytırık züppeden korkuyor musunuz? Öyle yan yana karşıımızda oturmayın, sonra pişman olursunuz.

(Oğlan yerinden kalkacak olur ancak Ölmes bırakmaz, oturtur)

Ölmes (öfkelenir) — Bizler gücümüze güveniyoruz; Size göre kıytırık isek şimdi gücümüzü gösteririz.

(Arzıkul yerinden kalkar, Oğlanı kolundan çeker. Ölmes ona elinin tersiyle bir defa vurur, o da Ölmes'e vurur. İki boğuşmaya başlar. Hepsi ayırmaya çalışır ama güçleri yetmez. Kavga edip, yaygara kopardıktan sonra Arzıkul eline bıçak alır, Ölmes'i kovalayarak çıkar. Bunlar da arkalarından çıkar.)

Perde

Perde açılır. Eşnazar sahnede yüksek sesle bağırır: Yarın pazartesi, salı, çarşamba günleri Efrasiyap'ta köpkeri olacaktır. Görmeyenler pişman olur.

Perde kapanır

DÖRDÜNCÜ PERDE

Dükkân manzarası. Bir şeyin üzerinde üç dört top, her çeşitten kumaş durur. Bay eski elbiseler giymiş, perişan bir halde Abdulahad ile çay içerek oturur.

Bay — Abdulahad, oğlum, çekmecede ne kadar para var? Alıp say!

Abdulahad (sayar) — Yüz otuz som yirmi üç kuruş var.

Bay (şaşıırır) — Ah! Ben para çok diye düşünüyordum. Ne oldu?

Abdulahad — Dört bin som para vardı. “Ödemem var, yakında veririm” deyip bıraktınız. Sonra toya para gerektiğinde, alıp harcamadınız mı?

Bay — Evet, gerçekten de öyle, doğru söylüyorsun. Toy ihtiyacına beş bin som yetmeyince, bu dört bin somu da alıp, ihtiyaçlar için harcadım. Aklımdan çıkmış. Deftere bak! Ödememiz ne zaman yapılacak?

Abdulahad (deftere bakıp) — Bugün 23 Nisan, Moskova Bankası’na beş bin som ödemenizin günüymüş.

Bay (şaşıırıp) — Ahh! Ev, evim yandı! (Abdulahad’a küfreder) Ödememizin vakti bu kadar yakınlaşmış, neden söylemiyorsun?

Abdulahad (şiddet ile) — Bana ne diyorsunuz? Siz bu dört bin somu alacağınız zaman ben bunu size söyledim. Siz: “Eee! Allah yerini doldurur” deyip, dinlemediniz.

Bay — Tamam, ne olduysa oldu tamam. Şimdi sen git, veresiyeleri tahakkuk et gel! (Abdulahad kavuğunu takıp, kıyafetini giyer, defterini kolunun altına alıp) Bay, veresiyelerden çok para tahakkuk edemezsen, arkadaşım Hıdırbay’ın yanına gidip, üç bin som para alıp gel.

Abdulahad — Tamam. (çıkıp gider)

(Bay elini alnına koyarak, kaygı ile oturur. O sırada Moskova Bankası’nın görevlisi gelir, elinde defter ile girer. Bay bunu gördüğü an keyfi kaçır.)

Bay — Selamün aleyküm Mirza. Ne diyorsunuz?

Mirza (celp kâğıdını alıp) — Bugün saat onda bankaya beş bin som ödersiniz. İşte bu celp kâğıdını alıp, defteri de imzalayın! (defteri uzatır)

Bay (yalvararak) — Mirzacığım, siz imzalayın, benim elim yok.

(Mirza imzalayıp, celp kâğıdını baya verdikten sonra çıkıp gider. Bay yine kaygıyla oturur. O sırada bir müşteri gelip, bir top kumaşa bakar)

Bay — Evet, hangisini uygun buldunuz?

Müşteri (kumaşların bir o tarafına bir bu tarafına bakıp sonunda birini ister) — Bunun arşını kaç para?

Bay — Tangamiri³³, kaç arşın alacaksınız?

Müşteri — Bir arşın alacaktım. Tamam, 42 som veririm, Bay Dede.

Bay (müşterinin elinden kumaşı çeker) — Senin vereceğin 42 som hangi derdime derman olacak? Git, başka yere bak!

Müşteri (şaşıarak) — Derdiniz çok güçmüş. (çıkıp gider)

(Bay'ın keyfi kaçır, oturur. O sırada köpkerici Eşnazar girer)

Eşnazar (memnun bir ifadeyle) — Selamün aleyküm, Bay Dede.

Bay (kulak kesilip) — Ve aleyküm. Evet, Eşnazar, dün köpkeri nasıl geçti? Söyle!

Eşnazar — Bay Dede, köpkeriyi hiç sormayın. Böyle bir köpkeri dünya yaratıldığından beri hiç görülmemiştir.

Bay — Hızlı hızlı anlat! Ne oldu?

Eşnazar (on parmağını göstererek) — On kişi attan düştü. Dört tanesi öldü. Altısının ayağı kırıldı. Beş at öldü. On dokuz at hasta oldu.

Bay— Vay! Hepsî ölseydi. Bu toy, bezm ve köpkerinin yüzünden başıma gelmeyen bela kalmadı.

Eşnazar (şaşıırıp) — Allah korusun Baybobo! Başınıza ne belası geldi?

Bay — On dokuz bin somu beyhude, toya israf ettim. Şimdi çekmecemde iki yüz som param bile yok. Eğer bugün bankaya beş bin som ödemezsem, Dükkânı mühürleyecekler. İşte bela! Bundan ziyade bela olur mu Eşnazar? (iki elini gözüne koyup ağlar. Eşnazar'ın keyfi kaçır)

Eşnazar (Bay'a teselli verir) — Bay Dede kaygılanmayın! Kaderinizde bunlar da varmış. Bana göre siz şanslısınız, kimsenin hayal edemeyeceği kadar devran sürdürdünüz. Şimdi ölmeniz bile bu dünyadan içinizde uhde olmadan gidersiniz. Üzülmeyin! Şükür, işte oğlunuz büyüdü. Eğer oğlunuzu şimdi götürüp dericiye bırakırsanız, hiç olmazsa ayda beş som kazanır. Size rahatlıkla bakar. (çıkıp gider)

(Bay kafasını kaldırır, kaygıyla oturur. O sıra Abdulahad yorgun argın girer, defteri yere atar)

Bay (şaşıırıp) — Evet oğlum, ne kadar para tahakkuk ettin? Haydi çıkar!

³³ kumaş türü.

Abdulahad — Veresiyelerden hiç para tahakkuk edemedim. Birisi: “Yarın gel” diyor, Bir tanesi: “ Şimdi ticaret yok, gelecek hafta veririm” diyor. Yine başka biri diyor ki: “Bu günlerde paranın rengini rüyamızda bile göremiyoruz. Bayınıza söyleyin yine beş altı som borç versinler. Pazarlar iyi olduğunda, sırtımıza güneş değdiğinde paralarını veririz.”

Bay (öfkelenip) — Bugün paranın yerine söz verip geldim deseydin ya! Arkadaşım Hıdır’a gittin mi, o ne dedi?

Abdulahad — Arkadaşınız Hıdırbay’a gidip dedim ki: “Bugün Bayımızın büyük bir ödemesi vardı, onun zamanı geldi. Ne yapıp edip üç bin som bulup verecektmişsiniz.” Arkadaşınız dedi ki: “Ohoo! Şimdi arkadaşımın toyunda yediğim pilavın her lokması bin soma denk geldi, gidip söyle: “Arkadaşım avucunu yalasın!”

Bay (arkadaşına küfredip) — Gerçekten böyle dedi mi? (dizine vurarak) Hoy, kahrolası! Bu dünyanın arkadaşı, dostu da yalanmış. Off!. (takatsız kalır) Zamanında gelip yemeğini yerler, alırlar, kaftanını giyerler. Bir gün başına bir iş geldiğinde kaçarlar. Hile ve oyun edip, yalan söylerler. Ah, zalim felek! Onurumu kırdın. Onursuz oldum, rezil oldum. Ey Allah’ım, şimdi canımı al! Bin defa ölmek bu halde olmaktan daha iyi. (Abdulahad’a) Abdulahadcığım, oğlum! Böyle oturmakla hiçbir şey olmayacak. Şimdi ne yaparız?

Abdulahad — Ben bilmem, siz bilirsiniz.

Bay (biraz düşünüp) — Evet, aklıma bir şey geldi. Defterin içinden beş tane bin somluk senedi al, Muradbay’a git, imzalatıp gel! Bankaya bırakır, para alıp borcumuzu öderiz.

Abdulahad — Tamam. (senedi alıp gider, bir iki dakika sonra geri döner) Muradbay da kabul etmedi. Dediler ki: Patronunuzun sermayesi yaptığı toy ile bitti. Şimdi iflas etmek üzere. Ben senedi verip, başıma dert mi alayım. Eğer iflas ederse, parayı benim ödemem gerek. Gidip söyle, senet vermeyişim eğer zoruna giderse, patronunuz bankaya aza olduğunda sakın benim senetlerimle iş çevirmesin. Ondan hoşlanmıyorum.

(O sırada adli komiser ve bir polis girer)

Bay — Vay! Evim yandı, onursuz kaldım, şimdi ölsem daha iyi! (feryat eder, kumaş toplarının üzerine kendini atar. Komiser yazmayı bırakmaz)

(Adli komiser, Bayı tehdit edip, malları yazmakla meşgul olur. Bay korkar, bir köşeye pusup oturur. O esnada banka mirzası selam verip girer. Adli komiser ile selamlaştıktan sonra Bay’a bakıp)

Mirza — Evet, Bay Dede. Sonunda haliniz bu mu oldu? Geçen gün size paranızı israf etmeyin, pişman olursunuz demiştim. İşte, ben böyle günleri düşünerek size nasihat etmiştim.

Bay — Kınamayın! Tövbe edin oğlum! Böyle kara günler kimsenin başına gelmesin!

Mirza (üzülür, halka bakar) — Ah, vay! Biz Türkistan Müslümanları bu cahillik belasından ne zaman kurtulacağız? Bizleri bu bilgisizlik ayyaşlığa sevk etti, oğlancı yaptı, israfkâr yaptı. İşte sonunda harap oldu. Başka milletler buldukları paraları ilim ve maarif, din ve millet yoluna sarf edip, günden günde gelişıyorlar. Bizler cahilliğimiz yüzünden malımızı hatta bağ ve avlularımızı satıp, toy, cenaze, bezm ve köpkeri için harcıyoruz. Sonra kendimiz bir parça ekmeğe muhtaç kalıyoruz. Eğer biz Müslümanlar, fırsattan istifade edip, toy ve cenazede örf ve adet haline gelen israfkârlığa son vermezsek, az bir sürede şimdiki malımız ve mülkümüzden de ayrılır, derbeder oluruz. Allahuteala cümle Müslüman kardeşimize ibret gözü versin!

Perde

SONUÇ

Cedit hareketinin ortaya çıktığı XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın ilk yarısında, ceditçi aydınlar, her bakımdan modern çağın gerisinde kalmış bir toplum gerçeği ile karşılaşmışlardır. Ceditçi aydınların tamamı çok yönlü kişilerdir. Halkı aydınlatmak amacıyla her alandan, etkili bir biçimde faydalanmışlardır. Bu aydınlar aynı anda öğretmen, yazar, şair, gazeteci, tiyatrocü, çevirmen ve büyük bir kısmı siyasetin içinde olan kişilerdir. Bu yönleri ile Tanzimat edebiyatı kadrosuna benzerler.

Ceditçiler, özgürlüğe giden yolun yenileşmekten geçtiğini görmüş ve toplumun çağa ayak uydurmasını sağlamak amacıyla bir yenileşme yoluna girmişlerdir. Eğitimin, yenileşmenin en büyük adımı olduğunu düşünmüşler, halkı eğitmek için pek çok faaliyette bulunmuşlardır. Eski mekteplerin islahı için uğraşmış, eğitim alanındaki en büyük yenilik olan usûl-i cedit mekteplerini açmışlardır. Usûl-i cedit mekteplerinin amacı; eğitim sistemini modern çağa uygun bir hale getirmektir. Bu mektepler, eski mekteplerde olduğu gibi İslami değerleri koruyarak eğitim vermeye devam etmiştir. Usûl-i cedit mekteplerinin eski mekteplerden farkı ise pozitif bilimlerin; matematik, coğrafya, tarih vb. derslerin de öğretilmeye başlanmasıdır. İlk usûl-i cedit mektebi 1884 yılında Gaspıralı tarafından Kırım Bahçesaray'da açılmıştır. Pek çok ceditçi aydın da usul-i cedit mektebi açmıştır. Hacı Muin, Hamza Hekimzade Niyazi, Abdullah Avlani, Sıddıkî Aczî, İshak Han İbret, Saddin Aynî gibi aydınları usûl-i cedit mektebi açan aydınlara örnek olarak gösterebiliriz.

Cedit hareketinin getirdiği bir diğer yenilik basım ve yayındır. Usûl-i cedit mekteplerinden sonra en önemli çalışma olan cedit gazeteleri Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde yayımlanmaya başlamıştır. İlk cedit gazetesi Gaspıralı'nın 1883 yılında çıkardığı Tecüman gazetesidir. 1917 yılındaki Ekim ihtilaline kadar olan dönemde çıkarılan gazete ve dergiler: Orta Asya'nın Ömr Güzarlığı, Terakki, Hurşid, Şuhret, Asya, Semerkant, Şurayi İslam, Turan, Sada-i Türkistan, Sada-i Fergana gazeteleri ve Ayna dergisidir. Ekim 1917'den sonra çıkarılan gazete ve dergiler şunlardır: Necat gazetesi 1917 yılının Şubat ayından sonra çıkarılmıştır. Uluğ Türkistan gazetesi, El Bayrağı gazetesi, Hürriyet, Kengeş aynı yılda çıkarılan gazetelerdir. Bu gazetelerin içinde El Bayrağı ve Hürriyet gazeteleri Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesi için verdikleri uğraş yönüyle ayrı bir önem taşımaktadır. Millî ve manevi bakımdan önem

taşıyan diğer dergiler şunlardır: Muştum, Maarif ve Okutuvçı, Meşreb (Hacı Muin). (Bu dergiler Ekim ihtilalinden 1929 yılına kadar çıkarılan dergilerdir.

Batılı anlamda tiyatro türünün Özbek edebiyatına girişi XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başlarında olmuştur. Cedit edebiyatında tiyatro türünün ortaya çıkmasında ve yayılmasında Mirza Fethali Ahundzâde, Necef Vezirli, Celil Memmedkulizâde ve Neriman Nerimanof gibi Azerbaycanlı aydınların, tiyatro eserlerinin ve Azerbaycan tiyatro topluluğunun etkisi büyük olmuştur. Ceditçi aydınlar tiyatroyu da halka ulaştırmak, yenileşme fikirlerini insanlara daha etkili bir şekilde aktarmak amacıyla kullanmak istemişlerdir. 1913 yılında (Ubeydullah Asadullayeviç Hocayev, Münevver Kari, Kamilbek Narbekov, Abdullah Avlani, Başırullahan Asatillahocaev, Kerimbek Narbekov, Kettehoca Babahocayev, Muhammedcan Pağahocayev, Taşpolatbek Narbotabekov, Nizamiddin Asamiddinhoco tarafından) kurulan Turan Cemiyeti'nin cedit tiyatrosu için önemli bir yeri vardır. Bu cemiyet, ceditçi aydınların fikirleri ve faaliyetlerinde haklım desteğini kazanmak amacıyla yine halka hitap eden oyunlar yazılıp sahnelenmesini sağlayarak insanların tiyatroya çekmek istemişlerdir. Bu dönemde ceditçiler halka ulaşmak amacı ile Mahmud Hoca Behbudi'nin Pederküş piyesi öncülüğünde tiyatro edebi türüne yönelmişlerdir. Özbek cedit tiyatrosuna katkı sağlayan bazı yazarlar; Hamza Hekimzade Niyazi, Abdullah Avlani, Abdurruf Fıtrat, Abdulhamit Çoplan, Abdullah Kadirî, Mir Molla Şir Muhammedov, Gulam Zaferî'dir.

Muin de tıpkı diğer ceditçiler gibi çok yönlü bir aydındır. Öğretmen, yazar, şair, gazeteci ve çevirmendir. Muin'in halkı eğitmek amacıyla, eğitimin, anadilin (Türkçe) gazete okumanın önemi anlatmak, yeni çıkan bazı eserlerin duyurusunu yapmak amacıyla makaleler yazmıştır. Ayrıca aile terbiyesi, gençlerin ve kız çocuklarının terbiyesi, vatanın özgürlüğü ve halkın refahı, Ruslar, Şura-i İslamiye, gelenekler ve görenekler doğrultusunda yapılan israflar, askerlik, Semerkanttaki matbuatın durumu, General Fun Kaufman'ın Hitapnamesi, Özbekçe ve Farsça alfabeler tarihi gibi konuları işlediği makaleleri de bulunmaktadır.

Muin, 3 Kasım 1918'den başlayıp ve 1925 yılının sonlarına kadar Özbek cedit matbuatında 25 hiciv yazısı yayımlamıştır. Hicivlerinde işlediği konular halkın eğitimsizliği, Rusların faaliyetleri ve sömürgeciliği, rüşvet, hükûmet idarelerinin

işlevsizlikleri, hak, hukuk, adalet, hakikatin söylenmesi gerektiği ve her zaman galip geldiği, yapılması gereken önemli işlerin sadece sözde kalması, uygulamaya geçilmemesi, kumarbazlık, alkol, ezilen emekçiler vb.dir.

Muin'in bir şiir kitabı da bulunmaktadır. *Güldeste-i Edebiyat* isimli bu eserde; . "Nasihat, Muhammes, İttifak, Şikâyet, İtiraf "gibi kendisine ait şiirler bulunmaktadır. Fakat bu şiir kitabı daha çok Muin'in tercüme ettiği şiirlerden oluşmaktadır.

Ceditçiler tiyatroyu halka ulaşmakta bir araç olarak kullanmışlar, tiyatronun görsel ve işitsel bir sanat oluşundan faydalanarak, halk üzerinde derin bir etki bırakmak istemişlerdir. Bu ceditçi aydınlardan biri de Hacı Muin Şükrullah'tır. Kendini vatana ve millete adanmış olan Muin, Behbudi vasıtası ile tiyatroya yönelmiş ve Özbek cedit tiyatrosunun gelişimine katkı sağlamıştır. Muin, bu çalışmada incelenen; *Eski Mektep Yeni Mektep, Mazlume Hatun, Esrarkeş, Toy* piyesinin dışında; *Cuvanbazlık Kurbanları, Maarif Kurbanları* (1923-1925 yılları arasında), *Bay ile Hizmetçi, Kadı ile Muallim* isimli tiyatroları da yazmıştır. Bu tiyatrolar Semerkant, Buhara gibi büyük şehirlerde, tekrar tekrar sahnelenmiş fakat yayımlanmamıştır. Bu yüzden de günümüze kadar ulaşamamıştır. Muin'in Eski Mektep Yeni Mektep, Mazlume Hatun, Esrarkeş, Toy piyeslerinin incelenmesi ile elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibidir:

1. İncelenen piyesler Esrarkeş (Köknari) piyesi dışında dram türünde yazılmıştır. Esrarkeş piyesi ise komedi türündedir. Eski Mektep Yeni Mektep (dram) piyesinde 3 birlik kuralına uyulmamış, eserde işlenen olay baştan sona aynı olsa da, zaman ve mekân bu kural ile uygunluk göstermemektedir. Mazlume Hatun ve Toy piyesi de aynı şekildedir. 3 birlik kuralından yalnızca olaya bağlı kalmıştır. Bu üç piyeste 3 birlik kuralına göre yazılmamıştır. Olay dışında, mekân ve zaman konusunda bu kuraldan uzaklaşmıştır. Esrarkeş piyesi ise 3 birlik kuralına uygun bir biçimde yazılmıştır. Olay baştan sona aynıdır, mekân (esrarhane) da tıpkı olay gibi başlangıçtan sona kadar değişiklik göstermez. Zaman ise 24 saatten uzun değildir.
2. Yazar, tiyatro eserlerinde; eğitimsizlik, birden fazla kadınla evlenmenin doğuracağı sonuçlar ve bu işin usûlüne göre yapılmasının önemi, (XX. yüzyılın başında kadınların, toplum nazarında değersizleştirilmesi ve ezilmesi üzerine) ezilen kadın, halk arasında yaygınlaşan kötü alışkanlıklar (fuhuş, erkek

çocuklarına ilgi ve uyuşturucu madde kullanımı), Türkistan coğrafyasında gelenek çerçevesinde gereksiz yapılan harcamalar gibi konuları işleyerek, halkın dikkatini çekmeyi amaçlamıştır.

3. Muin'in tiyatrolarında kullandığı konuşma dili, konuşan kişiye göre değişiklik göstermiştir. Konuşan kişi eğitilmiş, ceditçi bir kişi ise konuşması açık ve anlaşılır bir şekilde verilmiştir. Tiyatrolarda Arapça ve Farsça kelimelerin yanı sıra birkaç Rusça kelime de kullanılmıştır. Bu kelimeler eserin Türkiye Türkçesine aktarımı sırasında anlamayı zorlaştırmıştır. Buna rağmen Muin'in tiyatrolarında kullanıldığı dil kendi döneminde açık ve anlaşılır bir biçimdedir.
4. Muin piyeslerinde deyim ve atasözlerine de yer vermiştir.
5. İncelenen tiyatro eserlerinin hiçbirinde gün, ay ve yıl bildiren kesin bir zaman ifadesi kullanılmamıştır.
6. Tiyatro türü itibarıyla diyalogtan oluşmaktadır. Anlatım tekniklerinin, diyalog üzerine kurulu olanları tabii olarak tiyatro eserlerinde bulunmaktadır. Muin'in tiyatro eserlerinde kullandığı anlatım teknikleri şu şekildedir: Eski Mektep Yeni Mektep piyesinde; Gösterme-anlatma tekniği, diyalog tekniği, tasvir tekniği ve iç monolog tekniği, Mazlume Hatun piyesinde; anlatma-gösterme tekniği, tasvir tekniği, diyalog tekniği, montaj tekniği, iç diyalog tekniği ve iç monolog tekniği, Esrarkeş piyesinde; anlatma-gösterme tekniği, diyalog tekniği, tasvir tekniği ve montaj tekniği, Toy piyesi; anlatma-gösterme tekniği, diyalog tekniği, tasvir tekniğidir.
7. Piyeslerde işlenen temalar: Eski Mektep Yeni Mektep piyesinde; kısmen baskıcı yönetim, kıskançlık, aile ve toplum yapısı temaları işlenmiş, halk kültürü unsurlarından da gelenek ve görenekler, kıyafetler, yeme-içme ve sofralık kültürüne yer verilmiştir. Mazlume Hatun piyesinde; farklı sınıflar, aşk, batıl inanç, kıskançlık, entrika, aile ve toplum yapısı- ezilen kadın, meslekler, halk kültürü unsurlarından kıyafetler, gelenek ve görenekler, yeme-içme ve sofralık kültürüne yer verilmiştir. Esrarkeş piyesi; eser uyuşturucu madde kullanımı, dinî yozlaşma, meslekler temaları ile zenginleştirilmiştir. Toy piyesinde; farklı sınıflar, aile ve toplum yapısı, dini yozlaşma, uyuşturucu madde kullanımı, meslekler, halk kültürü unsurlarından gelenek ve görenekler, yeme-içme ve sofralık kültürü gibi temalar işlenmiştir.

KAYNAKLAR

- Açık, Fatma (2005). “Özbekistan’da 1909- 1917 Yılları Arasında Faliyet Gösteren Turan Cemiyeti”, *Türk Yurdu*, 25 (214), s. 8-9.
- Akçura, Yusuf (2019). *Damolla Alimcan el-Barudî Tercüme-i Hâli*. (Çev.: Ahmet Kanlıdere). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Aktaş, Şerif (1998). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş* (3. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Andican, Ahat (2003). *Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Atalay, İrfan (2007). *Jean-Paul Sartre’in Özgürlük Yolları Adlı Yapıtına Oluşumsal Yapısalcı Bir Yaklaşım*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baydemir, Hüseyin (2011). “Özbekistan’da Geleneksel Tiyatronun Bir Şubesi: Maskarabazlık ve Kızıkçılık”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/1 Winter, s.763-777.
- Çalışkan, Adem (2014). “Üslûp ve Üslûpbilim Üzerine-1:İlk Belirlemeler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (34), s. 29-52.
- Çalışlar, Aziz (1993). *Tiyatronun ABC’si*. İstanbul: Simavi Yayınları.
- Çeber, Duygu Toksoy (2010). “Dramatik Yapıda Çatışma”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 0 (24), s.147-163.
- Dıykanbayeva, Mayramgül (2017). *Uzun Yol İlk Kırgız Romanı Üzerine Oluşumsal Yapısalcı Bir İnceleme*. Konya: Kömen Yayınları.
- Ergin, Muharrem (2009). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/ Yayın/ Tanıtım.

- Ergün, Mustafa, Çiftçi, Barış (Nisan 2006). “Türk Dünyasının İlk Ortak Reformu: Usûl-i Cedit Hareketi” [Bildiri], I.Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, İzmir.
- Gaspıralı İsmail (2008). *Gaspıralı Seçilmiş Eserleri 2 Fikri Eserleri*. Yavuz Akpınar (Haz.), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gaspıralı İsmail (2017). *Eğitim Yazıları (Usûl-i Cedit Eğitim Hakkındaki Yazıları, Eserleri)*. Yavuz Akpınar (Haz.), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Hacı Muin (2010). *Tenlengen Eserler Hacı Muin*. (Ed. Halim Hacı Muin; Hz. Bayböte Dostkarayev, Nilüfer Nemazova). Taşkent: Maneviyat.
- Kadirî, Abdulla (2018). *Ötken Künler*, Taşkent: Özbekistan Milliy Ensiklopediyasi Devlet İlmiy Neşriyati.
- Kalsın, Berrin (2017). “İsmail Gaspıralı ve Tercüman Gazetesi”, *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), s. 95-114.
- Karabulut, M., Güvenç İ. (2018). “Roman Tekniği bakımından Tahsin Yücel’in Yalan Romanı”, *Çukurova Üniversitesi Türkkoloji Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), s. 94-130.
- Karabulut, Mustafa (Eylül 2012).“Edebi Metinlerde Dilve Üslûp İncelemeleri ve Edip Canseverin Dil ve Üslubunda Psikolojik Unsurlar”, [Bildiri], 7. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Ankara.
- Karakaş, Şuayıp (2001).“Türkistan’da İlk Tiyatro Faaliyetleri ve Pederküş Piyesi”, *Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi / Koomduk İlimler Curnalı*, (2), s.162- 185.
- Kasimov, Begali (2002). *Milli Uyğanış: Cesaret, Marifet, Fidayilik*, Taşkent: Maneviyat.
- Kasimov, Begali (2009). *Milli Uyanış*. (Çev.: Fatma Açık). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

- Kaya, Doğan (2005). “Kırgızlar’ın Millî Oyunu Kökbörü”. Oktay Belli, Yücel Dağlı, M. Sinan Genim (Ed.), *İzzet Gündoğ Kayaoğlu Hatıra Kitabı Makaleler* (s. 303-313. İstanbul: Taç Vakfı Yayınları.
- Kocaoğlu, Timur (2004). “Türkistan’da Türkçe İlk Tiyatro Eseri: Mahmud Hoca Behbudî’nin Pederküş (Baba Katili) Piyesi”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 15, s. 177-262.
- Koçar, Çağatay (1991). *Türkistan ile İlgili Makaleler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Narlı, Mehmet (2002). “Romanda Zaman ve Mekân Kavramı”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(7), s. 91-106.
- Önal, Mehmet (2008). “Edebi Dil ve Üslûp”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (36), s. 28.
- Özcan, Aynur (2015). “Cedit Dramasına Işık Tutan Bir Eser: Cedit Draması” *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 11(4), s. 452-464.
- Rızayev, Şühret (1997). *Cedit Dramasi*. Taşkent: Şark Neşriyatı.
- Sattor, Mahmud (2007). *Özbek Udumları*. Taşkent: Çolpan Nomidagi Neşriyot-matbaa ijodiy uyi.
- Somuncuoğlu, B.Tümen (2006). *Türkistanda Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusyasının Eğitime Sosyo-Politik Açıdan Yaklaşımı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi.
- Şerif Aktaş (1986). *Edebiyatta Üslûp ve Problemleri*. Ankara: Akçağ.
- Tekcan, Münevver (2012). “Türkistan- Özbek Ceditçiliği”, *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, 3(17), s. 167-184.
- Toktamışoğlu, Abdulvahap Oktay (2006). “Türk Gazeteciliği”, Tülay Duran (Ed.). *Yaş Türkistan’dan Seçilmiş Makaleler* (s. 260-276). İstanbul: Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı.

Tunalı, İsmet (1996). *Estetik*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Tursunbayev, Satimbay (2005). *Teatr Tarihi*. Taşkent: Aliy va Orta Mahsus Ta'lim Vezirligi, Orta Mahsus, Kesb-Huner Ta'limi Merkezi.

Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.

Yakubov, İslamcan (2012). *Milliy Uyğunış Devri Özbek Nesri*. Taşkent: Fen ve Teknologiya Neşriyatı.

Yoldaşev, Marufcan (2013). “Çağdaş Özbek Edebiyatı I, Çağdaş Özbek Edebiyatı II”, Yavuz Akpınar, Ferruh Ağca (Ed.), *Çağdaş Özbek Edebiyatı II*, (s. 54-116), Eskişehir: TC. Anadolu Üniversitesi Yayını.

Zeki, İzzetullah (2014). *Ceditçilik Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Türkistan Âlimleri Üzerindeki Etkisi: Mahmud Hoca Behbudi ve Münevver Kari Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zeki, İzzetullah (2019). *Türkistan Ceditçileri*. Konya: Çizgi Kitabevi.

<http://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/matbuot/hozirgi-davr-matbuoti/halim-saidov-behbudiyning-safdoshi-2003>. (E.T: 12.09.2019)

<http://n.ziyouz.com/qushimcha/saytdanqidirsh?searchword=Hoji%20Muin&searchphrase=all>. (E.T: 12.09.2019).

DİZİN

A

Abdulla, 118, 287
Abdullah Avlani, 19, 28, 29, 30, 33, 36, 38
Abdurrauf Fitrat,, 19
Abdurrahim Osman Otuzimeni,, 20
Abdünnasir İbrahim el- Kursavi, 20
Açık, 36, 43, 57, 63, 77, 92, 104, 106, 107, 204, 286
Ahmet Hadi, 30
Ahmet Hoca, 30
Ahmet Yesevi, 32, 42
Aldülhamit Çolpan, 19
Andican, 22, 25, 31, 286
Ayna dergisi, 34, 52
Aynur Özcan, 288

B

Baba Katili, 37, 288
Baydemir, 11, 35, 286
Behbudi, 11, 32, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 59, 283, 284

C

Cedid Dramasi, 288
cedit, 9, 11, 15, 18, 20, 21, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31,
32, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 49, 57, 59, 63, 65,
66, 69, 71, 72, 73, 74, 88, 90, 207, 209, 218, 219,
220, 221, 222, 225, 228, 268, 283
Cedit, 9, 15, 18, 19, 20, 22, 24, 28, 29, 35, 36, 38, 41,
44, 283, 287, 288
ceditçi, 11, 15, 19, 21, 22, 24, 28, 29, 33, 36, 45, 57,
59, 82, 106, 226, 241, 283, 284
Ceditçilik hareketi, 20, 21

Ç

Çağdaş Özbek Edebiyatı, 289
Çalışkan,, 64, 286
Çalışlar, 67, 81, 96, 110, 286
Çeber, 286
Çiftçi, 24, 30, 287

D

diyalog tekniği, 66, 80, 95, 109, 284
Duygu Toksoy, 286

E

Ergün, 24, 30, 287
Eski Mektep Yeni Mektep, 9, 11, 16, 37, 42, 56, 62,
65, 70, 71, 77, 118, 283, 284
Esrarkeş, 9, 11, 16, 37, 42, 58, 92, 177, 256, 283,
284, 285

F

Fatih Karimov, 30
Fatma Açık, 286, 287

G

Gaspıralı İsmail, 287
Gösterme-anlatma tekniği, 66, 284
Güvenç, 63, 77, 92, 104, 287

H

Hace-i Sibyan, 27
Hacı Muin, 15, 16, 41, 42, 44, 59
Hacı Muin Şükrullah, 9, 11, 15, 19, 29, 37, 283
Hamza Hekimzade Niyazi, 11, 19, 28, 30, 39
Haris Feyziyev, 30
Hislet, 20
Hurşid, 18, 32
Hüseyin BAYDEMİR, I, II

İ

İbrahim Hakkı Hazretleri, 26
iç monolog tekniği, 66, 80
İpek güvenç, 287
İshak Han İbret, 20, 29
İsmail Gaspıralı, 19, 26, 31, 32, 39, 287

K

kadimci, 19, 21, 22
Kadirî, 11, 23, 39, 287
Kalsın, 32, 287
Kanlıdere, 26, 30
Karabulut, Mustafa, 287
Kasimov, 18, 20, 21, 22, 23, 28, 31, 32, 33, 34, 35,
45, 287
Kaya, 74, 117, 288

Kocaoğlu, 34, 39, 288
Koçar, 288
Kuran- Kerim, 26, 27

M

Mahmud Hoca Behbudi, 11, 19, 28, 30, 33, 34, 36,
39, 41, 45, 47, 283, 289
Maskarabazlık ve kızıkçılık, 35
Mazlume Hatun, 9, 11, 16, 37, 42, 57, 80, 88, 144,
283, 284, 285
Mehmet Çelebi, 26
Mehmet Önal, 288
Mekân, 62, 77, 92, 103, 288
Milliy Uyğanış Devri, 289
Mir Molla Şir Muhammedov, 19, 39
Mirza Fethali Ahundzâde, 36
montaj tekniği, 80, 83, 98, 284
Muhammed Resul, 30
Muhammed Şerif Sofizade, 19
Muin, 9, 11, 15, 19, 29, 33, 37, 41, 42, 43, 44, 45, 46,
47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 58, 59, 106, 283, 284,
287
Mustafa Çokay, 34
Münevver Kari, 22, 28, 30, 32, 33, 34, 289

N

Neriman Nerimanof, 36

Ö

Ötken Künler, 287
Özbek, 9, 11, 12, 13, 16, 23, 28, 31, 32, 34, 35, 36,
38, 39, 42, 44, 53, 89, 118, 144, 177, 186, 262,
283, 284, 288, 289, 293
Özbek Türkçesi, 32, 34, 42, 44, 118, 144, 177, 186,
293
Özbekistan, 23, 24, 34, 205, 286, 287
Özcan,, 35, 288

P

Pederküş, 36, 37, 38, 39, 42, 47, 284, 287, 288
piyes, 39

R

Rızayev, 38, 288
Rusya, 18, 29, 32, 35, 45

S

Sada-i Fergana, 34
Sadridin Ayni, 19, 29, 30

Said Ahmet Vasli, 30
Saidov, 25, 37, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52,
53, 54, 55, 56, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74,
80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 94, 95, 96,
97, 98, 99, 100, 101
Semerkant, 18, 30, 31, 33, 37, 41, 42, 43, 46, 48, 49,
52, 54, 59, 210, 283
Seyit Heybetullah, 20
Sıddıki Aczi,, 19, 33
Somuncuoğlu, 25, 27, 30, 288
SSCB, 18
Sufi Allayar, 30

Ş

Şahabeddin Mercani,, 20
Şakircan Rahimov, 30
Şerif Aktaş, 288
Şuayıp Karakaş, 36, 37, 287
Şuhret, 18, 33
Şurayi İslam, 33

T

tasvir tekniği, 66, 68, 80, 82, 95, 96, 111, 284
TDK, 87, 289
Teatr Tarihi, 289
Tekcan, 24, 288
Tekin, 62, 66, 68, 69, 77, 81, 82, 83, 84, 92, 97, 98,
103, 109, 111
Tenlengen Eserler, 287
Terakki, 18, 32
Tercüman Gazetesi, 287
Tevalla, 20
Timur, 39, 288
Tiyatro, 11, 67, 70, 73, 81, 85, 89, 96, 98, 110, 111,
287, 288
Tiyatro Eseri, 288
Toktamışoğlu, 32, 288
Transkripsiyon, 12
Tunalı, 289
Turan, 18, 33, 36, 286
Turan Cemiyeti, 286
Tursunbayev, 37, 38, 39, 289
Türk Dil Kurumu,, 289
Türkistan, 9, 11, 15, 16, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 28,
30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 40, 42, 43, 44, 45,
46, 47, 48, 49, 50, 51, 73, 107, 108, 116, 204,
220, 272, 282, 284, 286, 287, 288, 289
Türkistan credit matbuatı, 9, 16, 35
Türkistan Vilayetinin Gazeti, 31, 44, 45, 46, 47

U

Ubeydullah Asadullaeviç, 36
Usûl-i cedit, 18, 24, 26, 27, 69, 71
Usûl-i cedit mektepleri, 24, 27, 28
Usûl-i Savtiyye, 27

Ü

Üslup, 64, 78, 79, 93, 94, 105, 286, 287, 288

Y

Yakubov, 32, 33, 289
Yakup Halilov, 30

Yavuz Akpınar, 287
Yeni usul, 27, 28

Z

Zaman, 54, 63, 78, 92, 93, 96, 104, 259, 284, 288
Zeki, 20, 28, 29, 30, 34, 39, 47, 289
Zeki, İzzetullah, 289

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Derlihan Bora
Doğum Yeri ve Tarihi	Saimbeyli/ 08.08.1992
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Yüksek Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller/ Lehçeler	Özbek Türkçesi
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	derlihanbora@gmail.com
Tarih	18.09.2019